

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ З ЗАКОРДОНОМ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

З ФОТОАПАРАТОМ ПО СВІТУ

О. МИХАЙЛОВ. В братній Угорщині. (стор. 4)

Китай вступає в атомний вік. (стор. 8)

Звірячий вискал мілітаризму. (стор. 12)

ПРОЗА, ПОЕЗІЯ, ДРАМАТУРГІЯ

ХОСЕ МАНСІСІДОР. Тео. Оповідання. (стор. 17)

Хосе Мансісідор (н. 1891) — прогресивний мексиканський письменник та громадський діяч, активний учасник руху прихильників миру.

Письменник відомий радянському читачеві своїми романами «Занолот», «Червоне місто», «Про іспанську матір», які неодноразово виходили в перекладі на російську мову.

Вся творчість Х. Мансісідора позначається благотворним впливом соціалістичного реалізму.

АНДРЕ СТІЛЬ. Кохати будемо завтра. Роман. (стор. 21)

Серед численних творів прогресивних французьких письменників, присвячених викриттю брудної колоніальної війни проти алжирського народу, роман Андре Стіля «Кохати будемо завтра» займає помітне місце. В ньому яскраво змальовується духовна драма французької молоді, примусом кинутої в горно «клятої війни». В образі головного героя Раймона, як в дзеркалі, відображена трагедія сучасної Франції: нація, що кує кайдани для ін-

шого народу, не вільна. Треба рішуче протестувати, активно протидіяти, запалюючи своїм прикладом інших, коли під прапором «цивілізаторської місії» тебе штовхають на злочин. До такого висновку поступово, але неухильно йде головний герой роману.

Ми вже знаємо А. Стіля по відомому «Першому удару». Його новий твір написаний в дещо іншому плані. В ньому автор показує юнана, який ще тільки шукає шляхів до боротьби проти колонізаторів і ще не зовсім ясно уявляє своє місце в цій боротьбі. Тому в історії Раймона забагато копирсання в душевних переживаннях. В певному розумінні цей роман навіть не закінчений — повернення героя до повнокровного життя і активної дії вимальовується лише в перспективі. Але не зважаючи на це, «Кохати будемо завтра» — оптимістичний твір, звернутий в майбутнє, творця якого стануть тисячі духовно зміцнених раймонів.

В'ЯНКАТЕШ МАДГУЛКАР. Вода. Оповідання. (стор. 62)

В. Мадгулкар — сучасний індійський новеліст, що пише мовою маратхі.

Лян Шань-бо і Чжу Ін-тай. Китайська народна драма. (стор. 65)

В основі сюжету народної китайської драми «Лян Шань-бо і Чжу Ін-тай» поневісний закон підневільного шлюбу, який протягом сотень років нівежив життя мільйонів китайських дівчат. Образ героїні драми Чжу Ін-тай символізує боротьбу жінки з безправ'ям у старому Китаї і ствердження її права на особисте щастя. Ця драма про чисту любов двох молодих людей, що нагадує історію кохання Ромео і Джульєтти, має цілу низку варіантів і ставиться багатьма театрами Народного Китаю.

ТЕОДОР ФІШ. Дніпровські малюнки. (стор. 96)

Група художників Чехословаччини зробила по-дорож по місцях колишніх боїв чехословацького корпусу, бійці якого пліч-о-пліч з Радянською армією билися проти німецько-фашистських загарбників.

Цьому присвячена книга словацького письменника Теодора Фіша «Розораним полем бою», уривки з якої ми друкуємо разом з малюнками художників братньої Чехословаччини.

ДЛЯ МАЛЕНЬКИХ

ЗДЕНЕК СЛАБИ. Про те, як у Ондржея найжачилося волосся від страху, і про те, як він потім перестав плакати. (стор. 103)

КРИТИКА І ПУБЛІЦИСТИКА

Любомир Дмитерко. Світанок Африки. (стор. 105)

Ф. Безсонов. Світове значення радянської літератури 40—50-х років. (стор. 110)

Петро Кравчук. Листи з Канади (лист третій). (стор. 119)

Он Пе. Бірманський роман, його походження та розвиток. (стор. 123)

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ

Л. Вороніна. З любов'ю до людей. (Андрій Гуляшки «Любов»). **Н. Халемський.** Назустріч бурі. (Алан

Маршалл «Я навчився стрибати через калюжі»). **Олеся Кравець.** Склянка моря. (Менелаос Лудеміс «Заплакані дні»). (стор. 128)

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВА

Едіт Крулл. Бертольт Брехт у гравюрі. (стор. 126)

Карикатури (стор. 134)

ІНФОРМАЦІЇ (стор. 137)

Хочу співати для всіх! (стор. 145)

Італійський письменник Франко Де Джорджі літературно опрацював біографію видатного американського співаця, борця за мир Поля Робсона, яку ми друкуємо в скороченому перекладі.

Великий бізнес панує в конгресі США (стор. 155)

Паперова отрута (стор. 157)

В ДЗЕРКАЛІ ЗАРУБІЖНОЇ ПРЕСИ

(стор. 158)

Парад ветеранів (стор. 159)

ХРОНІКА КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

(стор. 160)

КАЛЕЙДОСКОП „ВСЕСВІТУ“

(стор. 61, 64, 109, 118, 125, 154).

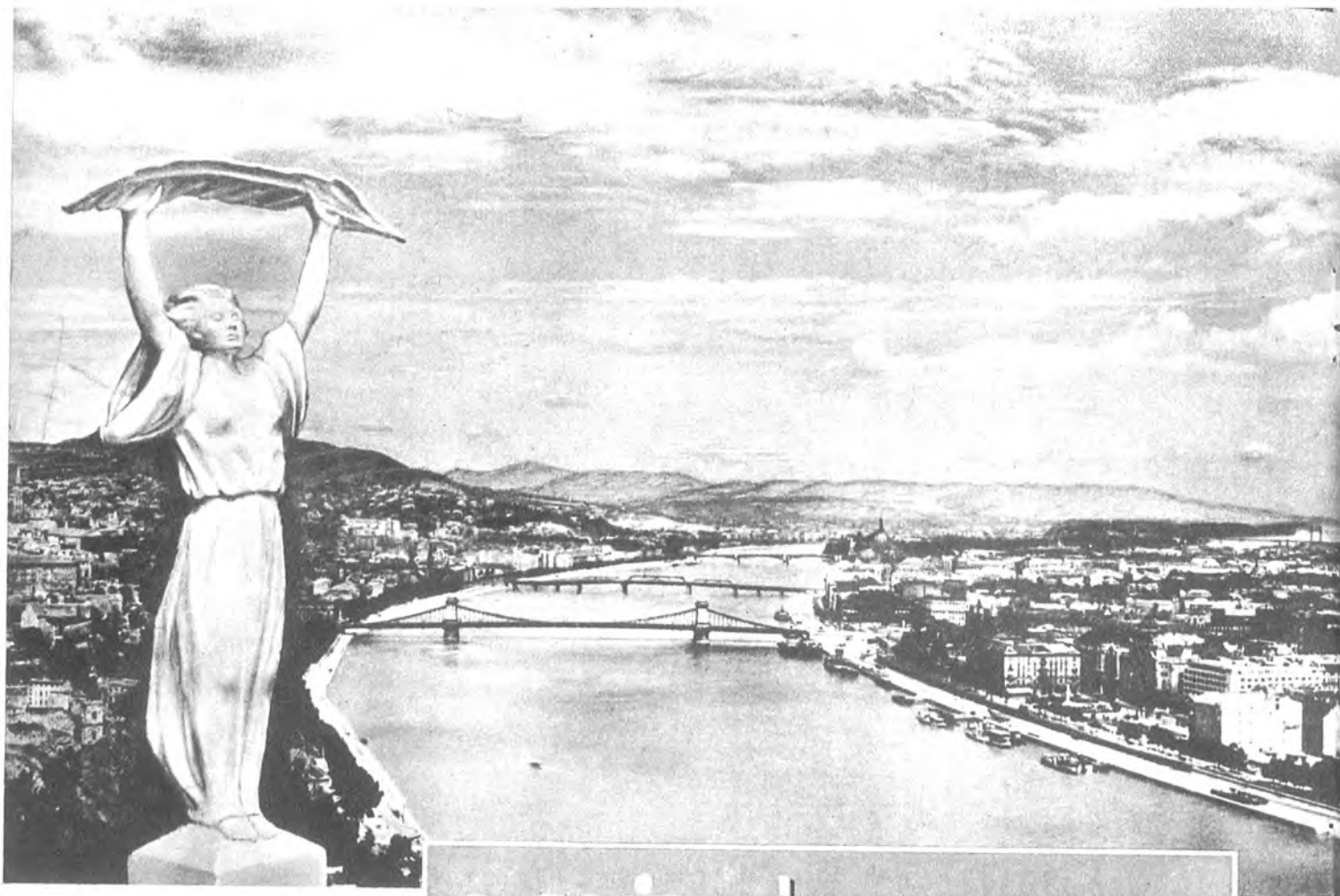
В журналі вміщено багато фото і інформацій на теми життя зарубіжних країн.

ЗВИЧАЙНО, НЕ В БЕРЕЗНІ ДОСТИГАЄ ТАКИЙ БАГАТИЙ ВРОЖАЙ. ТА ХІБА НЕ З ПЕРШОГО РУХУ ВЕСНЯНИХ СОКІВ У ВИНОГРАДНІЙ ЛОЗІ ПОЧИНАЄ ВІН СВОЄ ВИЗРІВАННЯ!

НАТХНЕНИЙ ТРУД ЗАВЖДИ ПРИНОСИТЬ СВОЇ ЧУДОВІ ПЛОДИ. НАД НАМИ СЯЄ ЯСКРАВЕ СОНЦЕ ТВОРЧОЇ ПРАЦІ, МРІЙ І ЛЮБОВІ!

На фото: збирання винограду в Румунії.

Монумент Визволення на горі Гелерт видно майже з усіх кінців Будапешта. Він встановлений на знак подяки радянським воїнам-визволителям, що навесні 1945 року викинули з угорської землі фашистських загарбників. Століттями мріяв угорський народ про визволення. Кращі його сини Дьєрдь Дожа, Ференц Ракоці, Шандор Петефі, Лайош Кошут

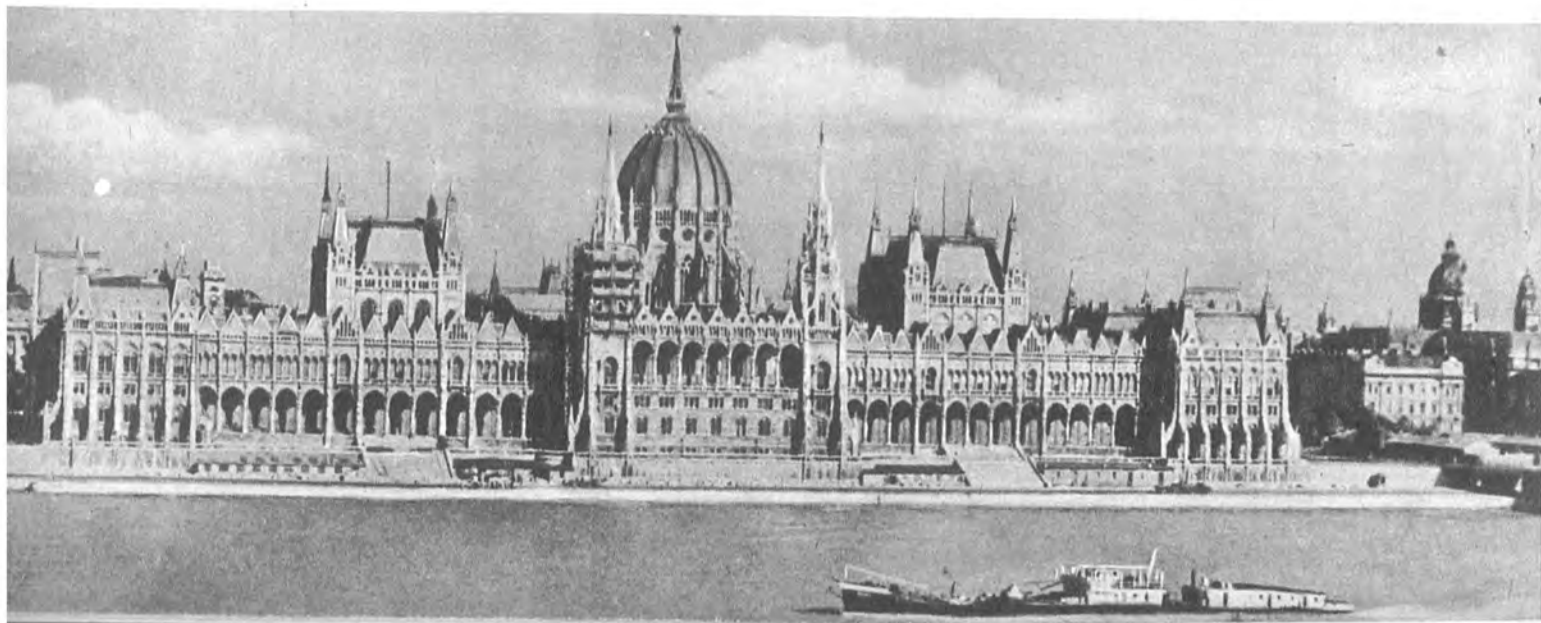
піднімали трудящих на національно-визвольну боротьбу. В жорстоких боях з турецькими і австрійськими гнобителями, з власними поміщиками і капіталістами гартував угорський народ свою волю до перемоги.

Однією з найяскравіших сторінок революційного руху народу стала Угорська Радянська Республіка, проголошена 21 березня 1919 року. Натхнений прикладом Радянської Росії, угорський робітничий клас здійснив у себе в країні соціалістичну революцію, проголосив Радянську владу і встановив диктатуру пролетаріату. Кілька місяців юна республіка у вогневому кільці фронтів мужньо боролася проти численних ворогів. Як велике свято відзначили трудящі Угорщини 40 роковини з дня проголошення Угорської Радянської Республіки.

В БРАТНІЙ УГОРЩИНІ

Олексій МИХАЙЛОВ

В Будапешті на березі Дунаю стоїть красивий палац. Це відома споруда угорського парламенту. Зараз тут працює Президія Угорської Народної Республіки, революційний робітничо-селянський уряд. Тут відбулася перша сесія обраних 16 листопада 1958 року Державних Зборів.

Вибори в Державні Збори і місцеві органи влади були визначною подією в житті угорського народу. Ми побували на багатьох виборчих дільницях і мали змогу побачити, з якою одностайною рішучістю голосував угорський народ, повністю підтримуючи політику Угорської соціалістичної робітничої партії, з якою сердечною щирістю він висловив своїй партії повне довіря. На нашому фото — на одній з виборчих дільниць м. Сталінварош.

Кого обрали виборці депутатами в Державні Збори — свій верховний орган влади? Серед нових депутатів Державних Зборів, що їх ви бачите на цьому фото, — 166 робітників, 76 селян, 75 інженерів, лікарів, письменників, артистів, учених, 14 службовців. Цікаво порівняти цей склад соціалістичного парламенту з тим, який був, наприклад, у буржуазному парламенті 1931 року. В ньому було 85 поміщиків, 9 баронів, 19 графів, 41 вищий чиновник, 15 банкірів, 5 фабрікантів, 37 адвокатів та інші.

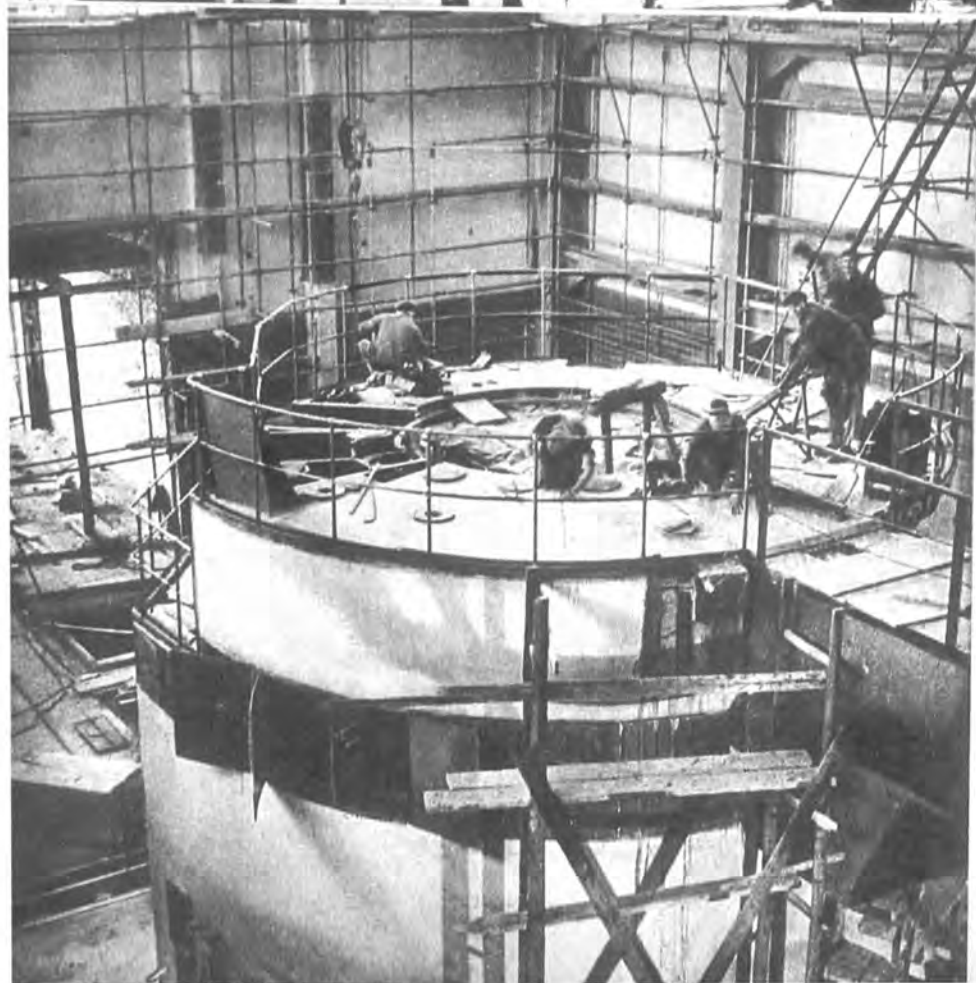
Сесія Державних Зборів обрала Президію Угорської Народної Республіки і її голову Іштвана Добі. На сесії був одностайно обраний Революційний робітничо-селянський уряд Угорської Народної Республіки на чолі з Ференцем Мюнніхом. На фото (зліва направо): Голова Ради Міністрів УНР Ференц Мюнніх, перший секретар ЦК УСРП Янош Кадар, секретар ЦК УСРП Дьюла Каллаї, перший заступник Голови Ради Міністрів УНР Апро Антал, міністр культури УНР Валерія Бенке.

Вибори в Угорщині викликали в країні велике політичне і трудове піднесення. Колектив металургійного комбінату імені В. І. Леніна в Міш-кольці з місяця в місяць збільшує кількість продукції. На фото — в одному з цехів комбінату.

Зростає і міцніє економіка Угорщини, розширюється її індустріальна база. Кілька років тому на березі Дунаю коло села Дунантеле виникло нове соціалістичне місто Сталінварош (на фото), а поруч із ним — Дунайський металургійний комбінат.

Сталінварош — наймолодше місто республіки. Зараз тут живе близько 35 тисяч мешканців. Місто має три школи, гімназію, металургійний технікум, музичну школу. В Сталінвароші діють два чудових палаци культури, два кінотеатри. Численні делегації іноземних туристів відвідують нове соціалістичне місто Угорщини, і кожного гостя вражає розмах будівництва Сталінвароша.

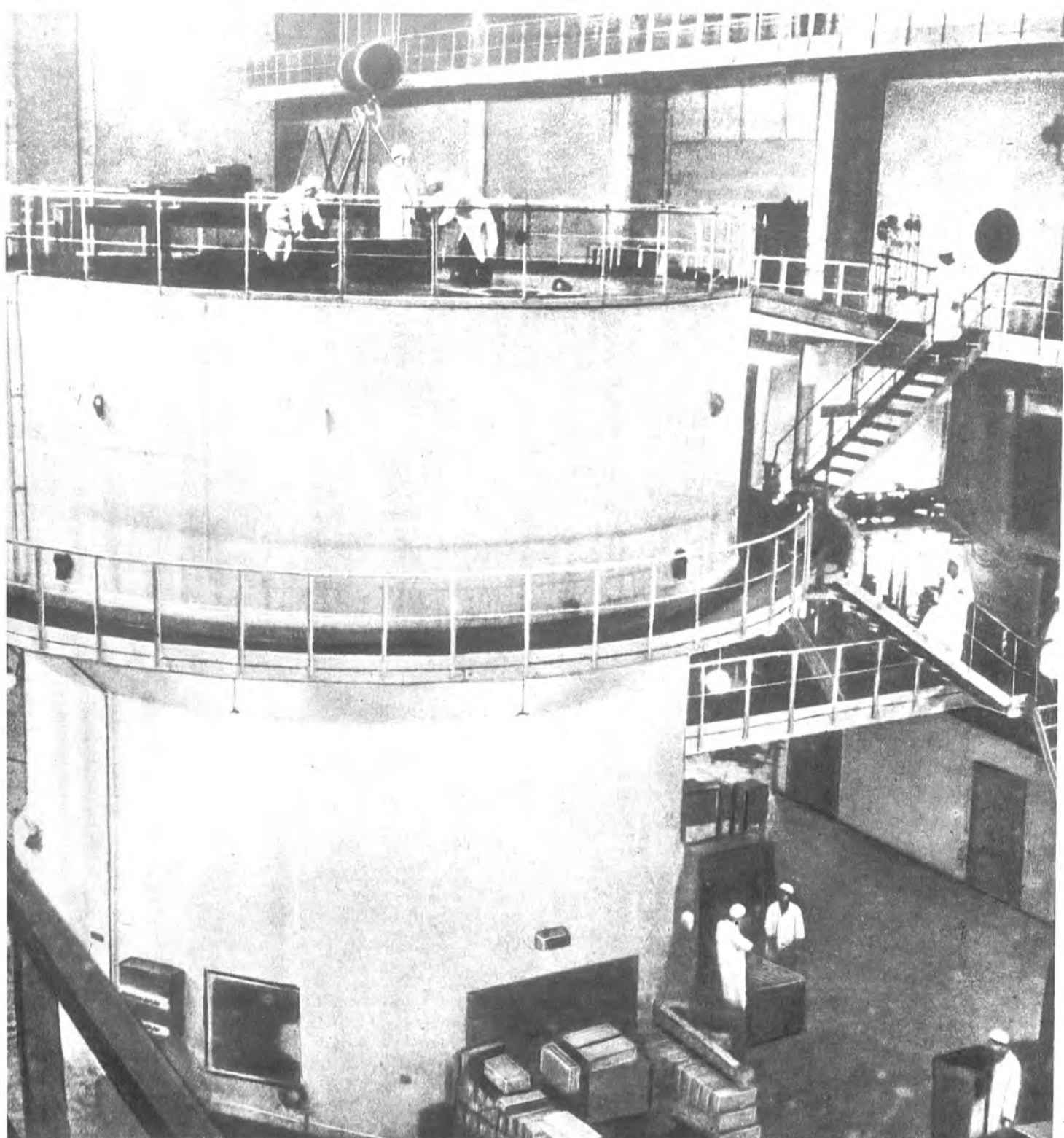
Велике будівництво йде і на горі Сечень в Будапешті. Тут закінчується спорудження першого угорського дослідного реактора (на фото). Будівельні роботи ведуться під керівництвом радянських спеціалістів. Більша частина устаткування для реактора одержана з Радянського Союзу.

Влітку в багатьох угорських містах відбуваються традиційні ярмарки. Тут можна покуштувати особливих ярмарочних пряників, придбати чудові іграшки, мережива. Тут всі танцюють чардаш.

Справа, за яку боролися і вмирали герої 1919 року, не загинула. Діти й онуки борців за Угорську Радянську Республіку будують нині нове життя. Вони — майбутнє країни, її надія і радість, вони споруджуватимуть будову комунізму в Угорщині. На фото: біля пам'ятника Лайошу Кошуту в Будапешті.

Експериментальний атомний реактор ЕНР.

КИТАЙ ВСТУПАЄ В АТОМНИЙ ВІК

В Китайській Народній Республіці збудовано атомний реактор і циклотрон. Країна приступила до виробництва власної атомної енергії для використання її в мирному будівництві і в наукових цілях.

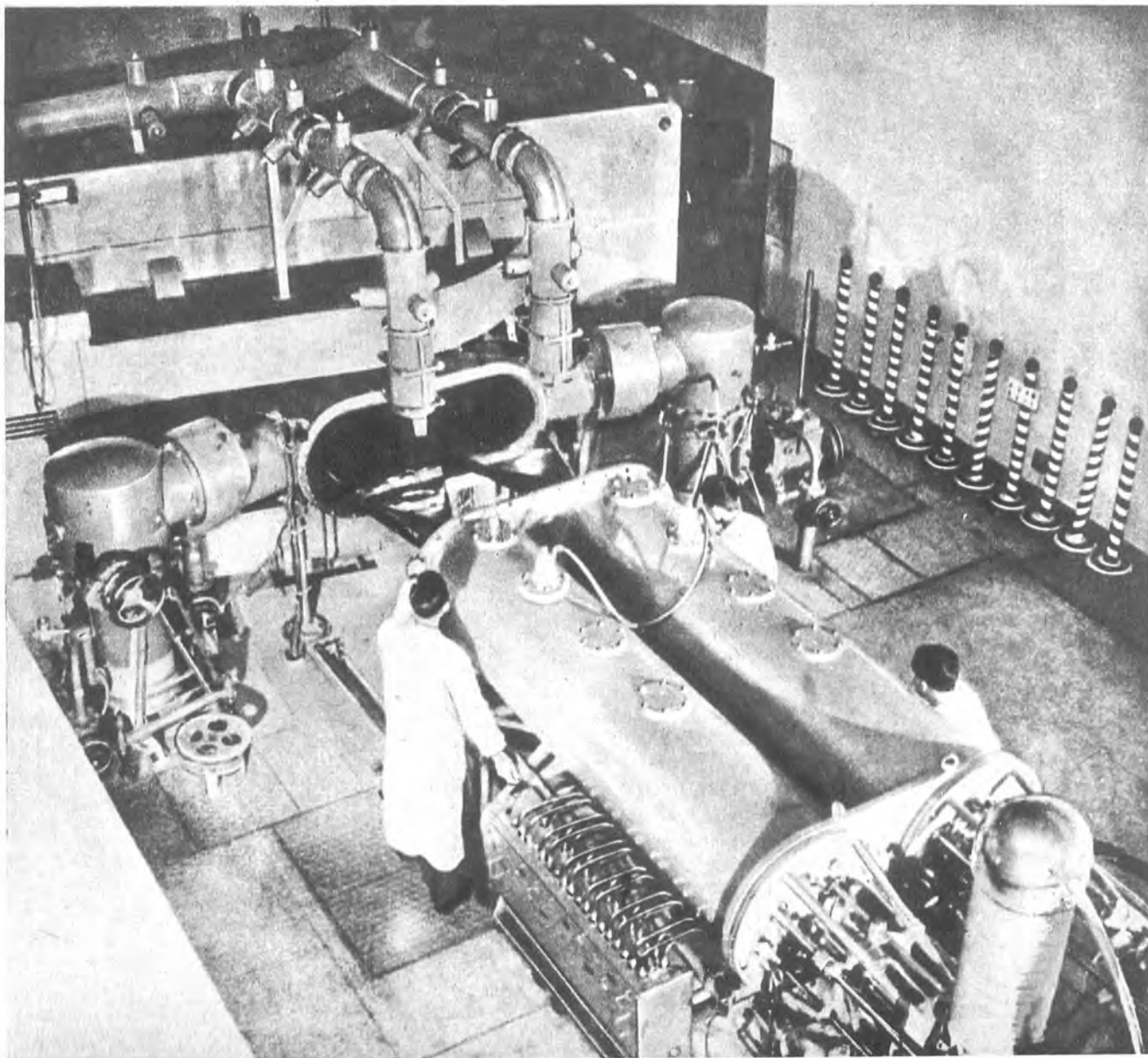
Сконструйований за останнім словом техніки — з допомогою радянських спеціалістів і з деталей, виготовлених у Радянському Союзі — експериментальний реактор має потужність від 7 000 до 10 000 квт, постачає нейтрони для наукових досліджень і виробляє радіоактивні ізотопи.

Вже тепер радіоактивні ізотопи широко використовуються в народному господарстві країни, сприяють успіхові «Великого стрибка».

Центральний контрольний пульт атомного реактора

Циклотрон для прискорення альфа-частот.

МІСТЕР ЛОДЖ ЗА РОБОТОЮ...

Хоч фото, вміщене тут, зроблено наприкінці минулого року, воно, на жаль, ще й досі не втратило своєї актуальності...

— Припинити випробування водневих і атомних бомб! — така одностайна вимога народів лунає з усіх кутків земної кулі. Позиція СРСР у цьому питанні ясна і зрозуміла всім: ядерну зброю треба заборонити негайно і на вічні часи, смертоносна грибовидна хмара ніколи не повинна більше здійматись над землею.

В той же час правлячі кола Англії і Сполучених Штатів під різними приводами зволікають розв'язання цієї найпекучішої проблеми сучасності. І, позіхаючи, державні мужи США раз-у-раз перекреслюють сподівання народів, як-от містер Кебот Лодж — постійний представник США в Організації Об'єднаних Націй.

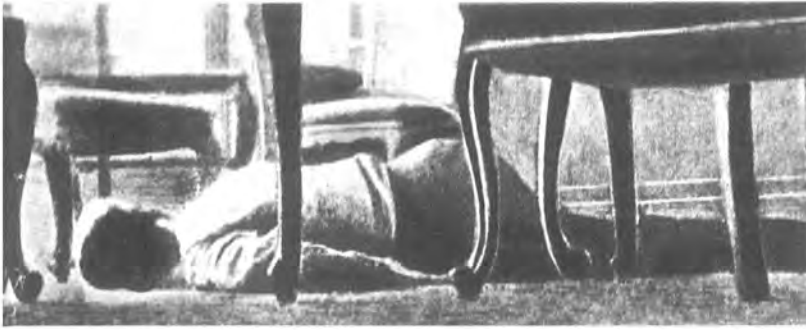
Даллес: На Тайвані США захищають свої кордони.

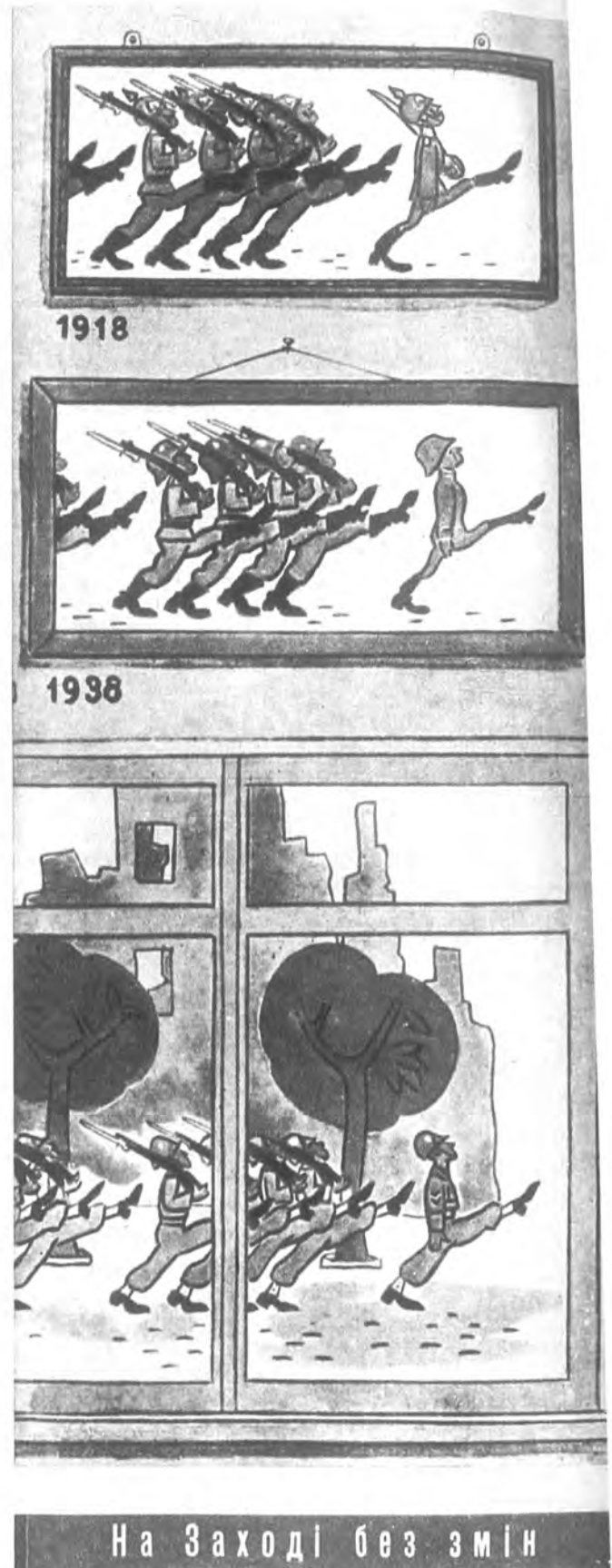
Два дні тривав у лондонському «Фестивал-холлі» «Міжпланетний музичний фестиваль». Серед інструментів оркестру можна назвати молотки, ковадла та подібні «мелодійні» предмети.

На фото: здібний юнак видуває з садової поливальної милозвучні ноти...

Журнал «Нейв Ілюстрірте», що видається в Кельні (ФРН), надрукував недавно серію знімків про злиденне становище західнонімецьких студентів. Багато студентів, не маючи засобів до існування, виконують найрізноманітніші і найнезвичайніші доручення, які одержують від студентських «Бюро обслуговування». Один із знімків зображує молодшу людину, що лежить під столом, притиснувшись вухом до підлоги. Виявляється, що багата пані — власниця будинку — уявила, що в підвалі під її квартирою хтось веде підкоп, щоб проникнути до неї. І ось вона найняла студента, який за невелику плату повинен лежати цілий день під столом і слухати, чи не чути звідси підозрілого шарудіння.

На цьому заробляють американські бізнесмени під час передвиборчих кампаній, коли точиться «гостра боротьба» між демократами і республіканцями. Осел і слон — емблеми республіканської і демократичної партій США. З фото видно, як у повній згоді вони крокують поруч. Так само і в житті. «Передвиборна боротьба» потрібна для публіки.

ЗВІРЯЧИЙ ВИСКАЛ МІЛІТАРИЗМУ

Зверніть увагу на фото угорі. Вони зроблені в різний час. Друге — минулого року, перше — на двадцять років раніше. Ліворуч — фашистські солдати, праворуч — солдати західнонімецького бундесверу.

Чим різняться солдатські колони на цих фото? Формою. На солдатах бундесверу форма американського зразка. Зброя теж американського зразка. Відкинувши Потсдамську угоду, головна мета якої — назавжди перешкодити відродженню німецького мілітаризму і нацизму, — США, Англія і Франція відновлюють агресивну воєнну машину на заході Німеччини.

В руки німецьких мілітаристів, що двічі протягом життя одного покоління кидали Європу у вир світових воєн, знову вкладається зброя. Сьомого липня 1956 року у Федеративній Республіці Німеччини було введено загальну військову повинність. З цього приводу глава виконавчої влади у ФРН канцлер Аденауер заявив: «Я вважаю абсолютно неможливим виконувати наші обов'язки щодо НАТО — в галузі створення армії — без запровадження загальної військової повинності. Коли ми зробимо цей додатковий важливий німецький внесок, тоді завдяки потенціалу всіх видів зброї нашого північноатлантичного арсеналу ми матимемо змогу реалістично планувати стратегію оборони Західної Німеччини. Так, навіть з допомогою атомних бомб».

Хто ж планує цю «оборону з допомогою атомних бомб»? Перед вами на фото колишній нацистський генерал, а нині генерал-майор бундесверу Фрідріх Ферч. Змінивши гітлерівську уніформу на мундир НАТО, він «працює» тепер у Парижі, в штабі агресивного Північноатлантичного блоку.

НАТО підбрала не одного фашистського недобитка. Ось позує перед фотооб'єктивом кривавий Шпейдель, відомий своїми злочинами у Франції і на тимчасово окупованих радянських землях. Колись йому тиснув руку Гітлер, тепер — християнський демократ Аденауер.

От за які діла заслужили, мабуть, Шпейдель і йому подібні прихильність атлантичних верховодів.

Так починали гітлерівці: підрозділ однієї з дивізій СС перетинає вранці 22 червня 1941 року державний кордон Радянського Союзу.

А так вони закінчили — 9 травня 1945 року.

Відтоді минуло майже 14 років. У післявоєнній Німеччині, яка з вини західних держав була розірвана на дві частини, встановились різні суспільні системи. Німецька Демократична Республіка — оплот усіх миролюбних сил німецького народу — йде по шляху миру і демократії. Західна Німеччина, учасниця НАТО, проводить політику мілітаризації і підготовки до атомної війни.

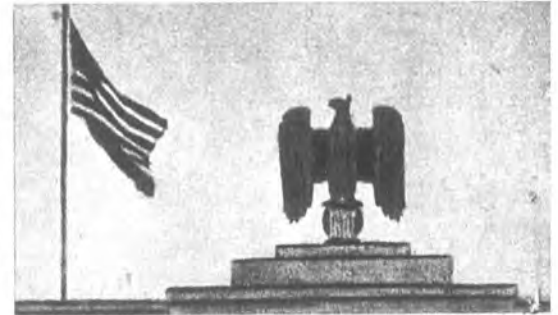
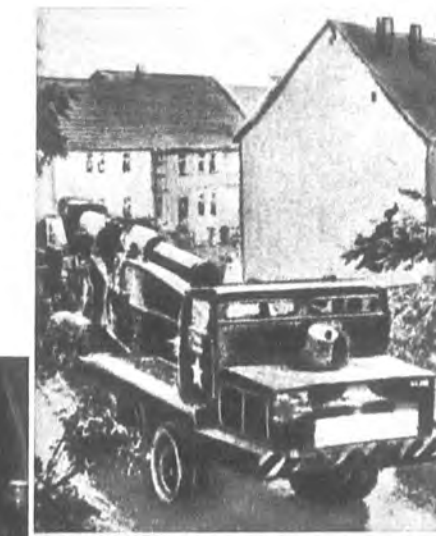
Багато що в сьогодиншній Західній Німеччині нагадує Німеччину гітлерівських часів. Там офіційно дозволено носити гітлерівські ордени. Там офіційно легалізована діяльність гітлерівської націонал-соціалістської партії. Із 17 міністрів ФРН 8 були керівними діячами фашистського «третього рейху», а деякі з них, як Шредер, Штраус, Оберлендер, служили в штурмових загонах і навіть в СС.

↑

— Гармати замість масла! — верещав у свій час Герінг.

І гармати постачають зараз західнонімецьким мілітаристам американські боси. Атомні гармати, атомні бомбардувальники, ракети, що можуть нести атомний заряд...

На даху західноберлінського аеропорту Темпельгоф поруч — американський прапор і нацистський орел.

Під охороною західних окупаційних властей в'ють собі гнізда фашистські недовитки, 83 шпигунські організації, діяльність яких спрямовано проти СРСР та країн народної демократії, містяться в Західному Берліні.

Можливо, і серед цих молодчиків, що зібралися на збіговисько недовитків одної з гітлерівських дивізій, є члени західнонімецького уряду і керівні чиновники. За останніми відомостями, в Західній Німеччині нараховується близько 1200 мілітаристських організацій колишніх військово-службовців, серед них 45 союзів есе-сівців.

Перед вами виразна ілюстрація до діяльності Північноатлантичного блоку як «оборонної» організації. Генерали у формі військ НАТО над картою Радянського Союзу.

В Західній Німеччині реваншисти знову брязкають зброєю. Мілітаристська пропаганда не випускає з поля зору навіть дітей.

ЕВОЛЮЦІЯ КАНЦЛЕРА АДЕНАУЕРА

«Я тепер, як і раніше, повністю проти ремілітаризації Федеративної Республіки».

(З «Везер-курір», лютий 1950 р.)

«Я нажу противникам мілітаризму, що я — один з них».

(З інтерв'ю, взятого кореспондентом північно-західного німецького радіомовлення, березень 1952 р.)

«По суті тактична атомна зброя це ніщо інше, як дальша форма розвитку артилерії».

(З виступу перед представниками преси, березень 1952 р.)

«Гуманні заяви не мають ніякого значення».

(З дискусії з ученими-спеціалістами в галузі атомної енергії, квітень 1957 р.)

«Федеральний уряд бажає, щоб німецькі збройні сили після відродження були озброєні найкращою і найсучаснішою зброєю».

(З виступу на прес-конференції у Вашингтоні, травень 1957 р.)

От німецька дівчинка, довірливо посміхаючись фоторепортерові, показує нашій металевий номерок, виданий на випадок атомного вибуху. Все передбачено: номерок залишиться після вибуху.

Чесні люди Західної Німеччини не хочуть і чути про нову війну, не хочуть, щоб повторювалися страхоти минулих воєн. Вони активно виступають проти мілітаризації країни.

На першому фото внизу, демонстрація мешканців Бремена, проти атомного озброєння бундесверу; на другому фото внизу — масовий мітинг в Конгресхоллі у Франкфурті проти мілітаризації ФРН.

БІЖЕНЦІ

Десятки тисяч біженців з Алжіру мешкають зараз в країнах, що межують з їхньою батьківщиною. Алжирців вигнали з рідних земель французькі колонізатори (фото вгорі).

Просто неба туляться під наметами біженці з Кіпру, де хазяйнують англійські окупанти (фото зліва).

Тисячі людей залишають щодня Західну Німеччину, бо

уряд не може звільнити їх від страху перед завтрашнім днем. Показові цифри: з 1954 р. до кінця 1958 р. до Німецької Демократичної Республіки перейшло 340 000 біженців з ФРН. 400 000 громадян боннської республіки найнялося служити в іноземний легіон, 1 300 000 емігрувало за океан (фото справа).

О П О В І Д А Н Н Я

Малюнки А. Жуковського

Він запросив мене повечеряти у своєму невеличкому ресторані, що містився в одному з вузьких провулків паризького передмістя. Навколо нас, за іншими столиками, сиділи люди найрізноманітніших національностей. «Такі обличчя не кожного дня можна зустріти на вулиці», подумав я, оглядаючи переповнену до краю маленьку залу.

— Що ти знаєш про Панчо Вілью? ¹ — раптом звернувся до мене Тео.

Мені не хотілось бути надто точним, і поступово моя уява розправила крила. Цього вечора я був одним із найнестримніших прикрашателів Панчо Вілья. Захопившись, я почав розповідати про легендарну хоробрість Панчо, про висаджені в повітря поїзди з урядовими військами, про його блискучі перемоги над ворогом, про відвагу і сміливість його людей.

Тео уважно слухав, його квадратна долоня, міцна і доброзичлива, pestила кота, що загадково блимав очима від густого тютюнового диму.

— Що мене захоплює в Панчо Вілья, так це його маневреність, — задумано мовив він.

Я розповів йому, як славетний герільєро ² оволодів містом Сьюдад-Хуарес. Тео посміхнувся, — а це з ним траплялося не часто — і, бажаючи відзначити цю подію, хутко підвівся, і за декілька хвилин повернувся з пляшкою угорського вина, яке він дістав з добре оздобленого буфета. Ми випили, не гаючи часу.

В цю мить до нашого столика підійшов грек Міхайлідіс і почав розповідати про пригоди Тео, викликавши цим велике незадоволення з боку мого знайомого.

Тоді я і довідався, що Тео вже в п'ятнадцять років брав участь в угорській революції 1919 року під керівництвом Бели Куна. Після одного бою він потрапив у полон. Хлопця відпустили на волю, лише зважаючи на крайню молодість. Ще й тепер тіло його, понівечене тортурами, носило на собі сліди тих часів.

— Досить! — різко обірвав грека Тео. Той враз замовк, та коли Тео пішов дістати ще одну пляшку вина, Міхайлідіс сказав мені:

— Бачите, який Тео?! Не хоче, щоб про нього розповідали. А, між іншим, він був одним з найближчих соратників Бели Куна ще в ті часи, коли ім'я Куна було прапором! Виконуючи дуже

¹ Панчо Вілья (1877—1923) — один з популярних керівників партизанського руху мексиканських селян на початку XX сторіччя.

² Герільєро (іспан.) — партизан, народний месник.

важливе доручення, Тео потрапив у лапи до англійців. З того часу він кочує з місця на місце, б'ючись за свободу людей та незалежність народів. Я певний, що його інтерес до Панчо Вільї — від цього.

Грек замовк, бо Тео знову був за нашим столом і наливав у склянки вино, зрошене угорськими селянами на угорських рівнинах.

— Завтра вдосвіта у дорогу,— нагадав він нам.

Ми мовчки цокнулися. Тео знову замовк. Коли я глянув на нього, мені здалося, що його профіль робиться якимсь жорстоким і поступово губиться в маленькій залі за стіною сигаретного диму.

Наступного дня, серед метушні та галасу вокзалу Сен-Лазар я знову почув знайомий голос:

— Сюди, Мексико!

Тео висунувся по пояс з вікна поїзда, який ось-ось мав відійти до Іспанії. У сусідньому вікні стирчав Михайлідіс. На їхніх суворих обличчях пробивалась посмішка задоволення.

Грек поступився місцем біля вікна, а сам вмотивувався поруч зі мною. Тео сів напроти. Решту купе займали люди зовсім несхожі між собою: румун, француз, болгарин, югослав, англієць...

В дорозі всі мовчали, наче недовіряли один одному і боялися вимовити слово. І тільки в Порт-Вендрес, де розгорнувся чудовий краєвид з маленькою бухточкою, засіяною білими парусами, Тео заговорив:

— Зовсім несхоже...— кинув він, і на його устах промайнула посмішка, якась невчасна, як мені здалося.— Пригадав собі рідну річку. Я в дитинстві не знав моря, і був певен, що немає нічого кращого за Дунай...

Грек почав тихенько насвистувати причепливу мелодію Йогана Штрауса.

— Голубий! Голубий! Чому голубий? — вигукнув він.— Не розумію! Я об'їздив більшу частину Дунаю від Відня до Белграда, від Белграда до Будапешта, і ніколи мені не вдавалося побачити голубого кольору. І де його тільки викопав цей Штраус?

— Ти, греку, не поет,— відповів насмішкуватим тоном Тео.

— Ти хоч раз дивився на життя оком поета?

Михайлідіс, який дуже поважав Тео, зніяковів.

Несподівано для всіх в розмову влився співучий голос румуна:

— А ви бачили Дунай біля самого моря, де він тече між зеленими ланами, зігрітий сонцем весни?.. Я можу твердити, що там, біля Чорного моря, Дунай — голубий...— закінчив він після паузи, бо ніхто не відповідав на питання.

— Поет? — ласкаво посміхнувся Тео.

Румун, майже зовсім знітившись, признався:

— Так, поет...

Вступив у розмову болгарин. І ця маленька дискусія поступово розтопила крижинки, які розділяли нас.

— Я також нерідко бачив голубий Дунай, про який співає Штраус... Я помічав це, коли на-

ставав вечір. Інколи в полудень... Частенько ранковими зорями...

— Художник? — запитав Тео тоном, що не допускав заперечень.

Болгарин уважно подивився на нього і відповів:

— Так, художник...

Всі розсміялися, проте ніхто не зміг би сказати чому. Тео звернувся до мене:

— А ти, мексиканцю, як ти гадаєш? Які твої річки? Розкажи нам.

Я пригадав наші чарівні річки Грихальву і Папалканам, буйні від фарб світанки над ними, неповторні вечори. Порівняв їх з Рейном, Віслою, з Темзою, із Влтавою, Сеною, Невою, з самим Дунаєм, голубим чи ні — це не має значення, і почав:

— Мої річки — це щось інше. Вони сильніші, бурхливіші і від цього величні. Бо в них сама сила моєї землі, сила скель, сила розкішної природи, яка оточує їх...

Я так гаряче розповідав про мою далеку батьківщину, що зворушив усіх.

— Письменник! — мовив настирливий у своїх психологічних розшуках Тео. В них, до речі, він ніколи не помилявся.

А потім все ж таки запитав мене:

— Але... Дунай голубий, чи?..

— Голубизну,— перебив я, не відриваючи очей від морських хвиль, які, здавалося, доганяли наш поїзд,— голубизну кожен носить у своїй душі. Це вона не тільки оживлює бачені нами краєвиди, але й... підтримує саме наше життя.

Тео міцно здавив мені руку своєю квадратною долонею. Після цього він буквально не розкривав рота, аж доки ми не прибули на іспанський кордон.

І коли в Прут-Бо ми залишили поїзд, щоб пройти прикордонні формальності, раптом усіх нас охопило єдине бажання швидше опинитися в Іспанії... Мої попутники не знали іспанської мови, і в митниці усі привілеї були на моєму боці. Тут я довідався, що англієць був скульптором, француз — рисувальником, румун, як я і думав, — поетом, болгарин — художником, югослав — співаком. Тео був поетом, сам того не знаючи. А грек Михайлідіс задовольнявся тим, що був просто вірною тінню Тео.

А далі до Барселони і потім до Валенсії ми їхали, мов давні друзі. Багато говорилося про Лукача, про Ганса і Вальтера, про італійця Відалі.

У Валенсії наше бойове інтернаціональне з'єднання розформувалося. Всі його члени загубилися з поля зору.

Пізніше, в Гвадалахарі, після розгрому чорносорочечників, я ненароком знову зустрівся з Тео та його вірним другом Михайлідісом. Тео привів мене у свій бліндаж, де ми розмовляли і пили касалью¹, бо не було угорського вина, яким він частував мене у Парижі. Розсталися ми аж на світанку при перших променях сонця.

¹ К а с а л ь я — сорт іспанського вина.

Незабаром я повернувся до Мексики. Почалася світова війна. В Європу я приїхав вже після того, як настав мир.

Я пішов шукати Тео того ж вечора, коли прибув у Париж, відчуваючи, як від хвилювання стукотить в грудях.

В маленькому ресторані так само вирувала багатомовна публіка, в кутку муркотів той самий чорний кіт, якого Тео любив гладити своєю квадратною долонею. За одним столиком розмовляли російською мовою, за другим польською, десь із кутка долітали німецькі слова, Браку-

вало тільки Тео, щоб ця стара, знайома картина зробилась зовсім рідною.

Сам того не помічаючи, я сів за той самий столик, за яким у пам'ятний вечір Тео по-братньому ділив зі мною іскристе тепло угорського вина із своєї рідної мадярської землі. Я боявся почути правду, заплющив очі і замріявся, думаючи про долю друга.

— Мексико?!— почув я раптом знайомий голос, і якусь хвилину не міг збагнути — чи не сон це. Здивований, я розкрив примружені очі.

— Мексико,— повторив грек Міхailідіс тихим голосом, який все роз'яснював,— даремно чекаєш. Не прийде вже наш Тео.

Мені здалося, що грек ось-ось розридається. Та ні, обличчя Міхailідіса було спокійним і суворим.

— Поки він був живий, ніколи не дозволяв, щоб сторонні займали цей столик,— промовив він.— Сидіти тут мали право тільки ті, кого він любив так, як тебе.

Грек підвів очі, подивився мені просто в обличчя і підкреслив:

— Ілля Еренбург... Крім нього та тебе ніхто не сидів тут.— Він обвів поглядом залу і раптом пожвавішав.— Хіба не помічаєш, з якою цікавістю розглядає тебе публіка? Вони бачили за цим столом Еренбурга і зараз, напевне, відчувають у тобі ще одного обранця Тео — людину, якій її душа дала право сидіти на цьому святому місці.

А навколо нас справді переговорювались люди, дивлячись на мене, і вітальні жести коливали зрима від тютюнового диму повітря.

— Немає нашого Тео...

Міхailідіс гучно плеснув у долоні і звернувся до молодой вродливої жінки, що наближалася до нас:

— Це він...

— Мексиканець?

Жінка простягла до мене тендітні руки, потім швидко зникла кудись, і скоро повернулася, несучи фотокартку, на якій було написано тільки одне слово: «Тео».

— Того ранку він наче передчував цей сьогоднішній вечір і залишив таку ж саму картку для Еренбурга... а цю для тебе... Велів передати, коли ти повернешся, а його вже не буде...

Жінка відійшла. Незабаром на столі з'явилася пляшка угорського вина. Грек налив склянки і почав розповідати:

— Коли ти поїхав додому, Тео ще довго залишався в Іспанії, навіть після загибелі Лукача. На яких тільки фронтах він не побував! І в Бельїте, і в Брунете, і на Ебро... Ми завжди були разом, а пізніше перейшли французький кордон і, нарешті, прибули до Парижа.

Тео, як і всі ми, бачив зростання брудної хвилі фашизму навіть ще тоді, коли в цій безтурботній, зраженій з самого початку Франції, мало хто думав про небезпеку. Та ось німці прийшли до Парижа. Парижани кинулись тіка-

ти світ за очі. З краю в край котилися людські хвилі. Шляхи були забиті французькими солдатами, що розбіглися після розгрому своїх частин, пораненими, старими, жінками, дітьми... І все це тинялося по землі в розпуці, не знаючи, куди дітись, куди сховатись...

Після того, як розбіглась його частина, Тео, плюючи на фашистів, повернувся в Париж, щоб і тут організувати підпільну боротьбу, та серед них був, мабуть, зрадник. Якось уночі, ось у цьому ж ресторані, його схопили гестапівці. Вони знали, що він воював у Іспанії і вимагали, щоб він видав своїх старих друзів. Німецький офіцер кричав, що Франції кінець, що мовчанка нічого не дасть...

А Тео розкрив рота тільки для того, щоб сказати: «Нас багато, як зерен на землі. Нас не можна здолати!». Більше він не промовив ні слова. Як його вони кували! Ти пам'ятаєш, скільки у нього було поранень?! А там, у гестапо, він перетворився на один великий шрам від голови до п'ят. Але Тео все витримав... Через кілька місяців його випустили.

Коли наці полізли на Росію, Тео сказав мені: «Послухай-но, Греції, справа підходить до кінця. Наці зламують там собі шию». Та сам так і не побачив їхнього кінця. Пізніше він був у перших лавах Опору. А я, звичайно, поруч з ним. Тео був справді невтомний. Він мав друзів, де хочеш — серед робітників, інтелігенції, навіть серед жандармів. А більше всього їх було серед простих людей бідних кварталів, куди Тео ніс інколи хліб і завжди надію.

Тут, в Парижі, Тео став символом свободи і віри в життя. Всі вважали його французом, і Тео не заперечував. Він був угорцем під час революції в Угорщині, іспанцем, коли бився поруч з Лукачем, і французом, коли Франція могла спертися тільки на вірність своїх синів і дочок.

Того дня, коли народ Парижа повстав проти загарбників, Тео прокинувся до схід сонця, почистив гвинтівку, яку переховував у підвалі, загорнуту в ганчір'я, і потяг мене на вулицю. Там вже почалися перші сутички з німцями.

Ми залягли в кінці завулку. Підійшло ще четверо чи п'ятеро хлопців і почалася колотнеча. Нарешті закінчились патрони, і на нас кинувся цілий взвод фашистів. Тео й усі інші загинули, як герої...

Міхailідіс міцно стулив губи. Потім сказав мені таким тоном, наче винився у злочині, який я мав судити:

— Тільки я залишився живий...

В залі раптом нестало повітря.

— Нема Тео. Ти його вже не побачиш... Вип'ємо ж за нього... Це вино з його рідної землі, вино з угорських долин, образ яких Тео носив глибоко, глибоко в серці.

*З іспанської переклав
Володимир ХАРИТОНОВ*

КОХАТИ БУДЕМО ЗАВТРА

Малюнки О. Губарєва

РОМАН

ЧАСТИНА ПЕРША

— Ти будеш моєю, коли я захочу!

Слова ці вихопились мимохіть, несподівано.

Не це хотів він сказати. Того, що хочеш сказати, ніколи не скажеш. Але несамохіть часто виловлюєш свої потаємні думки.

Було б дивно, якби сьогодні не пригадалися йому ці слова.

Природа позначається на людях, особливо ця мінлива місцевість, яку сонце і хмари весь час розмальовують за встановленим трафаретом. Тут навіть у найкращі дні на обрії юрмляться хмари, тінь від яких біжить полями. Тінь різка, чітко окреслена, стрімка... Проходить хмара — визирає сонце: наче сходить. Здається, ніби сонце сходить по сто разів на день. І на нього завжди мимоволі звертаєш увагу, бо тут високе небо; в порівнянні з ним чорна плеската земля займає зовсім мало місця. Та коли небо летить стрімголов серед завивання вітру, що гонить хвилі по зелених житах, непорушність землі відчуваєш особливо гостро. Це — ніби дно потоку. Це — країна вірності. Тут не забувають минулого.

Через п'ять років — п'ять років, протягом яких людина може так змінитися — ці слова не втратили для Раймона свого значення, завдяки Анні.

Хоч, правду кажучи, спочатку він їх просто забув. Лише тоді, як кілька місяців тому вона нагадала, де, коли і за яких обставин були сказані ним ці слова, Раймон, покопавшись у пам'яті, пригадав усе. І від сорому спалахнув з голови до ніг.

Ці слова Анні зберегла: вони жили в її серці.

І ось сьогодні, в момент, який безумовно є переломним, Раймон зрозумів, що протягом останніх п'яти років саме цими словами були позначені всі етапи його життя.

Перший етап. Неділя десь навесні 1949 року. Штовханина біля кіно. Після закінчення сеансу тут, на великих білих сходах, завжди зштовхуються два людських потоки. Той, що прямує до виходу, поступово рідшає, а той, що мчить до входу, безжально притискає до стін людей з першого потоку. Не могли вийти раніше, щоб не плутатися тут під ногами!.. У самому хвості першого потоку — «банда» Раймона. В ній тоді були Помпон і Марсо. Усім їм по чотирнадцять чи п'ятнадцять років. А в зустрічному потоці — Анні та ще дві дівчинки. Звичайно, хлопці навмисне затрималися в залі, щоб дочекатись, коли йтимуть дівчата. Така в них була гра.

— Тисяча чортів, яка ти гарненька сьогодні! — звертається Помпон до однієї з дівчат.

— Та ну тебе! — відказує та. — Облиш косинку, бо гірше буде, от побачиш!

Вони оточують дівчат, зупинившись серед галасливого людського юрмища. Коли отак їх дратуєш, ноги починають якось дивно тремтіти. Не знаєш сам, що говориш.

— А вона й дійсно гарненька, правда, Помпоне? — питає Раймон, по-дурному сміючись невідомо з чого.

— Може й гарненька... — говорить Анні, дивлячись на Раймона, — та тільки не для тебе!

— Ха! — кричить Раймон у той час, як потік відносить її вперед. — Ти будеш моєю, коли я захочу!

Він стоїть аж в кінці сходів, але раптом, втрапивши рівновагу, змушений прихилитися до стіни, де висить афіша, приколоті кнопками до старого дерев'яного щита. Афіша відривається, і усмінене обличчя Ріти Хейворт падає йому на плечі.

Другий етап. 1953 рік. Кафе «Стадіон», багатагулзуеве підприємство — мов трест в мініатюрі.

Спочатку це було звичайнісіньке кафе. Але тепер тут міститься штаб футбольного клубу «Атлетік», і це не дрібниця. Взимку, коли в гардеробах під трибунами стає надто холодно, хазяїн кафе віддає кухню і пральню в розпорядження футбольних команд: кухню для гостей, пральню для своїх, — треба ж бути ввічливими. Ви б тільки подивилися, який тут стоїть розгардіяш після кожного матчу! Біля плити сохнуть бутси, труси, шкарпетки, наколінники, розмотані бинти, — все це, розкисле, як сухарі в бульйоні, висить, паруючи, на стільцях, на швейній машині, на дверцятах шафи... Торгівля — складна річ.

В кафе є музичний апарат, один з тих, у яких механізм і пластинки сховані під скляним ковпаком. Є гра, де треба влучати кульками у гнізда, і тоді спалахують електричні лампочки над цифрами. Хто виграв — дістає приз. Є також настільний футбол.

Біля зали — кімната з двома більярдами. Звідти, перейшовши через двір, по якому розкидані повиті зеленню альтанки, можна потрапити в «салон» для танців — великий барак з цементованими стінами і натертою підлогою. У будні тут бувають змагання голубів. Танцюючи, відчуваєш в одному кутку нерівність підлоги, що її утворює сухий голуб'ячий послід.

Крім того, в суботу ввечері і в неділю власник кафе звільняє одну з кімнат своєї квартири для картярів. В будень кафе править і за ресторан; в разі ж хто-небудь захоче пообідати в неділю, його чемненько запрошують до родинного столу хазяїна.

Як бачите, кафе «Стадіон» працює повним ходом.

Раймон більшість часу проводить у більярдній, а не в дансінгу. Відтоді, як було вирішено, що саме він і є той воротар, який потрібний команді «Атлетік», йому вже не хочеться дригати ногами щонеділі увечері. Потягло до спокійніших розваг. Якраз тут, у більярдній, з її навстіж відчиненими дверима, найкраще місце: завжди у всіх на очах. Тут дозволяють себе втішати і підбадьорювати в разі невдачі. Тут мирно перетравлюють радість від перемоги. Треба вміти розтягувати цю насолоду. Раймон не хоче затмарювати славу інших гравців, але він добре знає собі ціну. До нього захист був найдошкульнішим місцем команди «Атлетік». Дуже прикра обставина, якщо зважити на популярність

команди. Адже половина її гравців працює на заводі, і футболісти до певної міри створювали заводу репутацію, були свого роду носіями його могутності. При перших же атаках на ворота гостей місцеві болільники звичайно насторожували вуха. І тоді наставала така тиша, немов у всіх захопило дух. Але досить було однієї контратаки супротивника, щоб усе пішло нанівець. Ворота «Атлетік» були, як решето.

Раймон не такий уже чудовий воротар, та досить було йому взяти кілька неважких м'ячів, щоб його відразу проголосили рятівником команди. Нарешті! Болільники так звикли до вразливості своїх воріт, що відбити навіть найпростішого м'яча здається їм подвигом. Увечері Раймону частенько доводиться відмовлятися од випивки. Всьому є межа, навіть коли п'єш воду. Не можна догодити всім. А для болільника найбільша насолода — випити чарку з гравцем. Раймон не вміє бути неввічливим. Він цокается з усіма, приймає інколи чарку червоного чи білого, — але кінець кінцем так накачується віттельським пивом, що мусить через кожні півгодини бігати в туалет... Він навіть дозволяє поблажливо поплескувати себе по плечу, уважно вислуховує критику й поради. Адже тому, хто п'є з Раймоном, в цю хвилину здається, ніби плечі в нього такі ж широкі, а ноги — такі ж стрункі, яку прославленого воротаря. Повернувшись додому, він, напевно, похвалиться перед жінкою: «Знаєш, я випив сьогодні скляночку з Раймоном. Такий молодий — а вже чудовий воротар, слово честі!..»

Та якщо вже казати правду, Раймон ходить щонеділі у кафе «Стадіон» не тільки для того, щоб виставляти себе напоказ. Він любить, засівши у затишній більярдній, спостерігати сум'яття біля входу в «салон». Крики, сміх, штовхання... І десь в цій метушні — Анні... Інколи на одному з більярдів грають в пінг-понг... І це за цілий тиждень єдина нагода поговорити з нею.

Від тутешнього більярду не слід багато вимагати. Підлога в кафе «Стадіон» все більш осідає, бо десь тут під землею проходять забої сусідньої шахти. Інколи більярд починає раптом кульгати на одну ногу, і тоді доводиться удвох чи втрєх пересовувати його на інше місце або підкладати під ніжку клинчик. Коли таке траплялося ще в ті часи, як кафе відвідував «Одноокий», він обов'язково показував свій номер. Здається, тільки задля цього він і ходив сюди. «Одноокий» — це сусідній м'ясник, якого можна було побачити в кафе щонеділі ввечері, завжди в тому самому вбранні — полотняній блакитно-білій смугастій куртці. Це був чоловіча майже двох метрів на зріст, одне око в нього було скляне, і тому ніхто не міг вгадати його настрою; незрозуміло було — жартує він чи говорить серйозно, гнівається чи тільки удає, що сердитий... «Одноокий» самотужки піднімав більярд. Зігнувшись, він підлазив під нього, потім починав випростувати спину — і тоді його єдине око являло собою кумедне видовище. Нерухомість скляного протеза ще більш підкреслювала рухливість ока. Воно бігало в усі боки, як звір у

клітці. Коли «Одноокий» збирався з силами, здавалося, що око розшукує підмогу по всіх кутках зали. Коли ж він випростувався з більярдом на спині, він дивився так, ніби хотів побачити всіх присутніх одночасно. І все це справляло на гостей приголомшуюче враження. Більярд тріщав так погрозово, підказуючи уяві, яким тягарем ліг він на плечі силака, що ніхто не наважувався наслідувати приклад «Одноокого». Ніхто, крім знесилених п'яниць та ще хлопчаків, які під час перерви між двома танцями задля сміху вдавали, що хочуть це зробити. «Одноокий» не знав ні міри, ні межі. Особливо коли був нападпитку. Йому без кінця хотілося повторювати «на біс» свій номер. Неможливо було ні на мить відірвати його від більярда. А сперечатися з ним ніхто не наважувався — всі боялися скляного ока. Боялися подивитися йому у вічі... Та ось одного дня, коли він зігнувся, щоб підняти більярд уже вп'яте чи шосте, поступово зсуваючи його з місця, Раймон незчувся, як зробив просто-таки неймовірну річ. Він відштовхнув «Одноокого» і сам ухопився за більярд, не знаючи до пуття, що робити далі... В нього була думка підняти більярд, як завжди, вдвох або втрьох і поставити на місце, але ніхто навіть не поворухнувся... Отож, не знаючи до ладу, що вдіяти, і побоюючись глузувань товаришів, Раймон все ж таки підліз під більярд та спробував підняти його сам, як раптом відчув, що той подається. «Одноокий» не вірив власному оку і від здивування не встиг навіть розсердитися... Та найгірше було те, що після Раймона посмілюшали й інші. Того ж вечора ще двоє підняли більярд перед самим носом «Одноокого». Потім майже кожної неділі це вдавалося зробити комусь із відвідувачів, аж поки хазяїн кафе не втрутився і не заявив, що більярди існують зовсім не для того, щоб ними отак жонглювати. Та з того часу «Одноокий» перестав сюди приходити. Він не перемінив кафе, а сидів тепер самотою вдома. «Одноокий» лише здавався сердитим. Це був чоловік добрий і сумний — таким він став відтоді, як померла від рака його дружина.

Та у вісімнадцять років про людське горе не думаєш. Проходиш повз нього не помічаючи. Одного дня хтось сказав, що «Одноокий», мабуть, тяжко образився. А Раймон відповів: —

— Що ж, коли хочеш сякнути гучніше, ніж це тобі дозволяє твій ніс, завжди щось таке трапляється...

Головне, що приваблювало Раймона в кафе «Стадіон» (хоч він приховував це навіть від самого себе), була Анні. Кожної неділі після кіно Анні приходиться сюди на танці. Побувши тут з годину, завжди поспішає додому, коли ще не так пізно. Вона живе досить далеко, аж біля шоколадної фабрики. Зате протягом цієї години вона не пропускає жодного танцю. Кажуть, до неї залицяються вже п'ятеро чи шестеро хлопців. Раймон звичайно танцює два чи три танці; на один із них він обов'язково запрошує Анні. З іншими дівчатами танцює про людське око. Та хоч Раймон ще навіть самому собі у цьо-

му не зізнавався, всі вже давно помітили, що він не танцює зовсім, коли Анні піде додому.

В глибині душі він не уявляє собі майбутнього без Анні. Майбутнє для нього — це завжди Анні. Вона може бути поряд, за два кроки від нього, і все-таки вона завжди в майбутньому. Та поступово майбутнє і сучасність наближаються одне до одного — так птиця, що сідає на землю, наближається до своєї тіні. Життя ніколи не викликало у Раймона сумнівів. Він завжди був упевнений в собі. Ця впевненість не залишає Раймона і тоді, коли Анні його майбутнього робиться раптом такою реальною, живою, що може стати майбутнім для когось іншого. Їй теж вісімнадцять років, а в такому віці, як відомо, дівчата випереджають хлопців на два роки. І ось одного дня, коли Анні тричі підряд протанцювала з якимсь незнайомим типом років двадцяти (вона, мабуть, не наважилась відмовити йому і навіть посміхалася до нього), Раймон залишив більярд. Він запросив Анні танцювати, як завжди.

— Ти щось надто мовчазний сьогодні,— зауважила вона.

— Я думаю...

— Так ти запросив мене для того, щоб думати про когось?..

Раймон дивиться їй в обличчя, воно якраз на рівні його плеча. Дивиться так, немов бере розгін перед стрибком.

— А якщо цей хтось — ти?

Дівчина — ні пари з вуст.

І вони мовчать до кінця танцю, мовчать і під час другого туру; здається, це входить у моду — двічі перегравати кожний танець. Помпон каже, що це нагадує кантональні вибори.

В їхньому мовчанні нема нічого поганого — вони ж не вороги; інколи тільки переглянуться та всміхнуться одне одному, очікуючи чогось...

Коли танець скінчився, вона ще якусь мить залишається в його обіймах...

— Ти не сказав, що в тебе на думці.

Не випускаючи руки Анні з своєї, Раймон відводить її на місце.

— Скажу, якщо пообіцяєш мені наступний танець.

Вона червоніє і, щоб якось приховати це, голосно сміється, відштовхуючи його руку.

— Це вже як хочеш! Однак, що з тобою трапилося? Ти полюбив танці?

Та вона й сама відчуває, що слова її звучать фальшиво, так фальшиво!

Раймон стає поблизу, щоб, як тільки заграє музика, першим підійти до неї. Навіть якщо обіцяно, краще не ризикувати.

Коли вони знову танцюють, Анні удає, ніби вона зовсім спокійна. І одразу ж, посміхнувшись, каже:

— Отже, надаю тобі слово!

Зовсім близько від себе він бачить її посмішку, трохи непевну, трохи розпливчату, мов на невдалому фото. Раймон намагається відбутися жартом:

— Слухай, люба! Чого це той суб'єкт так липне до тебе?

Але чому вона мовчить? Чому не відповідь, що може танцювати з ким захоче?.. І знову запанувало мовчання.

Раймон і Анні не звикли церемонитися одне з одним. Вони знайомі з дитинства, звертаються на «ти», розмовляють на місцевому діалекті. Раніше під час танцю вони говорили, невгаваючи ні на хвилину. Мабуть, тому, що їм не було чого сказати одне одному.

Під час першого танцю Раймон більше думав про незнайомця, ніж про Анні. Він зайняв місце біля неї, щоб перешкодити тому молодикові. Але вже під час другого танцю Раймон зовсім забув про нього. І про майбутнє... Це було в розпалі літа. На Раймоні вдягнена просто на голе тіло сорочка з засуканими трохи вище, ніж треба, рукавами: він пишається своїми біцепсами. А на Анні теж тільки тоненька блузка і більше нічого — коли танцюєш, це одразу відчуваєш... Нащо підшукувати слова, нащо ламати собі голову над тим, що б таке сказати? Йому й так усе здається цілком ясним. І їй теж, напевне. Сьогодні вони погано танцюють. Часом ніби зовсім забувають, що треба танцювати. І обоє відчувають, що партнер тремтить з голови до ніг.

Він ледь чутно мовить:

— Анні...

Вона не наважується глянути на нього. І вже не сміється, навіть не посміхається. Ні про що не питає. А проте, саме вона кладе край цій ніяковості: важко зітхає, немов скидаючи з себе якийсь тягар, сміється і, нарешті, каже, стискаючи йому руку, щоб він вірно зрозумів і не розсердився:

— А ти дуже добре вмієш говорити, коли захочеш!..

Третій танець — «блакитний», до якого звичайно запрошують дівчата. Анні здалека киває Раймону. «Блакитний танець» — здебільшого танго, а танго — це велике безладдя. По-перше, у танок кидаються всі, бо в напівтемряві, коли над тобою мерехтять лише тьмяні блакитні, зелені, червоні вогники, у цій штовханині навіть недосвідчені танцюристи почувають себе в своїй тарілці; ніхто їх не бачить, не помічає — штовхайся скільки хочеш! А по-друге, саме тут можуть показати своє вміння досвідчені танцюристи. Кожному з них потрібно багато місця для всіх цих колінець, всіх цих нескінченних «турне» і «гліссе». Вони розчищають собі шлях, вправно діючи ліктями. Є й такі, що танцюють біля стін і проходять весь час по краю, мов грають у регбі. Тоді вся майстерність полягає в тому, щоб знайти затишний куток, де менше людей. У Анні особливе вміння знаходити такі спокійні течії і повністю віддаватися їхнім хвилям. Раймон дозволяє їй вести себе.

Цього разу Анні танцює уважно, зосереджено, вона ніби боїться темряви. Часом вони майже зупиняються. Раймон відчуває, як його волосся зміщується з волоссям дівчини. Відчуває, як щоким її наближається до його щоким. Майже не доторкаючись до Анні, відчуває все її тіло, яке

випромінює гарячкове тепло. Вони не насмілюються наблизитися більше одне до одного.

Раймон у такому захваті від цієї діявольської насолоди, що майже забуває про Анні. Ну й штовханина ж тут! Хіба можна в таких умовах танцювати по-справжньому? І він повторює на всі лади, весело і разом з тим серйозно: «Раз! Ще раз!..» А коли їх починають штовхати вже надто сильно і виникає загроза для ніжок Анні, він піднімає її на руки, і вони нестримно сміються, стискаючи одне одного в обіймах. І раптом він чує свій власний крик — так кричать, коли танцюють удомо тірольський, російський або старовинний місцевий танець «кочерга» — він кричить, а Анні затискає йому рота руками!

Нікого це не дивує. Час від часу це трапляється і з іншими танцюристами. Ніби луна раз-по-раз повторює його крик. Всі розуміють його радість. Якщо зараз тут є джэнджики, з тих, що дбають про хороші манери, вони, мабуть, почувують себе так, ніби онинилися серед дикунів.

Та Анні вже час іти.

— Ти б, може, випила чогось?

Анні погоджується. Вони знаходять вільну альтанку. Раймон іде за двома склянками білого вина. Повернувшись, помічає, що в неї змінився настрій. В альтанці стало холоднувати. Стіл залитий вином, — тут немало випито протягом вечора. Спертися на нього неможливо. Анні не знає, куди подіти свої оголені руки. Дівчина не насмілюється поворухнутись на лаві, де вона постелила, перш ніж сісти, носову хусточку. Ледь пригубивши склянку, Анні обмінює її на вже порожню склянку Раймона.

— Тобі холодно? — питає він.

— Мені? Ніскільки.

Все ж Раймон бере Анні за руку. Вона не чинить опору, але якось дивно посміхається. Він пропонує провести її додому. Сьогодні Анні затрималася тут довше, ніж звичайно. Скоро вже зовсім стемніє.

Тоді вона підводиться, заперечливо хитає головою і спокійним голосом говорить таке, чого він ніяк не збагне:

— Ось як! Ти вже вибрав день? Але тобі доведеться почекати, поки я виберу свій!

Вона натякала на виклик, який Раймон кинув їй ще п'ятнадцятирічним хлопчаком.

Самітно повертається в більярдну. Він не розуміє Анні. Ясно лише одне: під час цих трьох танців Раймон просто пошився в дурні. Згадує свій безглуздо-радісний крик і злісно передражнює самого себе «Ще раз! Ще раз, любя!..» Зіграв, щоб якось розважитися, партію, програв і, пролазячи рачки під більярдом, вперше помітив, що підлога тут посипана білим піском.

Третього етапу довелося чекати майже три місяці, аж до тої суботи, коли Анні сама поклала голову на Раймонове плече.

Наступного дня все стало зрозумілим.

Раймон зустрівся з Анні біля виходу з кіно, а

звідти разом з Помпоном, Марсо, Флорою і Лілі побігли до «картопляного бараку», куди вони зрідка навідувались недільними вечорами. «Картопляний барак» — це пофарбована в зелений колір дощана халупа. В середині його три відділення, як у стайні. В кожному з них по дві лави, а між ними — стіл, такий же вузький, як і лави. Загалом тут може вміститися не більше двадцяти п'яти чоловік. Тому, щоб захопити місце, треба дорогою з кіно бігти або ж виходити з зали під час сеансу. Ще одна біда — не можна приходити великою компанією, бо офіціантка Аліда, дочка хазяйки, починає сваритися й кричати, що поміст вгинається. Він і справді вгинається, цей брудний, завжди мокрий поміст, теж посипаний білим піском. Фасадної стіни в бараці немає. Вулиця, яскраво освітлені вікна кафе напроти, гуркотіння трамваю, — тут є все, як любить підкреслювати хазяйка Анжеліка. Час від часу налітає вітер, і тоді в тарілки сиплеться суміш піску й солі. Вітер тут гарячий. В цьому велика перевага «картопляного бараку» у холодну пору. Вітер, як і всі інші відвідувачі, мусить пройти крізь димову завісу, утворену двома жаровнями, біля яких височить неосяжна постать Анжеліки. Анжеліка так люто з усіма лається, що втрачає кожної неділі зо три кіло ваги. Пиво тут завжди тепле. Але краще не скаржитися. «Якщо ти хочеш пити хороше пиво, — говорить звичайно Анжеліка, — можеш іти в кабаре. А тут смажать картоплю. Її можна запивати й осялячою сечею!»

В бараці завжди сміються і кричать. Не встигнеш іще увійти, як сам смієшся й кричиш. Мабуть, так впливають дим, пахощі смаженої картоплі, чекання своєї порції і страшенна тіснота... Сміються без жодного приводу, як то кажуть, «з пальця», перегукуються через перегородку, звертаються на «ти» навіть до незнайомих. Старі без кінця повторюють не зовсім пристойні жарти про вправність, з якою Анжеліка готує смажену картоплю.

— Вперед! Закоханих — у куток! — кричить Помпон.

Анні сидить майже на колінах у Раймона.

— Не забудь про нас, коли буде свіженька картопля, Анжеліко!

— А шкода, жінко, — говорить хтось за першим столом, мабуть шахтар, судячи з його блілого обличчя, чорних вій і синіх плямок на лобі, — шкода, що ти не вмієш смажити такої смачної картоплі!

— Це тобі тільки здається, що тут вона смачніша, — відповідає його дружина.

— Може, це залежить від продукту? Гей, чуєш, Анжеліко!.. Де ти береш картоплю?

Анжеліка, не перестаючи ворухити картоплю на сковороді, нахилиється до нього. Чути, як вона шепоче:

— Тільки нікому про це не кажи. Я купляю її в...

— Стривай! — говорить шахтарева жінка. — Я теж там купувала картоплю. Чим вона гірша за цю?

— А може, справа в олії? — розмірковує чо-

ловік. — Звідки в тебе олія, чуєш, Анжеліко?..

Анжеліка повторює свій маневр:

— Не кричи на весь виселок, — шепоче вона. — Мені поставляє її...

— От, бачиш! — триумфує жінка. — Я теж купувала там олію.

— То, може, щоб картопля була смачнішою, треба готувати її на свіжому повітрі? — серйозно веде далі чоловік.

— Ти знову своє! — кричить жінка. — Верзеш таке...

— Хтозна... Хтозна...

— Це ти просто вбив собі в голову! Наче дитина, якій навіть за столом картоплю треба класти в кульки. Так вона здається смачнішою!

Посеред барака завжди щось трапляється. Ось чому закоханих садовлять у куток, за спину товаришів.

Помпон, який сидить на самому краєчку лави, простягає руку і непомітно розв'язує поворозки фартуха Анжеліки. Анжеліка така гладка, що їй важко з'єднати руки за спиною і зав'язати поворозки. В цьому — сіль жарту. Намагаючись дотягнутися одною рукою до другої, вона обертається навколо себе, як собака, що хоче вхопити себе за хвіст. До того ж Анжеліка навмисне підкреслює свою кумедну особливість: адже це збільшує популярність її маленького торговельного закладу. Потім, щоб посилити її удавану лють, Помпон танцює навколо навприсядки, а Аліда кричить:

— Що ти робиш з підлогою! Чи тобі позакладало? Ах, бодай тобі... Якщо хочеш, щоб усе провалилося до всіх чортів, то танцюй, мені бай-дуже! Ми застраховані!

Барак здригається, бо всі гупають ногами по підлозі і пристукують кулаками по столах у такт Помпонового танцю. Аліда кидається рятувати гору тарілок, що стоїть на ослоні біля перегородки.

Саме в цей момент Раймон бачить обернене до нього серйозне обличчя Анні і розуміє, що тепер він може, навіть повинен її поцілувати.

Це їхній перший поцілунок. Ще ніколи не зустрічалися їхні губи. Є в них на губах щось таке, що ніби випаровується після поцілунку, ніжно обволікає їх, утворює перед заплющеними очима легеньку хмаринку. Може це останній пилوک дитинства? Є також трохи солі. Та вони про це нічого не знають, вони разом намагаються збагнути, що являє собою поцілунок крізь цю дивну хмаринку їхнього неба, крізь цю буденну сіль.

Потім вона говорить зовсім тихенько, під ту-піт гучного Помпонового танцю.

— Раймоне! Тепер я твоя. Ти домігся свого...

Вона обома руками бере його руку, притискає її до грудей і продовжує:

— ... і я теж!

— Анні!.. Чому ти так про це говориш?

— А ти думаєш, що я забула?.. Тоді, біля виходу з кіно... Ти крикнув мені: «Будеш моєю, коли я захочу!»

Гордий своїм подвигом, Помпон впав на лаву, але тепер він уже не задовольняється місцем лише для однієї сідниці. Стає ще тісніше.

— ... Саме тоді! На тебе ще впала афіша!..

Заливши світлом барак, виринає з-за рогу трамвай. Зупиняється. В бараку звільняється два чи три місця.

— Я ж був тоді ще зовсім хлопчаком! Невже образилась? Ти ж сама мене зачепила!

Це була правда. Та вірно було й те, що він надто самовпевнений, ладен кинути виклик усьому світові — саме ця риса Раймона найбільше подобалася Анні.

— Але ти поводи́в себе так, наче мав право мені наказувати! Особливо тоді, на танцях, пам'ятаєш?

— О, ти не їси картоплі! — кричить Помпон, передаючи тарілку. — Хоч хліб з водою, аби, серце, з тобою, чи не так?..

— Я не думала, — продовжує Анні, — що ти так довго чекатимеш.

— Так ти ось про що, — говорить Раймон. — Але ж я хотів лише сказати, що ми все одно колись будемо разом, коли настане час...

— Може й так, але... — говорить Анні і нишком довго цілує тильний бік його долоні.

Вона, звичайно, вірить йому, але закохані завжди самі собі вигадують різні перешкоди і непорозуміння: цим вони підігривають любов. Непорозуміння — спочатку найкращий ґрунт для зустрічі сердець, потім — нейтральна зона між ними. Треба прожити разом десять, двадцять чи навіть тридцять років, щоб покінчити з цими дивними непорозуміннями. І тоді любов шукає свого другого дихання... А коли тобі лише двадцять років — скільки тут секретів, відвертих зізнань, задушевних розмов:

— Я був певний цього, — продовжує він, — ще як уперше зустрів тебе десятирічною дівчинкою.

— Я теж! — підхоплює вона. — Пам'ятаєш аніс?

Усе, мабуть, почалося з того, що вони разом жували аніс. Саме аніс пробуджує в них спогади про минуле. Одної неділі Анні прийшла з матір'ю до Раймонових сусідів. Сусідському хлопчикові було лише шість років. Скоро Анні і Раймон вели вже переговори крізь дротяну загорожу, просуваючи пальці в дірки. Потім Раймон перебрався у сусідський двір. На Анні було стареньке сине платтячко, коротеньке, з комірцем із чорного крепу. Батько Анні, залізничний машиніст, загинув рік тому: коли він маневрував у депо, англійський літак помітив відблиск полум'я, що вирувало в топці паровоза. Кочегар відбувся лише страхом. А батько Анні був убитий наповал. Розповідаючи про це, дівчинка вже не плакала. Але її крeп примушував Раймона здригатися. Так здригаєшся, коли дивишся, як зривають пов'язку з рани, або бачиш жабу, розчавлену возом...

Розважаючись, діти забігли в кінець саду до зарослого очеретом ставка. Якщо не рухаючись стояти на березі, хвилячки підбігають аж під ноги. Берег був усипаний попелом, — його тут зсипали, щоб збільшити садок. Саме в цьому місці

ріс аніс. Що це за рослина, Раймон та Анні не знали, бо ніколи раніше її не бачили. Це велике відкриття вони зробили завдяки шестирічному хлопчикові, що привів їх сюди, як і личить гостинному господареві. Найдивнішим було те, що тільки-но надкусиш гілочку, як весь рот, все єство, вся земля, — все навкруги сповнюється смаком і запахом анісу. Кілька років перед тим у нього вже було подібне відчуття. Тоді дівчинка років восьми примусила його, шестирічного хлопчика, смоктати конюшину, запевняючи, що в ній є цукор. Відтоді щастя здається йому таким же рожеволіловим, як та квітка конюшини. Але аніс!.. Своїми пахощами він ущерть заповнив його дитинство і навіть усе життя.

— Слухай, — говорить Раймон. — На танці не підемо. Краще я проведу тебе. Якщо ти згодна, звичайно...

Останній етап почався в той день, коли Раймон дістав відпустку перед відправкою до Алжіру. Відпустка — надто гучно сказано. Насправді ж Раймон, як і інші, подався додому без усякого дозволу. Настрій у роті зараз такий, що покарати за це їх не наважаться. Бо й так відправка навряд чи буде спокійною. Врешті, коли подумаєш про те, що тебе чекає там, за морем, ніякі вже карі не страшні...

Отже, в Раймона було лише два дні, щоб попрощатися з усіма. Першого дня він бачився з Анні тільки двічі: весь день їздив велосипедом по родичах. Раймон відчував, що зобов'язаний попрощатися навіть з тими, до кого раніше не заходив. Ранком наступного дня він покінчив з домашніми справами, заховав свій футбольний чемоданчик, інструменти, як колись на час канікулів ховав книжки. Або як ховали все перед евакуацією, якраз після тієї історії з конюшиною. Роки минають швидко... Час після полудня він цілком присвятив Анні.

Вони сховались од людських очей в одному із своїх гніздечок. Так уже заведено в їхньому виселку: закохані укладають з природою договір про найом різних схованок залежно від пори року і погоди. Раймон та Анні ще не такі старі закохані. У декого це тягнеться по кілька років. Ніби безкінечна весільна подорож! Раймон і Анні мали всього шість місяців спокійних. А починаючи з травня п'ятдесят четвертого року, вони зустрічалися лише під час коротких Раймонових відпусток. «Полк тобі його підгодовує», — жартома говорив Помпон Анні. Згодом і його забрали в армію.

Раймон і Анні вирішили піти на «острів». На березі Шельди є обвідний каналчик у формі півмісяця, роги якого з'єднуються з річкою, так що проникнути на утворений ним острів майже неможливо.

З одного боку вхід у каналчик заріс високим очеретом. Біда тому, хто потрапляє сюди вперше. Тут можна по коліна вгрузнути у мул, особливо в тих місцях, де ростуть дикі півники з жовтими квітками і завжди прохолодними стеблами.

Річище переходять по камінцях та повалених стовбурах. Якщо забрати кілька камінців або витягти за собою деревину, перегородиш дорогу будь-кому, крім старожилів, які в такому разі знову налагоджують кладку. Тоді чути, як вони лаються, кидаючи каміння в сухий очерет — немов стукають у двері, перш ніж увійти.

З другого боку обвідний канал з'єднує з Шельдою старий, зіпсований, поїдений іржею шлюз. Дорога, по якій тягнуть човни ливною, проходить протилежним берегом. А стежка, якою ходять рибалки, веде до шлюзу, потім огинає канал і далі знову йде понад берегом ріки. Коли Шельда пересихає, каналчик наповнюється рибою... На «острів» можна перебратися ще й так: добре розбігтися і з розгону перестрибнути канал коло шлюза. Але сміливець потрапив би в такі зарослі ожини та кропиви, чорної від старості, з міцними і волохатими, наче руки старого вальцювальника, стеблами, — що йому довелося б починати все з початку в іншому місці.

Посеред «острова» гайок. На одному дереві висить старий велосипедний обід. Хто його тут почепив — невідомо. Мабуть, діти. Але взагалі «острів» чистий. Ніхто не наважився взятися за цю непосильну справу — вивозити сюди по-кидьки.

Анні пахне шоколадом. Запах шоколадної фабрики ніби всмоктався в кров усіх мешканців навколишніх кварталів. Вони звикли до цього запаху і не помічають його. Але у декого він викликає постійну огиду. Аромат садків і квітиків, сморід гноїща і вбиралень, запах диму паровозів, що зовсім близько проносяться по насипу, пахощі кухні та свіжоспиляного дерева, — все забивається нудотним запахом фабрики. Хоч як щільно зачиняйте усі двері й вікна, однаково він проб'ється. Спите ви чи працюєте, їсте чи п'єте — запах шоколаду завжди з вами. Стороннім це навіть подобається.

— Може, воно й нічого, — говорить мати Анні. — Та тільки ж це отрута.

Мати поважає Раймона. Тоді, після відвідин «картопляного барака», він усе-таки провів дівчину додому. Вони не вагалися, бо ж наміри в них серйозні. Коли Анні відчинила двері, мати, як завжди, виглянула в коридор. Весь будинок поринув у п'тьму. Лише на кухні світилося.

— Ма! — сказала Анні. — Я не сама.

Вона тримала Раймона за руку.

— А! — промовила мати, коли їй, нарешті, вдалося розгледіти юнака.

— ... Ну що ж, заходьте!..

А через хвилину вона не знала, куди сховатися, бо, чекаючи Анні, вона звичайно вдягає нічну сорочку, накидає на плечі свою чорну пелерину, знімає панчохи і, витягнувши на стільці ноги, гріє поперек гарячою цеглиною, загорнутою в стару подерту спідницю. Це щоб бути готовою відразу лягти, як тільки прийде дочка. Раймон удав, що нічого не помічає.

Пізніше, розігрівавши каву, вона спитала з удаваною байдужістю:

— Ну? То відколи ж... це у вас... вирішено?

— З учорашнього дня, — відповіла, трохи повагавшись, Анні.

— З учорашнього... — пробелькотів Раймон.

— Та хіба ти не знаєш? — жваво запитала Анні. — Це почалося ще тоді, пам'ятаєш, коли ми ходили до Флорана Рів'єра, який працював з татом на паровозі...

Мати пригадує: така зустріч ніби й справді була. І вона одразу проймається довір'ям до Раймона. На людей, в яких це триває так довго, можна покластися. Це вже незаперечна істина.

Майже щодня ходив Раймон лікуватися шоколадним повітрям. Тепер йому скрізь вчувається запах шоколаду... Коли, націлувавшись до схочу (що можливо тільки на «острові»), Раймон заривається обличчям у волосся Анні і завжди уловлює ледь чутні знайомі пахощі.

— А в мене нове плаття, — говорить Анні. — Я його пошила спеціально для тебе. Вісім днів тому, коли ти написав, що прийдеш.

— Я помітив, — відповідає Раймон. — А... А всі ці гудзики лише для краси, чи їх можна розстебнути?

І його пальці пробігли, як по клавішах, по гудзиках зверху до низу...

— Побачиш сам, — відповідає Анні, беручи його за руку.

Він не вдяг сьогодні френча, а тільки штани, які скидаються на звичайні, цивільні.

Посеред гайка три дерева, а між ними — галлявинка. Заплющивши очі, Анні прихиляється до дерева. Сонце її зовсім засліплює — не тільки очі, але й душу... Розплющивши очі, вона помічає над собою павутинку, яка летить так близько, що її можна схопити рукою. Анні говорить:

— Дивись — літак...

Літака не видно, бо він дуже високо; видно тільки павутинку — білу смужечку, яку він залишає в блакиті.

Раймон садить Анні на траву, а сам лягає поряд з нею. Якусь хвилину вони мовчать, потім він каже:

— Там, куди я їду...

— Думкою ти вже й зараз ніби там... — перебиває Анні.

Раптом вона кладе йому палець на губи і шепоче:

— Зачекай.

Вона ще ніколи йому не віддавалася. Ніколи він не приходив сюди чи в іншу схованку з думкою, що тут вона має стати його дружиною. Анні не дотримувалася святенницької моралі, але боялася лише одного, зовсім реального і природного наслідку, і говорила про це спокійно та щиро, дивлячись Раймонові просто у вічі, не опускаючи своїх ясних очей. Їм треба ще зачекати, перш ніж вони зможуть одружитися. Анні не хотілося завчасно бути «готовою», як кажуть тутешні жінки.

— Сьогодні... — каже Анні, лягаючи навзпак. тоді як Раймон, навпаки, підвівся, щоб бачити її.

Їм не треба багато говорити, щоб зрозуміти одне одного. Він подивився на неї так, наче їм ніколи більше не доведеться зустрітися. Він не

хоче про це думати, але... Зараз вони дійшли до тієї межі, за якою все може скінчитись. Минуле ринуло на нього, як повідь. Немов у світлі блискавки, побачив він свою долю у трьох яскравих картинах минулого, поєднаних сказаними ним колись словами. І півроку щастя!.. Ці шість місяців, до травня п'ятдесят четвертого року, варті усього попереднього життя. Вони сповнюють його душу й тепер, вони зробили його людиною. Армія — це порожнеча, пустка. До знайомства з Анні справжнім життям йому здавалися лише неділі, недільні розваги. Ну, а праця?.. Він працював цілий тиждень немов з заплюшеними очима, автоматично виконував важку, безглузду, неминучу роботу. А разом з Анні справжнім життям раптом сповнилися усі дні. Навіть робота на заводі набула нового змісту. Раймон працював тепер заради майбутнього. Він став крановщиком. На його мостовому крані з'явився напис крейдою: «Терпіння! Я вчуся!» Навчання здавалося йому легким, мов гра. Він ніби став на голову вищий од самого себе. Навіть почав цікавитися політикою. Анні — швачка, працює разом з матір'ю вдома. Якось перебиваються. Якщо завод не дасть Раймону квартири, можна буде жити у Анні. Роботу закінчив — і гайда додому...

Анні пильно стежить за вогниками, що з'являються в його очах.

— Сьогодні!.. — каже вона. — Я хочу...

Він знає це з самого початку. Не дивуючись, ніжно пестить її щоку, притискає до неї свою.

І тоді — заперечливо хитає головою. Стиснувши руками її плечі, підводиться.

— Сьогодні не можна, Анні.

Вона заплющує очі, ледь-ледь шаріється.

— Там, куди я їду... Можна всього чекати...

— Це вірно, — говорить Анні.

Вона розплющує очі.

— Я тебе розумію... — каже він. — Та я б собі ніколи не простив, якби...

— Ти збожеволів! — скрикує Анні.

В шалених обіймах притискаються до землі з такою силою, як ніколи раніше, аж поки кров не починає гучно калатати в скронях. Знемога і тиша... Тільки тепер оживають для них звуки: скрегіт і бряжання шлюзу, що відкривається, хлюпання коліс пароплавчика, сердите гелготання потурбованих ним гусей, сміх купальників у «піщаній дірі» на протилежному березі обвідного каналу, якийсь ледь чутний звук, схожий на шарудіння гребінця у волоссі, — це наближається парусний човен...

Раймон підводиться, знову ніжно пестить щоку Анні і знову заперечливо хитає головою...

Нарешті він знаходить потрібні слова:

— Давай поклянемося, що ми знову зустрінемося тут!.. Саме тут. Ні в якому іншому місці. Згода?

Але, ховаючи обличчя в нього на грудях, вона каже:

— Цього я не чекала. Адже я так часто казала «ні»!

Раймон відчуває, що зараз уже можна трошки поглузувати з неї:

— Хіба і я не маю права сказати це хоч раз?

І відразу ж переводить розмову на інше:

— Як ти закричала тільки що: «Ти збожеволів!» Було чути, певно, і на тому березі.

— Дарма. Хто чув, подумає, що русалка.

— А плаття, яке ти для мене пошила...

Раптом Раймонів голос покривається оглушливим вихлопом на фабриці штучного шовку за кілометр звідси, на тому боці ріки. Протягом кількох секунд ніби розколюється небо. Неможливо вимовити ні слова. Трохи згодом, якщо вітер подме з того боку, почнуть падати легенькі чорні пір'їнки, які розсипаються на порох, тільки-но доторкнешся до них.

Коли Анні спитала, що він хотів сказати, Раймону здалося безглуздим повторювати слова «А плаття, яке ти для мене пошила...» І він розстебнув верхнього гудзика на платті.

— Я хочу попрощатися з тобою.

— А якщо мені буде соромно?.. — питає вона.

— Заплющ очі.

Він закриває їй очі, поцілувавши їх по черзі. Розстібає гудзики, один по одному, зверху до низу.

Раймон дивиться на Анні.

Вона вся залита сліпучим сонячним світлом.

Кінчиками пальців він ледь-ледь доторкається до її плечей, легенько пестить їх. Зовсім тихо кличе:

— Анні... Я ще ніколи тебе не бачив!

Не розплющуючи очей, вона шукає руками його обличчя. Він уникає її рук, трохи поспішно застібає один по одному, починаючи з верхнього, всі гудзики, потім міцно цілує її, щоб вона розплющила очі.

— До побачення, Анні!

— До побачення, мій сильний! — відповідає вона.

Вони знову простягаються поряд на траві. Дерево, під яким вони лежать, трохи вище за інші. Раймон з Анні вже не раз вилазили на нього. Звідти можна бачити все — обвідний канал, Шельду, шлюз, — а сам залишаєшся непоміченим.

— Якби зробити будинок із скла, — мріє Анні, якій сонце трохи вдарило в голову. — Щоб зсередини все можна було бачити, а зовні — нічого, мов чорна стіна... Уявляєш?

— В такому будинку завжди здавалося б, що на нас хтось дивиться.

— Звикли б, як до шоколаду. Та про це ще рано думати...

Вона дивиться на небо і каже:

— Поглянь, він усе ще там...

Літак продовжує ткати свою тоненьку павутину.

— Навіть шуму моторів не чути, — говорить, стихивши голос, Раймон. — Уявляєш, як бути там одному, на такій височині, де небо ще більше!

Він прислухається... І раптом рвучко підводиться. Хтось намагається продертися крізь очерет. Чути лайку.

— Присягаюся, що це «Чотири чоботи», — сміється Раймон. — Слухай, він розмовляє сам з собою.

Ті, кому доводиться довго залишатись наодинці з природою, наприклад, рибалки або мисливці, говорять з деревами, речами, тваринами, тільки б не почувати себе так самотньо.

— Тисяча чортів тобі в бік! — вигукує «Чотири чоботи», борсаючись в очереті. — Якби я знав негідника, що повитягав каміння...

Раймон і Анні давлаться від сміху. Чути, як хлюпає вода, як чвіркає болото з-під ніг.

— Ловкий, мабуть, у мене вигляд зараз! Ану ще! Де там вона в біса зачепилася? Тільки цього не вистачало! А вище зачепитись не можна було, га?.. Так! Тепер кінець. Тільки б не обірвати... Ну, от і все! Порвалася!.. Кляті діти! Тисяча чортів тобі в бік! Якби я його піймав...

Анні трохи стурбовано дивиться на Раймона.

— Ходім глянемо, — шепоче Раймон, тягнучи її за собою.

Вони виходять із заростів у той момент, коли «Чотири чоботи» нарешті вилазить на суше.

— Диви! — вигукує він. — Щастя твоє, що це ти!

— А ти чого тут? — питає Раймон.

— Розумієш, я вирішив перебрести на цей бік, бо тут у сонячну пору сила-силенна пліток.

Одна згадка про рибу — і вже в очах завязлого рибалки з'являється вона, позолочена сонцем, з червонуватими плавниками.

— В цих зарослях важко вудити. Але все-таки можна!..

«Чотири чоботи» не міг не спробувати...

— І от вам результат!..

Він показує на свій чобіт, що пливе за водою, а потім — на верховіття акації, де теліпається волосін, поплавець і грузило.

— І це трапилося зі мною, досвідченим рибалкою! — бідкається «Чотири чоботи». — Щоб усе пішло прахом через якусь колючку! Ти тільки подивись!

Вудкою, на якій теліпаються рештки нейлону, він тикає в гарненьку акаційку так, як учитель показує написане на дошці.

Прощання на пероні. Брязкіт буферів, поштовх, — і поїзд рушив.

Мати Анні теж прийшла на вокзал. Тут вона вперше зустрілася з батьками Раймона. Поки поїзд стояв, обидві матері ще якось тримались. А тепер вони плачуть, стискаючи одна однієї руки. Раймонів батько сердиться:

— Пішли! Нема чого тут залишатись: він уже поїхав.

Раймон довго махав рідним пілоткою...

Анні в тому ж платті, що й учора. Вона знає, якою згадуватиме її Раймон. Коли Анні шила це плаття, в думці вона називала його... вчора Анні не сказала цього Раймону, залишила на «потім»... вона називала його своєю «шлюбною сукнею». Ні, вона не плаче. Анні не з тих дівчат, що завжди плачуть. Анні сильна. Вона зуміє постояти за себе і за коханого. Для нього вона б і небо прихилила і землю перевернула.

ЧАСТИНА ДРУГА

Клята війна

(червень 1955 р. — травень 1956 р.)

Зустрічати його прийшли рідні, а також Марсо з Флорою.

Всі ніби чогось боялися.

— Боже ти мій! — не втрималася мати, коли поїзд нарешті показався вдалині.

— Дай спокій богові! — сердито сказав батько.

Вони боялись, що Раймон повернеться пригнічений: різне говорять люди... До того ж листи його були якісь дивні...

На щастя — ні! Ось він, у мундирі, з ранцем у руці, першим на ходу зіскочив з поїзда. І вже сміється, сміється нестримно, захлинаючись, ще

навіть не побачивши їх, шукаючи очима по всьому перону.

— Боже мій! — знову сказала мати, коли він зіскочив на ходу. Вгледівши Раймона, Марта й Анні навіть приревнували його одна до одної. Кого з них він поцілує першою? Анні неважко було б перегнати стару. Але вона стрималась.

Звичайно, він усе зрозумів; налетів на них, обгорнув руками, мов крилами, підставив кожний шок. І вони більше не відходили од нього. Потім привітався з батьком і Марсо — по-чоловічому коротко, з добрячими ударами кулаком по спині. Потім привітався з Флорою і матір'ю Анні. Скориставшись з нагоди, Анні поспішила ще раз пригорнутися до Раймона. І, нарешті, ним знову заволоділа мати.

— Боже ти мій! Дитино моя!

— Ти чуєш, що вона каже? — закричав батько, цього разу вже без докору, весело сміючись, вірніше — сміючись крізь сльози, бо він добре розумів, що сталося чудо.

— ... Ти чуєш, що вона каже, Раймоне? Вічні «Боже мій» та «Дитина моя»!

Чудо, якого вони так довго чекали, сталося. Раймон, поспішаючи вийти з перону, немов це могло віддалити його від війни, безупину підганяв усіх до виходу в місто... Мати прошепотіла:

— Александре! Зачекай трошки.

Вона сперлася рукою на його плече. Батько незграбно обійняв її.

— Годі, Марто, годі, дурненька!.. Тепер вже усе скінчилося!.. Щасливо скінчилося!

Але вона не може стримати сліз.

— Це від радощів, — говорить батько, немов вибачаючись за неї. — Так навіть краще. Треба, щоб усе погане забулося.

Від радості в Марти ніби віднялися ноги. Вона не може зробити ні кроку. Раймон підтримує матір за стан, просунувши руку під її чорну пелерину, яку пам'ятає ще з дитинства. Анні заволоділа Раймоновим клунком. На привокзальній площі, де вони чекали трамвая, всі перехожі зупинялися і дивилися на них. Бо їм пощастило. Раймон без кінця сміявся, вітаючись із знайомими.

Анні повисла на вільній Раймоновій руці.

— А ти смієшся, як і раніше, — промовила вона.

— Там мені не часто доводилося сміятись, — відповів Раймон...

Та згадка ця не порушила загальних веселощів.

Першу хмаринку на його чолі Анні помітила в трамваї. Там Раймон теж весело перегукувався із знайомими. Щоб догодити жінкам, вони сіли в перший вагон: як не як — закритий. На відкритій платформі другого вагона стояв їхній сусід, молодий шахтар років двадцяти семи, що якраз повертався з роботи. Він був уже в піджаку, але голову його ще прикрашав синій шахтарський капелюх. Раймон одчинив задні двері

вагона, перескочив через буфери, як це роблять контролери...

— Боже мій! — сказала мати.

...і простягнув руку:

— Привіт, Гастоне! Одробив своє?

— Ти теж? — весело відгукнувся той.

Але ця хмаринка з'явилася лише на мить. Раймон знову нестримно сміється.

У своєму дворі треба було потиснути руки всім сусідам і розцілуватися з усіма сусідками. Дехто з жінок, розчулившись, цілували також Анні і Марту. Потім Раймон, схопивши Анні за руку, побіг до дверей кухні. І тут, на очах у всіх, він підняв її на руки, штовхнув ногою маленькі скляні двері, які завжди риплять і човгають по підлозі, — так Анні вперше переступила поріг його дому. Протяг з грюкотом зачинив за ними двері.

— Ну от! — сказав Раймон. — Нарешті цьому можна вірити: я таки повернувся!

Марсо і Флора скоро пішли. Не стала затримуватись і мати Анні: вона почувала себе тут трохи чужою. Від неї не сховалось, що Раймон не знає до пуття, як її називати, і викручується як тільки може. (У день його від'їзду, повертаючись з вокзалу, вона сказала Марті, яка весь час плакала:

— Не треба звати мене так офіційно: мадам Демарк. Зовіть мене Анною.)

В маленькій кухоньці весь час змінювали один одного сусіди й родичі. Коли новий відвідувач чи нова пара входили в хату, їхній попередник починав прощатися, щоб залишити новоприбулих віч-на-віч з Раймоном та його батьками. Внесли ще два чи три стільці, та від цього кухня не стала більшою. А в другій, просторішій кімнаті було холодно, бо вона не опалювалася... Анні почувала себе тут серед своїх. Анна ж вважала, що їй не личить лишатись тут довше, ніж родичам. Може, тільки трохи довше, ніж сусідам. До того ж, уже починало сутеніти.

Підстрибувала кришка кофейника. Розмова то спалахувала, то майже зовсім затухала. Мов жаринка в печі.

Прийшла тітка Арманс. Колись до дня святого Миколи вона подарувала Раймонові нагая. Дивно: адже тітка взагалі мала добре серце. Подарунком скористався батько, до того він задовольнявся старим армійським ремнем з пряжкою, яка частенько залишала сині сліди на Раймонових литках і стегнах... Марта вийшла на хвилинку до спальні і, порившись у шухляді комода, повернулася з пачкою листів.

— Тепер ти принаймні не плутатимеш адреси, — сказала вона, простягаючи Раймонові один з конвертів: — Пізнаєш цей?

Анні, тітка Арманс і батько, схилившись над плечем Раймона, прочитали: «Мсьє Александру Морелю...»

— Ну й образилась тоді наша мати! — сказав батько.

І справді, у відповіді на цей лист Марта скаржилася, що Раймон «одному батькові пише». Потім на конвертах вже стояло: «Мсьє і мадам Морель, будинок № 112...»

— Подивись — жодного разу ти не написав правильно номер будинку!..— промовила Марта, показуючи конверти, на яких стояли цифри 110, 111, 113, 109...

— І все ж листи дійшли,— відповів Раймон. «Були й такі, що не дійшли, але причина тут інша» — думає Александр, та визнає за краще промовчати.

— А ось цей пізнаєш?

«Вулиця Жана Жореса».

Анні тихенько цілує Раймона в шию, немов бажає захистити його від глузувань. Раймонова орфографія багата на винаходи. Анні добре бачить його помилки. Але у неї їх також безліч: було б незручно, коли б вона писала краще за Раймона.

— А Жореса треба поважати,— каже Александр, доброзичливо поплескуючи сина по плечу.

Було якось дивно — після всіх тих жахів сидіти серед рідних, у теплому родинному затишку, лагідно розмовляти.

Гастона, який теж заскочив, переодягнувшись після роботи, зустріли трохи холодно.

— Ну, Раймоне, розкажуй, як там?

— Не варто зараз,— говорить Раймон.— Розповідай краще ти. Як справи?

Гастон — комуніст, і Александр поділяє його переконання. Вже давно він голосує за комуністів. З-за синового плеча Александр робить Гастонові знаки: хай краще він не викладає одразу всього. Хто зна, як це вплине на Раймона тепер. Ще є час. Анні теж з обережністю дивиться на Гастона. Раймон нічого не помічає. Його дивує лише одне — Анні звертається до Гастона на «ти», немов до старого знайомого.

Батько намагається одвернути Гастона від небезпечної теми:

— Сьогодні ти повертався з роботи трамваем?

— Мій велосипед зіпсувався,— відповідає Гастон.— Треба буде його полагодити. Адже трамвай — це розорення!

— Постав на нього мотор,— радить старий. Він задоволений: його витівка вдалася.

Після Гастона приходить Жюлія. Це найближча сусідка, вона живе тут вже років двадцять. Жюлія значно молодша за Александра та Марту: їй ще нема й сорока. Смакуючи каву, вона раптом скрикує:

— Боже мій, Марто! Доведеться організувати в селищі складку і купити вам нові капці!

Всі сміються з Мартиних пантофель, які вона занує до дірок. Чорні панчохи визирають з двох величезних дір — це нагадує потворні анемони, чорні пелюстки в яких ніколи не закриваються.

Присоромлена Марта йде у спальню.

— Чуєте, сусіде? — із змовницьким виглядом питає Жюлія.— А він приходив?

— Ти що, здуріла? Звичайно, ні! З цього сабаки і «добридень» не витягнеш!

Всі розуміють, про кого мова. Йдеться про

Лакмана, відставного штейгера, що живе напроти.

— Ти знаєш, Жюліє, в мене є дуже гарні капці...— говорить Марта, повертаючись з парою чудових червоних пантофель.

— Так чого ж ви їх од нас ховаєте! — вигукує Жюлія.

— ...Їх мені надіслав Раймон, як тільки прибув туди. Та хіба мені личить носити такі писанки? Отож я й поставила їх на буфет і нікому не показувала: мені здавалося, що це принесе Раймонові нещастя. Я їх берегла, поки він не повернеться. Звичайно, не для того, щоб взувати. Хоча, чому б мені їх і не взути?..

— Покинь свої дурниці, чуєш, Марто, покинь! — говорить Александр.

Раптом Марта відчуває, що в кімнаті запанувала якась незвична тиша. Вона зиркає на Александра — чоловік подає їй пальцем знак, щоб замовкла. Дивиться на Раймона — той червоний, мов горнятко на вогні. Розгубившись, вона не знає, що вдіяти. І говорить перше, що спадає на думку:

— А ти більше нічого не привіз? Ти ще не розкривав свій...

— Ні,— сухо відказує Раймон...

— Флоран повернеться з роботи завтра вранці,— порушує тишу Жюлія.— Він прибуде одинадцятигодинним поїздом. З ним прийде і Франсис.

— От уже й виріс твій Франсис,— говорить Александр.

— Швидко ростуть діти,— зітхає Жюлія.— Скоро йому вже вісімнадцять.

Вона думає: скоро й він піде у солдати. Але не хоче говорити цього при Раймонові.

А мати — та вже боїться розкрити рота. Марта і злякана і здивована: адже вона завжди говорила своєму хлопчикові все, що мала на думці...

Доведеться сховати ці кляті капці.

В першу ніч після свого повернення Раймон спав добре. Принаймні так здавалося батькам. Він навіть не провів Анні додому. Та вона й сама бачила, що Раймон засинає на ходу.

Другої ночі Александр шепнув Марті:

— Чуєш?

— Так, це вже давно.

— Він не спить?

— Весь час перевертається з боку на бік.

За останні роки вони звикли мало спати. Ніч проходить у розмовах. Інколи Александр, намагаючись задовольнити постійну жінчину вимогу («говори тихіше!»), заходиться кашлем; тоді він сердиться. Буває, що вони сваряться. Сваряться мовчки: просто повертаються одне до одного спиною, відштовхнувшись ліктями й колінями. Їхню спальню відділяє від кімнати Раймона тонка стіна. Коли сина не було, Александр і Марта вели свої нічні розмови вголос. Тепер їм важко знову при звичайтис до шепоту.

— Прислухайся! Він наче стогне,— каже Марта.

— Ні, це тобі здається... Мабуть, вітер вие на горищі.

— Може, йому щось треба?

— Зачекай...

— Слухай, як рипить дріт!..

Уздовж свого садка Жюлія натягнула дріт для просушування білизни. У вітряну погоду дріт, розгойдуючись, третється об залізний гак і сповнює тягучим скреготом увесь садок. Удень цього ніхто не чує, лише вночі.

— Треба буде їй сказати,— продовжує Марта.— Вони сплять міцно, бо ще молоді, і їм це не заважає.

— Облиш свої дурниці! Адже не це тебе тривожить.

— Слухай, здається, він встає.

— Зачекай...

Підвівши голову, Александр прислухається, і раптом голосно питає:

— Ти не спиш, синку?

Раймон не відповідає.

— Запевняю тебе — він не спить,— після паузи шепоче батько.

— Не ворухитись, але й не спить. Що це з ним?

Обоє задумуються. Гріючи холодну жінчину руку в своїх долонях, Александр каже:

— Скільки ми не спали через нього!

— Пам'ятаєш,— підхоплює Марта,— як одної неділі він повернувся додому серед ночі? Ти вже пішов був його шукати...

— А ніч після останнього ярмарку? Усі веселились... а Раймон був там, за морем. Уночі ми все чекали чогось, якоїсь звістки... Слухай, може, піти подивитися, чи він спить?

— І сама не знаю,— каже Марта.

— Краще, мабуть, не ходити...— І, помовчавши хвилину, повторив:

— Ні, краще не ходити. Але я певен, що Раймон не спить.

— Гей, сусідко!

— Це ти, Жюліє?

— Йдіть, у мене кава свіженька!

— Старий! Я піду на хвилинку! Дивись, щоб кицька не залізла в буфет.

— Останнім часом ви щось змарніли, Марто...

— Багато роботи,— виправдується Марта.— Стомилася!

— Що, в Раймона багато брудної білизни?

— Та ні...

Жюлія намагається під'їхати з іншого боку:

— Щось не видно його. Чи була не хворий?

— Він ніколи не хворів, навіть у дитинстві, ти ж знаєш. Твій Франсіс доношував його сорочки і штанці, а ти б їх не купила, коли б Раймон хворів.

Жюлія вирішує йти навпростець:

— Скажіть мені все ж таки: чи все гаразд з Раймоном?

— Хіба ти не знаєш, Жюліє: з дітьми завжди клопіт. Крім того, він побував там...

Жюлія нарешті зважується:

— Послухайте, Марто. Я хотіла вам сказати... Ви знаєте, з моєї кімнати добре видно закуток перед Раймоновим вікном.

Вона мала на увазі тісний закапелок, куди ніколи не заглядає сонце, хіба що ввечері тоненька рожева смужечка проб'ється з-за стіни. Там самотньо росте якась м'ясиста рослина, схожа на артишок.

— ...Повірте, я й не думала підглядати. Просто я перестилала ліжко. Ви були тоді на горі... Раймон там нічого не робив, отак просто... сів на камінь і дивився, закам'янівши, на стіну. Мені аж моторошно стало. Якщо він хотів подихати свіжим повітрям, то чому не пішов кудись, як бувало раніше?

— Це вірно, Жюліє. Він весь час про щось думає.

— І потім, знаєте, Марто, у вашій горішній кімнаті, де ніхто не живе,— я туди теж зазірнула, коли вікно було відчинене...

Це вона каже про мансарду над Раймоною кімнатою. Мансарда майже порожня. Сюди зсипають картоплю, яблука і груші, щоб вляжались, складають непотрібні речі. Тому тут часто стоїть запах гнилизни і плісняви.

— Колись я любила дивитися, як він там бавиться. Це була не лише цікавість: дивлячись на Раймона, я уявляла, яким буде мій хлопчик. Я пригадую його ігри... Пам'ятаєте маленьку автомашину? Зелену, заводну... Потім він грався у м'яча, проти стіни...

— І тоді тремтів увесь будинок...

— Ваш старий часом гримав на нього, бо Раймон ламав саджанці. Багато мені було з ним мороки, коли з'явився барабан, пригадуєте?.. Флоран удень відпочивав після зміни, і я мусила весь час стежити за Раймоном. Тільки-но він брався за барабан, я відчиняла вікно і гукала: «Раймоне, покинь! Флоран відпочиває!» На щастя, він завжди був слухняним...

— Ну? — нетерпляче перебиває Марта.— То що було в задній кімнаті?

— Так от, учора він зайшов у мансарду з ранцем. Розв'язав, вийняв дві чи три речі, кинув коло себе... Як колись розкидав іграшки. І раптом зупинився. Запхав усе назад, схопив обома руками і жбурнув у куток. Хіба ви не чули?

— Так, так, ми з батьком чули якийсь грук.

— Більше я нічого не бачила — Раймон відійшов од вікна.

— Це правда, Жюліє...— зітхає Марта.— А вчора увечері він дав мені ранець і каже: «Розв'яжи його, ма! Візьми те, що треба випрати й полагодити. А решту речей залиш у мішку: потім побачимо, що з ними робити». Горе мені, нещасній!

— З дітьми завжди горе, Марто!

— Знаєш, Флоро, нам пощастило. Якби я був молодший тільки на рік, і з нами трапилося б те ж саме.

— Слухай, Марсо, а тебе не мобілізують?
— Мене — ні, а от тебе — можуть.
— Не мели дурниці!
— Більше не буду, рибонько!.. Але скажи, ти справді помітила, що з Раймоном не все гаразд? Мабуть, йому там добре-таки підрізали крила... Ти знаєш, Шарло в п'ятницю ходив до нього...

Шарло запропонував Раймону:

— Послухай, давай зустрінемося усі в «Стадіоні». Скоро тиждень, як ти повернувся, а хлопці тебе ще не бачили.— І зітхнувши, додав: — Наша банда дуже поріділа. Марсо з Флорою граються в тата з мамою. Помпон там, де був ти. Клод — теж. До речі, його Роберта кинула нас і зійшлася з компанією своїх однолітків, так що я дуже боюся за Клода. Ти цих молоко-сосів не знаєш. Вони з Верхнього виселка; дуже не люблю я тамтешню публіку. Це вже не те, що було в наш час, пригадуєш?

— ...Ну, а Раймон? — цікавиться Флора.

— Раймон почав з того, що він по-справжньому ще не демобілізований і до чотирнадцятого квітня мусить носити форму. А ти ж знаєш, як це йому приємно.

— Хіба він мусить її носити?

— Може, й ні. Але він сказав, що краще зустрітися трохи згодом... Хлопчина тільки зникає до волі...

Та Шарло стояв на своєму, і в суботу зустріч відбулася.

— ...Перш за все, як Раймон зайшов! Ти б подумала, що він сходить на ешафот. Він не вдяг мундира, а лише штани та військовий светр, знаєш, такий, кольору сечі...

Хлопці вже шкодували, що влаштували цю зустріч. Прийшли побачитися з Раймоном тільки троє: Марсо, Шарло і Рішар. Раймон уважно все обдивився: більярд, стіл для пінг-понга, двері, що ведуть у танцювальний барак, навіть підлогу...

— ...Та він все-таки сказав, сміючись: «Ну от ми й зустрілися!» Обійнявся з Рішаром, привітався до хазяїна. Потім замовив чарку коньяку, через хвилину — ще одну. І це Раймон з його знаменитим «Ве-ве-ве» (витівник Помпон, вимовляючи це, удавав, що в нього тремтять руки) — тобто віттельське пиво, вішійська та вальська мінеральна вода! Коли він замовляв собі пиво або воду, Помпон не забував крикнути: «І склянку молочка!» Тепер друзі не наважилися нагадати Раймонові цей жарт. «Ну от ти й повернувся» — почав Рішар. Усі чекали, що він розповідатиме... Та він лише сказав: «Було всього. Краще не згадувати!..» Але мало-помалу він почав одходити. На жаль, кафе аж кишіло людьми, як завжди в суботу після обіду...

Новоприбулі не церемонилися — закидали Раймона запитаннями:

— Ну, як тобі сподобалась країна?

— Є про що написати в газеті?

— Це тобі не футбол!

— Дав прикурити феллахам?

Марсо, Шарло і Рішар почували себе ніяково.

Раптом вони побачили, що Раймонове обличчя скривилося.

— ...Він уже вихилив четверту. Нас було круг нього шестеро чи семеро. Раймон зблід і, підвівшись, хрипко сказав: «Та це ж допит!» Поплескав нас по плечу, Рішара й мене... Шарло думає, що він сердиться на нього... І пішов, не пробувши з нами й десяти хвилин.

— Ну, а коли він і далі пручатиметься, треба його взяти за кольбак!.. — говорить Шарлемань, кінчаючи розмову.

Мартенівська піч здригається від оглушливого гуркоту. Розжарюючи повітря, сталь виливається з отвору печі і твердне серед сліпучого саява. Потім чується потріскування, що нагадує затишаючий цокіт копит.

— Всі тепер нервові, — каже Еме.

— До того ж, — зауважує Едуар Гаїтт, звертаючись до Шарлеманя...

Шарлемань — завальник мартенівської печі, делегат ЗКП¹ від сталеливарного заводу. Еме — третій ливарник. Гаїтт — перший.

— ...До того ж за кольбак його не візьмеш. Бо «кольбак» це аж ніяк не комір, а висока хутряна шапка, яку носили колись гренадери².

Піднявши руку над головою, він показує, яким мусить бути кольбак.

Такий уже він дивак, цей Гаїтт. У вільні хвилини його завжди можна побачити з першим томом словника Лярусса, єдиною його книгою. На жаль, другий том украли під час евакуації. Тому Гаїттова вченість сягає лише від А до М. Та він і справді багато знає, хоч дехто з цього і сміється.

Одного разу Гаїтт несподівано спитав:

— Знаєте, що означає назва газети «Об»?

— Ну, звичайно, світанок!

— Нічого подібного! «Об» — це біле священницьке вбрання³.

Словник не тільки дає знання: він також збуджує уяву. Гаїтт мріє над словами, малюнками, великими кольоровими ілюстраціями. Він подорожує, робить відкриття, весь світ проходить перед його очима... Іще Гаїтт любить гортати сторінки преїскурантів. Досить йому побачити простий мисливський гудзик з рельєфним відбитком оленя чи кабана — і ось він уже переслідує оленя і кабана, топче чобітьми очерет, хоча чобіт у нього немає... Так він розважається. А про гуркіт, про цей оглушливий гуркіт мартена, Гаїтт одного разу сказав:

— Я не знаю нічого, що гуркотіло б гучніше за розділ «Вогнепальна зброя» преїскуранта військових заводів у Сент-Етьєні. Або знайдіть слово «Зброя» у словнику Лярусса — мортири,

¹ ЗКП — Загальна Конфедерація Праці, масова професійна організація французьких трудящих.

² Шарлемань вважає, що «кольбак» (le colback) — це комір, бо по-французьки комір — le col.

³ Гаїтт натякає на те, що буржуазна партія МРП («Народно-республіканський рух»), яка видає «Об», тісно зв'язана з католицькою церквою.

торпеди, гаубиці!.. Жаж! Або стаття «Артилерія»!.. Розкішний букет!..

Гаїтт знає майже всі види грибів. Рідкісні метелики пурхають у його кухні. Він галопом пробігає віки від галлів до африканських стрільців 1910 року, читаючи статтю «Кавалерія». Інколи подовгу розглядає карту Алжіру. Йому вдалося виростити в своєму садку майже три чверті рослин, зображених на кольоровій вкладці до статті «Квіти».

Ця сторінка у словнику найпошарпаніша. Та її зміст тепер втілюється у Гаїттовому садку. До садка притулився крихітний побілений вапном будиночок, якому Едуар намагається надати привабливішого вигляду, фарбуючи віконниці в небесноглубий колір.

Едуар ковтає слину над сторінкою, присвяченою десертним фруктам: від персиків сорту «Груди Венери» до винограду «Козяче вим'я». Він подорожує у Середньовіччі, аж поки не помічає, що «пулени» — залізні черевики рицарів — якимось дивно схожі на довгі, з ниткою на кінці, шкарпетки, що їх йому в'яже «бабуся», тобто його жінка Арманс, яку він інколи називає іще «тіткою».

В Едуара і Арманс немає дітей. Вони б дуже хотіли мати сина або дочку. Та тепер про це вже пізно думати. Всю свою любов вони перенесли на Раймона.

Ніщо не позбавляє Едуара життєрадісності. Він постійно веселий і жвавий, наче ртуть. Там, де Гаїтт, завжди сміються. Він не від того, щоб і покепкувати з когось. Удома це робиться за допомогою анколії, що є, як Едуар дізнався з одного календаря, символом смутку (ця обставина жартівника не зупиняє). Посеред розмови він раптом говорить:

— Мені дуже сумно, Арманс. Винеси вазон з анколією за двері.

Гість, звичайно, не розуміє, в чому справа, і Едуар повторює:

— Я кажу: винеси анколію, Арманс!

Арманс сміється...

Про Едуара можна розповідати без кінця.

А зараз він продовжує розпочату ним розмову:

— Оскільки тут усі свої, я хотів би з вами порадитись... Мій небіж побував там і повернувся якийсь чудний. Він мене просто лякає... Вчора я ходив до нього: все ніяк не міг вирватись через цю прокляту роботу. Раніше — хлопець сам прибіг би до мене... Так от, тількино я сказав йому: «Ну, то коли будемо ставати до роботи, хлопче?»

— Він працював у ливарному?.. — питає Еме.

— Ні, крановщиком, — говорить Шарлемань. — Коло печей Пітта.

— ...Уявіть собі, що він мені відповів... Його демобілізують чотирнадцятого, через тиждень... Так він мені каже: «Я ще про це не думав, дядьку». Може, й справді про це слід було б подумати його батькові, але ж ви знаєте Александра, — він мені свояк, і я не хочу говорити про нього зле, — надто вже легким здається йому життя. Раніше хлопець просто рвався до роботи, доводилося навіть стримувати його...

Він немов збожеволів од радості, коли вперше піднявся на мостовий кран.

— Все це дуже складні питання, — говорить Шарлемань. — Адже Раймонів наступник теж хороший хлопець. Хтось із них мусить залишитись без роботи.

— Але ж Раймон має право, — каже Гаїтт. — І я сподіваюсь на твою допомогу...

— Де воно те право, коли все йде шкереберть!

— Кажуть, з них беруть підписку... — криво всміхається Еме. — Немов би для того, щоб не забули, чого їх навчили за морем...

— І щоб діяли в тому ж дусі й тут! — підхоплює Шарлемань.

— А хіба він не має права також на оплачувану відпустку? — провадить своє Гаїтт. — Інші її давно добилися. А племінничок, бачте, ще й не думав!

— Коли воли мочаться, вони стоять, — говорить Шарлемань. — Йому потрібен час, щоб отямитись. Ну, а коли він і далі пручатиметься, доведеться його все-таки взяти за кольбак!..

Анні про це не говорить нікому, навіть матері. Прагне самотності, всіх уникає... Мати, певно, вже догадується...

Минуло три дні, а Раймон ще не був у шоколадному кварталі. Анні сама зробила перший крок, пішла до нього. Виявляється, Раймон не хоче виходити на вулицю у формі, яку він повинен носити до 14 квітня. Анні не повірила своїм вухам. Нарешті, він з'явився — трохи під чаркою. Добре, що хоч мати не помітила. Раймон виправдується. Шарло так наполягав... З кафе він прийшов прямо сюди. Йому так не хочеться виходити на люди у формі!.. Не пробув у Анні й п'яти хвилин. Якщо він не хоче, щоб його бачили в такому вигляді, то треба було б зачекати, поки стемніє. А проте... Може, йому неприємно, що й вона бачить його в солдатському вбранні?.. Обіймаючи її під час зустрічі та прощання, Раймон цілував лише у щок і одвертав обличчя — може, тому, що випив?..

Тепер є дві Анні.

Перша виправдує Раймона, всі його примхи. Може, він страждає? Може, йому треба допомогти? Все стає зрозумілим, коли зважити на те, що між ними, як мур, ще стоїть ота загадкова війна...

Друга Анні глузує з першої: адже війна — тільки привід; тут є щось інше. Ця друга, стривожена Анні, хоче знайти причину. Вона безжально говорить собі гіркі істини. Пригадай, дурна, якою довгою була розлука... Думаєш — це дрібниця? Ви неминуче віддалялися одне від одного, і тепер між вами прірва. Два роки впали, як злива на полум'я вашої юності. Раймон тепер не той. Уже тоді, від травня п'ятдесят четвертого до червня п'ятдесят п'ятого — стільки повернень і стільки прощань, — хіба це не було кумедним? Ти не помічала, що це кумедно? А він, певно, помічав. І знаєш, мабуть, уже тоді, на «острові», коли він не захотів тебе...

Так, тепер є дві Анні! Перша підводиться, намагається бути бадьорою, повернути собі спокій і здригається, немов від холоду, перед страшною небезпекою. Ні! Тільки не це! «Замовкни!» — кричить вона собі.

Але друга Анні знову провадить своє. Довго кричати не будеш... Коли він не захотів тебе на «острові», — чи справді все було так благородно, як тоді здавалося?.. Він чесний, це так. Але чи відвертий з тобою до кінця? Адже цілих два роки він був на чужині. А хто подорожує, той змінюється. Значить, уже тоді Раймон не був певний, що любить тебе. Чесний — це так. Він залишив тобі свободу, щоб самому zostатись на волі... Погодись, що й ти змінилася протягом цього часу. Не тільки від страху, що його вб'ють. Змінилася — бо його не було поряд з тобою... а розлука нестерпно довга... Ще не пізнавши кохання — уже молода вдовиця. Тобі холодно? Це повертається холод тих сумних часів. Думаєш, холод минулого не позначився на твоєму обличчі, на посмішці, на мові? Ти вже не та, якою ховалася з ним на «острові» чи в печерах кар'єру Пак'є. Не та, що казала «ні»... Може, все й почалося з отих «ні»... Якби не ці «ні», тобі, може, вдалося б зберегти, незважаючи на два роки розлуки, хоча б півшастя...

Та ця Анні явно перебільшує. Надто вже захопилася вона своїми викривальними промовами. Її неважко впіймати: не можна ж бути щасливим наполовину... Друга Анні говорить багато, говорить усе частіше, але перша вірить, що саме вона має рацію. Перша заспокоює себе. Хіба Раймон не поцілував її на пероні? Хіба він не вніс її на руках у свій дім? Вона заспокоює себе... Їй треба тільки знати, що Раймон любить її. Вона егоїстка?.. Їй байдуже, яким він став, який тягар поклала на його душу війна?.. Вона заспокоює себе, бо твердо знає: врятувавши любов, усе інше рятувати легко.

Хіба це приємно — отак мучити себе? Вона шукає розгадки. Шукає серед найменших дрібниць. Так, наприклад, вона пригадала, що при зустрічі Раймон поцілував її матір останньою, після Марсо і Флори. Чи між ними трапилось якесь непорозуміння? Але звідки? Чому? Це було б надто безглуздо...

Та обидві Анні сходяться на тому, що треба зачекати, зачекати ще трошки: отямившись, Раймон повернеться до неї. Не пристало їй вимолювати ласкаві слова, вішатися йому на шию... Ні, ні! Тільки не це!.. тільки не вішатися на шию... Хай Раймон сам вирішує.

Зачекати, зачекати ще трошки.

Раймон майже не виходив з дому, але ніколи ще за ним не стежило стільки пильних очей.

Констан Жоффрау схожий на мостовий кран. Високий і кістлявий, незграбний, рвучкий, він рухається, наче автомат. Така схожість не випадкова: всім годин на добу протягом багатьох років він проводить у кабіні крана. У Раймона цієї схожості ще немає. Але, олинившись знову

на своєму крані, він відчув, що його руки зовсім не відвикли од роботи.

Ідучи на нічну зміну, Раймон зустрів Констана, що якраз закінчив роботу. Так вони зустрічалися вже багато років... Саме на крані Констана, під його керівництвом, він опанував цю спеціальність. Раймон тримав у зубах запалену сигарету. В нього не було вогню.

— Є сигарети? — спитав Констан.

— Тільки дві, — відповів Раймон. — Я мало курю... Прошу, бери.

— Вогню треба?

— А в тебе є сірники? — спитав Раймон.

— Звик до сірників? Ні, в мене запальничка.

— Хай буде запальничка, — сказав Раймон, прикурюючи. — Хоч вона мені дещо нагадує.

Констан не зрозумів. Говорячи про різницю між сірниками і запальничкою, він не мав на увазі чогось особливого. Зрештою, хіба не однак, що він сказав і як відповів Раймон? Коли все тіло ние після восьмигодинної праці... Констан не перепитав: однаково Раймон не повторить сказаного.

Раймон натиснув на педалі велосипеда:

— Ну, на добраніч!

— Бувай!

Не проїхавши й десяти метрів, він викинув сигарету, запалену від Констанової запальнички. Порився в кишені, знайшов останню сигарету і прикурив у першого зустрічного.

Коли Раймон входить у свою кабіну, коли його обпікає подих першої печі, що червоно зяє в нього під ногами, — Раймон і кран становлять одне тіло. Раймон дуже добре відчуває гігантські вказівний і великий пальці ковша, який може спускатися і підійматися, розкриватися і стискатися в кулак, тримаючи свою здобич так міцно, що тонни абсолютно гладенької сталі і величезні вогненні брили без жодної дірки, чи виступу, за які можна було б зацепитися, дозволяють піднімати себе в повітря, не боячись висковзнути і впасти. Сила людини зливається з силою крана. Раймон зціплює зуби, щоб ківш краще тримав свою здобич. Сила людини розчиняється у цій велетенській силі. Навіть коли щелепи ковша розкриті, розслаблені, зв'язок не втрачається... Присутність іншої сили намагнічує. Це всім добре відомо — простий важіль сповнює нас гордою свідомістю нашої могутності. Зброя — теж. А насолода швидкої їзди на машині — хіба це не те саме?.. Педаль, що керує рухами ковша, дає Раймонові можливість шматувати, кусати, м'яти цю вогненно-криваву стихію, яка вирує і злісно погрожує; тут він відчуває себе господарем.

Раймону добре перепадає від викликаних ним самим поштовхів, що стрясають кабіну, він безжалежно мучить і кран, і самого себе. Раймонові підлеглі — педаль, два рульових колеса, два важелі — кличуть його на всі голоси. Їх п'ять, і між ними ніколи не буває згоди. Вони вимагають постійної, зосередженої одночасно в кількох напрямках уваги. Праворуч, врівень з Раймоновим плечем, знаходиться горизонтальне колесо, яке рухає ківш униз і вгору. Колесо

ліворуч, на рівні кишені штанів, посуває кран уперед чи назад. Коли взяти ручку на себе, рухається вбік. Все це разом нагадує четвертування.

Людина тут скоріше відповідає на вимоги речей, ніж диктує свою волю. Часто здається, що вона тільки захищається, стримує стихійні рухи, які несуть їй небезпеку; здається, що людина безладно і злякано метушиться, не маючи змоги одночасно задовольнити всіх: вимогу кабіни, яка ковзає надто швидко, не зустрічаючи опору, мов візир на вчислювальній лінійці; вимогу сталевій болванки, яку не наважуєшся підняти в повітря, бо вона втрачає рівновагу, і мало не волочиш її по землі; вимогу вагонетки, яка з власної волі починає рухатися, коли знімаєш з неї вантаж: немов приліпляється до нього.

При цьому голова тільки заважає. Думки сковують рух, наче кайдани. На щастя, головою займається вимикач, він її ніби нейтралізує. Якраз проти правого Раймоного вуха він лається, пліоється, пихкає, без кінця вмикається і вимикається, часом обпалює обличчя іскрою, немов кропивою.

Перше лихо — це швидкість. Коли до неї лежить серце, вона може приносити щастя. Раймон звідав це колись на своєму крані. Робота здавалася тоді такою новою! І життя, життя, від якого він боявся відстати, було зовсім нове, незнайоме, невідоме. Коли серце поспішає, жоден мотор його не випередить... Але горе, коли швидкість нав'язана ззовні; вона стає злою, ворожою. Отоді й голова заважає, особливо коли в тебе є щось на думці. Якщо ти вже тут, — забудь про все стороннє. Замкни в собі усе, що може замкнутися. Швидше, кістяк!.. Один ти дієш. Все ж інше зіщулилося, трясеться в кістяку, мов кулька в брязкальці. Спокійним відчуваєш себе тільки тоді, коли міцно стиснеш у руці брязкальце, задушиш усі звуки...

Друге лихо в тому, що Раймонів мозок тепер ніколи не відпочиває. Він не дає себе приспати. Спалахи думки суперничають з полум'ям печей, примушують забути про фейерверк вимикача. Мозок хоче говорити. Хочє, щоб вся увага була прикута до його непотрібних рухів. Так діти, заволодівши човном, витягають його на піщаний пляж, подалі від води, налягають на весла, кричать про бурі й шторми серед піщаних хвиль... В Раймоновому човні набралось вже чимало піску.

А внизу клеочуть печі. У Раймона їх вісімнадцять. Він кидає в їхні вогненні паші величезні холодні болванки. Виймає звідти розпечені, червоні і несе до блюмінга чи до платформ, що відвезуть їх до прокатного цеху.

З глибини печей хижим звірем вистрибує полум'я, б'ється об підлогу кабіни. Вогняне дихання звіра обпікає Раймонові обличчя, стирає з нього усякий вираз. Біле пергаментне сяйво. Раймонові здається, що його кинули в яму з негашеним вапном. І все-таки він зникає до цього. Тоді виникають неясні спогади, ввижається, що в глибині печі дзюрчить чистий струмок, світить ласкаве зимове сонце, пахне свіжою

могильною землею, немов у печерах кар'єру Пак'є...

Неуважність може призвести до великого лиха. Найгірше, що може трапитись,— це припиниться подача струму. Тоді кран сходить з рейок і розбивається, розчавлюючи своєю вагою все, що є в ньому і під ним. Якщо крановщик встигає, він рятується, плигаючи з карколомної висоти. В кращому разі ламає тільки ноги. Але треба слідкувати, щоб не вскочити у пащу одної з печей.

Швидкість і неуважність — постійні Раймонові вороги. Третій ворог — невідступна втома, сильніша і страшніша від звичайної фізичної. Ця нова втома, як йому здається, викликана впертою роботою думки. Він наражається на неї на кожному кроці. Ні на мить не відступаючись од нього, вона гальмує кожний Раймонів рух. Війна відкрила в ньому невичерпні джерела втоми... Завжди носити з собою чорні думки безсонних ночей... І спогади, спогади про іншу втому, що приносить отупіння, принижує ще більше, ніж ця... Спогад про товариша, недужого, зовсім знесиленого, що впав на вулиці білого міста і на очах у всіх — товаришів по взводу, французів, алжирців — здригався і бризжав слиною на тротуар...

Після 14 квітня Раймон почав майже щодня приходити до Анні, та це не поліпшило їхніх взаємин. Вони нібито чогось вичікували, затамувавши свою любов. Одного вечора в темному коридорі Раймон несподівано пригорнув Анні і став пестити, як колись.

Обома руками вона охопила його голову, намагаючись зазирнути в очі. Та він заперечливо похитав головою, випустив Анні з обіймів і, ховаючи обличчя в її долонях, сказав:

— Тобі, мабуть, важко буде зрозуміти, але в мене ще не лежить душа до цього.

Вона насилу приховала розчарування.

— Та що з тобою, Раймоне?

Він лише знову похитав головою.

Тоді Анні опустила руки і більше не намагалася затримати його. Правильно вона зробила чи ні? Коли він повертав за освітлений ріг вулиці, метрів за п'ятдесят від будинку Анні, вона вже пожалкувала, що відпустила Раймона. Але покликати не наважилась: це здивувало б сусідів. Крім того, вже пізно.

...Раймон, Анні та Анна сидять у кухні. Вони майже весь час мовчать. Анні та Раймон гортають ілюстровані журнали, слухають радіо, ловлять музику. Анні помітила, що навіть пісні інколи викликають у Раймона нервовий тик. З останніх вістей його цікавлять лише новини про Алжир, все інше він називає жуйкою і в такому разі вимикає приймач. Інколи Раймон засинає в Анні на плечі. Анні та мати розуміють це: в нього жаклива робота. Анна вкриває його своєю чорною шаллю, і коли шаль сповзає, дівчина знову натягує її. Прокидаючись, Раймон відчуває себе дуже ніяково. Та Анні знає, що це може з ним повторитись...

Іноді Раймон раптом починає говорити про

Алжир, особливо коли Анна залишає їх наодинці. Одного дня він сказав ще з порога:

— Завжди цей шоколад. Знаєш, що він мені нагадує?

Анні посміхається, сподіваючись почути щось про ті часи, коли він ловив цей запах, зариваючись обличчям в її волосся, цілуючи шию, комір плаття, голі руки.

Та Раймон, пристроюючи в коридорі свого велосипеда, промовив, не дивлячись на Анні:

— Тамтешні консерви. Нам видавали консерви, що залишилися ще з війни у В'єтнамі. В раціонах були старі, ще з сорок сьомого року консерви: сардини, м'ясний паштет, 6 грудочок цукру, 6 цукерок, фруктова суміш і протухлий шоколад, що розсипався на порошок, тільки-но доторкнешся до нього. Уяви собі, через той шоколад я згадував тебе...

— Сподіваюсь, ти і без нього мене згадував,— відказала Анні.

Раймон якраз розправляв холоші штанів. Він засовує їх у шкарпетки, щоб не зачепитися, коли їде на велосипеді. Це був його перший вихідний день, і він трохи причепурився.

— Ну, звичайно, дурненька! — і, нарешті, поцілував її в щок.

Раймон не пропонує Анні піти на «острів», як колись. Вона також. Він ніби забув про їхню клятву, і все ще не заводить розмови про одруження, хоч зараз для цього немає жодних перешкод.

Тепер уже Анні пропонує Раймонові піти хоч куди-небудь, аби тільки не сидіти в чотирьох стінах...

В цей вихідний день було напрочуд тепло, як на кінець квітня. Чи згадає Раймон про конвалії і чи скаже про це їй?

Зустрівши школярів, що юрбою ішли з стадіону, Анні з Раймоном змушені були зійти на брук, щоб звільнити тротуар дітям. У хвості плентаються двоє хлопчаків, що, як видно, завжди відстають. Один із них показує другому якусь річ, заховану в кишені блузи.

— Подивись на цих двох,— сміючись каже Раймон.— Це ж викапані я і Фредо.

На якусь мить він похмурніє і провадить далі, вже не дивлячись на Анні:

— Якби ти тільки бачила очі жінок і особливо дітей: серце розривається, коли дивишся на них. Коли нас посилали обшукувати селище, ми з Фредо, ризикуючи життям, залишалися в хвості, щоб спізнитись... Та й не ми одні так робили.

Посміхнувшись, Раймон оглядається на хлопчаків і обіймає Анні за плечі, дивлячись їй прямо в очі. Так вони і гуляють мовчки, як колись, не звертаючи уваги на перехожих. Майже весь вечір Раймон ширший і безтурботний, наче немає ніякої війни в Алжирі.

Наступного дня вони вирішують відвідати Раймонового дядька Гаїтта і подивитись на його садок. Обое на велосипедах. На Вокзальній вулиці Раймон та Анні їдуть по лівому тротуару, бо на другому боці ведуться якісь роботи. Шлях тут нелегкий. На тротуарі, що тягнеться вздовж фруктового саду, важко розминутися двом

велосипедистам. На якусь мить Раймон задивився, як копають рів, і тому не помітив зустрічного велосипедиста, що, несподівано зачепивши дзвінком його руль, швидко зник за рогами. Раймон наче не звернув на це уваги. Він ще раз поглянув на землекопів і рушив далі. Та раптом промовив:

— Мені вже щось не хочеться до дядька. А втім, його, мабуть, і дома немає...

Раймон звертає в якусь вуличку, і вони іншою дорогою повертаються додому.

Анні не розуміє, в чому справа. Чи це з несподіванки, чи, може, через робітників? Та вона добре роздивилася — серед них не було алжирців. Тепер Анні на все звертає увагу. В понеділок їй здавалось: зроблено великий крок вперед — вони йшли вздовж струмка, що впадає в Шельду, а це вже недалеко від «острова». Правда, стежка, якою вони прямували, не веде до нього, але, може, Раймон хоче в обхід дістатися туди?.. Біля цегляного містка через струмок вони зустріли старого Жеремію, що тягнув купу хмизу в невеличкому, так званому «польському», візку з дишлом.

— Подивися, — каже Анні, — йому ж іще далеко додому, аж за фабрику.

— Гей, дітки, — кричить Жеремія, — от ви вже й дорослі!

Раймон навіть не відповідає старому, хоча після повернення бачить його вперше.

За обох говорить Анні:

— А ви ще міцні, Жереміє!

— Та не скаржуся! Бо ж кров у мене добра, — відказує старий, рушаючи далі.

— Ваш візок щось дуже скрипить! Мабуть погано змащений.

— Його господар — єдиний поляк у селищі, який не відгодовує свиней. От воно й видно.

— Щасливої дороги, Ремі!

— Вам також, дітки!

— До побачення! — тільки й промовив Раймон, та й то з великим запізненням, після того, як Анні злегка підштовхнула його.

— Ах, який же ти став! Що він про тебе подумає?

Пройшовши ще трохи, Раймон робить різкий поворот, і вони йдуть додому.

Проте цього разу Анні образилася по-справжньому. Вона не промовила більше ні слова. Раймон також. Вони мовчки пройшли всю дорогу, поцілувалися для годиться і розійшлися.

Другого дня за обопільною згодою поведилося так, мовби нічого не сталося...

Коли б не оте, що так непокоїть і чого вона не розуміє, Марта тільки раділа б з того, що Раймон тепер стільки часу сидить удома. Раніше їй здавалось, що він мало буває коло неї. Так швидко пролетіли дитинство і юність її єдиного хлопчика!.. Школа, ігри, завод... Потім — футбол, недільні вечори, прогулянки з Анні. (Але хіба за це дорікатимеш?)... Нарешті — служба, Алжир... Марта почуває, що її об-

дурено, вона не одержала всього, що їй належить. Коли Раймон був маленьким, мати не відпускала його од себе... «Грайся тут. Чим тобі тут погано? Ще навештаєшся по всіх усюдах». Або: «Не смій туди... Так би й тинявся по всіх усюдах». Він чув ці слова змалку, чув їх і коли виріс. Тільки це «по всіх усюдах» набуло трохи іншого змісту. В дитинстві йшлося про реальну небезпеку: про шурфи старих шахт, про воронки від бомб, залишені війною 1941 року. Були ще болота, ставок, Шельда, руїни старих фундаментів, колодязі, льохи.

І через багато років Марта напучувала сина: «Гляди ж, не тиняйся по всіх усюдах!» Александр підсміювався над жінкою: «Не тиняйся!» — а в хлопця вже дівчата на думці... Жартівник Помпон часто допікав Раймону материними словами.

А тепер, коли Раймон міг би піти від неї зовсім, він чомусь віддає їй надто багато часу. Марта безліч раз говорить: «Піди погуляй». Потім: «Ти більше не зустрічаєшся з товаришами?». І навіть: «Чому б тобі знову не зайнятися футболом?»

Александр каже:

— В тобі живе дух незгоди! Облиш Раймона, нехай сидить дома, коли це йому подобається.

Марта відповідає:

— Як на мене, нехай сидить хоч завжди, але не так.

— Слухай, це вже чорт зна що, все тобі не до вподоби, — сердиться Александр.

Саме в цей час заходить Раймон, і доводиться перемінити розмову.

— Піду білувати кроля, — каже батько.

Діти люблять дивитися, як б'ють кроля. Право на цей подвиг належить чоловікам. Вагатися, не влучити, зволікти з ударом або бити двічі — це безчестя, зіпсований до кінця дня настрій, нарешті — попсована шкурка. Діти не пропускають нічого. Спочатку йде підготовка: приречену тваринку хапають за вуха та задні лапки, рвучко смикають, щоб оглушити — тоді вона менше страждає. Потім вішають головою вниз і з усієї сили б'ють кроля ребром долоні по потилиці. Дехто, здебільшого жінки, віддають перевагу палиці, але від цього в голові збирається багато крові і м'ясо стає неприємним на смак. Найкраще бити рукою. Після цього кролеві переламують попереки, різко згинаючи тушку або вдаряючи її об коліно. Якщо після першого удару тварина кричить (цей крик чути далеко!), то тут немає чим пишатися... Коли кріль висить нерухомо, лише час від часу здригаючись в передсмертних судорогах, його можна передавати жінці. Основне зроблено. Тепер для дітей починається найцікавіше. На одвірку (у Александра — на хвіртці, що веде з двору в садок) спеціально забито два гвіздки, до яких жінка чіпляє кроля за лапи. Коли кроля підвішено, чоловік інколи вибиває йому око вістрям ножа, щоб витекла кров. Тільки після цього діти підходять ближче. Кров біжить в підставлене відро спочатку дзвінкою цівкою, а потім падає крапля по краплі. Кров густа і тепла. Після

цього, починаючи з голови, з кроля здирають шкуру, вивертаючи її, як рукавичку. Кріль злегка погойдується, його роздує черевце в синіх прожилках і вивернута шкурка парують. Шкурку вішають в садку на дроті, де вона ще довго димітиме на сонці. Александр, як і багато інших батьків, віддає шкурку синові. В неділю зранку діти підстерігають мальовничу постать торговця кролячими шкурками. Його колекція висить на рулі велосипеда, а якщо вона досить розрослася, то й на борту візка, разом з ганчірками, іржавим залізом та іншим мотлохом: картонними сурмами, паперовими капелюхами, іграшковими млинками різних кольорів. Діти привчаються торгуватися. Вторговані гроші належать їм. Ще здалека чути, як торговець протяжно викрикує у рупор: «Кролячі шкурки!» Чим гучніші ці вигуки, тим сильніше враження вони справляють... Коли в родині багато дітей, шкурка належить або тому, хто перший почув наближення торговця, або старшому, нерідко навіть дорослому. В сім'ї Александра її завжди віддають Раймонові. І зовсім не заради грошей, ні, просто за звичкою. Коли Раймона не було вдома, Марта продавала шкурку, а гроші відкладала для сина: звичка перетворилася в забобон.

Цього разу Раймон, що сидів біля помийної ями і дивився, як мати чіпляла забитого кроля до одвірка, раптом підвівся і сказав Александрові:

— Стій, батьку! Дай-но я виб'ю йому око. Побачимо, що з того вийде.— І він простяг руку за гострим ножом, якого тримав батько.

«Він уже дорослий,— думає Александр.— Якщо хоче, нехай спробує. Діти скрізь витісняють нас...» — Він простягає синові ножа і навіть каже:

— Було б сказати мені,— я б тебе давно навчив.

Александр бере кроля за шию і підіймає його голову врівень із своїм обличчям, наче хоче заглянути йому в очі.

— Стій, не так!— відказує Раймон і пальцями, які помітно тремтять, виринає в тварини око, кидає його у відро і йде геть, не глянувши навіть, кому віддав ножа.

Ніж узяла Марта. Вона розгнівана: не можна так поводитися з мертвим тілом, навіть коли це тварина.

— Що з тобою, Раймоне?— питає вона.

— Нічого!— грубо відповідає син.

— Не чіпай його. Ти в усьому бачиш погане,— говорить їй батько, коли Раймон пішов.

Щодня нові ускладнення. «Винна в усьому цьому втома» — думає Анні.

— Я сам не знаю, чого хочу,— каже їй Раймон.— Якщо зі мною не говорять про Алжир, мене просто нудить од такої байдужості. А іншим разом, коли хтось заводять про це розмову, мені здається, наче вони випитують, що я там робив, що думав, хочуть забагато знати. Скрізь несуть нос!

Про конвалії Раймон не сказав ще ні слова. Але не може бути, щоб він про них не думав.

Минулого тижня Раймон працював на нічній зміні, а тепер у вранішню. Коли він працює вночі, то спить зранку і забігає до Анні лише перед роботою. В тиждень ранкової зміни Раймон спить уночі, проте лягає пізно, щоб подовше бути з Анні. Наступного тижня — денна зміна, отже вони зустрічатимуться вранці. Це велике щастя, що Анні працює дома: для неї сонце не рухається в протилежному напрямку, як для Раймона, перетворюючи день на ніч і навпаки.

За столом Раймон раптом перестає їсти, блідне і, відкривши рота, хапає повітря: це втома, вона охоплює всю його істоту. А позавчора... В кімнаті була сусідка, та Раймон не любить розмовляти з сторонніми, особливо за їжею. Коли до нього звертаються, він пильно дивиться на співбесідника, ніби чогось боїться, і несподівано починає говорити сам, але вже на іншу тему, не даючи нікому вставити жодного слова... Позавчора Раймон, як звичайно, вечеряв у Анні. Раптом він зблід і швидко вийшов з кімнати. Його занудило, і він почав блювати в убиральні. Їсти він більше не міг і навіть не допив вина, ковтнув лише трохи води.

Тієї ночі Анні багато думала, Раймон... Справжній, без прикрас. Той, що засинає на її плечі, вкритий чорною шаллю, від якої пахне материним волоссям, ліками і ще безліччю різних запахів. Раймон, якого щойно нудило. Чи ж любить вона його по-справжньому? Любить. Отаким? Навіть отаким. Хіба вона про це мріяла? Ні, зовсім не про це. Але Анні любить його. У своїх сьогоднішніх мріях вона не може не рахуватися з дійсністю. Цього вимагає життя, а від нього не втечеш, не обійдеш стороною. От змінити життя — це вже інша справа. Але вона знає, що спочатку треба підкоритися вимогам життя, і тільки тоді чекати винагороди, якою для Анні є любов.

Раймон працює. Він не може не працювати. Одержавши роботу, він дуже радів, і Анні поділяла його радість, бо він не знайшов би нічого кращого. Отже, Раймон працює, а через те і його втома і все, що з неї випливає, — це доля Анні. Можливо, сама Анні могла б ще якось виплутатись, але відколи вона знає Раймона, вона вже не одна. До того ж інші, кого вона зустрічала: студенти, службовці, комерсанти — не були варті Раймона. А може, вся справа в тому, що не вони жували з нею аніс?

На цьому думка обривається, і Анні засинає. Слово «заручини» — а втім, і всяке інше подібне до цього слово, вимовлене вголос, — здається їм безглуздом, претензійним, і вони ніколи не вживають його. Проте в ньому втілено стільки весни, ніжної зелені, світанків, чарівних несподіванок, воно так добре передає те, що вони переживають, незважаючи на дворічну перерву...

Ще вчора всі спокійно розмовляли і навіть не згадували про Алжир. Як завжди, найбільше говорила Анна.

— Знаєте Раймонду, дочку Гастона Марльєра?..

Анні ледве знайома з Раймондою. Це висока, красива дівчина, що завжди носить кристалі капелюшки і любить гладіолуси. Вона живе десь поблизу від Раймона. Вони разом ходили вчитися, бо їхні школи були поруч. Іще тоді в неї був «кавалер» — Норбер Трікар, на рік старший за Раймона. Але Норберу подобалась не тільки Раймонда: він залицявся іще до Люсетти, яка прихильно ставилась до Раймона (так тоді здавалось Раймонові)...

— Дівчина збилася з дороги і веде розпусне життя в Ліллі. Спочатку казали, що вона виїхала звідси, заручившись з якимось промисловцем. Та з яким там промисловцем — з усіма!

І тут Анні помітила, що Раймон почервонів так само, як у день свого повернення, коли Марта принесла пантофлі. Та цього разу Анні впевнена, що Алжир тут ні при чому. Мабуть, він знався з Раймондою раніше, але приховав це від Анні.

— Ти знав її? — спитала вона.

— Дуже мало: ми тільки ходили до школи разом, — відповів він після деякого вагання.

«Це було вже після анісу!» Від цієї думки у Анні стиснулося серце. Що може сказати Раймон у своє виправдання?..

Раймон та Анні продовжують свої прогулянки. Вони все-таки відвідали Гаїтта, оглянули його садок, оранжерею, будиночок з голубими віконницями. Коли вони повернулися звідти, носова хусточка Анні була в крові, зате серце її раділо з певності, що Раймон любить її.

Коли Раймон та Анні прийшли до Гаїттів, Едуар був на роботі. Арманс гостинно прийняла їх, показала їм славнозвісний словник і заклажену сторінку з квітами. Потім усі вийшли в садок. Раймон ішов попереду і не помітив, як гілка виткого трояндового куща зачепилася за його одяг. Раптом Анні, що йшла слідом за ним, го-

лосно скрикнула: відчепившись від Раймоного рукава, гілка вдарила Анні під самісіньке око. Колючка, на щастя, встромила не дуже глибоко. Арманс боялася витягти її, і до справи взявся Раймон. Помітивши його хвилювання Арманс почала говорити, що Гаїтт теж нервуватиме через цю подію і що їй перепаде від нього. Даремно Анні казала, що ніхто не винен, що це просто нещасливий випадок та й годі. Раймон заспокоївся лише тоді, коли ранка перестала кровоточити і Анні дозволила йому поцілувати її. Колючку ж Анні загорнула в носову хусточку.

Нарешті, вони знову починають робити довгі прогулянки, виходячи за місто. Наступного дня після відвідин Гаїттів був четвер¹ (а це завжди трохи свято). Раймон та Анні подалися в поле, аж до старого вітряка, без крил, без даху, з жалюгідними рештками стелі та підлоги і вщент проіржавленою великою шестернею. Вітряка колись повертали за допомогою довгого вирла, що зараз нерухомо стирчить знадвору і лише злегка погойдуюється, коли його штовхнути або сісти на нього верхи, як на дерев'яного коня або відьомську мітлу. Товстелезне на початку свого існування, тепер вирло значно схудло, залишивши чимало скалок у голих ногах хлопчаків.

Анні радіє, як дитина, вона вбирає в себе сонячне проміння і сміється, сміється невпинно і щасливо. Вони з Раймоном бродять по високій, аж до колін, конюшині, і Анні посміюється з Раймона, що той сп'янів од вітру. Він іде по високій траві, втупивши погляд у далечінь, широко розкинувши руки, і нагадує людину, що вступає у воду.

— Раймоне! Завмири! Подивись-но, який ти!

Раймон серйозно оглядає себе. Анні сміється і повисає в нього на шиї.

¹ В. четвер, як і в неділю, у французькій школі немає занять.

У четвер, під час відпочинку після першої години, проведеної у вогні, Раймон сховався у складі. В проході, за купою холодних, чорних, з синюватим вилиском болванок, відчуваєш себе затишніше. Цей день почався добре... Щоправда, перша година була важкою. Так завжди буває на ранкових змінах. Треба вставати, а сон такий солодкий. Раймонові це дуже важко. Він прокидається поступово, остаточно — уже в кабіні крана, який наче сам робить своє діло; прокидається трохи засмучений, ліниво, як приручена тварина.

У проході вже снідає Нелло Лауренці, машиніст заводської вузькоколійки. Нелло — італієць. Алжир для нього не така вже гостра проблема.

— Сідай зі мною, — каже Нелло. — Хочеш кави? Вона у мене в термосі, гаряча.

— Ні, дякую, — каже Раймон і сідає, як і Нелло, у чорний пісок, спершись спиною об холодну болванку.

— Може, ти гидуєш? Так я ще не починав. Пий першим, якщо хочеш, — говорить Нелло, протягуючи склянку.

— Ти часом не здурів?.. Я її взагалі не п'ю, от і все.

— Захворів чи сидиш на дієті? Що з тобою?

— Просто я втратив до неї смак.

— Тисяча чортів! — вигукує Нелло, демонструючи в цих двох словах весь свій акцент. — А мене вона тільки й підтримує. Хіба може людина жити без кави? Ти, мабуть, відчуваєш себе погано?

— Аякже! — відказує Раймон. — Весь час погано.

— Це через каву! Можеш бути певний, що через каву! Коли ти перестав її пити?

— Вже з тиждень.

— Так і є! — говорить Нелло. — Як забереш підпору — дерево саме впаде. Хіба ти не відчуваєш себе гірше з того часу?

— Авжеж. Але раніше я не міг спати. І це мене налякало, — відповів Раймон.

Нелло налив собі кави, пригубив. Потім з осудом подивився на свій термос:

— Кава вихолола!

— Тобі треба було поставити її в мій казан, — говорить Раймон. — На моєму крані термос непотрібний. Кава там буде гарячою і в звичайній пляшці.

— В мене теж є чим її розігріти, — говорить Нелло. — А хіба ти спиш краще, відтоді як...

— Де там!

— Правда ж, іще гірше?

Підійшов Анрі Жаме. Раймон відразу помітив, що Нелло і Жаме недолюблюють один одного: Нелло навіть не відповів на вітання.

— Сьогодні вранці біля заводу я мало не вбився на своєму вело, — починає Жаме. — Камінець під колесо попав чи що. Я так і перелетів через руль. І — ляп на землю поруч з об'явою: «Кочівникам ставити намети забороняється». Правда, здорово? Як кочівник! Але я зовсім не збирався отаборюватись. Гляньте, як подер собі ногу!

Він задер холошу: шкіру вздовж всієї голінки зідрано, під коліном — величезний синець. Жаме сідає поряд з Раймоном.

— «Як кочівник» — це буває по-всякому, — говорить Раймон. — Там, за морем, була спеціальна надбавка за польові умови, бо доводилося спати в наметах. Її діставало начальство, починаючи від старшого сержанта. Та мати справу з наметами частіше доводилося рядовим.

— Це схоже на так звану «надбавку за пейзаж» на шахтах, — говорить Жаме. — Та ж сама система. Одержують її інженери, бо вони вважають, що небо тут надто затягнуте димом. Щодо шахтарів, то для їх замурзаних морд і цей пейзаж гарний — адже він їхній!..

— Скільки ж вони одержують там, за морем? — питає Нелло.

— На місяць сержантові перепадає тисяч сто, без преміальних.

— Клята війна! — кривиться Жаме.

— Серед них я знав двох чи трьох, — продовжував Раймон, — які думали, що їм платять за мовчання.

— За яке мовчання? — питає Жаме.

— А ось слухай. Щодня у нас були наради командного складу роти, починаючи з сержантів. Ми наказували нашому сержантові, щоб він розповів їм про все, що у нас негаразд. Але він завжди мовчав, боявся, що його покарають, позбавлять високої платні.

— Ці сержанти не кращі за наших майстрів, — каже Жаме. — Що армія, що завод...

— Один з них, — каже Раймон, — був учителем, працював десь поблизу Парижа. Комуніст чи католик. Там це були найкращі люди. Різницю між ними не завжди помітиш, бо ж там комуністи не кричать про те, хто вони такі, на усіх перехрестях. Перед від'їздом звідти він купив собі машину в розстрочку. Я чув, як він казав: «Мою машину оплатив Алжир. Та я, мабуть, не наважусь на ній їздити!»

— Так завжди кажуть, — говорить Нелло, — а потім... — він виймає з торбинки банан, старанно, зірочкою, відділяє шкурку і, коли плід очищено, запихає його цілком у рот, — а потім спокійно з цим миряться!

— Знаєш, що мені нагадує твій банан? Вертоліт. У нього гвинт, як ця шкурка. Якось там, за морем, — я не бачив, але мені розповіли, — це трапилось у сусідньому секторі... Так от, одного разу на вертольоті підняли в повітря п'ятьох полонених. Вони висіли під вертольотом, як банани, на висоті ста метрів. Це зробили для того, щоб примусити їх говорити; один з них упав на землю!..

— І вони не заговорили?! — не то питає, не то стверджує Нелло.

Після цього Раймон зовсім забувається. Він хоче розповідати ще і ще. Він ще говорить, хоч йому вже нема чого сказати. Скочивши на ноги, робить у проході кілька кроків:

— Надворі, мабуть, гарно сьогодні. Такий ранок, небо!.. — Зупиняється перед Нелло, пропонує: — Ану, спробуй отак!..

Його руки починають робити непогоджені рухи. З'єднані на грудях, немов для того, щоб плисти «брасом», вони спочатку разом рухаються вперед, а потім розводяться. Поки права вигрібає «брасом», описуючи горизонтальне коло, ліва робить коротенькі рухи вперед і назад, втричі швидше.

— Спробуй!

Після третього руху «брасом» правої руки, ліва рука Нелло також починає описувати маленькі кола, але в протилежному напрямі.

— Я теж знаю такі штуки! — говорить Нелло і показує одну з них, яку ні Раймон ні Жаме не можуть повторити.

— Стривай! У мене є ще інші! — невгаває Раймон. — От якби можна було влаштувати таке змагання!..

Він показує інші рухи, де в гру вступає й права нога. Сміється:

— Ти б побачив, як я ходжу по вулиці!

Він підкидає одну руку вгору, другу — вбік, ногу — вперед, раптово зупиняється, потім знову продовжує свій дивний танок.

— Думаєш, це мені важко? Ти не можеш собі уявити, як моє тіло звикло до цих рухів. Позавчора мій велосипед зіпсувався і довелося їхати трамваем. А він, як завжди, був переповнений. Людей там — як оселедців у бочці. На щастя, я потрапив у затишний куток, біля вагоновода, знаєш?.. Це якраз поруч з тормозним колесом. Його крутять рідко, і там тебе ніхто не турбує. От після однієї зупинки кондуктор дає сигнал до відправки. Я навіть уваги на це не звернув, думаю собі про щось інше. Та тільки моя ліва рука нараз як шарпнеться — так колесо і закрутилось, дарма що його тримав вагоновод. Він як

закричить: «Ти що, здурів? Мало того, що діти з ним граються? Яка це тебе муха вкусила?» А я це зробив зовсім мимохіть. Так і не наважився сказати, що думки мої літали десь далеко і що моїй руці здалося, ніби вона на рульовому колесі. Він би подумав, що я збожеволів. Що ти на це скажеш?

— Я скажу, що треба ковтнути трохи кави, — відповів Нелло. — Невже й справді не хочеш? Це б тобі пішло на користь. А ти, Жаме?

— Хай буде так, — погоджується Раймон. — Давай.

— Не звертай уваги, що вона не дуже... Ця клята посудина теж розсобачилася! — говорить Нелло, вимахуючи термосом.

Друга година — не така вже важка. Стало веселіше: у них з'явився чудний хлопець років вісімнадцяти.

Новенький керує відкриттям та закриттям печей і рухом розжарених болванок по конвейєру до блюмінга. Бігаючи між пультами управління, які розташовані метрів за п'ятнадцять один від одного (колись цю роботу виконували двоє робітників), хлопець щосили репетує. Ця небезпечна робота для нього — гра, забавка. Біля печі № 3 — найбільшої з печей — одна плита підлоги трохи вища за інші. Хлопець переплигує її одним махом або користується нею, як трампліном, не звертаючи уваги на те, відкрита піч чи закрыта. Якщо хтось трапляється йому на дорозі, він оббігає піч, наче якусь дрібничку. Вогненні болванки, шойно з печі, стоять або лежать у піску слухняні, як солдати. І хлопець займається між ними своїм слаломом, ніби гоночна машина між фашинами. І репетує, репетує!.. Він нишпорить, наче ящірка. Вискакує і зникає, мов блукаючий вогник. Жартома лається з кожним стрічним: в нього багатюща колекція лайливих слівеч.

Сходячи з крана, щоб удруге перепочити, Раймон каже хлопцеві:

— Слід бути уважнішим! Ти можеш підсмажитися в цих пічках. Коли-небудь шурхнеш в одну з них, от тоді згадаєш!

— Бути уважним? Я міг би кинути кричати й сміятись, але ж бігати я мушу! Хіба ти на моєму місці робив би не те саме?

Таких людей є чимало. Небагато додають вони до того, що змушені робити, але разом це справляє жакливе враження.

— Все-таки колись ти посковзнешся, — каже Раймон. — От побачиш.

— Ат!

Бертран Ланглуа, що обслуговує блюмінг, теж вийшов перепочити разом з товаришем, — його Раймон не знає, — людиною років тридцяти п'яти-сорока...

Вони сідають у кутку разом з хлопцем, який питає у Раймона:

— Ти що, злякався? Від тебе я цього не чекав!

Раймон знижує плечима.

— Я пригадую,— провадить далі хлопець,— як ти кинувся під ноги «Бугаєві», центральному нападаючому команди Данена. А він же, коли проривався до воріт, і сітку рвав, і штанги трощив.

— Бо сітка була гнила! — відказує Раймон.

— ...І ще я чув, як ти подолав «Одноокого»!..

— Дурниці! — каже Раймон. — Там взагалі нічого було боятися.

— А там, в Алжирі? — питає незнайомий.

— Там... — підхоплює Раймон і відразу ж на-
суплюється. — Сміливість, там?.. Яка в біса смі-
ливість! Є війни, де хоробрість — це битися. А там хоробрість — не битися...

Він дивиться незнайомому прямо у вічі.

— ...Та й не слід було б битися, правду ка-
жучи.

— А як інші думали? — питає той.

Вони пильно дивляться один на одного.

— Був такий випадок... — говорить Раймон. — Ми одержали дані про те, що їх двадцятьоро за-
сіло в одному гроті. В кількості трьохсот чоловік
йдемо до цього грота, розгортаємось, влаштовує-
мо їм спектакль. А вони захищаються! Протя-
гом багатьох годин. Потім стрільянина вшухає.
Атакуємо всіма силами. Але в гроті знаходимо
тільки одного. Він пожертвував собою, щоб при-
крити відступ товаришів. При ньому була ми-
сливська рушниця, розтрощена кулею. І все
тіло нашпиговане кулями...

В проході з'являється алжірець Ахмед, чорно-
роб з прокатного стану. Раймон відразу змов-
кає. Ахмед посидів би з ними, але його не за-
прошують... Він, мабуть, відчув їхнє замішання.
Знає, що Раймон повернувся з Алжіру... Тільки
«добридень» — і мимо...

— Він був мертвий? — тихенько питає незна-
йомий, коли Ахмед пройшов.

— Все тіло нашпиговане кулями, — повторює
Раймон. — Він лежав, як ганчірка на гострому
камені... Лише голова і права рука цілі. Все, що
треба для стрільби. Він тільки-но випустив дух
чи ще вмирав, коли ми підійшли. Це був для
нього найкращий вихід. Його очі були ще від-
криті. Я їх бачив так, як ти бачиш мої.

— А тобі, часом, не було страшно там, за мо-
рем? — питає хлопець, продовжуючи своє.

Раймон зблід. Ніби якась губка раптом
всмоктала всю його кров. Вагаючись, дивиться
на незнайомого, на Бертрана Ланглуа, потім
обертається до хлопця і каже:

— Було.

Настає третя година — найважча. Розходя-
чись після перепочинку, Раймон за спиною в не-
знайомого жестами спитав у Ланглуа: «Хто
це?» І Ланглуа так само відповів: «Своя люди-
на!» Але Раймонові цього мало.

Він вкрай збуджений піднімається в своє пек-

ло, у це королівство перевернутих тіней, яскра-
во освітлене знизу, і з тривогою чекає чогось.
Щось мусить статися.

І вибух настає, коли хлопець, підплигнувши
на краю плити біля відкритої печі № 3, втрачає
рівновагу і повертає її, лише опинившись коло
своїх рубильників. Однак він не перестає рего-
тати. Шалена лють охоплює Раймона. Він ви-
конує складний маневр, щоб опинитися з кра-
ном поруч з хлопцем, ставить його на перекла-
дину ніби для того, щоб виплигнути, і кричить:

— Якщо ти не перестанеш стрибати, як мав-
па, матимеш справу зі мною!

— Диви! — кричить хлопець. — Який тебе
гедзь укусив?

Але він вичікує, поки Раймон залізе в кран;
коли кран повертається на середину цеху, хло-
пець знову починає блазнювати.

— Гей, так яка це тебе муха вкусила? Фан-
фарон! Теж мені начальник!

Далі — не краще. Раймон витрачає багато
зайвого часу якраз коло печі № 3. Ця піч про-
сто жахлива. Найгарячіша. В неї вміщується од-
разу шість болванок. Божевільна праця майже
наосліп. Виймаючи п'яту болванку, Раймон упу-
стив її поперек печі. Хлопець кричить щодуху:

— Ти що, здурів? Телепень! Вайло!

Болванка впала, розбризкавши навколо во-
гонь. Вона повернута до грейфера одним із сво-
їх ребер. Поштовх пробудив на ній маленькі
вогники, схожі на квіточки ломикаменя на ске-
лі. На вигляд вона така соковита — це властиво
розпеченої сталі. Та чим міцніше стискаються
щелепи ковша, тим дужче вони ковзають по
боках болванки. Вона підплигує, ніби гумова,
і вискакує з ковша. В саяві печі вона майже не
помітна — білий вогонь серед білого вогню.
Видно тільки її кінець, що висовується з цього
пекла. Він здається чорним, і лише по ньому
можна вгадати, де саме болванка. Ківш працює
навпомацки. А діяти треба дуже швидко. З жов-
тої, як левкої, майже прозорої, болванка тепер
стала жовтуваточервоною, як абрикос, тьмяною.
Провітрившись трохи на конвейєрі, вона потра-
пить у блюмінг темно червона, як стара черепи-
ця, як вишневий сік, майже такого кольору, як
гуща у вині, — і тоді її дорога у брак.

— Давай, давай! — кричить хлопець.

І зовсім близько од болванки робить Раймо-
нові знаки, немов підіймає її обома руками.

— Давай! Ну ж бо!..

Очі Раймону вже не потрібні. Коли йому здає-
ться, що ківш схопив свою здобич, він відводить
очі вгору, до рухомих тіней, що ховаються під
склепінням цеху, туляться до готичних арок, на-
пружуються в одному зусиллі з Раймоном, з
краном у цьому палаючому соборі. Язики по-
лум'я пробиваються в кабінку, лижуть руки, жа-
лять обличчя. Втративши розум, мов злякана
тварина серед галасуючого натовпу, Раймон від-
чуває себе здобиччю, за яку б'ються величезні
краби. Без кінця повторює собі: «Я тут засма-
жуся! Треба швидше вибиратися! Я тут засма-
жуся!» Навіть промовляє ці слова крізь зціплені
зуби. Та ось, нарешті, несподівана удача — ківш

схоплює болванку, ставить її сторч — і вона летить в піч під захоплені вигуки хлопця.

Коли Раймон спускався з крана, очі йому застилав туман, він задихався, ноги були мов з вати.

— Чорт забирай цього хлопчиська! Ніщо не може перешкодити йому гратися. Він ще вскочить у біду! — сказав він Бертранові.

— Даремно ти про нього турбуєшся, йому начхати на тебе!

— Не перешкоджати йому — значить взяти на себе відповідальність, — заперечив Раймон.

— Колись Раймон не міг байдуже пройти повз м'яч. І щоб така людина не повернулася до футболу! Нехай лиш я покажу йому м'яча — він не втерпить.

Захисник Вадек Андрі́з'як узяв з собою м'яча в кафе «Стадіон», надув його там, поклав у сітку й почепив до руля свого велосипеда.

Раймон зустрів Вадека у себе в кухні. Як і раніше, він знову відмовився грати. Та основна риса Вадека — це терпіння. У грі і в житті він дожидає слушної нагоди. Андрі́з'як невисокий, проте міцно тримається на землі. Його біляве волосся таке світле й рідке, що крізь нього видно шкіру на голові. Очі в нього теж надзвичайно світлі — сама доброта і спокій.

— Та і в якій команді я грав би? — питає Раймон. — Може, з ветеранами?

Вадек чекає, поки вони вийдуть на вулицю. Вже на порозі, закінчуючи розмову, він ніби ненароком виймає з сітки м'яча і підкидає його рукою.

— Тобі не хочеться разок ударити?

— Ударити?.. — Раймон перехоплює у Вадека м'яч і шосли б'є по ньому.

М'яч летить високо вгору.

— Бачиш, як я з ним розправився?

Це був удар не лише по м'ячу, але й по багатьох речах і навіть по людях.

Та м'яч, злетівши вгору, повернувся, як бумеранг, назад і влучив просто у веранду Лакмана, штейгера-пенсіонера. Одна з великих шибок скляного даху дзенькнула і посипалася всеєдину.

— От тобі й маєш, — промимрив Вадек.

Раймон засміявся: він пригадав ті часи, коли раз у раз дратував Лакмана, що тремтів за свої шибки. У Лакмана був найкращий у всьому селищі двір, тому хлопці і влаштовували тут своє «поле». Але навіть тоді Раймону не вдавалося так вірно влучити. Йому прикро: доведеться сплатити вартість шибки... Раніше це йому й на думку не спало б.

Старий штейгер украй розгублений, він не може навіть одразу зрозуміти, що сталося, але, побачивши розбите скло і Раймона з Вадеком у дворі, зрозумів усе:

— О, знову починається! Кілька років жили спокійно, а тепер знову те ж саме?

За давньою звичкою, яка вже перетворилася на рефлекс, Лакман, перш ніж напасти з доко-

рами на хлопців, біжить за м'ячем, що закотився в садок.

На другий день, описуючи цю подію, Вадек казатиме:

— У старого був такий вигляд, ніби до нього впав не м'яч, а атомна бомба...

Але то був якраз м'яч.

— Ти ще прийдеш до мене по нього! — кричить штейгер так само, як колись.

Це вже занадто.

— Ну, ну, — озивається Раймон, наблизившись до Лакмана. — Можна подумати, скоїлося хтозна-що! Є чого здійсмати галас.

— Ах, нема чого? Так нема чого? — обурюється старий. — Ану лиш, іди, іди сюди, подивись сам.

Спочатку хлопці подумали, що це просто жарт, з якого вони тільки посміються, після чого Раймон уладнав би справу миром. Та Лакман справді хотів, щоб вони зайшли. Раймон та Вадек неохоче наблизилися. Потім в дім увійшли сусідки, а також батьки Раймона, яких старий теж гукнув.

Тільки тепер усі побачили, що посередині веранди стояв стіл, а на ньому — тарілки, склянки і навіть пляшечка з ліками шоколадного кольору. Пляшка з пивом упала додолу. З початком весни Лакман виходить їсти на веранду раніше за всіх і дуже пишається з цього. Треба бачити, як він витягує шию, щоб подивитися на сусідів і перехожих...

— Оце так! — зніяковіло промовляє Вадек.

Раймон у першу хвилину також розгубився, та раптом його ніяковість обертається на гнів, і він наступає на Лакмана:

— Віддай мені зараз же м'яча! Зрозумів?

Уперше в житті Раймон говорить Лакману «ти». Він завжди звертався на «ви» до всіх сусідів, на очах яких виріс.

Старий почав поволі відступати.

— І не шпурляй, дай мені в руки, а то знатимеш!

— Раймоне! — скрикує за його спиною мати.

Лакман протискується в дверцята свого курника і безпорадно подає Раймону м'яча, який одразу ж знімає облогу.

— Та що ж це таке? — знову заводить Лакман, коли Раймон відійшов. — Він ще й погрожує!

— На, візьми... — Раймон передає м'яча Вадеку і повільно прямує до відчинених дверей своєї кухні.

— ...Невистачає, щоб тобі погрожували у власному будинку! — репетує Лакман. — Ви бачили таке? Беру вас у свідки.

— Та замовкніть! Не чіпайте його, — говорить якась жінка. — Ви ж бачите, що він не при собі.

— Зрозумійте це, старий сутяго!

Жінки завжди проти штейгера.

Приголомшений Александр повільно йде за Раймоном і думає, не спускаючи з сина очей: «Хоч би ніхто не сказав, що, мовляв, всі знають, звідки він повернувся, або щось на зразок цього...»

З цього все й починається.

Від протягу двері грюкнули за Раймоном (в кухні майже завжди дме). Коли батько й мати знову відчинили їх, вони не повірили своїм очам. Син сидів на стільці, стиснувши руками

голову, і плакав, плакав по-справжньому, як дитина.

— Хіба можна так побиватися? — м'яко дорікає Александр. — Не хвилюйся — ти ж не навмисне це зробив...

Сам того не бажаючи, Александр лише піддав жару. Сталося несподіване. Раймон раптом підскочив, очі його налилися кров'ю:

— Цього ще тільки бракувало! Не навмисно! От завжди так кажуть, начебто від цього слова щось може змінитися!

Він повернувся і вийшов. По тому, як грюкали двері, чути було, що Раймон пішов до себе. В своїй кімнаті він причинив двері вже тихіше.

Марта і Александр ніколи не бачили сина таким, як сьогодні. Його крик, певне, було чути надворі. Марта навіть перевірила, чи щільно зачинені двері.

— Він розгнівався на цього старого негідника. Ось я зараз теж піду і скажу йому дещо від себе, — кидає Александр.

Марта хапає його за підтяжки, щоб не пустити з дому.

— Не тільки гнів, тут іще щось є. Я знала, що воно наближається і боялась, — каже вона.

Опівдні, повернувшись з заводу, Раймон упав на ліжко. Вже біля п'яти, але він ще не може опам'ятатися. Коли працюєш зранку, чекаєш, щоб виспатися. Та Раймон нібито боїться вночі свого ліжка і тому лягає вдень, щоб увечері довше не хотілося спати. Сьогодні він проспав після роботи не більше години. Він щойно встав, коли прийшов Вадек.

Мовчазні ридання струшують його тіло. З ідальні чується дзвін дзигарів: уже п'ять. Раймон підводить голову, проводить рукою по обличчю, дивиться на руку. Вона суха. Раймон знову з головою закривається простирадлом.

Коли Марта, нарешті, наважується зазирнути до сина, їй здається, що він спить.

Аж ось б'є сьома, і Раймон раптом схоплюється. Ні батько, ні мати ні про що не питають.

— До Анні вже пізно, — каже про себе Раймон.

— Бідна дівчина, що вона подумає! Вона ж чекає.

Син наважується:

— Я все-таки піду.

— Тільки ненадовго, — наказує Марта.

Чи бачить Анні, що Раймон прийшов, як ніч — похмуріший, ніж після зустрічі з Жеремією, коли вони мовчки повернулися додому?

Анні, навпаки, зустрічає його посмішкою, їй здається, що останнім часом все йде на краще. Відколи вони відновили свої прогулянки в поле, на млин, Раймон знову став самим собою. Анні мов не помічає Раймонової мовчазності: вона розмовляє, сміється, лащить... Вони вдвох: мати пішла до кравця, що дає їм роботу.

Анні не знає, що сталося сьогодні вдень, а Раймон мовчить. Нарешті, вона наважується.

— Чому б нам не піти в ліс? Уже так тепло.

Та Раймон не відповідає, він якраз крутить ручку приймача. Вона підходить ближче і обіймає його:

— Крім того, є ще й «острівце»...

Якусь мить Раймон сидить нерухомо, потім рвучко обертається. Анні здається, що він хоче обійняти її, але раптом дівчина помічає, що в нього тремтять губи і руки.

— Бачиш, Анні, я якраз прийшов, щоб...

Та він не доказує: стрілка приймача спинилася. «Ти ні на кого не схожа», — співає приймачий жіночий голос. Це найулюбленіша пісенька Анні.

Анні наче впала на землю з піднебесся. Вона відчуває безглуздість своєї пози, своїх простягнутих рук. Вимкнувши приймач, дівчина одвертається від Раймона, та нараз знову наближається до нього:

— Слухай, Раймоне, я не розумію тебе! Зрештою я не збираюся тебе благодіти. Якщо тобі набридло, скажи мені. Я, знаєш, теж можу обійтися без тебе!..

Останні слова вона вигукує в запалі. Вони й переповнюють чашу. Раймон діє так само безрозсудно — зовсім тихо, майже пошепки, він каже:

— Ну, що ж! Тим краще, коли так... Тим краще.— Йому раптом бракує слів.

— Поясни, нарешті, що з тобою,— намагається якось відновити розмову Анні.

— Не варто, якщо ти можеш обійтися без мене.

— Але ж це безглуздя, Раймоне. Нічого не второпаю. Ти сказав, що прийшов, щоб... Кажи ж бо далі! Що сталося?

Вкрай збентежена, Анні вигукує ці слова, жахаючись того, що може статися.

— А те, що так, мабуть, краще.

Анні думає спочатку, що він просто хоче уникнути відповіді, та Раймон додає:

— У нас з тобою, мабуть, уже ніколи нічого не вийде.

— Але чому ж, чому? — благає Анні.

Вона кидається до Раймона, та він, знизавши плечима, злегка відштовхує її. Цього вже Анні не може знести, вона кричить, щоб покласти край:

— Ти просто божеволієш, ось що!

І дівчина вибігає з кухні до їдальні. Залишившись на самоті, Раймон не знає, що вдіяти. Він ще кілька секунд стоїть, потім іде по коридору, повз їдальню, знову вагається і кидає:

— Ну, я пішов...

Анні мовчить і прислухається. Вона чує, як він тупцює за дверима, це її заспокоює і вселяє певність: може, обійдеться якось.

Раймон чекає ще трохи — в кімнаті Анні тихо — і йде до виходу, все ще вагаючись. Анні кричить із своєї схованки:

— Ну, чого ж ти? Иди!

Це не виклик, це впевненість у собі! «Ти й сам хочеш зостатися».

Проте Раймон зрозумів інакше. Він виходить, так люто грюкнувши дверима, що здригнулися стіни і загув мідний маятник великих нормандських дзигарів у материній кімнаті.

Від Анні Раймон попрямував прямо в кафе «Стадіон». В залі порожньо, не було навіть хазяїна. Залишилася тільки служниця, яка не знала Раймона, бо й він її раніше не бачив. У неї тонкі злі губи і дуже непривітний погляд. Раймон сів біля вікна і час від часу поглядав на площу. За двадцять хвилин він вихилив чотири великі чарки коньяку. Один по одному почали сходитися любителі карт. Дехто з них частував Раймона, він теж не залишився в боргу.

Коли повернувся хазяїн, Раймон зайшов уже далеко. Коли б хазяїн був тут, він цього не допустив би: адже Раймон — не завсідник. «Стадіон» має своїх постійних відвідувачів, на яких уже не звертають уваги. Якщо їм не дати випити тут, вони підуть в інше місце. Того ж, хто ще не став завсідником, хазяїн завжди зупиняв

вчасно. Він лише один раз бачив Раймона під чаркою і один раз добре напідпитку, але посправжньому п'яним Раймон не був ніколи. Пити він не звик, а сім великих чарок коньяку — це вже не дрібниця.

— Я вже не міг покласти цьому край, тільки замість великих давав йому маленькі чарки,— розповідав потім хазяїн.

З восьмої до пів на дев'яту повз кафе проходить публіка в кіно. Раймон забився в куток і ще з годину вдавав, що стежить за грою в карти. Весь час його не залишало почуття сорому; коли до нього звертались, він ледве відповідав і сидів мовчки, зрідка поглядаючи на площу, ніби когось чекав. Кафе майже спорожніло. Похмуро зазиравав Раймон через плече у карти гравців і робив різні знаки, схвалюючи або критикуючи гру. Один із картярів нетерпляче поглянув на хазяїна. Той злегка торкнувся Раймонової руки.

— Ти ж бачиш, що заважаєш їм.

— Знаю,— розлютився хлопець.— Де б я не був, усім заважаю!

Раймон сперся на стойку. Він не хотів більше зносити поблажливості хазяїна, його напівжаль, напівглузування. «Ач, як тебе розібрало, наче видудлив цілу полицю спиртного» — думав хазяїн. «Треба тебе якось приборкати».

Раймон поводився досить дивно. То він хотів завести музичний автомат, шукав пластинку «Ти ні на кого не схожа» і не знаходив її,— а інші його не цікавили; то виявляв бажання пограти на більярді, але хазяїн не дозволив, бо справа надто затяглася б. Нарешті хазяїн стомився і запропонував:

— Коли вже тобі хочеться пограти, приходь у неділю завидна, як колись.

Тоді почалися суперечки та образи, ті безладні образи, що їх майже пошепки, по секрету, промовляють у подібних випадках.

— Даремно ти мені заважаєш, хазяїне! Ти наче й не схожий на вбивцю, а проте ти вбивця, справжнісінький вбивця, так, так...

— Йшов би ти додому, Раймоне. Скоро вже не зможеш злізти на велосипед.

Раймон кличе у свідки одного з картярів, що якраз обернувся до них, і шепоче, нахилиючись до нього:

— Чуєш, Бастьяне? А він же й справді розбійник, га?

— Аякже!..— відповідає Бастьян.— Він же розбавляє горілку водою!

— Та й ти теж убивця, га, Бастьяне? Думаєш, я не бачив, як ти робив якісь знаки! Ти вбивця, та до того ще й поліцейський шпигун, так, так, шпигун.

Раймон говорить усе це, ніжно обіймаючи співрозмовника за плечі.

— Коли я шпигун, то й ти теж,— відказує Себастьян.

— Ну, звичайно! Я теж справжній вбивця, що й казати.

— От і добре! Ми таки порозумілися.

Обидва не надають особливого значення цій розмові.

Та о пів на першу ночі, коли хазяїн уже збирався зачиняти кафе, він раптом побачив Раймоного батька. Александр заходить сюди тільки в тих випадках, коли в церкві відправляють похорон і він не хоче бути присутнім на церемонії. Зараз він шукає сина, бо той іще не повертався додому.

— Раймону на ранкову зміну, в цю пору він завжди буває дома.

Проте Раймон пішов з кафе вже години зо три тому. Александр побував у Анні і від неї дізнався, що сталося. Анні теж прийшла і чекала на вулиці. Вона не хотіла прилюдно заводити розмову з Раймоном.

Додому Раймон повернувся аж о першій годині і навіть не сказав, де був. Та люди говорили, що бачили на дорозі якогось п'яного з велосипедом. Він заціпав перехожих, глузливо вигукував:

— О, ще один убивця!

І йшов у темряву, регочучи й розмовляючи сам з собою:

— А, злякались?! Знаю я вас усіх! Думаєте, я жартую?.. Так, жартую, не бійтеся. А може, мені подобається блукати тут на самоті?

Його ніхто не пізнав: було темно, до того ж він затуляв обличчя рукою...

Поспавши після цього не більше двох годин, Раймон устав, щоб іти на роботу. В голові у нього прояснилося вже настільки, що він подумав: «Ну як, минули вже дурощі, чи ще ні?» Хлопець прислухається до себе, наче в ньому самому причаїлася небезпека.

— Розбуркуйся,— каже мати.— Ти весь тремтиш.

Марта розпалює вогонь, і Раймон сідає коло нього, розставивши ноги, ніби хоче увібрати в себе все тепло. Мати завжди встає, щоб розігріти синові каву. Коли він виходив, мати знову лягала. За звичкою вставала вона й тепер, хоч Раймон взагалі відмовився від кави. З вечора йому приготовано сніданок, який він візьме з собою на роботу.

— Не ходи сьогодні, Раймоне, коли не хочеш. «Чи не все одно?» — відповідає його обличчя.

Раймон підводиться і заціпає головою висячу лампу. Її можна підіймати аж до стелі низенької кухні чи спускати до столу, коли треба шити або читати. Вчора її забули підняти. По тому, на якій висоті Раймон заціпав головою лампу, батьки раніше визначали, як він підріс...

На завод Раймон приходить немов уві сні. На світанку несподівано постуденіло, але він навіть не помітив паморозі і мовчки пройшов прямо до свого крана.

— Час починати!— кричить йому підручний.— Давай!

Ну, ворущися, шкапо! Здригаючись, кран переносить Раймона над поснувшими присмирілими печами. Раймон вкрай неуважний, він і не думає про роботу. Однак тільки-но підручний одкриває першу піч, як одразу ж не залишається

часу ні для сумнівів, ні для спогадів чи порівнянь,— печі дихають полум'ям. Біля кожної одкритої печі треба пильнувати, бути уважним, діяти швидко, не вагаючись. Спогади приходять тільки тоді, коли починаєш дрімати, коли механічно рухаєшся над цими жахливими печами. Приборкувачу досить лише на мить заплющити очі...

Якщо ти загавишся на залізничній платформі, коли наближається поїзд, то через мить, опам'ятавшись, відскакуєш назад. Ти злякався не поїзда, а залізничного полотна внизу і самого себе. Це — безглуздий страх. Проте ніхто, або майже ніхто, не нехтує цим рухом: усі відскакують. Кожен відсахнеться перед глибокою річкою або проваллям, не зважаючи ні на які огорожі в світі. Та над піччю, що пашить жаром, треба загальмувати, зупинити цей рух настільки, наскільки це буде треба. Тут щохвилини кидаєш виклик і вогню і собі самому. І тільки коли справу закінчено, можеш піти. Повільно чи швидко — це вже не має значення. Частіше все ж таки швидко...

Приборкувач мусить будь-що витримати!

Вогонь у печах буває такий білий, що навіть не схожий на вогонь. Це ніби горить найчистіший, дев'яностоградусний спирт. В цьому полум'ї людина вмиє зникла б, випарувалася б, як крапля спирту. Без страждань. Загинуті в цьому полум'ї куди легше, ніж потонути. Вода заливає горло, легені, душать і мучить. А вогонь — лише одна мить.

Кожен здивувався б, побачивши, що кабіна крана порожня, нікого немає на східцях або десь поблизу. Варто лише виключити управління — і все загуде вниз...

Під ногами у Раймона запобіжна сітка, яка захищає від вогню. Але вона завжди забувається різним сміттям і тому погано видно, що робиться внизу. Робітник наче грає в піжмурки з вогнем. Через це сітку знімають: тоді під ногами з'яє широкий отвір... У тих, під вертольотом, мабуть, було таке саме відчуття, як у нього над піччю номер 3...

Раймон раптом відводить свій кран назад, зупиняє його і похапцем спускається по східцях.

— Як-небудь сам упораєшся, я йду звідси,— кидає він підручному.

— Не закінчивши роботу?! Що з тобою, ти захворів? — питає хлопець.

— Не можу я працювати...

Тільки тепер Раймон помічає паморозь. Він наче прокидається і каже сам до себе: «Раймоне, друже мій, схаменись! Уже час...»

— Я так і знала,— бідкається Марта.— Я ж казала, щоб ти не ходив. Може ляжеш?

— Та ні, ма, не в тому річ... Ти знаєш, у мене зненацька виникло бажання покінчити з собою.

Це неправда. У нього лише промайнула думка, натяк на думку. Але Раймон пригадав давній, з давніх давен властивий всьому людству рух. Він сховав обличчя на грудях у матері, і з очей у нього побігли сльози.

— Сину мій, що з тобою? — скрикнула Марта.— Що вони зробили з тобою?

Якби були ліки проти туги...

Найбільше Раймон страждає вночі. Та в якого лікаря питати отих ліків, хіба у Ферне? Коли б у нього, батько й мати дістали б. Але ні, треба шукати десь-інде. Раймон подумав був про молодого лікаря, що часто відвідує стадіон «Атлетік». Та злі язики почали б таке плескати. Погляньте, Раймон занудьгував! Батьки шукають, розпитують. Це нічого, що на них позирують з цікавістю і їм доводиться переживати неприємні хвилини, але біда, що потрібних ліків немає...

Проте мусять же вони існувати, такі ліки! Щоправда, не тілесна недуга мучить Раймона, хоча тіло теж ослабло. Його проймає внутрішній дріж: коли він дихає, повітря неначе проривається крізь розжарені ґрати. Щось нагромаджується, твердне, тремтить чимраз дужче у грудях, у самому серці. Ще трохи — і серце застопорить. Ще трохи... Це може тягтися безкінця... Здається, всі м'язи, від найменших, розташованих десь дуже глибоко, аж до біцепсів і грудних м'язів, напружені до краю, хоч насправді людина спокійно дримає у ліжку і все тіло розслаблене. Нехай ліки не знищать хвороби, але принаймні тіло стане невразливим, недосяжним для неї. Всією вагою свого тіла кинутися б на хворобу, приспати її, заглушити, як у садку закидають землею різні покидьки, все, що заважає і смердить. Джерело туги, може, й залилося б, але ліки замазали б усі шпарки для неї. Адже можна позбутися запаху шоколаду в будинку Анні, щільно позатикавши всі двері й вікна. Допоможе чи ні, але спробувати варто. Якби тільки знайти їх, оті ліки проти туги!..

Ні вночі, ні вдень Раймонові не вдається проспати більше трьох годин: потім він прокидається і довго крутиться в ліжку. Сам Раймон називає цей стан проваллям. Нарешті, він засинає ще на годину-дві і спить дуже міцно. Пробудження завжди раптове і справді щоразу нагадує повернення з глибокої ями.

В години безсоння його ніколи не залишає якийсь неясне відчуття, таке невловне, що Раймон неспроможний ясно усвідомити його, зупинитися на подробицях. «Воно» або «те» — так він називає цей стан, але навіть у глибині душі хлопець не наважується дати йому якийсь точніше ймення.

Перший сон наче вириває провалля. На самому дні — розбите втому, паралізоване, беззахисне, як на операційному столі, тіло Раймонове. Спить лише зовнішня оболонка. Денна втома, посилена в сто разів, відповідно посилює чутливість, переселяється вглиб тіла і віддає душу людини у владу сум'яття, кошмарів, божевільних мук сумління. Заплющуй чи розплющуй очі — однаково яскраве світло сліпить зір у нічній пітьмі, неначе перед тобою обертаються проти сонця, грають всіма кольорами райдуги скляні кульки, повні мінливої гри променів. Безліч фарб і образів мерехтить перед очима, підстерігаючи найменший спогад: вони одразу ж кидаються до нього і роблять його яскравішим і виразнішим

В нічній тиші нечувано загострюється слух. Він здатний розрізняти найлегші і найвіддаленіші шуми, відновлювати їх у пам'яті, зрештою, просто вигадувати. Від цього все навкруги змінюється, і ніч уже не схожа на ніч. Всі пори шкіри відкриті і теж прислухаються. Якщо уявити собі, що ти сам або хтось інший вимовляє слова, — всі звуки здаються зробленими з золота, срібла, кристалу або крові. Інколи, навіть, з густої грязі. А пригадаєш уранці — всі вони з глини.

Безсонні ночі — не новина для Раймона. І раніше втома відбирала години сну. Це була її помста за цілоденну вимушену мовчанку. Уже тоді втома виникала відразу. Але тоді її впертій машині нічого було молоти, вона оберталася вхолосту. Раніше єдиною прикрістю Раймона була нудьга, та він умів одігнати її, поринаючи в солодкі мрії, живі, гнучкі, слухняні.

Тепер утома міцно тримала хлопця в своїх лабетах. На її тлі нескінченні видіння викарбовувалися, як сліди на піску. Буває, якийсь зовсім незначний вчинок, зроблений кілька днів тому вдома, на заводі чи ще десь, або навіть жест, рух починають переслідувати Раймона. Він намагається думати про щось інше, але настирливий спогад невпинно повертається. Раймон хоче заснути, жене від себе геть найменшу думку, іноді починає рахувати: один, два, три... Цифри щільно притуляються одна до одної, ніщо не повинно просковзнути крізь них. Раймон уперто намагається створити навколо себе порожнечу, але думки і спогади обхідним шляхом усе-таки приводять до «того». Цілі години проходять у затятих безглузких суперечках між Раймоном і його неіснуючим супротивником, але цей ворог, це «ніщо», хоч як його не відштовхуй від себе, невтомно чіпляється до хлопця. Тіло наче вкрите липким павутинням, до якого чіпляється все: і перше сновидіння, і перша думка після пробудження. Вони б'ються в тім павутинні, а воно міцно тримає їх цілу ніч і відпускає лише перед ранком. Раймон обливається потом, страх приковує його до ліжка. Він устав би серед ночі, щоб якось скинути з себе той нестерпний тягар, але не хоче тривожити батьків...

Раймон намагається захищатися. Так, він уже навчився ховатися від цієї тупої, безглуздої нудьги безсонних ночей. Як тільки він прокинеться, перед очима починає шалено обертатися карусель снів. Раймон кидає туди перший-ліпший поживок, щоб не підпустити «те». Спершу він вигадував щось приємне для себе. Але незабаром це перестало допомагати, бо принадний образ, надія, натяк на щастя важко затримати надовго. Перепони, створені всіма цими хитрощами, надто прозорі, і «воно» проникає крізь них без перешкод. Треба стати непрониклим, монолітним, навчитися оберігати себе власною волею. Але думати тільки про інше важко: в цих сонних нерухомих джунглях, де думці ніде повернутися, «воно» надто вимогливе. «Його» можна витіснити лише тоді, коли знайдеться належна заміна. Якщо жертва недосить велика, то всі намагання звільнитися марні. Отже, по-

чаток ночі — це для Раймона майже свідомий повільний відступ, поступка за поступкою. Коли йому вдається помучити себе різними дрібницями, тримаючи «те» на відстані, — це вже перемога. Є у Раймона кілька спогадів, перед якими «те» майже завжди пасує і облишає його. Але ці спогади не менш нестерпні, ніж «воно», і їх треба тримати про запас, щоб кинути в бій у самому крайньому випадку, коли вже не буде іншого порятунку.

Щоб так мучитися через дрібниці?..

Все, що приготує кухня, жадібно поглинається... допотопні консерви — ще не найгірше... то лише додаткова страва... інколи взагалі нічого, крім них, не давали... до того ж, спочатку і спати доводилося просто на землі... і так з півроку, та ще серед зими... яке життя, така і їжа... спочатку... гаразд, нехай би тільки спочатку... та коли ти забруднився, таким і залишишся... бувають речі, до яких на все життя залишається огида... жили в брудних палатках... коли приносили оту юшку, треба було ліктями продиратися крізь натовп, щоб тобі налили в казанок... одного дня привезли тільки половину звичайної норми... мало не билися за казанок юшки — цим усе сказано... з того часу й почалося... вони вирішили не підкорятися і думати, що зможуть примусити поважати себе... всі тридцять вісім — це вогонь і пристрасть... був там один комуніст, рудий такий... він перший закричав: якщо ніхто не хоче, я сам піду до них... іншим теж не бракувало завзяття... скоріше навіть навпаки... досить було, щоб хтось наважився і почав перший... цей хлопець розворушив інших... усі тридцять вісім пішли до капітана... він якраз обідав удвох з майором... от їм не треба було штовхатися за юшкою з казанком!.. та й казанків не було... вони їли з справжніх тарілок... з золотим бережком... говорив рудий... капітан дивився тільки на нього і сказав, що вестиме переговори лише з одним із нас, нехай один говорить за всіх, інші хай ідуть геть... тоді сказав я... я сказав капітану: якщо зостатися має один, нехай це буде рудий, він навчить вас ввічливості!.. нас тридцять вісім, і він скаже за всіх... це нічого, що ми їмо просто на землі, додав хтось... їсти на землі і битися за юшку — це війна... так, війна... ну, то що ж, що війна?.. звичайно, бували війни, коли люди їли хтозна-що просто на землі, — з них і того було досить, і вони не сперечалися за шматок хліба, але зараз... війни однаково не потрібні нікому... капітан не докоряв нам і навіть не сказав, як говорять у таких випадках: нічого не вдієш — війна... він просто покликав кашовара і звелів дати нам добавки... а втім, їли ми все-таки сидючи на землі... а ти мені торочиш про якусь там поезію вітру в пустелі... перш ніж торкнутися нас, він шарудів по наших наметах... а це вже пікантна подробиця, як і виття шакалів, чорт забирай...

Але мало не з бійкою добувати собі їжу і жерти її просто на землі — то ще не все... прав-

да, це можна було передбачити вже з перших днів на кораблі... у трюмах, куди нас запхали з усім нашим манаттям, годували препогано... сморід там був жахливий... кожній людині властивий свій запах, але коли багато людей зібрали до купи — сморід неймовірний... повітря — можна було сокиру повісити... от свині, наприклад, смердять усі однаково... люди — це зовсім інша справа... були й такі, від яких не тхнуло... ще б пак, на повітрі... це були платні пасажери, у них і каюти, і бар, і гулянки в ресторані, і місячне сяйво, і ще дещо... а нам члени команди крадькома пропонували у трюмі гарячої кави по сто франків за кухню або шоколаду... там я вперше згадав Анні через шоколад..., незважаючи на сморід, що стояв там... аж з душі вернуло...

А дітлахи в жахливому дранті... вони ставали по той бік колючого дроту і дивилися, як ми їмо в своєму таборі... так дивляться на якихось цікавих звірів... ми штовхаємося з нашими казанками і їмо прямо на гною... ми знали, що не це привертає їхню увагу... а в нас не було навіть шматка хліба для них... і ти хочеш сказати, що це був тільки початок... кажи, ти маєш рацію... це був початок...

— Ти спиш, Раймоне? — питає Марта.

Анні, звичайно, не знала, що Раймон пішов з заводу. Вона розпрощалася з Александром біля кафе і повернулася додому, уявляючи найгірше. Як тільки розвіднилося, дівчина сіла на велосипед і приїхала до Раймона.

— Він не міг працювати, — розповідає Марта, оминаючи деякі подробиці. — Прийшов і ліг спати.

Та Анні зараз не треба пояснювати. Для неї важливо, що він дома.

— Я б зайшла до нього...

— Якщо спить, розбудити? — питає Марта.

— Ні, я краще прийду пізніше, — відповідає Анні.

Марта прикладає вухо до Раймонових дверей:

— Ти спиш, Раймоне?

Син спить досить міцно, щоб не чути її слів.

Порядок, охайність, пунктуальність — невинні абстрактні поняття, але там зненавидиш і їх... Разом з нами вперше зійшов на алжирський берег капітан... у нього тільки й мови було, що про організацію та про техніку... а також про те, щоб підключити, як він казав, підключити солдатів... тобто все робити з ними разом, примусити їх співробітничати... це було його пристрастю, і він таки поставив на своєму... у нього був вигляд шкільного вчителя на початку учбового року, коли той рисує на дошці таблиці різнокольоровою крейдою, пояснюючи вживання часів дієслова, і показує, що і як писати в зошитах... для початку капітан узявся за карту... позначав усі гірські хребти та долини, всі горб-

ки й западинки... за кожним каменем могли переховуватися поодинокі терористські групи... між іншим, існувала думка, що все населення складається з отих проклятих терористів, а не із звичайних собі людей... але головніше... зараз піде головніше... найважливішим для капітана було тримати в зразковому порядку свої зошити, папки, списки... в одному зошиті був список сіл... на берегах — назви, підкреслені червоним чорнилом... напроти — колонки, розграфлені синім... шоразу, побувавши в якомусь селі, він відмічав його червоним хрестиком у першій колонці... це для того, щоб не пропустити жодного... він казав сміючись, що так ніхто не заздрить... спочатку цей зошит ні для кого не був таємницею... навпаки, капітан наче пишався з нього... крім того, він примушував усіх «співробітничати»... була в нього лише одна таємниця: іноді він обводив червоні хрестики чорним... що було в папках — ми не знали... навіть на початку... для кожного селища — папка... в ній список мешканців... кожна сім'я окремо, а поруч колонка з відомостями про всіх її членів... капітан нічого не робив абияк... навіть діти й старі були занесені в ті списки... ніхто не міг сказати, що він не піклується про населення... він викреслював лише померлих... але ті, що вмирали не своєю смертю, залишалися у списку серед живих... проти їхніх імен, наче відкриті очі, зяяли білі плями... в кожній папці лежав також аркуш з особливими відомостями про селище... імена декількох типів з кожного загону теж стояли на тих аркушах... капітан старанно підібрав спеціальну команду, яка допитувала людей, обшукувала будинки, словом, виконувала основне в цій тонкій роботі... це були здебільшого поліцейські та парашутисти-десантники... обшуки... ми всі мали пройти через це... а втім, це слово мало подвійний зміст... поки одні обшукували населення, в їх власних ранцях рилися інші... раз у нашому таборі знайшли листівки арабів... за всяку ціну намагались довести, що їх принесли наші хлопці... найцікавіше, що принаймні десятеро підбрали і сховали ті листівки... а серед цих десятих не тільки ті, хто проти війни... зрештою, ніхто нікому не може заборонити читати або не читати... все перевернули догори дном, але не знайшли жодних слідів... та листівки — то ще нічого...

А в зошитах така акуратність, охайність: жодної плямки, аж огидно... ми потроху почали догадуватися, що в них, і наш славний капітан став менше пишатися акуратністю... він уже не вихвалявся своїм зошитом і навіть ховав його... так само почав критися один тип із нашого взводу, що вечорами вів шоденник в маленькій записній книжечці з непристойними малюнками на кожній сторінці... він прикривав рукою своє писання... якщо той хлопець повернувся, усе це в нього на совісті... якщо вона взагалі у нього є... і ось цей самий капітан склав список питань, які треба було ставити по порядку на допитах... коли ми оточували якесь село і допитували поодинокі всіх чоловіків від п'ятнадцяти до шістдесяти років... такі там були запитання:

склад місцевої терористської групи... власники зброї... зв'язок між селами... коли встанне проходив загін повстанців... його склад та озброєння... особливо відзначався сержант Бертран: він брався за допити, щоб не ходити на операції... Бертран був страшенний боягуз і дурний, мов пень... він провадив допит так, як дитина робить покупки, тримаючи в руці папірець і водячи пальцем по всіх пунктах, щоб нічого не забути... а в цей час поліція і парашутисти робили своє... обшуки, арешти, оточення селищ на світанку... а над усім цим — чистенький, без жодної плями, акуратно розграфлений, прикрашений червоними хрестиками зошит... він лежить на маленькому охайненькому столику в наметі капітана...

— Ти ще спиш, Раймоне?

За дві години Анні знову прийшла.

— А, ти вже тут! — каже Марта.

Тепер, коли вже нема чого непокоїтися, Анні могла б зачекати, поки Раймон прокинеться.

— Мені треба поговорити з ним. Справа в тому, що ми вчора полаялись...

— Хто, Раймон чи ти? Хто з вас почав? — спитала Марта. Як усяка мати, вона трохи егоїстка.

Проте, коли Анні все розповіла, Марта не кинула їй жодного слова докору. Не Анні винна в тому, що сталося цієї ночі. Марта прочинила двері до Раймонової кімнати. Серце його закалатало, коли він почув у кухні голос Анні. Слів не можна було розібрати.

— Ти ще спиш, Раймоне?

Але Раймон знову не відповідає.

Уже другий місяць ми йдемо і йдемо... безупинно... вдень і вночі... майже без сну... без певної мети... в усяку погоду... а капітан навіть вважає, що дощ — найголовніший наш союзник... дощ приглушує кроки... хляпають чоботи, хлюпає вода... знесилюються товариші... один упав у якомусь місті прямо на вулиці... а ми дивилися, як він здригався усім тілом і сховався слиною... коли б той нещасний міг побачити себе збоку!.. а я думав, що міг би й сам опинитися на його місці... якби це трапилось зі мною, соромно було б до самої смерті... але він не бачив себе... та від цього ж не легше... очевидно, бувають випадки, коли хотів би провалитися крізь землю від ганьби, і всі це знають, крім тебе самого...

Багато незрозумілого в цій дивній країні, де назви міст подібні до назв вулиць і трамвайних зупинок, як-от Дідро, Вальдек-Руссо, Федерб... коли ми нарешті сідали відпочити десь у холодку край дороги, біля дзюркотливого струмка, в час уже зовсім не було сили... казали, що в цій країні навіть діти по-своєму беруть участь у війні... це було дуже дивно, і тому хто-небудь завжди мав сумнів, казав, що це неможливо... розповідали, що на сусідній бойовій дільниці

якийсь солдат заподіяв так звану «кролячу рану» одному полоненому, тобто вістрям кинджала вибив йому око в присутності п'яти інших полонених, щоб заставити їх говорити... розказували, як Габріель Патен притих перед одним парашутистом, що хотів з ним битися... усі були свідками і вважали, що в сварці правий був Габріель, але коли парашутист визвірився на нього, то вже не було й мови про те, хто правий, а хто винуватий... всі чекали, що робитиме Патен... а він здрейфив... як він почуває себе зараз?.. Габріель нітрохи не слабший за інших, але коли маєш справу з парашутистами, то тут уже йдеться не про силу або справедливість... скоріше про хоробрість або боягузтво... в такому випадку вимагати сатисфакції, а це значить вибирати між життям і смертю... йдеться про те, чи можеш забити людину... зовсім незнайому... просто так... ні за що... більшість наших хлопців вважали це обурливим, ганебним...

Якось пройшла чутка, що нас посилають робити на стінах будинків і на парканах напис: «Французький Алжір»... білою фарбою... тоді я висловився вголос... я сказав, що ніколи не робитиму цього... заможні колоністи посилають на таку роботу банди негідників... ми тут не для того, щоб їм допомагати.

Через три дні мене мали відрядити на написи... я не сподівався, що це буде так скоро... я хотів додержати слова і сказав, що не підучу спочатку на тому й закінчилося... але наступного вечора мене було вперше покарано... треба було вартувати біля колодязя в пустелі... одна граната і кинджал — ото й уся зброя... спочатку я посміювався собі... знайшли чим залякати!.. тоді я ще не знав, що то таке... не знав, що таке страх... я залишився сам у темряві... на чужині, де найменший шелест — то можлива смерть... навкруги сновигали якісь тіні, вили шакали... те виття нестерпне... наче плач... я боявся, щоб не зірватись... затиснув у руці кинджал і то крутився на всі боки, то застигав на місці, боючись виказати себе, то годину простоював нерухомо, припавши до землі коліном, приготувавшись до стрибка... так мене важче було помітити... я тільки оглядався... небезпека прицаїлася десь позаду... стискаючи кинджал, я все думав, чи не краще граната?.. та єдина граната — завжди остання, — і все-таки декілька разів я мало не кинув її... але кінець кінцем приніс назад... я від жаху думав тільки про себе, а не про те, що відбувається навкруги, і мені здавалось, що моя постать виділяється світлою плямою на тлі ночі... наче я стою на освітленій веранді, і мене чудово видно звідусіль... і так цілу ніч... я зовсім занепав духом... проте, вони припустилися помилки... коли я повернувся, ніхто не спитав про написи... вони згадали про це лише вдень, коли я вже опам'ятався і знову міг сказати «ні»...

Лейтенанта Юме називали боксером... він знав деякі боксерські прийоми... Юме вигадав для мене особливу кару... ніхто й гадки не мав, чим усе скінчиться... спочатку він настрахав мене: звелів викопати яму завдовжки з людське тіло

і наказав стрибнути туди... коли я не погодився, він розлютився, витяг револьвер і закричав: якщо не влізеш добровільно, я назавжди спушу тебе в могилу!.. він називав це «обробка ямою»... я завагався, але потім скорився, як Габріель, і плигнув униз... Юме хотів принизити мене... тоді всі наші хлопці рушили до лейтенанта, щоб визволити мене з ями... лейтенант пішов на мирову... тепер я мав супроводжувати тих, що робили написи... після цього не всі вже хлопці підтримували мене... покинули мене в біді... це було так огидно... я вдавав сам перед собою, що наслідую їх приклад, коли не допомагаю іншим... в дійсності ж я просто став схожий на Патена... проте я пообіцяв собі, що вони мені заплатять за ті написи... мене хотіли примусити нести відро з фарбою... я відмовився, бо мав би вигляд підлого прислужника... та коли вони писали «Французький Алжір», а я у той час був днювальним, я думав, що, власне, різниця між нами невелика... немовби я справді носив відро...

Ось що пригадав Раймон, побачивши землекопів у траншеї, коли йшов з Анні до дядька Гаїтта.

В ту ж мить хлопець втратив інтерес до всього, відчув, що не гідний Анні, нездатний милуватися дядьковими квітами. Неначе сонце раптом закотилося серед білого дня. Анні питатиме себе, що сталося, але нічого не зрозуміє. Та чи варто було пояснювати їй? Чи можна ще дійти згоди і налагодити взаємини? Однаково ж не розповіси їй про все. Розповісти — означало б втратити все разом. А якщо не розказувати, втрачатимеш потроху. Перший-ліпший із спогадів, що постійно переслідують Раймона, неминуче потягне за собою інші...

Вночі загроза зростає, і Раймон питає себе: а що, як дізнаються? Там, в Алжирі, його невідступно переслідувала одна думка: як я зможу повернутися? Як покажуся сусідам, друзям? Як подивлюсь у вічі батькам, коли зроблю щось ганебне, навіть з примусу? Дехто-писав додому жінці: «Якщо зі мною щось трапиться, прошу тебе, скажи нашій дочці, що її тато не вбивця, що тата послано сюди силоміць, але він не зробив нічого, що кинуло б тінь на його пам'ять...» Та хіба сусіди дивляться на мене не так, як на тих, хто повернувся з Індокитаю? І Раймон знову питає себе: а що, якби дізнався батько? Або дядько Гаїтт, або Марсо чи Шарло? А що як Анні?!

Важко було носити це в собі, хоч вони нічого й не підозрювали. А коли б дізналися якимсь чином?.. І тут у Раймоновій уяві з'являється спокійне обличчя Фраппара, що один був біля Раймона у той жахливий день. Десятки колишніх Раймонових товаришів можуть розповідати все, що завгодно і кому завгодно, навіть Анні... Але того разу єдиним свідком був Фраппар. Цікаво, що з ним сталося? Здається, він з Па-де-Кале, але з якого села, міста або навіть округи — невідомо. А це ж недалеко звідси...

Одного разу Раймонові навіть приснилося, що Фраппар приїхав у їхнє місто: Він нібито йшов вулицею і шукав Раймона, зупиняючись біля кожних дверей. На порозі будинку Жюлії стояв у самих шкарпетках Флоран, заправляючи сорочку в штани (мабуть, спав удень). Жюлія та Флоран мали такий вигляд, наче їх сповістили про смерть. Тоді вибіг Раймон і до Фраппара: «А сам? Хіба ти робив не те ж саме?» Та все це нічого не змінює.

Раймон вважає, що все з'ясував би і заспокоївся, зустрівшись з Фраппаром. Вночі нібито ясно, що робити: треба відшукати Фраппара і поговорити з ним. Може, він і не знає, що Раймон родом звідси (не треба давати йому адреси). От тільки чи живий той Фраппар? Звичайно, якби він помер,— закрадається думка... Та зрештою, живий чи ні, знає чи ні, чого б він з'явився тут? Щоб заподіяти лихо заради лиха? Здоровий глузд підказує, що йому не до цього... Але Фраппар існує. Зараз він видається більш реальним, ніж будь-коли, хоч там Раймон знав його дуже мало.

Широко розплющивши очі, в тривожному заціпленні лежить Раймон. Темрява насувається, вселяє в душу божевільні рішення. Хлопець мало не втрачає розум. Знищити Фраппара... Втекти, якомога швидше втекти, поки тут ніхто нічого не знає, чи, принаймні, бути відсутнім, коли стане відомо... Аби не бути біля Анні, коли вона дізнається бодай про незначні подробиці!..

Удень нічні кошмари бліднуть, але не зникають остаточно. Коли Анні поруч з ним, Раймон інколи охоплює безглузде бажання сперечатися, завдати їй болю, сваритися, бути на волосинку від розриву, щоб в останню мить ще раз урятувати все в раптовому приступі ніжності. У цьому він також знаходить порятунок від «того».

Коли Анна заговорила про дочку Марльєра, що збилася з пуття, Раймону пригадалося зовсім інше...

Там, в Алжирі, сама думка про жінок викликала неймовірне збудження... головними носіями зарази виступали, як завжди, солдати іноземного легіону та парашутисти, проте і серед них траплялися хлопці, яких обурювала і дратувала поведінка більшості і які були значно чистіші фізично і морально, ніж можна було гадати... не дивно, що в них справа не заходила далі слів, і за грубими словами й жартами ховалася дитяча наївність та глибока вразливість... у багатьох життєвий досвід був зовсім невеликий... як це не парадоксально, ті, що залишили дома коханих, зараз ніби вирвалися з-під нагляду на волю... особливо помітно це стало в першому ж місті, де був публічний дім... у Франції всі ці хлопці з багатьох причин не ступили б туди на поріг... одні жили в селі, у других не було грошей, треті боялися неприємних наслідків... а тут — досить грошенят, безшабашне солдатське життя... після відвідування тих домів хлопці по-

чували себе вкрай спустошеними, цілий тиждень ходили мов несамовиті і гірко каялись, думаючи про кохану, що чекає дома... деякі в пориві каяття навіть писали «їй», щоб зробити собі легкість, не думаючи, як тяжко буде бідній дівчині...

Потроху заразою проймалося навколишнє повітря... дехто до того докотився, що злигався з вуличними повіями, схожими на висушені на сонці кактуси без голок, клейкі всередині... тут уже не киватимеш на війну... та якщо таке трапляється — це брудна війна... в інших арміях нічого подібного навіть уявити не можна... найогидніше, що все на видноті, кожен бачить і чудово розуміє, коли хтось із товаришів збирається «туди»... це ні для кого не таємниця... серед цього содому я залишався майже спокійним... досить було хоч на мить уявити Анні на «острові» (на мить, не більше), щоб не заплямувати себе дотиком до брудної дійсності, варто було подумати про її чистоту — як повітря навколо наче свіжішало... але таким чином Анні мимоволі ставала причетною до навколишніх подій, ніби вона побувала тут... коли я бачив, що в будинок заходять двоє легіонерів, а третій залишається на варті... мені ввижалося, що це у Франції окупанти входять у дім Анні...

Раз якось усі перепилися... це було вперше... і тоді хтось вигукнув: жінок!.. покликати жінок!... чом би й ні?... справу було розпочато... один лейтенант вирушив у міський бордель... переговори просувалися успішно... тимчасом хлопці обговорювали організаційні заходи (справа ж була невідкладна)... а через тиждень — знову те ж саме... стукали кулаками по столах, як у «картопляному бараці», коли танцював Помпон, кричали мов несамовиті: жінок! жінок! жінок!.. такі, як я, теж брали участь у забавці, щоб побачити, чим усе кінчиться... та ми й не наважилися б виказати огиду, боючись глузувань... як би там не було, а я кричав разом з усіма, тут і Анні не допомогла... на щастя, ми виїхали звідти через тиждень, і витівка не вдалася... а якби її довели до кінця, якби жінки з'явилися в нашому таборі, дехто опинився б у скрутному становищі... адже кричали всі разом... я гадаю, що не дійшов би до цього, але могло бути кепсько... горілки випито над міру... тут тобі не «картопляний барак»... втрачаєш самовладу, не пам'ятаєш ні про дисципліну, ні про війну, зникає відчуття сучасного й майбутнього, час зупиняється... навколо моторошна ніч... а тут іще один одного підбурює... ніхто не хоче мати вигляд церковного служки... і я кричав з усіма: жінок! жінок! жінок!... Бідна моя Анні...

Цього разу Анні приходить о третій годині дня.

— Раймон не знав, коли ти будеш, і пішов. Він, мабуть, скоро повернеться. Може, зачекаєш? — говорить Марта.

Обличчя в Анні сіпається, вона червоніє і лелєве стримує сльози:

— Раз я вже тут, то побуду з вами хвилину... та краще мені не чекати на нього.

Марта забуває власні побоювання:

— Ти не хвилюйся, такі справи завжди якось влаштовуються.

Обидві жінки намагаються зав'язати розмову, але не знають, про що говорити. Анні мало не плаче. Ідучи, вона обіймає Марту (це вперше) і каже:

— Якщо він схоче прийти, я буду вдома.

Ліки проти туги... Спочатку Раймон думав, що все лихо від кави, і кинув її пити, але це не допомогло. Тепер хлопець знає причину хвороби. Ні лікар, ні аптекар тут не допоможуть. Він боїться за свої напружені до краю нерви, що дають знати про себе через найменші дрібниці, навіть уже без усякого зв'язку з Алжіром. Наприклад, мало не зачепивши око Анні колючою гілкою в дядьковому садку, він мучився цілу ніч без сну і тисячу разів відновлював у пам'яті ту сцену, в подробицях уявляв усі можливі кінці. До самого ранку йому снилися очі людей і тварин, в п'ятні і на світлі, очі вибиті й вирвані, і всі вони дивилися прямо на Раймона. Він пестив таку ніжну, поранену біля ока щічку Анні, неначе хотів стерти ранку, здригався усім тілом, відчуваючи себе в сто разів винуватішим, ніж то було насправді.

Іншої ночі Раймон мучився, що через нього втратив роботу на крані Жюльєн Банс.

Зараз хлопець думає про ліки, які вгамовують смуток та заспокоюють душу, і з недовір'ям ставиться до власного тіла. Коли він після сварки з Лакманом знесилений упав на ліжко, розуміючи безглуздість того, що сталося, гнів і досада шукали виходу в сльозах. Все тіло трусилося, немов у пропасниці. Та сліз не було. Він грав комедію сам з собою. Ну, та годі...

Втома й неспокій заступають одне одного, від них і треба лікуватися. Відколи Раймон знову став до роботи, перед його внутрішнім зором з новою силою постала війна. Спогади не дають хлопцеві відпочити, особливо вночі. Отак і поведлося: вдень виснажується тіло, вночі — душа. Зрештою найкращі ліки — це здоровий глузд. Удень бувають хвилини, коли здається, що все налагодиться або навіть уже прийшло до ладу. «Те» боїться денного світла і негайно ховається, ледве виткнувши носа, хоч «йому» вдається за коротку мить підточити радість і віру в життя. «Воно» відступає, стирається, і Раймон заспокоюється: він проганяє нічних гостей так далеко, що йому навіть починає здаватися, ніби чогось невістачає, щось наче випадає з пам'яті. Хлопець намагається пригадати, але обережно, не надто настирливо.

Потрібні ліки, які не дали б утомі переривати сон. Надмірне напруження нервів, внутрішній всепожираючий вогонь не дають заснути. Цей вогонь не боїться світла електролампи. Він схиляється лише перед сонячним сяйвом, але не зникає зовсім. Це — ніби вікно, освітлене в яс-

ний день зсередини. Предмети втрачають чіткість обрисів. Втома затьмарює зір, уповільнює кожний жест, як на мостовому крані. Там теж кожному рухові передують невеличка пауза. Організм нагадує зіпсовану машину: її ще не розібрано на частини, але всі болти розгвинчено, життєвий ритм порушено. Все прийшло б до ладу, і в душі запанував би спокій, якби не ота невпинна праця серед полум'я та гуркоту, гонитва за нормою, чергування трьох змін. Думка відпочила б, Раймон розібрався б у собі і за кілька тижнів пішов би в ногу з усіма. Але життя, так само як на війні закуте в огонь і сталь, оточило Раймона, перемогло, не дало змоги обдивитись на волі. Він — наче бойовий півень, якого, ледве випустивши на бій, забрали назад при першому ж ударі крил і посадили в курник годувати пташенят. А він же був найсильніший, найбільший, з найяскравішим пір'ям на міцних крилах. Колиш він таки виграв бій. Але зараз з ним не могло скоїтися нічого гіршого.

Вночі, навіть якщо Раймон ще не спить, африканське сонце не минає жодної нагоди заволодіти хлопцем. Нещодавно Констан запропонував свою запальничку, а Раймон побачив у її полум'ї солдатів, що бігли до халуп алжирців з такими ж запальничками в руках. Він тоді кинув сигарету, щоб не вдихнути з її димом усе оте видовище... Випивши коньяку в кафе, Раймон страшенно ослаб і дорогою розважався, лякаючи перехожих. Це було так дивно, так незрозуміло...

Вечорами солдати часто пили... і тоді з кимсь обов'язково що-небудь траплялося... того разу один із них, на прізвище Грольє, програвся до останку і був п'яний, як ніч... він вийшов з бараку, а повернувшись, став на порозі і навів на нас кулемет... божевільно регочучи, Грольє несамовито закричав: «Кінчай бал, зроблю з вами, що захочу... хто ворухнеться, з того першого буде решето!» Всі вимушено засміялись, але Грольє було недосить... він хотів більшого... о, ми його не знали... інколи він був якимсь чудним, його ніби щось гнітило... може, нечиста совість... та хто б міг подумати, що він дійде до такого?.. Страшно подумати, чим це могло скінчитися... до нього говорили, умовляли... хотіли повернути все на жарт... але ніхто не смів поворохнутись... а Грольє реготав усе дужче і кричав усе голосніше: «Ага, злякались?! З цієї штучкою дійсно почуваєш себе сильним... можна наказувати... Ви — феллахи, а я, Грольє, ваш хазяїн. Чуєте?! Алжир — це я... Думаєте, я сміюся?! Коли схочу, нікого тут не залишиться, крім мене... тільки я, Грольє...»

Ми почали поглядати на вікно... а він уже не сміявся, тільки щосили верещав... потім переступив через кулемет і з реготом стрибнув на середину барака... Він сам не знав, що робить... не менш ніж п'ятеро хлопців навалилися на нього і почали щосили бити кулаками й ногами...

мало не розірвали на шматки... Грольє насилу врятували... він своє достав... і якби не загинув через місяць, йому зовсім не смішно було б оце згадувати...

Тільки б не спокушати диявола, не говорити про війну... Та алжирські спогади завжди захоплюють зненацька, коли цього найменше чекаєш; з ними зв'язано стільки різних речей, що, мабуть, до кінця днів вони несподівано вриватимуться в життя. Навіть майбутнє в небезпеці. А про сучасне нема чого й казати.

Сум'яття думок і почуттів, смертельна туга тяжких хвилин, наче дзвін, волають до найдорогоцінніших згадок дитинства і юності. Там, на війні, ці дорогі спогади так часто стикалися з алжирськими буднями, що аж виснажилися, повсякчас захищаючи Раймона, і назавжди набули присмаку страждання. Найдорожчі, найяскравіші спогади весь час були на поверхні, завжди готові відбити удар. Зараз хвиля відкочується назад і тягне за собою ці спогади, знівечені, згнєблені подіями в Алжирі. Спотворено навіть смак анісу... І Раймон вважає, що зло сильніше за добро, що єдиний гідкий вчинок калічить, зводить нанівець усе попереднє чисте й справедливе життя і вже не допускає повернення назад. Часто можна почути, що ця війна копає яму між французьким і алжирським народами. Але вона ставить також перешкоди між солдатами і їх близькими, калічить саму душу людини.

Не так-то легко зазирнути в майбутнє. Та і якого майбутнього прагнути, коли на кожному кроці упираєшся в це минуле, в цього нахабно-самозванця, який витісняє навіть образ коханої дівчини. Немає просвіту, немає надії, все втрачено наперед.

А любов, а Анні?

Втім-то й річ. Раймон питає себе, чи має право скалічити чуже життя...

Одного разу мені надзвичайно пощастило... що б з тобою було, бідний мій Раймоне, якби завдяки щасливому випадку ти не опинився осторонь від цих подій?.. ще на морі — гострий приступ апендициту... як прибули — десять днів у госпіталі... таким чином я уникнув того, що сталося на початку... а наші хлопці потрапили в пастку... спочатку трое... а потім і всі інші, всі.

Ніхто з прибулих не хотів вступати в гру... другого ж дня всіх зібрали у великому залі... щоб поговорити про Алжир... та хлопці так довго й голосно свистіли, горлали, тупали ногами, що за півгодини довелося погодитися з ними, що не треба ніяких лекцій... в офіцерів настроїв бойовий, як перед від'їздом... солдати ж ще дуже наївні і ніяк не хочуть зрозуміти, що вони на війні... думали, що все якось влаштується... нічого не робити — була перша думка... багато хто щиросердо вважав, що боїв взагалі не буде... що тут не наступатимуть, а навпаки, скоріше улагоджуватимуть непорозуміння... солдати ти-

нялись без зброї по селу, ходили до міста, заклавши руки в кишені, вітаючись з перехожими... і забули одне: що справу вже розпочато, що тут уже побували французи, що ми — тільки поповнення... та хоч лекцію було зірвано, офіцери протягом першого тижня потроху втовмачували солдатам, що доведеться все-таки взяти участь в операціях... їхня пропаганда в'їдалася в печінки... та наприкінці тижня, наче навмисно, трапилось таке, що увінчало пропаганду, надало їй вірогідності... на дні ущелини було знищено наш патруль... трьох убито, один пропав безвісти... трупи цілу ніч лежали просто на землі... за ними пішли аж уранці... їх було пограбовано до нитки і страшенно понівечено — страшно дивитись... але Ів Массен, один з чотирьох, що пораним потрапив у полон і кілька днів десь пропадав, повернувся і розказав, що алжирці в убитих забрали лише зброю...

Але за ці кілька днів частина новоприбулих безповоротно змінила свою думку щодо алжирців... важко було дивитись на тіла трьох жертв... трьох товаришів, своїх же хлопців, які не хотіли воювати, не хотіли нікому заподіяти лиха... а тут іще прибуло підкріплення з парашутистів та спеціальних загонів для наведення порядку... словом, було кому покарати населення... недарма були закриті всі газети, які могли правдиво сповістити хоч десяту частку того, що відбувалося...

Я не брав безпосередньої участі в цих подіях, але вони не пройшли для мене безслідно... через три дні товариші прибули в місто на похорон трьох забитих і зайшли до мене в госпіталь... вони розповіли, що їм довелося робити... деякі навіть раділи, бо відплатили за вбитих... а я не наважився тоді сказати, що вони вчинили недобре... тільки подумав, але не сказав... я, правда, і сам ладен був приєднатися до них, бо в той час читав лише тамтешні газети... але я не бачив загиблих товаришів, і це мене врятувало... і все-таки я не наважився... а якби сказав те, що думав, то, може, застеріг би хлопців... вони вже починали міркувати тверезіше... але я промовчав... це було двадцять сьомого числа...

Щомісяця двадцять сьомого нас збирали: виголошували промову, щоб нагадати про ту подію і підігріти гнів... для мене це теж був пам'ятний день... я не міг забути своєї мовчанки... а зараз питаю себе, чи пам'ятатиму я цю дату тут, дома, наодинці з собою, без свідків?..

От якби вилити перед кимсь душу... Інколи в розмові з друзями Раймон спокійно, без надриву, пильно стежачи за своїми словами, заговорює про те, що йому наболіло, — і це несе полегшення.

Цими днями він наче знайшов своє місце в житті. Раймону здається, що все буде гаразд, що для нього оживуть Анні, робота, товариші...

Та невдовзі знову накидається зграя чорних спогадів, оточує, переслідує, не дає спокою. Так риби невідступно плывуть за своєю товаришкою, що піймалася на гачок, аж поки її не ви-

тягнуть з води. Зло поки що сильніше за добро і тому перемагає. Там, в Алжирі, бували хвилини, з яких Раймон мав право пишатися... Але їх завжди заступають спогади про написи та про госпіталь, і він вважає, що перед цим все потьмарюється.

Колись, розмовляючи з хлопцями на заводі, Раймон замовк, побачивши Ахмеда. Алжірець міг би лише схвалити його розповідь, саме тому Раймон і замовк. Він не хотів в очах Ахмеда виставити себе кращим, ніж він є в дійсності, справедливим, чистішим, ніж він відчував себе там, за морем, серед вогню та бруду, крові та брехні.

Як і про подію в госпіталі, про «те» Раймон боявся говорити вголос. Та і з ким говорити, коли од найближчих людей він таївся найбільше. На пам'ять приходять солдати-католики, які звикли до сповідей, і тому все, що обтяжувало душу, описували в листах. Траплялися серед солдатів і прихильники релігійних сект, які посправжньому дотримувались догматів своєї віри. Наприклад, Жан Гарсен уперто відмовлявся брати в руки зброю, навіть під час сутичок. Він вважав за краще бути вбитим, аніж убивати. Капітан не міг нічого з ним вдіяти... Солдати, настроєні релігійно, писали довгелезні листи, і це приносило їм полегшення. Та Раймон не з тих, що дають розп'яти себе на хресті і з легким серцем виставляють на показ свої рани. Навпаки, він ховає їх і мовчки шукає відповіді на всі питання.

Але хіба ця мовчанка не те саме, що було в госпіталі? Чи не пожалкує він згодом, коли буде вже пізно? Двічі його брала спокуса заговорити.

Вперше, коли ця думка майнула і швидко зникла, Раймон пообіцяв собі, що більше не буде мовчати ні про що, крім своєї безпосередньої участі у війні. Та не викреслиш же себе самого з життя!

Вдруге — під час суперечки з хлопцями, невдовзі після повернення. Раймон уже готував ґрунт для цього: забути те, що безчестить усіх в рівній мірі, геть огиду, геть жах... Побачивши старого Жеремію з хмизом, Раймон згадав, як одного дня сержант Бертран віз полоненого у так званий «наряд», і аж скам'янів. Ну, це вже надто! Геть усі ці спогади! Раймон винуватив себе лише за госпіталь і особливо ще за один випадок. Правда, і за написи і за яму теж, але це не так важливо. Раймон зумів виділити з купи спогадів найбільше зло. І все ж таки йому було страшно. У день повернення на завод Раймон потиснув стільки дружніх рук. А потім йому цілу ніч ввижались всі ці руки і їхні мужні, бадьорі потиски... Ніч поки що сильніша за день...

Тоді Раймон вперше спокійніше глянув у своє майбутнє. З часом до нього повернеться нормальне життя, це тільки зараз його дні течуть тонкою цівкою, бруднуватим, невиразним струмочком, який усе-таки впадає у великий потік життя суспільства. До цього потоку всі звикли, і хоч він теж не зовсім чистий, це не заважає

любити його і милуватись його музикою, прозорістю, грою струменів, чорторіями, хвилями і навіть мулистими берегами.

Інколи Раймон думає про товаришів, які повернулися з Алжіру, і помічає, що це теж допомагає. Адже він, Раймон, не погань яка, є гірші за нього, хоч, може, ті й не так мучаться. А більшість — такі ж, як і він. Тільки вони, може, краще володіють собою і не показують своїх мук. Думаючи про колишніх товаришів, він неодмінно згадує Парамея та Клотера Одрі, які повернулися не спустошеними і духовно виснаженими, а навпаки, змінилися на краще, зміцніли. Спогад про Одрі та Парамея Раймон завжди приберігає на кінець, на закуску. Завдяки їм в серцях товаришів прокидалися мужність і благородство (і в Раймоновому теж), і хлопці розуміли, що справедливість і добро кінець кінцем переможуть, незважаючи на страшний тягар на серці та на вагу рюкзаків, у яких все ж таки не часто траплялися алжирські пантофлі і подібні до них «сувеніри». Парамей та Одрі — то найкращі товариші.

Не дивлячись на написи та мовчанку в госпіталі, Раймон повернувся б так само чесним, як вони, коли б не трапилося непоправне, вже в самому кінці...

— Знаєш, Александре, я ніяк не можу добратися, що між ними сталося. Винен Раймон, він не хоче її бачити.

— Нічого, це минеться, як дим. Хіба ти забула, ми теж одного разу посварилися...

— Але ж він не має права кинути її, адже їх бачать разом ось уже два з половиною роки. Для дівчини це дуже багато... Вона ж більше нікому не буде потрібна...

— Та чого ти завела, Марто! Може, він зовсім і не збирається її кидати?!

Марта тяжко осідає на стілець:

— Ох, не кричи, Александре, благаю тебе. Мені й так погано...

Жінка торкається рукою до чола.

— Ну от, та що це з тобою? — лагідно питає Александре. — Хіба ж я кричу?..

— Бачиш, — з зусиллям вимовляє Марта, — коли він пішов, я не наважилася його затримувати, бо боялась наробити лиха. Та в мене якесь передчуття. Не хотіла казати тобі, але я все більше хвилююся.

— Покинь свої вигадки.

— Але ж ти не знаєш... вранці він казав мені, що хотів покінчити з собою...

Александре думає, що їй дійсно слід було затримати Раймона, та про це не можна навіть згадувати, бо коли б із сином щось сталося, Марта не простить собі до самої смерті. Тому батько повторює:

— Кинь свої вигадки, — і ходить туди й назад по кухні.

— З того часу, як він повернувся, я стільки плакала...

— А хіба раніше ти не плакала?

— Через те я й не маю більше сили.

Чоловік продовжує мовчки ходити.
— Люди стільки страждають. Куди тільки бог дивиться?

Ми шукали підозрілих осіб... Чотириста солдатів у цеп, в десятих метрах один від одного... так стають школярі, коли вчитель наказує витягнути руки й розімкнутись... після того я не можу більше пройти по відкритому місцю, щоб не уявити собі ще і ще раз тієї жінки перед розгорнутим строєм солдатів... Всіх, хто нам траплявся, ми забирали з собою... але нікому не спало на думку забрати її... ця жінка не намагалася втекти або сховатися... вона йшла прямо на нас, не маючи перед собою найменшого укриття... на руках вона несла дитину... жінка була гарна, але вкрай змучена, з великими синцями під очима, плаття її було подерте, сповзало з плеча... і раптом ми побачили, що дитина мертва, і померла вже давно... днів чотири тому... шкіра посиніла... маленький трупик почав розкладатися... Дитя було зовсім маленьке, іще без волоссячка... мати навіть не прикрила голівку від сонця...

Жінка весь час проводила рукою по своєму довгому чорному волоссю. Вона не вірила, що дитина померла... їй, мовляв, уже краще... скоро прийде лікар... нещасна напружено вдивлялась у далечінь, кудись понад нашими головами... жінка йшла до лікаря, а він, мабуть, був десь дуже далеко...

Дитину відібрали в неї, щоб поховати... мати так кричала і так уперто хотіла залишитися біля могили, що її забрали разом з усіма...

Одної ночі Раймону приснився сон.

Снився йому похорон. Повільно рухалися мари. Натоп, що звичайно супроводжує таку процесію, тримаючи оддалік. Здебільшого це були жінки, переважно старі. Незрозуміло, як опинилися серед них молоді чоловіки і сам Раймон. Усі в чорному. Невимовний жах, а, може, і запах тримає чоловіків на деякій відстані від мар: вони йдуть у першому ряду, не пропускаючи жінок наперед; бабусі та молоді дівчата поглядають з-поза їхніх спин.

Мари були порожні. Але слідом за ними йшла точнісінько така жінка, яку Раймон бачив на плато з дитиною на руках. Дитина була жива, її не поклали в труну, та ховали саме її.

Процесія йшла повз могили, темно було, хоч в око стрель. Невідомо чому, Раймонові найбільше країв серце вигляд білого піску, яким посипають стежки на кладовищах. Дорога між натовпом і марами, вкрита білим піском, настирливо притягувала погляди...

Цей сон приснився Раймону одразу після повернення. То була перша тяжка ніч, за нею потяглися інші, схожі на цю. Відтоді затьмарилась радість зустрічі з батьками, з Анні, з товаришами, щастя повернення, яке хлопець, правда, майже свідомо перебільшував, щоб заспокоїти близьких і викликати в себе справжню ширю,

п'янку радість, радість без усяких застережень.

Після сварки з Лакманом Раймонові приснився інший сон. Прокинувшись, хлопець не міг пригадати всіх подробиць...

Сонце ще ніколи не світило на «острівці» так яскраво, але Анні, видно, з нелюдськими зусиллями закриває повіки. Я не знаю, що робити, втрачаю самовладання. Чому нікого немає навкруги? Чому така тиша? Раніше завжди було чути плюскіт води з Шельди, з ставка, з обвідного каналу. Ці приємні звуки наче приносили з собою свіжість і прохолоду води, що їх породила. А зараз скільки не прислухайся — тихо. Через цю незвичайну тишу та сліпуче сонце і страждає Анні. Я побіг би на берег кликати на допомогу, та хто почує, коли навкруги — ні душі!.. Та й Анні не можна покинути. А що як вона помре, коли я підую? Я мушу бути біля неї. Анні не спить. Вона лежить біля підніжжя дерева в старенькому платтячку з гудзиками, з чорним крепом на комірці і важко, нерівно дихає. Розстебнуте плаття прикриває виснажене, у зморшках тіло, немов у старої жінки. Я сам прикрив його, з жалю...

Потім сонце ховається за хмару, яка кидає на землю тінь таку густу, що хоч бери її руками. Хмара пройшла, а на траві, страшенно холодній і вогкій, лежить дитя, якого чекала Анні. Та немовля мерве, і я не смію навіть торкнутися або хоч глянути на нього. Анні вже підвелася і збирається йти в темний ліс.

«Я так і знала, — каже вона, — я боялася цього, відколи ти почав критися від мене. А зараз між нами все скінчено».

Голос Анні відновив знайомі звуки, пробудив весь острів до життя. Я хотів заговорити, але мене не чути крізь шум. Голе дитя здається дуже білим на тлі трави. Що з ним стане, коли я теж підую?

— Що б там не було, — чую я голос Анні, — ми вже ніколи не повернемося сюди...

— Диви! А я якраз збирався до вас! Бачиш, надував шину, — зустрів гостей Гаїтт.

...Александр довго міряв кроками кухню, поки зважився... Визнаючи, що становище безвихідне, він, нарешті, сказав:

— Треба порадитися з дядьком Едуаром.

Так услід за Раймоном називають Гаїтта Александр і навіть Марта, Едуарова рідна сестра.

— Здається, він сьогодні якраз на першій зміні.

Звичайно про справи говорять не одразу, а десь наприкінці візиту, ніби ненароком. Спочатку треба згадати про квіти, картоплю, про жоржини, що їх Гаїтт вирощує до дня всіх святих... Та цього разу господар сам починає розмову:

— Ви прийшли побалакати про Раймона? Я й сам до вас збирався з цього приводу.

— Ти що-небудь знаєш? — непокоїться Марта.

- Звичайно.
- Ти знаєш, де він?
- Тобто як?

Марта й Александр здивовано презираються.

— Я знаю, що вранці він пішов з заводу, і думав, що він дома.

— Він справді був дома, але вдень пішов кудись і досі не повернувся.

— До нас він не приходив,— каже Арманс.

— А я думала, він тут!

— Ми здогадувалися, що його тут немає!— звертається до Арманс Александр тим же тоном, яким говорив Марті: «Покинь свої вигадки».

— Ми дуже хвилюємося...— знову починає Марта.

— Та заходьте в хату,— запрошує Едуар,— не говорити ж нам на вулиці, ніби ми збираємось йти. До того й вечори ще холодні.

Коли Марта переказала, що говорив сьогодні Раймон, Гаїтт заперечно похитав головою:

— З життям так легко не кінчають, особливо в його віці. Він же сильний, здоровий хлопець! Іншого навіть убити важко, чи не так, братухо? Адже ти теж був на війні... Коли попереду себе бачиш ворога...

— Я служив в артилерії,— перебиває Александр.

— ...і знаєш, що він захищатиметься... Або коли треба йти в рукопашний бій...— Гаїтт помічає, що трохи ухилився від теми.— Коли про таке говорять угорос, це добра ознака. Це означає, що нічого такого не зробиш. А от коли мовчать— то вже гірше... А як він з тобою попросився, Марто? Ти щось помітила?

— Та ні, нічого. Як завжди.

— Повернеться, ось побачиш. Йому треба заспокоїтись. Він, мабуть, пішов у поле.

— Едуаре, а якщо він не вернеться?— питає Марта.

— Тоді будемо шукати! Не бігти ж на розшуки, поки нічого невідомо! Пригадай, Марто, він нічого не сказав тобі, ідучи з дому?

— Сказав: «Поки що до побачення», але...

— Але що?

— Нічого, та...

— От бачиш, я теж казав, що це все твої вигадки...

— Не побіжимо ж ми, дійсно, зараз шукати його,— каже батько.

Дома Александр удає з себе спокійного й поводить як господар становища, але потім і він піддається тривозі і обличчя його раптом марніє. Він також шукає заспокоєння в дядька Едуара. Щоб приховати хвилювання, Александр починає розповідати про синову сутичку з Лакманом.

— То, може, в усьому винен той старий ківі?— Гаїтт залишиться Гаїттом навіть під час потопу.

— Ти думаєш, ківі?— непокоїться Александр.

— Та ти знаєш, що це таке? Це ж такий птах...— іншим разом Гаїтт приніс би словника і показав малюнок.— Це я про Лакмана.

— Ну, тоді це має бути досить брудний птах,— відказує Александр.

— Ах, та що ви говорите?!— обурюється Марта.— Тут з дитиною біда, а ви!..

— Біда!.. Ось про це й треба говорити. Він, мабуть, бачив таке, чого нам з тобою, братухо, і не снилося. У хлопця тяжко на душі, і хто ж, як не ми, мусимо допомогти йому?

— Так що ж робити?— питає Марта.

— Я побалакаю з ним, коли хочеш,— відповідає Едуар.— Гадаю, що зумію до нього підступитися. Хлопець, мабуть, перебільшує дещо, і його треба заспокоїти та спрямувати по вірному шляху. Найголовніше зараз для нього— не робити нічого, що нагадувало б про війну.— Едуар кладе руку сестрі на коліно:— Коли хочеш, я займусь ним. Хлопчина він добрий, це відомо. Він нікому не заподіє лиха, я впевнений, що навіть навпаки. Зараз йому скрутно, та це пройде.

Торкаючись політики, Гаїтт завжди говорить у піднесеному тоні.

— Час усе вилікує,— вставляє Александр.

Зараз Гаїтт мовби не помічає цього втручання. Він продовжує.

— Я побалакаю з ним. Він не сам пішов на війну, його проти волі примусили робити лихо. Треба повернути йому чисту совість. Звичайно, на війні існують певні межі, як і у всякій справі. Але тут усі винні, і тільки випадково ми не опинилися на їхньому місці.

— Ви просто старші,— каже Марта.

— ...Поки триває війна, ми всі будемо винні. Я, наприклад, нічого не зробив для війни і ніколи не ховався ні за чією спиною, коли мусив робити те, що вважав за потрібне. І все ж таки я знаю, перед ким я винен. Перед алжирцями, так само, як перед французами!.. Ось я скоро вийду на пенсію, але коли б я навіть опинився один на безлюдному острові, якби, боронь боже, навіть померла Арманс, то й тоді я не став би байдужим до життя. Навіть у пустелі!.. Життя завжди захоплює!

— Коли ж ти поговориш з Раймоном, брате?— питає Марта.

— Ось що,— каже Едуар,— після сьогоднішнього вибрику у нього можуть бути неприємності. Він же просто залишив роботу. Як це називається, я вас питаю? Правда, сказав підручному, що захворів. Так чи інакше, все необхідне треба зробити зараз же. Коли хочеш, я піду до вас, і ми разом дочекаємось його.

Всі йдуть до Александра, навіть не глянувши на дядькові квіти.

Учора було двадцять сьоме, горезвісна дата. Повернувшись з заводу, Раймон хотів заснути і не міг. З надзвичайною чіткістю постала перед ним сцена в госпіталі. А це було вдень, при навстіж розчинених віконницях. І тоді на Раймона накинuloся «те», від чого він так довго, але марно захищався... Все, що Раймон міг зробити— це якнайшвидше встати.

Майже ні за що зачепитися... зате нас ціла сотня проти десятка алжирців... вони утримують

скелясту вершину над нами... протилежний схил — це величезні скелі, між якими вони можуть прослизнути коли завгодно...

Під час обходу з флангів я трохи ухилився вбік... не тому, що хотів сховатися від вогню противника... я ще не став таким боягузом... я просто шукаю укриття, як і всі... от коли ховаєшся і не стріляєш — це дійсно скидається на підле боягузство... я, справді, боюся, але не так смерті, як чогось іншого... при найменшій нагоді намагаюся вийти з поля зору лейтенанта... він завжди примічає тих, хто не бере участі в перестрілці... коли він дивиться на мене, стріляю навмання, і мої кулі губляться десь у камінні... але ж куля може випадково знайти свою жертву... тоді я старанно цілюсь у скелю, де напевно нікого немає...

Ми несемо втрати... для мене ці втрати мають імена, обличчя, у них є жінки й діти... одного, як і мене, звуть Раймоном... другий — Жорж з-під Марселя... він все розповідав, як у його селі чудово пахне хлібом, розмарином, кролячим послідом... і все це з жахливою південною вимовою...

«Вони» влаштувалися дуже зручно... особливо один, що безупинно стріляє з-за гострого виступу скелі... відходжу вбік і раптом бачу всю його постать за тим каменем... крім мене, його, мабуть, ніхто не бачить, а він усе стріляє... і не відчуває, що на нього дивляться... раптом Дюр'є, хлопець із Па-де-Кале, що розмовляє лише на своїй місцевій говірці, боком падає на схил і котиться вниз... він зачепився за чагарник і тепер його чудово видно звідусіль...

Блискавкою майнула думка, я навіть не встиг як слід усвідомити: не вбивати... не вбивати, лише поранити... якнайстаранніше цілюся... але я поганий солдат... мало придатний до такої роботи... становище досить скрутне... я можу вбити його ненароком... рука тремтить, та все ж таки стріляю... він дивиться сюди, хапається рукою за стегно і випускає рушницю... влучив!.. він пригинається, хоче сховатися від мене... та мені вже нема чого стріляти.

Крок за кроком лейтенант з солдатами підіймаються по схилу... кидаються на пораненого... тягнуть його до своїх... я прекрасно пам'ятаю, що він живий... наближаюся до нього... та що я можу вдіяти?.. він же не моя власність... його ведуть геть, він зникає з моїх очей...

Того самого вечора його катували, а потім прикінчили... не знаю, де і як... але я бачив його мертвим...

Коли б я навіть не стріляв, докори сумління мучили б мене не менше... Дюр'є також мав право на життя, у нього був ясний розум і гаряче серце... як і я, він був металістом... з Ісберга... він ненавидів війну... не знаючи один одного, Дюр'є і забитий алжирець кожний по-своєму йшли одним шляхом, та комусь потрібна була їхня смерть... злочин було визначено заздалегідь...

Один лише Фраппар був у той час біля мене і міг бачити, як я стріляв... напевно, бачив... скажи він хоч слово — і я зробився б героєм...

навіть орден міг би одержати... та Фраппар нічого не сказав...

Я не хотів... я не вбивав його... і все ж таки убив... яка мерзота — питати себе потім, навмисно чи не навмисно... адже людина померла... є такі речі, про які ні говорити, ні думати не смієш... тебе не зрозуміють... я знаю, що заподіяв смерть людині, і саме це наче зближає мене з нею... дуже скоро війна закінчиться... але його не буде серед живих, а мені саме його найбільше не вистачатиме... дуже скоро наші народи стануть братами, любитимуть один одного... можливо, і я буду в Алжирі... та мені буде не до свята...

Як воно сталося, що на «острів» Раймон повернувся один? Він іще уникав зустрічі з Анні, знав, що вона страждає, але хотів насамперед розібратися в собі і шукав самоти. Найкраща схованка — «острівець». Якась внутрішня сила підказала йому шлях сюди. Коли він залишається з Анні, його охоплює бажання сперечатися, аби побути на самоті. Це саме бажання приводить Раймона туди, де він найбільше страждатиме. Бажання сперечатися з самим собою.

Раймона вразило те, що він побачив. «Острів» важко було впізнати. Замість каменів, що вели через канал, — дві грубі дошки, міцно прибиті до стовпчиків. Рівень води у обвідному каналі різко впав, з обох кінців він засмічений мулом, який добирається вже й до середини. Все це затягується брудним зеленим конфетті ряски, якою живляться риби, жаби та водяні слимаки... Тут є й гірші зміни. Під корінь вирубано гай. Певно, висушуватимуть обвідний канал, робитимуть насип або просто рівнятимуть ґрунт. За деревами здригається земля, чути, як працює бульдозер. Праворуч на добрій чверті «острова» знищено всю рослинність, наче там пройшла перукарська машинка. Кущі акуратно зрізані під корінь, ожину вирвано — нема на що глянути. Тепер Раймон погано орієнтується, але все-таки просувається вперед по свіжозрубаних стовбурах та гілках до колишнього центра «острова» і насилу пізнає його по трьох пам'ятних для нього деревах. Галявину теж пошкоджено: кущі з однієї сторони вирубані, завдяки чому видно обидва береги Шельди і чорну дорогу, обсажену непоказними кущиками акації. Дорога високо підіймається вздовж старого рову, по ній проїздять велосипедисти. Раніше сонце світило на галявину лише згори. Дерева й трави кидали на землю чіткі тіні, і це надавало місцині урочистого вигляду. Тепер уся рослинність ніби втратила свіжість і блиск юності... Галявини не можна впізнати.

В Раймоновій уяві вона робилася з часом усе більшою. Тепер в порівнянні з широким краєвидом, що відкривається на Шельду, галявина мовби зменшилася. Це здивувало Раймона так само, як вигляд кухні у Анні та батьків, коли він повернувся додому. Хлопець дуже часто відтворював у своїй пам'яті ці кімнатки, але біль-

шими, яскравішими, ніж вони були в дійсності. А всі речі у цей час жили своїм життям: завіски пожовкли, стеля закурилася, квіти на клейонці та на шпалерах зав'яли.

Все, що залишилося від колишнього «острова», — це бурхливий розвиток життя, як завжди наприкінці квітня — на початку травня: вгорі буває сонце, внизу — рослинність. Земля ще не звикла до тепла, повітря плине у височінь тремтливими струменями, всі предмети здалеку повиті мрійливим серпанком, оживає кора дерев, розпукуються бруньки, набрякають бутони. Але вся ця зелень і сама весна ніби втратили свою яскравість.

Раймон сідає під деревом. Чого він прийшов? Юнак не може ні на чому зосередити увагу, тому й бліднуть для нього барви весни. Думка лине десь далеко, ще не повернулася звичка уважно дивитися довкола. Раймон машинально розминає пальцями молодий листочок. Він такий зелений, але Раймон і не дивиться. Йому здається, що він цілком віддається думкам про Анні, адже тільки вона одна має для нього значення.

Раймон раптово підводиться, подумавши: «Як би там не було, а «острів» уже не вернеться... Навіть коли б усе влаштувалося, ми б не змогли більше прийти сюди...» Він з подивом відчуває, що вже нібито чув десь ці слова.

Чути, — як хтось іде по дошках. Раймон інстинктивно ховається в чагарнику. З божевільною надією він думає: Анні!

Надія ця надто непевна. Один шанс на тисячу, щоб Анні в цей же час спала думка прийти на «острів». Та любов не нехтує такими зустрічами, яким на перший погляд бракує смислу. Життя удвох, про яке мрієш, — це ніщо інше, як отакі зустрічі, але щоденні, передбачені заздалегідь, коли один іде назустріч другому, і не

треба їм ні слів, ні пісень, ні віршів, ні мудрувань.

Раймон ледве встигає відповісти собі на питання, що він робитиме, коли це — Анні. Він не ховатиметься, може, навіть не треба буде пояснень. Усе залежатиме від Анні. Кроки наближаються. Відступу немає...

Значно більше шансів, що це «Чотири чоботи». В обвідному каналі риби більше не водиться, вона збилася у ставку, і вечорами, коли клює найкраще, рибалка потай закидає свою вудку. Винищення лісу — велика неприємність для нього, бо не буде за чим ховатися... зараз він навіть не здогадується, що поруч хтось є.

Раймон спантеличений: «Чотири чоботи» без вудки! Чи, може, хоче лише глянути, що тут діється, а потім принесе свої снасті? Справді, через хвилину він пішов. «Острів» зовсім безлюднів. Раймону вже здається, що безглуздо було приходити сюди...

Проте він знову сідає, притулившись плечем і шобою до стовбура, і бездумно пестить шорстку кору дерева та ще траву в тому місці, де востаннє лежала Анні. Багато спогадів водночас спливають у його пам'яті, сплітаються, зникають...

Раймон повільно підводиться, проводить тремтячою рукою по корі і раптом помічає, що дерева навколо позначені зарубками. Це означає, що завтра їх зрубать. На долоні юнак відчуває дотик нерівної поверхні. Адже деревам не скажеш «прощайте»! Це було б безглуздо.

Проте скоро вже вечір. Батьки хвилюватимуться. Раймонові треба поспішати додому.

З французької переклали
Михайло ДЕРІМОВ та Ніна СТОРОЖЕНКО

КАЛЕНДАР КОЛ «ВСЕСВІТУ»

СОЛДАТ З КОЛИСКИ. Мешканець міста Брамштедт у Федеративній Республіці Німеччини Йорген Лембеке одержав повістку військового призову. До призначення військової комісії він з'явився в колісці, яку везла його мати. Як з'ясувалося, Йоргену Лембеке не минуло ще й двох років.

В АНГЛІЇ ПОВАЖАЮТЬ ЗАКОНИ... Один 39-річний торговець в англійському місті Блумінгтоні вирішив одружитися з 79-річною

дамою, сподіваючись таким чином поліпшити своє матеріальне становище, але міські власті відмовилися зареєструвати цей шлюб, бо наречена не могла подати документів, які підтверджують, що вона досягла віку, в якому в Англії дозволено вступити в шлюб, тобто 18 років.

ОРИГІНАЛЬНА КОЛЕКЦІЯ. Якийсь Беняміно Ріверто з Ріо-де-Жанейро (Бразилія) збирає колекцію... нудних книжок. Про свою колекцію, яка нараховує вже біля 7000 томів, він розповідав по радіо, згадавши в своєму виступі, що він має в цій колекції одинадцять томів творів одного відомого бразильського письменника. Письменник відчув себе ображеним і викликав колекціонера на дуель. Але дуель не відбулася, і письменнику довелося задовольнитися офіційним вибаченням колекціонера.

ДЗЕРКАЛО В КЛАСІ. Коли вчитель пише щось на класній дошці, тобто стоїть спиною до класу, учні всіх епох і національностей почувують себе досить вільно й іноді починають пустувати. Особливо погано з дисципліною, мабуть, в школах штату Техас (США), бо шкільне керівництво штату розпорядилося — над всіма класними дошками приладнати дзеркала, щоб учитель, стоячи спиною до класу, міг бачити, чим займаються учні.

ІЕРОГЛІФИ І ЛІТЕРИ. В Китаї почала виходити нова газета, де кожна стаття друкується старовинними ієрогліфами і новим, латинізованим китайським алфавітом.

ПОРТАТИВНИЙ ТЕЛЕВІЗОР. В Німецькій Демократичній Республіці створено портативний телеприймач, який важить 11 кг.

ВОДА

О П О В І Д А Н Н Я

Дуже давно, коли я був ще зовсім малим, нашої сім'ї довелося жити в зубожілому князівстві Бомбейської провінції, на півдні Махараштри в одному глухому і бідному містечку, куди батька перевели по службі. Хоч містечко і вважалося окружним центром, його будиночки, надзвичайно темні і вогкі, скособочились від старості. Криві вулички були покриті галькою, подекуди з неї стирчали здорові валуни. Про жодний архітектурний план не доводилось і думати: будівлі були розкидані то тут то там, наче купи сміття, їх облуплені стіни рясніли вогкими плямами. Попід стінами пробивалася щетина колючої трави і росли якісь жалюгідні кущики. Рівчаки були повні брудної води. І ось у такому запустінні народжувались, росли і помирали люди. Нещасні, вони й не помічали гидоти, що оточувала їх. Це була їх рідна земля, і люди любили її.

Моя мати з мужністю терпіла всі злигодні нового життя. Але одна незручність була особливо нестерпною для господинь: містечко не мало води. Не було ні колодязя, ні річки, ні ставка. Тільки далеко за околицею било невелике джерело. Кожного дня від самого світанку люди тяглися ланцюжком за місто з великими мідними глеками на плечах. Біля джерела завжди збиралася черга. Десять-дванадцять пригорщ води — це все, чим доводилось обмежуватись людині протягом дня, бо приносити воду було і важко, і забирало надто багато часу. Вранці, вдень, увечері, вночі — тільки-но траплялась вільна хвилина — люди йшли до джерела набрати води, щось випрати, скупатись, помити посуд...

Мати просто замучилась від цього щоденного обов'язку. На щастя, наш будинок стояв трохи ближче до води, ніж інші. Та все ж дістатися додому з повним глеком було справою нелегкою. Для слабкої жінки це було однаково, що зрушити з місця гору. Батько мій не міг допо-

магати матері: він хворів на астму. Це був худий, виснажений хворобою, знесилений чоловік. На світанку вирушав він до себе в контору, опівдні приходив обідати, а потім знову до пізнього вечора сидів на службі. Таким чином, носити воду доводилось матері. Правда, якби батько був здоровий і сильний, мати однак не дозволила б йому носити воду, але то вже з іншої пісні.

Нас було троє братів — і все малеча. Ранком, коли батько йшов у контору, мати замикала двері на клямку і вирушала по воду. Ми в цей час звичайно ще спали. Перший, хто прокидався, підповзав до дверей і починав скиглити. Від цього прокидалися інші, і тоді зчинявся справжній лемент. Я був найстарший і вже де в чому розумівся. Сам плачучи, я в той же час намагався заспокоїти молодших братиків. Сусідів поблизу не було, і ніхто не приходив нас утішити. Часом, наплакавшись досхочу, ми притулялись одне до одного і так засинали на долівці біля порога. Коли мати, виправши білизну і умившись, поверталася додому з водою, вона на порозі натикалася на нас — жменьку сонних кошенят. Сердешна розуміла, що ми позасинали, вже добре наплакавшись, і тоді вона брала нас по черзі на руки, пригортала до грудей і сама плакала...

Так, усе це я добре пам'ятаю. І сьогодні перед моїми очима стоїть мати, пригортає до серця своїх синів і лле над ними сльози.

Мати часто нездужала на мігрень. Біль, наче той скорпіон, вгризався у мозок, але мати перетворювала страждання і, заливаючись сльозами, все носила й носила повні до краю глеки... Наша кімната наповнювалася димом, змішаним з випарами від вогких стін, і я, лежачи на циновці, задихався у цьому чаді й чекав, коли, нарешті, стукне знадвору клямка. День минав, і материні муки ставали нестерпними. Під вечір, не маючи сили продовжувати роботу, вона кидала все, лягала

на долівку, і, закривши обличчя руками, давала волю сльозам. Я підповзав до неї, силкувався зазирнути їй в обличчя і кликав: «Мамо! Мату-сю!» Мені ставало страшно, і я починав ридати. Тоді мама підводилась, обіймала мене, заспокоювала:

— Чого ти, дурненький? Нічого не сталося. Твоя мама з тобою. Я ще не помираю. Не бійся, отак я й житиму, доки хтось не доб'є мене.

Що й казати, мати була сильною жінкою. Хоч як скрутно їй доводилось, вона ніколи не здавалася, поралася у домі, невтомно боролася з життєвими клопотами. І в бідності вона не хотіла принижувати гідність своєї сім'ї, залишалася мужньою і непохитною.

Батько був їй цілковитою протилежністю — кволий тілом, слабкий душею. Боязливий і податливий, він не те що на молоко, але й на воду дмухав. Матері це, звичайно, не подобалося. І все ж вона ніколи не підвищувала на батька голосу, не дозволяла собі будь-якої неповаги до нього. Навіть з таким немічним чоловіком вона почувала себе господинею, вважала, що життя її складається більш-менш вдало. Траплялося, правда, що батькова безхарактерність виводила все-таки матір з рівноваги. Тоді вона починала переконувати його, що треба набратися мужності і діяти більш рішуче. М'який характер — річ непогана, але дозволити, щоб тобі сідали на голову, — це вже нікуди не годиться! Та батько не дуже слухав ці розмови. Честь? А яка від неї користь бідареві? Та й характеру людині не переробиш, звідки ж тут візьметься твердість?

Кожного дня, тільки-но розвидниться, батько йшов до своєї контори. Спочатку мати дивувалася: куди це він іде так рано? Батько пояснював, що з учорашнього дня залишилась якась робота і що її треба якнайшвидше закінчити. Цього було досить — мати сліпо вірила йому. Вона прокидалася раніше за батька, гріла йому для гоління воду, кип'ятила чай. Потім, коли батько вже піде, вона замикала двері на клямку і вирушала по воду. Так минали дні.

Якось ще на світанку, мати взяла глек і подалася до джерела. Батько вже пішов до себе на службу. Перед нею стелилася німа й безлюдна дорога. Підійшовши до джерела, мати раптом здибовано зупинилася. Вона побачила там батька, який, засукавши рукава, насилу піднімав глек з водою:

— Це ти?! Для кого ти набираєш воду?

— Для пана начальника, — спокійно відповів батько, наче в цьому не було нічого дивного.

Мати похитнулася, як від удару. Так ось для якої роботи її чоловік щодня майже вдосвіта йде з дому! Вона скипіла од люті, серце шалено закалатало! Вперше в житті ця витримана жінка втратила самовладання. З її уст полилася дошкульна лайка — дісталось і начальникові, і батькові. Та краще померти з голоду, кричала вона, ніж отак принижуватись, стати водоносом свого начальника! І, палаючи гнівом, мати кинулася додому.

Це була для неї нестерпна образа. Адже її чоловік не слуга начальника, а державний чиновник. Він служить рахівником у фінансовому відділі податкового управління і за свою роботу одержує платню від уряду. І такого поважного чиновника, можна сказати, державну людину, начальник посилає носити воду для своєї сім'ї, і він покійно носить! Де ж тут справедливість?!

Цілий день мати не знаходила собі місця. Що робити? Куди податись? Вона обмірковувала різні способи помститись, але потрібного рішення не було. Від цих болісних душевних переживань у неї знову страшенно розболілася голова. Того дня в нашій хатині не топилася піч, не варилася їжа. Мати увесь день пролежала на долівці, закривши лице руками. Опівдні повернувся батько, мовчки розпалив вогонь, зварив рису, попоїв сам і нагодував усіх нас. Після цього він так само мовчки одягнувся і знову пішов до контори.

Мати пролежала так до вечора. Вона мучилася так, наче її вдарили у найболючіше місце.

І раптом у неї сяйнула якась думка. Вона схопилася і сказала мені:

— Збирайся швиденько, нам треба йти!

По її обличчю я зрозумів — вона щось надумала. Мені здавалося, що вона збирається по-квитатись із самим начальником.

— Куди ми підемо, мамо? — запитав я з острахом.

— У храм махадева-джі¹, синку.

Мати накинула на голову кінець сарі², захопила з собою горшечок з жертвним рисом і вийшла з хати. Я ледве встигав за нею, тримаючись за її палець. Братіки мої залишилися вдома — вони мирно спали.

Підійшовши до храму, мати озирнулася і сіла біля огорожі. Її очі весь час тривожно оглядали тих, хто заходив у храм, — вона, видно, чекала на когось.

Пройшло вже чимало часу.

— Ма-а-мо, ходімо додому, — почав я скиглити.

— Перестань! — прикрикнула вона. — Мені ще треба почекаати.

Я замовк.

Люди заходили і виходили. Нарешті, з'явилася товста чепуруха в пишному сарі — начальникова жінка. Попереду біг розсильний у формі, з бляхою на грудях. Юрба розступилася, і жінка начальника поважно пропливла за огорожу. Побачивши її, мати одразу схопилася, як стріла, кинулась уперед, схопила товстуху за прикрашену браслетами руку і заліпила їй ляпаса. Начальникова жінка похитнулася і заверещала. Я знав — рука у матері важка.

— Забирайся додому! — голосно сказала мати. — Іди до свого чоловіка і скажи, що тебе побила жінка того самого рахівника, якого він примушує носити для тебе воду. І запам'ятай: якщо він не перестане принижувати мого чоло-

¹ Махадева-джі — всевишній.

² Сарі — верхній одяг індійських жінок, довгий і широкий шматок матерії, яким обмотують тіло.

віка, я тебе на порох зітру! Горло тобі перегризу! Не задавайся своєю владою, знай, і бідняки мають гордість, і вони бережуть своє чесне ім'я!

Потім мати повернулася спиною до збентеженої начальничихи, яка все ще стояла на тому ж самому місці, потираючи червону щоку, і, не звертаючи уваги на всіх інших, вхопила мене за руку і твердим кроком вийшла за храмову огорожу. Але вона ще довго тремтіла, ніяк не могла заспокоїтись від невимовного гніву.

Цілу дорогу я мовчав і тільки намагався міцніше вчепитися за палець матері. Вже біля самої хати я трохи посміливішав і запитав:

— Мамо! А ти й справді перегризеш горло начальничихій?

— А ти думав?! Перегризу! І кров її вип'ю!

— Але ж це буде вбивство, а убивць вішають? Правда?

— Ну й нехай мене повісять! Мій чоловік — злидар та ще й ганчірка. Що ж мені робити? Я жжену із світу кожного, хто захоче користуватись його бідністю і безхарактерністю, а там — хоч на шибеницю... Краще вмерти, аніж отак вічно терпіти образи!

Переступивши поріг хати, я кинувся матері на шию.

— Не вмирай, не треба! Якщо тебе не буде, кого ж ми будемо звати «мама»?

Мати міцно притулила мене до грудей, очі її наповнились сльозами.

— Ні, синку, ні. Я не помру. Хіба мені можна вмерти? Тоді у нас все пропало...

З маратхі переклали
В. ГНАТОВСЬКИЙ, І. КУДРЯВЦЕВА та
І. РАБІНОВИЧ

КАЛІДАСКОЛ «ВСЕСВІТУ»

ДО БОГА ПО ДОПОМОГУ. Власник англійської кіностудії Філіпп Джуліс, який внаслідок виробничих невдач втратив три мільйони фунтів стерлінгів під час зйомок фільму «Непотрібні можуть забиратися геть» — вступив ченцем до монастиря бенедиктинців у графстві Глочестер.

ШКІЛЬНИЙ РЕМОНТ НА ЗАХІДНОНІМЕЦЬКИЙ ЛАД. Після ремонту одної з шкіл у Бонні (ФРН) виявилось, що її класи поділено мурми. Попередні 50 років діти католиків і євангелістів училися в цій школі разом. В державі Аденауера визнали за потрібне відділити дітей різних віросповідань цегляними мурами.

МОДЕРНИЙ ШИРВЖИТОК. Під час світового конгресу винахідників у Брюсселі продемонстровано, зокрема, апаратуру для безболісного виривання пір'я у живих курей, ванну, в якій можна утворювати морські хвилі, щоб схуднути, і купальні костюми з матерії, через яку вільно проходить ультрафіолетове проміння; в таких костюмах все тіло купальника загоряє рівномірно.

ПОВІТРЯ БЕЗ ОБМАНУ. В американських магазинах з'явилися у продажу консервні банки із стисненим гірським повітрям. На банках наліплено етикетки з написом: «Чисте повітря зі штату Мейн без хімічних додатків».

УЛЬТРАЗВУКИ І МЕДИЦИНА. Як установлено, ультразвукові хвилі від різних родів тканини людського тіла відбиваються по-різному. Хворі тканини інакше відбивають ультразвуківі хвилі, ніж тканини здорові. Спираючись на цей факт, англійські лікарі Дональд і Мак Вікар сконструювали спеціальний апарат, який на підставі луни відбитих ультразвукових хвиль встановлює, які внутрішні органи людини хворі.

ДЕ ГРІШНІ, А ДЕ ПРАВЕДНІ? Клуб у Дорчестері (Великобританія), який носить назву «Грішні й праведні» і приймає до числа своїх членів лише поліцаїв або осіб, які були виправдані за недостатністю доказів, влаштував бал на честь міжнародної поліцейської організації «Інтерпол». Кульмінаційним пунктом балу була поява кількох колишніх поліцейських офіцерів, які самі стали тепер злочинцями.

ГОЛЛІВУД ЗАРОБЛЯЄ. Американський публіцист Гаролд Ебел підрахував у своїй статті «Культура й політика», що з часу останніх подій у різних країнах Сходу в Голлівуді поставлено, між іншим, такі фільми: «Операція «Середній Схід», «Пригоди на Середньому Сході», «Буря над Середнім Сходом», «Полум'я над Іраном», «Полум'я над Іраком», «Леді з Лівану», «Йорданія в полум'ї».

ПОЧАТКИ І КІНЦІ. Міністерство оборони ФРН видало наказ про військові листи: «Військова кореспонденція мусить складатися з трьох частин: початку, основної частини й закінчення. Зміст листа мусить бути викладений в основній частині».

ЛЯН ШАНЬ-БО і ЧЖУ ІН-ТАЙ

Китайська народна драма на 8 картин

Дійові особи:

ЧЖУ ГУН-ЮАНЬ	— заможний освічений чиновник (років 40—45).
ТЕН АНЬ-ЖЕНЬ	— його дружина (біля 40 років).
ЧЖУ ІН-ТАЙ	— їх дочка (16 років).
ЖЕНЬ СІНЬ	— раба (служниця), закріплена за ЧЖУ ІН-ТАЙ.
ЛЯН ШАНЬ-БО	— юнак, 17 років, син заможних батьків.
ШІ ЦЗЮ	— його слуга.
ШІ МУ	— дружина вчителя — наставника ЛЯН ШАНЬ-БО і ЧЖУ ІН-ТАЙ в місті Ханчжоу.
ЛЮ ПО	— сваха.
ЦЗЯ ЮАНЬ	— дворецький в домі Чжу. Раби, служники.

КАРТИНА І

Кабінет-бібліотека в палаці Чжу Гун-юаня. Поважно входить Чжу Гун-юань, за ним — його дружина Тен Ань-жень.

Ч жу Г у н-ю а н ь
Ін-тай в Ханчжоу мріє ще навчатись!..

Т е н А н ь-ж е н ь
Не спить, не їсть. Це діло не пусте...

Ч жу Г у н-ю а н ь
Твоя вина, що впертою росте!

Т е н А н ь-ж е н ь
Мов скарбом, нею міг і ти втішатись!

Ч жу Г у н-ю а н ь
Мені, ти знаєш, донька наймиліша.
Та Чжу родини честь хай береже:
Одружується хай собі скоріше
І терем свій жіночий стереже!

Тен Ань-жень

Але ж не їсть ці дні вона! Невже
Тобі не шкода? Хто ж її утішить?..

Чжу Гун-юань

Жаль батькові і матері дитину.
Та нам покори, бачиш, не чекать.
Сходи до неї, дорога дружино,
Зумій хоч ти її переконать...

(Входить служниця Жень Сінь).

Жень Сінь *(набік)*

Йй хитрувать — не позичати вміння.
(До Чжу Гун-юаня). О пане! Хвора
панночка зовсім.

Мовчить, похмура і зітха донині
З самого ранку. Я вам розповім...
Я так хвилююсь...

Чжу Гун-юань

Що? Вона нездужа?!
Мені ця новина, скажу, страшна!..

Тен Ань-жень

Ти, муже, сам у цьому винен дуже —
Не хочеш, щоб училася вона.
Хутчій тепер туди, до неї в спальню!
Провідаємо нашу ми Ін-тай. *(Хоче йти).*

Жень Сінь

Ні, пані люба! Та ж вона недавно
Лише заснула. Відпочине хай.

Чжу Гун-юань

Боюся: лихо ще якесь настане...
Як вилікувать дівчинку?..

(За сценою чути викрики віщуна-ворожбита).

Жень Сінь

В цю мить
Насмілюсь вам порадити, мій пане,
Рабу послухать. Чуєте — кричить
Провісник долі. Може, запросити?

Тен Ань-жень

Я думаю, що це було б не зле.

Чжу Гун-юань

Тоді запрошуй.

Жень Сінь

Слухаюсь. *(Поспішно виходить).*

Чжу Гун-юань *(суворо до дружини).*

Мовчи ти —

Якщо порає вчитись їй!

Тен Ань-жень

Але... *(Входить Жень Сінь).*

Жень Сінь

Ось і віщун.

Чжу Гун-юань

Запрошуй же!

Жень Сінь

Прошу вас,
Добродію! *(Перевдягнена в ворожбита, входить Чжу Ін-тай).*

Чжу Ін-тай *(набік)*

Лише сказали це
«Добродію» до мене і «прошу вас» —
Минув весь острах, не горить лице.
(Вклоняється).

Велика честь така для мене! Знайте:
За ваш поріг не йде нога моя...

Чжу Гун-юань

Даруйте, любий; я прошу: сідайте!

Чжу Ін-тай

Спасибі вам. Посмію сісти я.
Здається, на обличчі в вас тривога?

Чжу Гун-юань

У тім причина, бачте, що вона,
Дочка моя, збирається в дорогу,
В Ханчжоу вчитись... дівчина... одна!..
А я не згоден. От вона й хворіє
З нудьги, образи. Що мені вчинить?
Чим лікувать? Ін-тай — моя надія.
Прошу вас погадати я.

Чжу Ін-тай

Болить
Мені за неї! Тому я охоче
Прохання ваше виконаю тут. *(Ворожить).*

Так... дома дні летять її дівочі...
Але хвороби й горе бідну ждуть!
Говорить сушу правду це гадання.

Жень Сінь

Виходить, з дому треба їхати їй?

Ч жу І н- т а й

І якщо вчитись дівчині такій —
То ліпшого й не треба лікування!

Т е н А нь- ж е нь

Тепер, коли сказав віщун, добріший
Ти будеш?

Ч жу Г у н- ю а нь *(перебиваючи її)*.

Ні! Не згоден я. Ніяк.

(Звертається до Жень Сінь).

Іди, раба, срібла візьми... скоріше!
Віддяч за працю!

Ж е нь С і н ь

Слухаю вас!.. так... *(сміється)*.

Ч жу Г у н- ю а нь *(гнівно)*.

Чому смієшся?.. Ти!.. Раба!..

Ж е нь С і н ь

О!.. пане!..

Сміюся — адже ваша це дочка.
Якщо так помилились — то погано ж
Обое її знаєте!..

Т е н А нь- ж е нь

Яка

Пригода!.. Я засліплена тобою.
А бачила ж: дивацька ворожба!
Здалось мені: стоїть переді мною
Учений син чиновника.

Ч жу Г у н- ю а нь

Ганьба!

Недобрий жарт І н- т а й нам учинила.
Це непристойно!

Ч жу І н- т а й

Тату, зрозумій,
Прости мені, не сердься, — я ж зуміла
Так добре грати! Чуєш, тату мій,
Я знов перевдягнуся, і не визнає
Ніхто мене в Ханчжоу.

Т е н А нь- ж е нь

Подивись,

Як донечка учитися жадає!
Ти ж батько. Хай поїде. Поступись
Її благанню.

Ч жу Г у н- ю а нь

Значить, ти говориш,
Зуміла батька нині ошукать?

5*

Усе це, доню, сталося так скоро,
Що просто я не встиг тебе впізнати.
Подумай, у Ханчжоу доведеться
Не два й не три дні вчитися тобі!
Відома стане витівка юрбі —
Вона і з нас і з тебе насміється.
Ти всю сім'ю знеславиш.

Ж е нь С і н ь

О мій пане!

Ви не турбуйтеся. Перевдягнуся
І я майстерно так, що хто не гляне —
То не впізнає. Я за це беруся.
Жень Сінь за хлопчика віднині стане!
У панночки я буду слугувати!
І якщо хто впізнає, то...

Ч жу Г у н- ю а нь

Не дано

Моєї згоди вам!

Ч жу І н- т а й

Татусь...

Ч жу Г у н- ю а нь

Мовчать!

Ця неписьменність — благодать для
мене.

Дочка ж не щастя зичить, а біди.
І н- т а й, прошу я: в терем свій іди,
Виконуй слово батьківське свяченне!

Ч жу І н- т а й

Невже навчання — це мені на гірше?
Ти сам говориш, що у нас в роду
Усі письменні. Предків наших вірші
До нас дійшли. Ні, батьку, я піду
У храм науки! Адже, донька ваша —
Я із родини всіх письменних Чжу.
Буть неуком — гірка для мене чаша,
Не потерплю насмішку я чужу.

Ч жу Г у н- ю а нь

А я ніяк дозволити не можу,
Щоб оганьбився так мій чесний дім.
Навчайся дома! А за огорожу
Не смій виходить — і кінець на цім.

Ч жу І н- т а й

Одначе до наставника повинна
Я їхати неодмінно.

Т е нь А нь- ж е нь *(до чоловіка)*.

Чом же ти

Глухий до того, що тобі дитина
Весь час говорить? Краще відпусти!
І я не знесла б. А вона хворіє,
Бо марить тими віршами...

Жень Сінь

Так!.. Так!..

І я скажу, що мало в нас надії
На видужання панночки.

Чжу Ін-тай

Однак

Мій батько і не чує... Ці докори
І ця відмова — лиха повні вщерть.
Мене з моїм бажанням тільки смерть
Помирить! Я пішла... Я дуже хвора...
(З гіркотою йде до виходу).

Тен Ань-жень

Ін-тай!

(Дівчина відвертається).

Не гнівайсь, донечко, без міри.

(До Чжу Гун-юаня).

Залізне в тебе серце, кам'яне!
Нечулий ти! Подумай: ми ж не звірі!
Послухай, чоловіче, ти мене...

Жень Сінь

О, згляньтєся! Я стану на коліна.
(Стає на коліна).

Чжу Гун-юань

Боюся я, що, може, прийде час,
Коли лукавство ваше це для нас
Ще дорого обійдеться!.. А нині
Іди, Ін-тай, одіння це хлоп'яче
На себе знову вільно одягни —
І в путь готуйся. Та мовчи!.. Ти, ба-
чиш,
Ти насмієшся з дому!.. Не вини,
Якщо листа одержиш ти від мене,
А в нім наказ... Тоді вже повертайсь!
На тебе я чекатиму щоденно.
А не послухаєш — мовчи та кайсь
За наслідки...

Чжу Ін-тай (уклонившись).

О батьку мій! Тривогу
Забудь віднині. В терем я іду
І з радістю готуюся в дорогу.

Тен Ань-жень

Жень Сінь! Тепер надай їй допомогу,
Склади всі речі... або я складу!..
(Чжу Ін-тай, Тен Ань-жень і Жень
Сінь виходять).

Чжу Гун-юань

Клянусь, не зможу, певно, до ско-
нання
Це батьківське забути хвилювання!..

КАРТИНА II

Лян Шань-бо (за сценою).

Веди, Ші Цзю, мій слуго, в путь-до-
рогу.
Настав омріяний роками час.

(Входять Ші Цзю з жердиною, на од-
ному кінці якої скринька з книгами,
на другому — речовий мішок, і Лян
Шань-бо).

Із рідних місць до вчителя в Хан-
чжоу!..

Книжки та речі — все багатство в нас.
П'ять лі пройшов я нині по долинах.
Жовто-рожевих персиків хмарини
Скрашають кожен закуток землі.
А десять лі пройшов я нині в селах.
Там абрикоси пух під ноги стелять.
Як хороше!.. А ззаду на шпилі,
За хмарами ясного білоцвіту,
Здається, ніби аж на грані світу,
Залишився мій отчий рідний дім.
Я пам'ятаю, як перед розстанням
Батьки мої з сердечним хвилюванням
Наказ мені давали щиро в нім.
Щоб добре їв, з хворобами не знав-
ся —

Пораяла так матінка мені.
Аби був чемним із людьми, старався,
В думках завжди з наукою єднався —
Давав отець напучення ясні.
І ось тепер шляхи мої такі! —
В Ханчжоу вчитись!.. Щоби їх надії
Невдячністю, бува, не обмануть.
О люблячі серця далеких рідних,
Невже ваш син не з відданих і гід-
них?
Махну я батогом — і скорше в путь!

Ші Цзю

Ой молодий мій пане, ви довкола
Погляньте: чарівний який пейзаж!

Лян Шань-бо

Не помилився ти: китайський, наш!
Ряхтить парчею ніжний цвіт тополі.
Темнозелених гір стоять громади,
Вирують води, чисті та ясні.

Ші Цзю

А на деревах іволги так радо,
Паруючись, ведуть свої пісні!

Лян Шань-бо

А як трава скрізь пишно зеленіє!

Ші Цзю

Дивіться, онде пастушок малий
З-за спини у вола пускає змія.

Лян Шань-бо

Весняний вітер нам в обличчя віє.
Стомились ми... Ти знаєш, друже мій,
Піди, Ші Цзю, у подорожніх, нині
Знаходимося де ми, запитай.

Ші Цзю (кричить у глибину).

Ей, сестро старша, хвилюк зачекай—
Скажи, в якій знаходимося місцині?
(За сценою чути дівочий голос: «Цао-
цяогуань, Цаоцяотін!»,
що значить: «застава Цаотяо, альтан-
ка перед Цаотяо»).

Застава Цаоцяо перед нами.
Намет-альтанка, бачу я, стоїть.

Лян Шань-бо

Намет спочити нам у нім велить —
Щоб путь стелилась легше під ногами.
(Завіса відкривається. Намет. Над
ним звисають і гойдаються віти то-
поль. Лян Шань-бо злізає з коня і
заходить у намет перепочити. Ші Цзю
прив'язує коня. Перевдягнена в хлоп-
ця, входить Чжу Ін-Тай. Несучи
скриньку з книгами і речовий мішок,
за нею входить Жень Сінь. Вона та-
кож у хлопчачому перевдязі).

Чжу Ін-тай

Душа моя радіє і співає,
Що врешті таки вирвалася я
З дівочої. Як сонечко сіяє!
Над головою — голубінь безкрая,
Внизу розвілля просторів рясних,
Так легко — навіть висловить
не можу.
Але чому це стрічні й перехожі
Так дивляться на мене?..

Жень Сінь

Хто ж із них,
Скажіть мені, поглянути не хоче
На вроду учня ніжну й чарівну?

Чжу Ін-тай

Нам маскувати треба цю дівочу
Привабу,— завжди і на кожнім кроці
Потрібно бути обережним! (Бачить
намет).

Ну —

Тепер і з коней можемо зійти ми,
В наметі з півгодинки відпочить.
(Жень Сінь робить кілька кроків, за-
ходить у намет, потім повертається
назад).

Жень Сінь

Але ж, Ін-тай, за стінками за тими
(показує)

Юнак якийсь освічений сидить...

Чжу Ін-тай

(нерішуче дивиться вбік намету).

Юнак... тоді і тут ми відпочинем,
Під тінню цих дерев...

(Сходить з коня і влаштовується під
деревом).

Жень Сінь

(Прив'язавши коня, милується з пур-
хаючого метелика).

Метелик! Ах!

(Жень Сінь ганяється за метеликом,
ловить його і знову пускає; потім ви-
ходить Ші Цзю — і ловить його).

Жень Сінь

Це мій...

Ші Цзю

Це твій? А прізвище у тебе —
Метелик теж?

Жень Сінь

Хотів би...

Ші Цзю

Ну, раз так
Подобається він тобі — не буду
Перечити у цьому. Ось!.. візьми.

Жень Сінь

Я дякую тобі (грається метеликом).

Ші Цзю

Куди ви нині
Прямуєте, пробачте?

Жень Сінь

У Ханчжоу
Учитися.

Ші Цзю

Учитися? Це — ти?

Жень Сінь (необачно).

Так! Тобто ні. Це молода зі мною...

Ші Цзю
Що — молода, сказав ти?

Жень Сінь
Ой, плету ж я!
Учитись їде молодий наш пан.

Ші Цзю
Дорослий пан мій також у Ханчжоу
Зі мною їде вчитися.

Жень Сінь
Це правда?
(Слуги йдуть кожен до свого госпо-
даря).

Ші Цзю і Жень Сінь
(разом).

О пане мій, поважний той юнак
В Ханчжоу також їде, він жадає
Премудрості навчитись.

Лян Шань-Бо і Чжу Ін-тай
(разом)
Що ти кажеш?
(Уважно розглядають один одного).

Лян Шань-Бо
Добродію! Бажаю щиро вам
Я доброго здоров'я.

Чжу Ін-тай
Я вам також.

Лян Шань-Бо
Шановний, ви, здається, до Ханчжоу
Прямуєте учитись?

Чжу Ін-тай
Так! А ви?
Ви також, о добродію?..

Лян Шань-Бо
Звичайно.
А як зовуть наставника того,
Що їдете до нього?

Чжу Ін-тай
Мен зовуть
Шановного учителя.

Лян Шань-Бо
Чудово!
До нього також їду я — й виходить,

Товариші ми з вами по навчанню,
По духу...

Чжу Ін-тай
(соромливо)
Що ж... виходить, справді так.

Лян Шань-Бо
Дозвольте запитати вас, шановний,
Високе ймення носите яке ви,
А також роду-племені якого?

Чжу Ін-тай
Із роду Чжу я, йменням Чжу Ін-тай.
Село моє Чжуцзячжуаном зветься.
А ви?

Лян Шань-Бо
Я — Лян Шань-Бо. Слуга покірний.
З повіту я Хойцзі. А наша зустріч,
Мені здається, справді обіцяє
Багато нам цікавого!

Чжу Ін-тай
(Від хвилювання нічого не може ска-
зати).

Лян Шань-Бо
Ваша путь
Така далека! Треба сподіватись,
Що родичів ви маєте в Ханчжоу
Чи може друзів. Вірно я сказав,
Ласкавий мій добродію?

Чжу Ін-тай
Нікого
Немає там у мене.

Лян Шань-Бо (набік)
Каже він:
«Нема нікого там у мене»... Сам я
В далекий край поїхав, мало в мене
Там родичів... А він — хоч молодий,
Та, мабуть, знаний і притому здібний.
А що своїм талантом переважить
Ще багатьох — не сумніваюсь я!

Чжу Ін-тай
(набік)
Мені він не набридне, бо нітрохи
Не легковажний він, — і поведінка,
Слова і дії кажуть, що порядний,
Статечний і серйозний хлопець він!

Чжу Ін-тай і Шань-Бо
(разом)
Бажаю вам я успіху в навчанні —
Чого б лише не коштувало це!

Ч жу І н-т ай
Добродію мій, чому ви похмури?

Л я н Ш а н ь-б о
Боюся, що невічливі й зухвалі
Мої слова в вас викличуть лиш осуд,
Що неприємно буде вам од них.

Ч жу І н-т ай
Даремно не турбуйтеся.

Л я н Ш а н ь-б о
В душі я
Одну плекаю думку благородну —
Бажаю я із вами побрататись!

Ч жу І н-т ай *(глибоко зітхає)*
Скоритись треба наміру цьому...
Але я молодий іще роками,
Боюсь, що брату старшому багато
Завдам турботи, може й надокучу.

Л я н Ш а н ь-б о
Ви надто скромні. Скільки років вам?

Ч жу І н-т ай
По вісім двічі буде в цьому році.

Л я н Ш а н ь-б о
Шістнадцять років? І не сором вам!
Лише на рік один од вас я старший.

Ч жу І н-т ай
То вам сімнадцять?

Л я н Ш а н ь-б о
Так.

Ч жу І н-т ай
Тепер скажу я:
Брат старший — буде старшим, а мо-
лодший —
Молодшим братом. Ось тобі уклін.

Л я н Ш а н ь-б о
Зажди хвилинку. Ти і я повинні
Замість святкових пахощів узяти
Землі у пучки й під відкритим небом
Віддати один одному уклін.

*(Лян Шань-бо і Чжу Ін-тай стають
навколішки один проти одного і кла-
няються).*

Л я н Ш а н ь-б о і Ч жу І н-т ай
(разом)
По вісім ми поклонів тут поклали —
І побратимами навіки стали.

Ч жу І н-т ай
Всі злигодні й печалі — пополам!

Л я н Ш а н ь-б о
Якщо на двох один лиш кінь знайде-
ться —
Обом на нього сісти доведеться.
*(Ші Цзю веде, взявши за руку, Жень
Сінь. Обое також стають на коліна і
кланяються один одному).*

Ч жу І н-т ай
О старший мій шановний брате Лян!

Л я н Ш а н ь-б о
Достойний мій молодший брате Чжу!

Ш і Ц з ю
Тепер я в тебе старший брат, Ші Цзю.

Ж е н ь С і н ь
Тепер я твій молодший брат, Жень
Сінь.
На нашу дружбу, знай, не ляже тінь!

Л я н Ш а н ь-б о і Ч жу І н-т ай
(разом)
Цей день не в силі вже ніщо зітерти—
Єднає вірна дружба нас до смерті.
(Обое встають).

Л я н Ш а н ь-б о
Ви що тут робите?
Ш і ц з ю і Ж е н ь С і н ь
(разом)
Ми також побратались! *(Встають)*

*(Лян Шань-бо і Чжу Ін-тай смі-
ються).*

Ж е н ь С і н ь
О пане мій! В дорогу нам пора.
Л я н Ш а н ь-б о і Ч жу І н-т ай
(разом)
Ну що ж, ведіте коней, та скоріше!
*(Ші Цзю і Жень Сінь підводять ко-
ней).*

Л я н Ш а н ь-б о
Достойний брате, будем їхати ми
Віднині поруч!

Ч жу І н-т ай
Любий старший брате —
Прошу тебе!

Лянь Шань-бо

А я тебе, достойний
Молодший брате!
(Лянь Шань-бо і Чжу Ін-тай разом сідають на коней. Ші Цзю і Жень Сінь на жердини беруть скриньки з книгами і речові мішки. Всі разом виходять).

Лянь Шань-бо

Радісно мені,
У серці в мене — гордість невимовна,
Що так люб'язно й щиро побратались
Ми тут, на Цаоцяо!

Чжу Ін-тай

Нам тепер
Дорога не страшна, і самотина
В дорозі не злякає нас.

Лянь Шань-бо і Чжу Ін-тай
(разом)

Чудово!
Запалені своїх сердець наказом,
За мудрістю в Ханчжоу їдем разом.
(Виходять).

КАРТИНА III

(Входить Ші Му з листом у руках).

Ші Му

Навчає вчитель учнів своїх... тільки
І я про них турбуюсь, я — дружина
Учителя!.. Наскільки пам'ятаю,
Не бачила ще в нього я таких
Кмітливих, ширих учнів! То ж і лю-
бить
Він їх, і дуже це мені приємно.
Ось лист Ін-тай прийшов од батька.
Треба
Негайно передати його Жень Сінь.

(Про щось задумується).

Згадала я Ін-тай, і знову сумнів
Закравсь у душу. Хай він і одитий
В одержу чоловічу, та жіночість
У нім помітно. Так це чи інак —
Ніяк не розгадаю. А цікавість
Велика в мене! Я Жень Сінь покличу
І досить хитро випитаю правду.
Жень Сінь, де ти?

Жень Сінь *(за сценою)*

Я тут! *(Ввіходить).*
Навіщо ви,
О матінко, покликали мене?

Ші Му

Ну, як же розпитати, що за спосіб
Придумати?

Жень Сінь

О матінко, вам чаю?
Чи вишивати хочете?

Ші Му

Із дому
Для панночки є лист.

Жень Сінь

Не може бути!
Яка у мене панночка в Ханчжоу?

Ші Му *(сміється)*

Так, панночка всю правду розказала
Давно мені! Обманювати годі!

Жень Сінь *(схвильована)*
Піду спитаю панночку!

Ші Му *(спиняє її)*

Яку...
Яку спитаєш панночку?

Жень Сінь

Ой... леле! *(Падає на коліна)*
Ви не виніть мене за неправдивість,
Що у словах моїх така нещирість,
Мій пан велів про це не говорити.

Ші Му

(допомагає їй встати, сміється).
Ти не хвилюйся і не бійсь нічого,
Піди листа їй віднеси.

Жень Сінь *(бере листа).*

Спасибі
Вам, матінко! *(Виходить).*

Ші Му *(голосно сміється).*

Спасибі... Ха-ха-ха!..
В Конфуція три тисячі було їх,
Цих учнів, і, напевно, ні одного,
Похожого на Чжу Ін-тай, не можна,
Як не бажала б я, між них знайти!
(Сміючись виходить. Під музику розкривається завіса. Бібліотека. Крізь

вікна видно розкішний пейзаж — го-
ри, чудову прозору ріку. З книгою в
руках входить Чжу Ін-тай.)

Ч жу І н-т а й

Коли удвох при лампі вечорами
Ми учимось, то лампа відкидає
Назад дві тіні, а в цей час троянди,
Червоні, свіжі, ароматом сад
Наповнюють...

(Сідає за стіл, читає. Роздумує, за-
криває книгу).

О, що за дивний розум,
Яке то серце добре й благородне
У брата старшого! Живем ми разом,
То почуття й характери зійшлись.
Уже давно я бережу у серці
До нього почуття палке, велике.
А от коли задумаюсь про це я
На самоті — ой, соромно мені
Стає тоді! З учителем сьогодні
Ми знов про нього довго говорили.
Чому ж турбота й дивне хвилювання
Не залишають досі ще мене?

(Підперши щоку рукою, читає і по-
ступово засинає).

(Входить Лян Шань-бо)

Л я н Ш а нь-б о

Достойний брате Чжу! О гідний
брате!

(Бачить, що Чжу Ін-тай спить).

Заснув. Я, власне, запитати хочу
Одне тут місце, тільки ні, не буду
Тривожити його спочинок я.

(Хоче вийти).

Яка тонка, благоденська в нього куртка!
Хіба не знає він, що тут, на вітрі,
Продме його, що так він захворіє?
Зніму свою, накрию я його.

(Знімає синю куртку, накриває нею
Чжу Ін-тай).

А сам піду я до вікна і сяду
До сонечка, тихенько почитаю! (Йде
до вікна).

Ч жу І н-т а й

(помалу просинається).

Я вірші прочитала — і стомилась.
Ой! Сонечко з вікна уже пішло.

(Помічає на собі куртку).

Не дивно, що я спала і так тепло
Було мені! Брат старший постарався
Укрити мене. (Помічає, що куртка
порвана і дістає голку з ниткою).

Еге! Уже протерлась
Ця курточка. Багацько, знаю, книг
Брат старший прочитав — і не
помітив,
Що куртка і протерлась і порвалась...
(Чжу Ін-тай шиє, Лян Шань-бо ди-
виться з-за спини).

Л я н Ш а нь-б о

Казали, він кмітливий у навчанні.
Це правильно. Я лиш цього не знав—
Що він уміє шити і латати!

(Тихенько наближається до Чжу
Ін-тай).

Ч жу І н-т а й

Я голкою для брата попрацюю,
Я з ниткою і почуття до нього
У курточку зашию.

Л я н Ш а нь-б о

(З подивом дивиться, як вправно во-
лодіє голкою Чжу Ін-тай).

Гарно як!.. (сміється).

Молодший брате мій, ти так
мистецьки

Умієш... ха-ха-ха!.. держати голку,
Що вигаптуєш фенікса й дракона
На білому шовковім полотні —
І переможеш кращих вишивальниць!

Ч жу І н-т а й

(злегка уповільнюючи рухи).

О старший брате, дуже недоречно
Мене ти вихваляєш. Ми з тобою
Вчимося так далеко від батьків.
Невже при необхідності прохати
Нам голку й нитку у других потрібно?
Грубе шитво це... шию я незграбно...
Яка ж я вишивальниця тобі?
(Шиє, нарочито незграбно тримаючи
голку).

Л я н Ш а нь-б о

Жартую я, дозволь хоч подивитись...

Ч жу І н-т а й

Не треба, ні!

Л я н Ш а нь-б о

Ну що ж, не дозволяєш,
Щоб подивився я — то я й не буду...

Ч жу І н-т а й

(продовжує шити).

В майбутньому, о старший брате Лян,
Прошу не жартувати так. Невже ти
Гадаєш, що в руках держати голку

Одні жінки уміють? Краще, брате,
Йди до вікна і книжку там читай.
(Лян Шань-бо заходить то справа, то зліва і бачить на вухах Чжу Ін-тай сліди від сережок).

Лян Шань-бо *(здивовано)*.
А чом у тебе на вухах помітні
Сліди сережок? *(дотикається рукою вуха)*.

Чжу Ін-тай
Курточка готова.
Брат старший може одягати.
(Подає куртку наліво, але там нікого немає. Вона обертається вправо і помічає, з яким подивом дивиться на неї Лян Шань-бо. Розуміє його підозру).

Бачу,
Тебе дивують на моїх ушах
Сліди від серг?
(Лян Шань-бо одягає куртку).

Це, бачиш, у родині
У нашій, як буває свято квітів,—
І навесні, і восени, щороку,—
Бенкет гучний справляють... І тоді
Батьки мене,— бо син у них один я,—
На свято наряджають духом квітів.
Ось чому нині і побачив ти
Сліди сережок...

Лян Шань-бо
Справді?

Чжу Ін-тай
Не повинен
Ти здогади й підозри будувати
На цьому.

Лян Шань-бо
Я невічливий, це вірно.
Так жартувати не потрібно. Ти
Пробач мені! *(Кланяється)*.
Давай-но обговорим
Цей твір. *(Входить Жень Сінь)*.

Жень Сінь
Мій пане, вас до себе вчитель
Запрошує.

Лян Шань-бо
Ах! Я піду і скоро
Знов повернуся.

Чжу Ін-тай
Не турбуйся так...
(Лян Шань-бо виходить).

Жень Сінь *(пошепки)*.
О панночко, пан надіслав із дому
Листа. *(Передає листа Чжу Ін-тай)*.
Прохає, певно, щоб негайно
Додому повернулися? *(Чжу Ін-тай читає листа)*.

Чжу Ін-тай
Захворів
Мій батько від печалі, що я тут.
Він пише, щоб додому повертались
Негайно ми. То, значить, треба їхати.
Та як зі старшим братом я розлуку
Переживу — не знаю! Почуття
Двояться в мене. Що мені робити,—
Не знаю просто.

Жень Сінь
Розумію добре
Я ваші мрії і турботи. Тільки
Не варто сумувати і зітхати.
Мені здається, треба попрохати
Ші Му за сваху бути — якщо ваше
До пана Ляна сильне почуття...
(Хоче йти).

Чжу Ін-тай
Жень Сінь!
(Входить Ші Му)

Ші Му
Ін-тай!

Чжу Ін-тай
О матінко! Із вами
Нам доведеться попрощатись, їду
Додому я.

Ші Му
Що сталося, що додому
Ви квапитеся?

Чжу-Ін-тай
Нездуха батько мій,
І пише він про це мені.

Ші Му
Ай! Треба
Вам не баритись.

Чжу Ін-тай
Матінко!

Ші Му

Що скажеш?

Чжу Ін-тай

Е... е...

Жен Сінъ (ззаду)

Ах! Мову відібрало в неї,
Хвилюється... То я собі піду
Збирати речі. (Виходить).

Ші Му

Що сказати хочеш
Мені, мій друже? Говори скоріше...

Чжу Ін-тай

Я, матінко... бажаю я...

Ші Му

Кажі вже...

Чжу Ін-тай

Я донька із родини Чжу!.. Але
Я одягнула одяг чоловічий
І так сюди приїхала.

(Ші Му усміхається).

Вчимося

Ми з старшим братом Ляном, і
здружились
По-справжньому — немов рука й нога!

Ші Му

Продовжуй, говори.

Чжу Ін-тай

Ай-ай! У мене
В душі слова, а вимовить не можу.

Ші Му

Ші Му тобі у цьому допоможе.
Розповідай, що в тебе на душі.
Ну, не ховай у серці...

Чжу Ін-тай

Надто сильне
У мене почуття до брата Ляна!..

Ші Му (сміється)

Це матінка вже знає.

Чжу Ін-тай

Ось коштовні
Вам речі — серги, віяло, брелок,
Рожева бахрома і два чудових

Метелики з яшми. Один собі я
Беру... А другий вам передаю я,
Лиш вам, Ші Му...

Ші Му

Для чого?.. Ну — кажи...

Чжу Ін-тай

За сваху мені будьте...
(соромливо відвертається).

Ші Му

Доброчинний,
Талановитий Лян Шань-бо. Ін-тай
же —
Правдива й чесна, а її кохання
Велике й непідробне! Тому я
Метеликів спарую неодмінно.

Чжу Ін-тай

Я все життя вам дякувати буду
За вашу доброту!

Ші Му

Я повторюю
Те, що сказала тільки-но. Ін-тай!
Иди збирати речі, не хвилюйся,
Все буде якнайкраще. (Чжу Ін-тай
виходить).
Ха-ха-ха...

На сватанні я добре розуміюсь.
А шлюб такий мені, скажу, до серця!
То ж прикладу усе своє уміння,
Аби скоріш весілля відбулось.

(Сміючись, виходить).

КАРТИНА IV

(Квапливо входить Лян Шань-бо, за
ним — Ші Цзю).

Лян Шань-бо

Я чув, Ін-тай додому від'їжджає,
І поспішає так, що й мудрість книг
Повинен кинути... Клянусь, не знаю,
Як з другом розлучитися! Моїх
Всіх почуттів, що я до нього маю,
Не висловить тепер і не згасить.
Три роки щира дружба нас єднає...
Молодший брате Чжу! З'явись на мить.
(Входить Чжу Ін-тай).

Ч жу І н-т а й

Мій старший брате! Їхати від тебе
Повинен брат молодший. Захворів
Мій батько тяжко.

Л я н Ш а нь-б о

Та невже? То треба
Негайно їхати! Скільки довгих днів
Учитися я буду в самотині!

Ч жу І н-т а й

Поки були ми разом — я і ти
Пізнали одне одного, і нині
Все розумієм... Мушу я іти...
Прошу тебе я: не скучай за мною.
Ще стрінемось! Гадаю, берегти
Себе ти будеш...

Л я н Ш а нь-б о

Добре, що з тобою
Я подружив! Прийми ж од мене й ти
Подяку щиросерду!.. Значить, їдеш,
Молодший любий брате? Провести
Дозволь тебе.

Ч жу І н-т а й

О дякую! Прости,
Коханий брате! Ти зі мною підеш
Хоч недалеко. От як тільки я
З учителем шановним попрощаюсь.

Л я н Ш а нь-б о

Ші Цзю! В дорогу також я збираюсь,
Послухай, настанова ось моя:
Жень Сінь допоможи усі їх речі
Зібрати — і в дорогу!.. Брате Чжу,
Прошу тебе... *(Ші Цзю виходить).*

Ч жу І н-т а й

Я дуже дорожу
Увагою такою. Це доречі.
Прошу й тебе, о старший брате Лян!
*(Обидва виходять. Тихо грає музика.
Завіса відкривається. Шлях. Ніжні
хмарини, дерева. Входить Ші Цзю з
жердиною на плечі, на одному кінці
якої скринька з книгами, на друго-
му — речовий мішок. Жень Сінь за
поводи веде коня).*

Ж е нь С і нь

О любий, старший брате мій Ші Цзю!
Давай допоможу я ношу цю
Нести тобі.

Ш і Ц з ю

О ні, не треба! Тільки
З дверей ми вийшли — і тобі віддять?
Тобі ж іще далекий шлях верстать!
Хто допоможе у путі?

Ж е нь С і нь

Ніскільки
Я не стомився, а от ти — стомився,
А ради тебе потом би я вмився!..

Ш і Ц з ю

Ти добре знаєш, що твій старший брат
Стомитися готовий трохи більше,
Щоб брату меншому було не гірше —
Щоб менше він стомився!

Ч жу І н-т а й *(за сценою)*

Старший брат,
Прошу тебе сердечно!

Л я н Ш а нь-б о

Любий брате,
Молодший брате! Я сім раз підряд
Прошу й тебе.

Ш і Ц з ю

Не треба вже чекати,
Господарі прийшли до нас самих —
То ж у наметі й вислухаєм їх.
(Виходять).
(Входять Лян Шань-бо і Чжу Ін-тай).

Ч жу І н-т а й

Перед дверима ясен самотній
Ген-ген стоїть, де наш читальний дім.
Два учні з гір спускаються високих,
Два учні, а училися ж у нім
Нас два ще й сім десятків! Так же
сталось,
Що проводить Лян Шань-бо Ін-тай.

Л я н Ш а нь-б о

Скажу я так, як сотні раз казалося:
Щасливої путі у рідний край,
Молодший брате! Ще прошу тебе я:
Як буде час — пиши мені про все...

Ч жу І н-т а й

На гору ми зішли, а ген, під нею
Дров нарубавши, дроворуб несе
Своїй дружині їх. А ти для чого
Мене тут проводиш?..

Л я н Ш а нь-б о

Правда, він
Дрова несе дружині. Поруч нього
Я друга проводжаю.

Ч жу І н-т ай

Скільки гін
Отак пройшли ми, гору за горою!..
Ось перед нами вже й гора Цзицзін,
Вся вкутана розкішною габою
З найкращих квітів. Шкода, що немає
Півоній і гортензій.

Ч жу І н-т ай

Дома в нас
Півоній і гортензій вистачає.
Приходь, о старший брате,— і щочас
Нарвеш ти їх, якщо так уподобав.

Л я н Ш а н ь-б о

Хоч гарні там півонії у вас,
Та путь до вас така далека — щоби
Зірвати їх!

Ч жу І н-т ай

На небо глянь: якраз
Гусак і гуска линуть там у парі,
Вона — позаду, попереду — він.
Летять вони удвох, не знають свари,
Друг друга розуміють. Річки плин
Блищить під ними. Сядуть —
і спочинуть.
Поївши, знов у парі полетять.
Не відають, як бачиш, самотини...

Л я н Ш а н ь-б о

Ну й що, про це не можу я не знати!
Летить гусак, а тільки зажадає —
Відразу буде в парі, і вона,
І гуска також це прекрасно знає —
Сіда й на воду з гусакком!..

Ч жу І н-т ай

Ясна
Тут істина: вперед пливе пригожий
Гусак, а гусонька — за ним...

Поглянь:

Так я на гусоньку тепер похожий
Відносно тебе, любий брате Лян!..

Л я н Ш а н ь-б о

Не розумію.

Ч жу І н-т ай

Я тебе рівняю
Із гусакком... хіба що марний труд...

Л я н Ш а н ь-б о

Письменні люди ми, оскільки знаю
Я добре це! При чім же гуси тут?

Ч жу І н-т ай

Мій старший брате! Підтримай
хвилинку
Мене,— місток цей хочу перейти.
(Ступає на місток).

Л я н Ш а н ь-б о

Прекраснії, розцвічені хмаринки
Відбилися у водах — чистоти
Незайманої!.. (Подає руку
Ч жу І н-т ай).

Ч жу І н-т ай

Брате! Як зоря ти
В Тельця сузір'ї... ти — як на посту..
А я — неначе Ткаля... і стояти
Доводиться обом нам на мосту,
Який приносить щастя... Бачиш —
зорі,
Пересікаємо ми Млечну путь!..

Л я н Ш а н ь-б о

Я не Телєць, а ти не Ткаля. Буть
Не можемо ми ними. І прозора
Ріка Лютан — пробач, не Млечна
путь!
Зішли ми з дерев'яного місточка.
Тепер по схилу берега ідем.
Ген-ген, рибальський човен-одиночка...

Ч жу І н-т ай

До берега усі ми пристаєм
У човнику. Але ніде й ніколи
До нього берег не причалить, ні!

Л я н Ш а н ь-б о

Ха-ха! Є завжди весла у човні,
Лише причалюй! А оглянь довкола
Всі береги — у них немає ніг!..

Ч жу І н-т ай

Ось і ріку пройшли ми, ген — хатини,
Собаки гавкають, сільська краса..
(Набик). Собаки злющі не порвуть
мужчину!
А що, коли якась з них покуса,
Порве одіння дівчини?..

Л я н Ш а н ь-б о

Будь ласка,
Вперед, молодший брате! Я і сам
З собаками упораюсь, не дам,
Щоб покусали нас вони!.. Це ж
казка —
Повсюди храмини сільських богів!..

Ч жу І н-т а й

Коли ж ти на оглядини прибудеш,
Коли поріднимось ми? — одвічай...

Л я н Ш а н ь-б о

Сім книг я вивчу — і з візитом буду
У вас напевно. Брате мій, чекай!
(Входять Ші Цзю і Жень Сінь).

Ж е н ь С і н ь
(звертаючись до Чжу Ін-тай).

О пане мій, я попрохати хочу,
Аби пан Лян, відчувши тут межу,
Спинивсь і не проводив нас.

Ч жу І н-т а й

Виходжу

З намету мимоволі. І прошу,
Прошу тебе я, старший брате Ляне:
Спинися тут: вернися знов до книг!

Л я н Ш а н ь-б о

Як тяжко з почуттями при розстанні!
Не висказати почуттів моїх.

Ч жу І н-т а й

Мені ще важче! Ти в Ханчжоу підеш,
Але душа надіється моя,
Що неодмінно ти до нас прийдеш...
О, скорше приїжджай — чекаю я!
(Переборовши свої почуття, Чжу Ін-тай і Жень Сінь виходять. За сценою чується: «Як тяжко з почуттями при розстанні!.. О, скорше приїжджай — чекаю я!» Розчаровані Лян Шань-бо і Ші Цзю з надією вдивляються в далечинь).

КАРТИНА V

(Входить Чжу Гун-юань).

Ч жу Г у н-ю а н ь

Ще ввечері розвішав кольористі
Я ліхтарі і прапори — з нагоди
Повернення Ін-тай.
(Входить слугунок Цзя Юань).

Ц з я Ю а н ь

Дозвольте, пане,
Сказати: бачити бажає вас
Бабусенька Лю По. Її оселя
На східнім боці селища.

Ч жу Г у н-ю а н ь

Ти кажеш
Лю По? (Набік). Згадав я: якось на
бенкеті

Я з Ма Тай-шоу говорив, і він
Бажання висловив — щоб одружити
На нашій доні сина свого. Знаю,
Що й я йому у цьому не перечив.
Гадаю, сваху дім його заслав.
Запрошуй, Цзя Юань! Хай ввійде.

Ц з я Ю а н ь

Добре.
Я слухаюся вас! (Виходить. Входить
Лю По).

Л ю П о

Ай-ай-ай! Хіба я
Не мудра сваха? (Прицімує
язиком).

Над подвір'ям вашим
Багацько неба. І якщо цей шлюб
Влаштую я, то в гаманці моему,
Без сумніву, багацько буде й
грошей!.. (Переступає поріг).
До вас, о пане, з східної частини
Прийшла з візитом добрим я —
Лю По.

Ч жу Г у н-ю а н ь

Родина Ма сюди тебе прислала
Не свахою буває?

Л ю П о

Так, мій пане,
У сватанні, жаданому такому,
Беру я вперше участь!.. Ма Тай-шоу —
Багатий чоловік, з великим чином.
Лиш десять рук бунчук його

обіймуть,
Що гордо височить на місці служби.
А скарбів скільки в нього!.. Лиш

перлин,
Агатів — гори цілі!.. А собаки...
Як ті осли, товсті та жирні, — правда!
А сину наймолодшому минуло
Оце недавно вісімнадцять літ.
І вродою, і вдачею хороший —
Таких і в світі дуже й дуже мало.
А що вже вчений! Всю його науку
Не убереш і в вісім колісниць!

Ч жу Г у н-ю а н ь

А може убереш у три, чи в п'ять,
Ти не вигадуєш, буває?

Лю По

Що ви!
Кажу ж вам, десять колісниць,
їй-право!
Як мандарина сватали дочку —
Усі провінції, віддалені округи
Об'їздили, а, бачте, зупинились
Лиш перед Ма. А він тут і відрізав,
Що наречена не підходить. От!
А панну Чжу він дуже уподобав.
І судячи по тому, як то шлюби
Колись вони справляли, я гадаю:
Ін-тай для нього добра буде пара.
Надіюсь, пане Чжу, що ви тепер
Оціните нагоду збагатіти
Безпомилково...

Ч жу Гун-ю ань
Розумію.

Лю По
Пане,
Ви з ним знайомі?

Ч жу Гун-ю ань
Так.

Лю По
Усе це правда,
Що я сказала, й крапельки брехні
Немає тут!

Ч жу Гун-ю ань
Це вірно, знаменита
Родина Ма, відома світу здавна,
І добра слава скрізь іде про неї.
А Ма Вень-цай — талант, скажу,
талант!
Людина незвичайна, що й казати!
Коли Ін-тай, дочка моя кохана,
Такій людині стане за дружину —
Спокійний буду я. О! До душі
Такі мені заручини.

Лю По
Мій пане!
Це небо посилає вам багату,
Ще кращу долю.

Ч жу Гун-ю ань
Зачекайте трохи.
Піду поговорю я із Ань-жень.
Жень Сінь! *(Та відгукується
за сценою).*
Подай-но гості нашій чаю! *(Виходить).*

Лю По *(до себе)*

Здається, ніби сватання вдалося.
Де вісімка — близька там і десятка!
*(Жень Сінь входить з підносом, на
якому стоїть чай).*

Жень Сінь
Запрошую: такий чудовий чай!..

Лю По
Е... вибач за турботу. Ти хороша
Й така привітна, дівчино! Це правда.

Жень Сінь
Дозвольте запитати вас: чого це
В господу нашу завітали ви?

Лю По
Звичайно, завітала я у справі
Хорошій дуже. Панночку я хочу
Засватати.

Жень Сінь
(в радіснім здивуванні).
Засватати? Це, мабуть,
Пан Лян...

Лю По
Не розумію я тебе.
Який там Лян, це Ма Тай-шоу
просить
За сваху мене бути!

Жень Сінь
Ах!

Лю По
Чекай-но.
Рідня багата буде! Ось закінчу —
Тоді й тобі знайду це саме я:
І дім, і нареченого...

Жень Сінь
Тьху! Ну вас! *(Спішно виходить)*

Лю По
Ай-ай, незадоволена неначе...
(Входить Чжу Гун-юань)

Ч жу Гун-ю ань
Ань-жень не заперечує ні слова,—
Гадаю, сім'ї наші поріднить
Це сватання! А поки що даю
Запрошення я вам у руки.

Лю По

Будьте
Щасливі, пане! *(Спішно входить Тен
Ань-жень)*.

Тен Ань-жень

О мій пане! *(До свахи)*. Хвильку
Підіте зачекайте — я прошу. *(Сваха
виходить)*.

Є з того, що не знали ми, сказати
Таке, о муже...

(відводить Чжу Гун-юаня набік)

... тільки-но вернулась

Із навчання Ін-тай, як соромливо

Призналась мені ввечері у тім...

У тім, що вчилася вона в Ханчжоу

З якимось Лян Шань-бо і за три роки

Назавжди його палко покохала!

Людина, каже, пречудова він:

Оволодів мистецтвом віршування

І витончених якостей душевних...

Отож Ін-тай себе, з своєї волі,

Тоді ще заручила з Лян Шань-бо.

Чжу Гун-юань *(у гніві)*

А я гадав, що чиста, непорочна

Вона додому звідти повернулась.

Виходить, нас вона вже обманула,

Сама питання вирішила вже

Одруження свого!..

Тен Ань-жень

Так, помилилась

Дочка... бо молода вона ще дуже.

Чжу Гун-юань

Погано вона вихована нами!

О, як на очі людям покажусь?

Лю По! *(Входить Лю По)*.

Чжу Гун-юань

Той лист, запрошення письмове,

Яке вручив я свасі особисто,

Прошу віднести у будинок Ма!

(Передає свасі запрошувальну картку

і паперові ритуальні гроші

Родина Чжу не відхилила, бачте,

Моя родина згодна поріднитись

З сім'єю Ма Тай-шоу.

Лю По

Добре! *(Хоче йти)*.

Тен Ань-жень

Хвильку!.. *(Сваха затримується)*.

Лю По! Замужжя — діло це поважне,

А не дитячі витівки. Не зайве

З Ін-тай про це тепер поговорити.

Чжу Гун-юань

В питаннях шлюбу я лише господар,
Про це хай не турбується дочка.

(Звертається до свахи).

Надіюся, пан Ма тепер призначить

Щасливий день весілля чим скоріше,

Й весільний паланкін у пишних квітах

Раніше рушить від оцих дверей!

Лю По

Я вдячна пану й вам, Ань-жень!

(Виходить).

Тен Ань-жень

Мій муже...

Чжу Гун-юань

Не слід тобі втручатися в цю справу!

(З-за ширми спішно входить

Чжу Ін-тай).

Чжу Ін-тай

О тату! На дочку свою не гнівайсь,

Адже я — рідна кров твоя і плоть.

Ти почуття мої повинен, батьку,

Цінити й поважати.

Чжу Гун-юань

Так, я згоден,

Щоб одружилася ти з Ма Вень-цаєм,

Із сином Ма Тай-шоу. Чи гадаєш,

Тобі на зле це сватання?

Чжу Ін-тай

Скажу...

Мені так тяжко, тату, дати згоду

На шлюб оцей!

Чжу Гун-юань

Що? Що?

Чжу Ін-тай

(звертаючись до матері).

Скажи-но, мамо,

Чи батькові про все доповіла ти,

Що говорила я тобі?

Тен Ань-жень

Ін-тай...

Не слухає слів матері твій батько!

Не господиня я в цій справі, знаєш.

У ліхтарі я незначна підпора!

Мені так тяжко: із усіх боків

Мені перепадає...

Ч жу І н- т а й (до батька).

Я не можу
Не вірити, о батьку, в справедливість!
Прощу тебе: усе ти зваж, обдумай,
А потім дій! Клянуся, старший брат
По йменню Лян — ласкавий

і люб'язний,
Освічений він... і хороший... Дуже
Прощу тебе: подумай ти хоч трохи,
Мій батеньку, про серце доччине.
Пошли когось, аби вернулась сваха
З дороги!

Ч жу Г у н- ю а н ь

Дочко, зовсім ти забула
Про те, що ти коритися повинна
І слухать батька! Твердо я рішив
З сім'єю Ма родину Ч жу зріднити.

Ч жу І н- т а й

Родину Ма ти любиш, а дочка
Не любить, ні!

Ч жу Г у н- ю а н ь

Та ти мене доводиш
До сказу, дочко!

Т е н А н ь- ж е н ь (в сум'ятті)
О І н- т а й...

Ч жу І н- т а й

Бажаю
Я лиш одного: слугувати вам!..
Я заміж не піду — коли так сталося.

Ч жу Г у н- ю а н ь

Не слугувати мариш ти, невдячна,
Батькам своїм, коли так одмовляєш
У сватанні,— ти мрієш про якогось
Нікчому з двору Лян! А ще, дивися,
Напам'ять Чжоу ритуал завчила
Із п'ятикнижжя!..

Ч жу І н- т а й

Батьку, не сором
Дочку свою.

Т е н А н ь- ж е н ь

Мій муже! Я гадаю,
Подумати про долю нам потрібно
Дочки своєї. Тяжко пережити
Мені її розчарування.

Ч жу Г у н- ю а н ь

Що ж.

Мистецтво віршування й етики
Пристойності у нас передаються

Із покоління в покоління. Славен
Наш родовід, імення наше Ч жу.
То як же можна допустити, скажи ти,
Щоб донька вирішила самотійно
Питання шлюбу, щоби зіпсувала
Всю нашу репутацію?

Ч жу І н- т а й

Ні! Ні!

Брат старший Лян і я — одне й те ж
саме.

Ми як рука й нога! Прозоре й чисте,
Немов вода і лід, кохання наше.
У доньки Ч жу до брата Ляна, вір,
Всесильне почуття і благородне!
Мій таточку, чи ти бажаєш щастя
Мені, твоєї дочці?..

Ч жу Г у н- ю а н ь

Пусті розмови!
Заручини вже відбулися.

(Невдоволений виходить).

Ч жу І н- т а й
(у великому горі)

Ой!..

Ой, тату, тату, ти такий жорстокий!
Т е н А н ь- ж е н ь
(підходить до дочки).
І н- т а й...

Ч жу І н- т а й
(падає на груди матері).
Матусю! Мамочко моя..

Ах!.. батько мій безжалісним мечем
Нечуйності своєї відрубав
Навік мою прив'язаність до нього!
Жахним одним ударом... Я клянуся,
Клянуся, мамо, що не увійду
В родину Ма дружиною ніколи.
Бабусею бажаю я померти
У теремі дівочім,— звідти
Не вийду за поріг я!
(У відчай виходить).

Т е н А н ь- ж е н ь

О І н- т а й..
(Виходить слідом за нею).

КАРТИНА VI

(Поганяючи коня, поспішає Лян Шань-бо. За ним слідує Ші Цзю, на жердині в якого висить скринька з книгами і речовий мішок).

Л я н Ш а н ь- б о

Махну я батогом — і навіть гори
Перелечу в красі їх весняній.

Побачення з Ін-тай у мене скоро!
Я з радощів неначе сам не свій.
Коли ми вчилися — завше нерозлучні
Були... Хто б міг сказати це мені,
Що дівчина тайлася в тім учні!
Тепер я часто згадую ясні
Хвилини, як, мандруючи зі мною,
Вона, для висловлення почуттів,
Природу, птиць рівняла із собою.
Ах!.. дурень був я, хоч і не хотів!
Ось... бережно дістану із кишені
Метелика. Яка чудова річ!..

(Милується метеликом)

Бач, крилечки розправив як черлені..
Спасибі свасі! Я не можу віч
Од нього одвести. Ін-тай, сестрице!
Не мислю я, щоб скарб цей запиливсь.
(Ховає дарунок).
Як жаль, що кінь у мене норовиться!
Співав би я — щоб риссо він
пустився! *(Б'є коня).*

Ш і Ц з ю

Ой, обережно! Кінь ваш головою
Удариться об скелю.

Л я н Ш а нь-б о

Щоб зумів —
Мов сокіл, полетів би я стрілою,
На крилах би до неї полетів!

Ш і Ц з ю

Від хвилювання й спішки відстаю я.

Л я н Ш а нь-б о

Ген верби край висячого моста.
Що за місцевість, ти не знаєш?

Ш і Ц з ю

Ген там будинок Чжу!.. Я й голос
чую. Там

Л я н Ш а нь-б о *(радісно)*

То слухай же! З коня зйду я нині,
Причепурюсь для зустрічі з Ін-тай.
*(Лян Шань-бо сходить з коня, витру-
шує пил з одягу, чепується. Ші Цзю
прив'язує коня під деревом).*

Ш і Ц з ю

Дивися, пане мій, дивись і знай:
Ген, на палаці, на самій вершині,
Із бамбука у плетеній корзині
Знак Чжу написано!.. Живе Ін-тай
У тім палаці, думаю.

6*

Л я н Ш а нь-б о

Скоріше

Візьми візитну картку і піді
Скажи, що я приїхав.

Ш і Ц з ю

Я залишу
Охоче вас. *(Обернувшись до воріт,
підходить до них).*
Гей, вийди бо сюди
До нас, всіма шанована людино,
Яка живе тут!

(З'являється Цзя Юань).

Ц з я Ю а нь

Що потрібно вам,
Мій друже молодий?

Ш і Ц з ю *(передає карту).*

Тут до краплини
Відомо все. Зробіте ласку нам —
Скажіть панам, що ми...

Ц з я Ю а нь

Заждіте трохи *(виходить).*

(За сценою).

Прохають, пане, вас. *(Входить Чжу
Гун-юань).*

Ч ж у Г у н-ю а нь

Мене... або...

Ц з я Ю а нь

Біля воріт там гість. Він із дороги.
Жадає бачить вас.

Ч ж у Г у н-ю а нь *(читає)*

О!.. Лян Шань-бо?!

*(Хитає головою, роздумує, потім ки-
ває головою — уже на знак згоди).*

Як добре це, і слушно, і прекрасно,
Що він приїхав! Кашу заварив —
Нехай же їсть! Усе це просто й ясно.
Запрошуй.

Ц з я Ю а нь

Прошу вас.

*(Лян Шань-бо і Ші Цзю входять
у ворота).*

Л я н Ш а нь-б о

Я зрозумів,

Ч жу І н-т а й

Поріднитесь
З сім'єю Ма я не бажаю, ні!
Я згоди не даю на це.

Ч жу Г у н-ю а н ь
(незадоволено).

Дурниці!
Як можеш ти перелічити мені,
Коли ми заручили вас? (Ч жу І н-т а й
мовчить).

Хвилинку!
Поговори ти із Шань-бо, І н-т а й:
Хай іншу він бере собі за жінку,
А почуття дурні до тебе хай
Навік забуде...
(Ч жу І н-т а й плаче і не говорить ні
слова).

Дочко! Йди за штору.
Чекай. А я не довго забарюсь.
З самим Шань-бо я повернуся скоро.
(Ч жу І н-т а й мовчки робить кілька
кроків, потім бачить штору і зупи-
няється).

О доню! Бачиш, я за це беруся.
Ти добре поведись із ним. (Пауза).
Для тебе,
Лише для тебе я все це роблю!
Не забувай.

Ч жу І н-т а й

Ах! (Сумна виходить за штору. Ч жу
Г у н-ю а н ь опускає штору).

Старший брат мій! Небо
Засвідчить може: я тебе люблю
Але подумай тільки... вся ранкова
Та радість, що сповняла мою грудь
Від думки про побачення — раптово
Змінилась болем невігійним... Путь
Безрадісна моя — і я всі думи
Тяжкі свої, все горе, всю печаль
Тут брату Ляну розповім! Я суму
Не відала такого. В сонці даль
Затьмарила тепер переді мною,
І я боюсь: завдам тяжкий удар
Я брату Ляну!.. Ним, немов весною,
Я марила всі дні, а нині — жар
У мене в серці, зустрічі боюся...

Жень Сінь (за сценою)
О пане Ляне! Ви за мною йдіть.
(В радісному збудженні Жень Сінь
приводить сюди Лян Шань-бо).

Л я н Ш а н ь-б о

Яка блаженна, довгожданна мить!..
Побачив я цей сад — і усміхнувся,
І звеселів од щастя. Віща птиця
На дереві багацько мені літ
Щасливих віщувала. Добрий звіт
І вість тепер відрадісну годиться
Додому надіслати! Тільки... що це?..
За шторою, я бачу, хтось стоїть.
О, це вона, вона!.. Лише на мить
Сховалась там од мене, як од хлопця,
Сором'язливо й боязно...

Ч жу І н-т а й

Це він,
Брат старший Лян, здолавши гори й
ріки,

Не стримав почуття своє велике
Й приїхав на побачення. Це — він!
Як тяжко тут, за шторою стояти!
Як хочеться до нього підійти!
Жень Сінь, ти штору підійми!..

(Жень Сінь підіймає штору, і на ве-
ранді з'являється Ч жу І н-т а й)

Ч жу І н-т а й (до себе)

О брате,
Мій старший брате! Бачу я: це ти.
Утерши сльози, вийду із-за штори.

Л я н Ш а н ь-б о (до себе)

Стримаю свою радість молоду —
І ввічливо їй уклонюсь.

Ч жу І н-т а й (до себе)

На горе
Побачимось тепер ми й на біду.

Л я н Ш а н ь-б о (до себе)

Розв'язка — тут, сьогодні, за звичаєм...

Ч жу І н-т а й

Прошу сідати, старший брате Лян!

Л я н Ш а н ь-б о

Я щиро вдячний.

Ч жу І н-т а й
(звертаючись до Жень Сінь).

Принеси нам чаю!
(Жень Сінь виходить).

Л я н Ш а н ь-б о

Коханий... Любий... ні, не знаю — як
Хоча б сказала ти мені, навчила...

Ля н Ш а нь-б о (здивовано,
злякано)

Це звідки чую я?..
Недоказала що сестра моя?..
Сказала «Ма» і, сповнена журбою,
Так хутко вийшла... (Бачить, як
нишком плаче Жень Сінь).

Ну, а ти, Жень Сінь,
Чому ти плачеш?..

Ж е нь С і нь

Панночка, здається,
Зійшла з ума: то плаче, то сміється.
Все ждала вас... і раптом...

Ля н Ш а нь-б о
Що ти?.. Кинь!..

Ж е нь С і нь

...Пан на одруження Ін-тай дав згоду
Із сином Ма... Весільний паланкін
Ось-ось прибуде... отака пригода!..
То як не горювати їй? (Ховаючи
сльози, виходить).

Ля н Ш а нь-б о (довго стоїть
заціпенілий).

Ма — це він...
Кохана сестро! (Дуже) О Ін-тай!
Круті
Гірські дороги зміряв я, щоб ти
Призначила весілля. В цій надії
Приїхав я... І... де ж мої свати?..
Із Ма Ін-тай заручена... о горе!..
Ін-тай! Ін-тай! Ін-тай!

(Іде в тому напрямку, куди вийшла
дівчина. Входить вона).

Ч ж у І н-т а й (сумно)

Я прийшла.

Ля н Ш а нь-б о

Та ти ж сама казала, що ми скоро
Одружимося. Слово ж ти дала!
Тепер ідеш за Ма — не розумію!

Ч ж у І н-т а й

Усе це з волі батенька мого.
Зійтися нам — нема тепер надії.

Ля н Ш а нь-б о

Кого б же попрохати нам, кого?
Піди, Ін-тай, до матері своєї,
Піди... аби той не відбувся шлюбі!

Ч ж у І н-т а й

Наказ суровий батьків! Хоч не люб —
Корись, виконуй!..

Ля н Ш а нь-б о

Ну скажи, з чиєї,
З вини чиєї стали сном гірким
Заручини мої?!

Ч ж у І н-т а й (глибоко
переживаючи)

Ти знаєш, брате.
Скажи: як качці й качуру злітати,
Коли утято крила їм?..

Ля н Ш а нь-б о
(довго мовчить. Очі його повні сліз).

Не тим
Став жеребок на щастя нам! Водю
Несе його від нас. Надії всі
Враз спопеліли.
(Виймає віяло й серезжки).

Стрілись ми з бідою.
Від сліз не можу бачити в красі
І сяйві ці скарби!.. Метелик милий,
Чи знаєш ти всю тугу неземну,
Що звідаєш тоді, як чарівну
Утра тиш наречену і не в силі
Летіти?! О Ін-тай! Коли вже так,
Коли не можеш стати за дружину
Мені — то забери єднання знак...

(Хоче віддати дарунки).

Ч ж у І н-т а й

О старший брате! Мій ти до загину.
У тім, що наше спільне життя
Отак розбито — рідний батько винен!
Метелика ж у щасну я годину
Вручила, вірила бо в майбуття...
Залиш його собі, носи на серці.
Вважай, що серце любої сестри
Завжди з тобою!

Ля н Ш а нь-б о

Зрозумій тепер це:
То згарячу сказав я! (До себе). Хоч
умри —
Не вірю я пораді цій крізь сльози,
Турбується ж бо й мучиться вона!..
(Ховає дарунки).

Ч ж у І н-т а й

Ах, б'є у серце хвиля вогняна.
А я терплю. Стерпи ж і ти всі грози,
Мій старший брате. Не сумуй.

Лян Шань-бо

Тепер між нами — й користі так мало
Від наших слів. О Чжу Ін-тай,
Прощай, молодша сестро!

Чжу Ін-тай

Для тебе я вина приготувала.
Як вияв моїх краших почуттів —
Візьми і випий цю гіркотну чашу.

Лян Шань-бо

Гіркотну чашу — це за дружбу нашу
(Хитає головою).
Що ж, вип'ю, хоча пити я їй не смів.
Кохана просить — треба поступитись.
Інакше бо невдячний буду я
До почуттів сестри. Щоб сум залити,
Щоб душу відвести — Ін-тай моя,
Підіймем чаші, я готовий спити!
(Лян Шань-бо сідає. Поряд з ним сідає і Чжу Ін-тай, наливає вина).

Лян Шань-бо (пригнічено)

Не думав звідати таку я муку —
Вино з тобою пити за розлуку,
За вічну, сестро...
(Пильно вдивляється в чашу, пити відразу не хоче).

Чжу Ін-тай

Старший брате мій,
Болієш ти, мій страднику, за мною,
А в мене серце рветься — за тобою!..
Це батько мій, безжалісний і злий,
Вино все випив з Ма, даючи згоду
Йому за продати дівочу вроду...
Із Ма рішив він, бачиш, поріднитись —
Й розбилась наша радісна любов,
Всі мрії перетворені, либонь,
Тепер у попіл!.. з-за срібла він
Що Ма за це готує... Крижане
У батька серце!..

Лян Шань-бо

Думаю я нині,
Що я тепер один, як у пустині,
Ніщо мені не миле, все мене
Дратує й болем серце моє раниць.

Чжу Ін-тай

Але ж метелик, добре знаєш ти,—
Це символ вірності в житті до грані,

До смерті, тобто!.. Любий, берегти
Свою я вірність буду до могили.
Ніколи я тебе не зраджу, ні!
Моя любов — у чаші цій на дні.
Вино — знак вірності і дружби до
могили!

(Підіймає чашу).

Ані в житті, ні після смерті, друже,
Ніхто й нічим нас розлучить не
здужа!

Лян Шань-бо

Вино — знак вірності і дружби до
могили!
Краплина кожна — наша це любов.
Воно, як мед, солодке, певно, й сили
Надасть мені! А оп'яніння знов
Гірку недолю змие. Безпідставно
Жалітися на те, що нині світ
Влаштований погано. Якщо пий —
То я і сльози... і вино це давне
Відразу вип'ю!

(Підіймає чашу й випиває до дна).

От!.. На цьому — квит.
Одначе біль і туга ця ще глибші,
Жахніші стали!..

(Падає непритомний).

Чжу Ін-тай

Брате старший Лян!..
Ой!.. Я не знала, я вчинила б ліпше —
Коли б вином не ятрила цих ран.
Тебе згубила я!.. Ти через мене
Захворів!.. У безодню я впаду
На десять тисяч лез мечів огнених!..
Хто знати міг, що отаку біду
Накличу я?! Що так тебе поранить
Оце питво — не погасить страждань?!
Яких дібрати слів, щоб брата Ляна
Утішити?! О горе!.. Брате Лян!..
Прокинься під оцим байдужим
небом!..

Лян Шань-бо

(поступово приходячи в себе).

Ах!.. Це Ін-тай... прошу тебе... не
Даремно сліз своїх гарячих лить.
Якщо удвох нам не судилось жити —
Не вдієш ти нічого!.. Я ж сестрицю
Згадаю знов, коли у далечині
Поїду й кину самотинну тень
Під місяцем... або як загориться
Світильник дома, а чи лампа... скрізь...

Чжу Ін-тай

В думках про тебе, мій любий
брате,

Не бачитиму світу я від сліз,
Самотня буду час свій коротати
У теремі!..

Ля н Ш а нь-б о

На східній я стіні
Знак Чжу поставлю і тоді звернуся
До західної!..

Ч ж у І н-т а й

Ну, а я візьмуся
Імення Лян на кращім полотні
Шовками вишити!.. Хоча від мук
У мене голка падатиме з рук!..

Ля н Ш а нь-б о

Клянуся, сестро, протопчу дорогу
Я крізь курган, що в полі височить,
Коли тебе згадаю я!..

Ч ж у І н-т а й

Залить
Ставок сльозами матиму я змогу,
Коли в печалі стану під вікном!..

Ля н Ш а нь-б о

Ми будем думати з тобою всюди,
Якої кривди завдали нам люди —
До того ж рідні люди! — Нам обом...
Довіку вже не справдяться надії
На те, що ми одружимося. Прощай,
Сестрице любя! Я у рідний край
Вертаюсь. *(Хитаючись з боку на бік,
пробує йти).*

Ч ж у І н-т а й

Муки стерпівши такії,
Як підеш ти?

Ля н Ш а нь-б о

Тепер ніщо мені
Не стане заважати.

Ч ж у І н-т а й

Якщо зволиш
Додому повертатися — дозволиш
Мені тебе проводити чи ні?

(Підтримуючи Лян Шань-бо, Чжу Ін-тай допомагає йому йти. Пейзаж поступово темніє. Чути, як за сценою вони разом співають:)

В очах у мене — безутішна туга,
Проводжу я додому брата й друга.
Прибув він радісний, вертається в печалі —
І верби сиві завітчали далі.

(Знову світлішає. Огорожа біля ставка, на поверхні якого плавають лілей, Появляються Лян Шань-бо і Чжу Ін-тай).

Ч ж у І н-т а й

Аж до лілейного, бач, провела ставка
Я брата Ляна. Червоніють води
Од пелюстків лілей. Прекрасні сходи
Дає насіння. Ах!.. судьба гірка!..
Лиш я одна незаймана лишилась,
Хоча із братом Ляном і зустрілась.

(За сценою повторяє хор: «Лиш я одна незаймана лишилась — хоча із братом Ляном і зустрілась»).

Ч ж у І н-т а й

Вже й до місточка провела я брата.
Із тугою у серці провела!
Хворіє він, для мене він — утрата.
Коли б летіть, мов гуска, я могла,
Летіла б я в просторі золотому
За ним, що повертається додому.

(За сценою повторяє хор: «Летіла б я в просторі золотому за ним, що повертається додому»).

Ч ж у І н-т а й

До Цюйланьсі вже провела його я —
До огорожі з закрутком чудним.
О, як жаліє старший брат за мною,
Що я не можу жити разом з ним!
І в мене думи й помисли одні:
В розлуці люди, а серця їх — ні!..

(За сценою повторяє хор: «І в мене думи й помисли одні: в розлуці люди, а серця їх — ні!»)

Ч ж у І н-т а й

Хуатанбей чудовий перед нами.
Хуатанбей — який розкішний храм!
Благаю брата Ляна я словами:
— Не плач! Тепер не розлучитись
нам!

Я при житті твоя, о Лян, дружина,
В житті для мене іншого нема.
І після смерті — теж твоя, єдина...
Клянусь: я не ввійду в родину Ма!

(За сценою повторяє хор: «Клянусь: я не ввійду в родину Ма!»)

Ч ж у І н-т а й

До Шанматаю дійдемо ми скоро —
До місця, де сідати на коня.
Коли ж тепер зустрінемося?.. О горе!..
Куди поїдеш, брате, навмання?..

Цзя Юань

Сьогодні ранком
У неї день великий — день весілля.
Як бачити її наш пан дозволить?

Ші Цзю

Жорстоке серце має він, той пан.
Людина вмерла!.. Як же не
дозволить?..
(Кидає гроші на землю). Ах, пане
мій! (Плаче).

Цзя Юань
(підбирає гроші, зітхає).

Ах, ах! (Виходить. Входить Жень
Сінь).

Жень Сінь
(бачить Ші Цзю, дуже здивована).

Це старший брат?
Це ти, Ші Цзю?

Ші Цзю

Жень Сінь!.. Коли вернувся
Додому Лян — тяжка його хвороба
Ще тяжчою зробилась. Ані рису,
Ані води він не вживав три дні.
І ранком він і ввечері кохану
Сестру своєю до себе слізю кликав.
І плакав, і сміявся він. А потім
У ніч позаминулу замовчав.
Не ждав цього ніхто... а він на
ранок —

Від третьої до п'ятої години
Це сталося, — помер!.. Відкриті очі
Отак до лампи звернуті й були.

Жень Сінь (втираючи сльози).

Ші Цзю! Не плач, не плач, о старший
брат!

Скоріш зі мною йди в дівочий терем.
Скорботну вістку цю передамо ми
Ін-тай. (Спішно виводить Ші Цзю.
Здалека чути звуки барабанів і гон-
гів. Завіса відкривається. Оздоблений
ліхтариками й прапорцями великий
зал. Одіті у святкові убори, входять
Чжу Гун-юань і Тен Ань-жень).

Чжу Гун-юань

Покищо ледве-ледве чуть
І музику і барабани. Тільки
Не забариться й до воріт палацу
Весільний паланкін прибути!

Тен Ань-жень

Чую.
Хоча б сьогодні все гаразд було,

Без одмовляння слізного! Бажаю,
Аби сьогоднішній чудовий ранок
Був тихим і сумирним.

Чжу Гун-юань

Сам турбуюсь,
Аби дочку переконала ти.
Нехай вона причешеться, одіне
Найкращий одяг, щоки нарум'янить,
Як і належить кожній молодій.
Чи вже вона готова? — говори.

Тен Ань-жень

Ось тільки-но я з нею розмовляла
По-доброму, і як тепер жалкую,
Що так вона переживає, сльози
У неї на обличчі і в очах!
Вона мені сказала: з того часу,
Як хворий брат один пішов додому —
Приколки золоті ще не торкнулись
До хмари чорних кучерів її.
І губ її не знала ще помада,
Й ханчжоуською пудрою не пахне
Її лице. На туалетний столик
Схилившись, сумно донечка зітха.
Не хоче вона й нині одягати
Наряди нареченої. Не можу
Тортури ці душевні я стерпіти,
Коли дивлюсь на муки я її!..

Чжу Гун-юань

Сама ти їй у цьому потураєш.
Піди і знов поговори із нею,
Зломи її упертість!.. Бо ж повинна
Дочка йти заміж, ну а син жениться,
Коли вони дорослі!

Тен Ань-жень

Хочеш ти,
Щоб я її переконала? Вірно.
Я знаю, що повинна це зробити.
Та що подієш тут — коли не хоче
І слухати про це вона!.. (Виходить.
Звуки музики і барабанів стають чу-
нішими. Входить сваха Лю по і з нею
служники будинку Ма з дарами).

Лю По

Я вас
Вітаю, пане! Вже біля палацу
Наш паланкін.

Чжу Гун-юань

Я дякую сердечно
Лю По за те, що скоро так зробила
Усе належне,

Лю По

Що ви, пане мій!
Ви знаєте, що сваха — це людина,
Яка повинна бігати. Прошу вас:
Прийміть дари!

Ч жу Гун-ю ань

Гей, слуги, віднесіть
У задній зал їх. *(Служники будинку
Ма виходять з дарами).*

Лю По

Поклонитись вам
Наказано мені від Ма Тай-шоу.
Бажає він, щоб паланкін прибув
Скоріш додому.

Ч жу Гун-ю ань

Так повинно
Усе й відбутися. Жень Сінь!
(Входить Жень Сінь).

Жень Сінь

Недобру вість у теремі, о пане,
Почула панночка... вона вже кілька
Разів, як мертва, падала — і знову
Так оживала... Серце моє теж
Розкраяне ножем... І сліз не можу
Я стримати... о пане!..

Ч жу Гун-ю ань

Йди у терем
І накажи, щоб панночка скоріше
Вдяглась, причепурилась, — мерщій!

Жень Сінь

Ань-жень її переконати хоче..
Але вона...

Ч жу Гун-ю ань

Ну що — вона?.. Скоріше
Ведіть її!

Жень Сінь

Я слухаюсь. *(Набік).* Це ви
Бажаєте скоріше нарядити
Її. А я не можу цю наругу
Терпіти! *(Виходить).*

Лю По *(набік)*

Я, признатися, турбуюсь.
Становище, як бачу я, складне.
Лиш вісімка, — немає тут десятки!..

Ч жу Гун-ю ань *(набік)*

Ах, ненависний дім оцей! Нещастя
З родиною такою! Ще й понині
Ін-тай не залишила диких мрій
Про ту любов.

Лю По

О пане! Лиш тоді
Весілля буде вдале, як під сонцем
Весільний паланкін ввійде в ворота.
По-моему, не треба часу гаять...

Ч жу Гун-ю ань

Метаю іскри в гніві я своїм!

Лю По

Вже темні тіні на стіні з'явилися —
І паланкіну вирушить нелегко
В далеку путь-дорогу. *(Ховаючи сльо-
зи, входить Тен Ань-жень).*

Тен Ань-жень

Так! У залі
Передньому — весілля, в заднім —
плач.
Сопілка, флейта слух один голублять.
А серце наше болем ранять.

Ч жу Гун-ю ань

Як же
Дочка — причепурилась до весілля,
Вже одяглася?.. Мати, говори!

Тен Ань-жень

Дочка... з-за Лян Шань-бо... вона...

Ч жу Гун-ю ань

Дурниці!
Шань-бо помер, і нічого боятись,
Що прийде він... Ех, ти! Погану
справу
З хорошої зробила! — Як вона
Насмілилась у паланкін не сісти?
Я сам піду до терема.
*(Сердитий Чжу Гун-юань хоче йти,
але в цей час назустріч йому входить
Чжу Ін-тай, сумна, вся в білому,
траурному одінні. Здивований Чжу
Гун-юань зупиняється, відступає).*

Ч жу Гун-ю ань

Ін-тай!
Ти що, з ума зійшла?

Ч жу Ін-тай

Не божевільна
Дочка у вас.

Ч жу Гун-ю а нь

Сьогодні — день весілля,
День радості твоєї. Скільки сонця!
То чому ж ти у траурі, чому?

Ч жу Ін-тай

О батьку, кажуть, що брат Лян...
помер він...
Тому й оділась у шовки я білі...

Ч жу Гун-ю а нь

Це, знаєш... ах!.. приїхати можливо
За десять тисяч гір і рік! Коли ж
Людина вмерла — як вона воскресне?
Як прийде на побачення з тобою?
Родина Ма не оганьбить, клянусь,
Тебе! Іди ж, червоне все одінь,—
А білу одіж покидай із себе!

Ч жу Ін-тай

Брат Лян напився зла — й
переселився
На той світ із відкритими очима.
Як золото, що не боїться ржі,
Мое так серце зради не боїться
І буде вірне брату Ляну!

Ч жу Гун-ю а нь

Бачу,
Що марно ти багацько книг вивчала.
Ін-тай, не слухаєш ти добрих слів!
Рідня висока — це добро для тебе.
Наказую тобі я одягтися
В наряди нареченої, сидати
У паланкін — і рушити!..

Ч жу Ін-тай

Дочка
Наказу батька скориться і сяде
У паланкін.

Ч жу Гун-ю а нь

Оце і є насправді
Людина, що премудрості навчилася
І зрозуміла ідеал життя.

Ч жу Ін-тай

Прошу мені дозволити одне лиш,
О батьку мій!

Тен Ань-жень

Та говори скоріше,
Нехай почує батько.

Ч жу Ін-тай

Попрошу я
По траурній перлині почепить
На кожен кут у тому паланкіні.
Попереду нехай у білім флері

Два ліхтарі освітлюють дорогу,
А флейти й сопілки нехай мовчать.
У траурі дозволь мені лишитись,
Аж поки до Хуцяо я прибуду
І помолюся на могилі брата.

Ч жу Гун-ю а нь

Про ввічливість забула ти зовсім,
Закони мудрі ти не поважаєш.
Ніяк не можна, донечко, молитись
Тобі на тій могилі!

Ч жу Ін-тай

Батьку! Сам
Два срібні лани ти давав для того,
Аби купити грошей паперових.
То чом не смію на могилі брата
Тепер я помолитись? Який
Ти справді незговірливий, жорстокий!
Коли вже так — помру я, а не буду
Дружиною у Ма!

Ч жу Гун-ю а нь
(сердито й схвилювано).

Ін-тай...

Лю По

За гроші
І чорта у мірошники наймеш!
О пане, необхідно, щоб ви нині...
(Схиляється йому до вуха і щось
нашіптує).
А за останнє будьте певні...

Ч жу Гун-ю а нь

Добре!
Ін-тай, коли молитву на могилі
Ти прочитаєш — чуєш, тую ж мить
Скидай цей траур і з низьким
поклоном
До Ма в будинок!
(Сердитий виходить. Чжу Ін-тай мов-
чить. Лю По надягає на неї — поверх
трауру — святкову одіж).

Тен Ань-жень
(стримуючи сльози)

Донечко! Хоч нині
Розумна будь. Прохаю тебе дуже:
По-доброму іди в оселю Ма...

Ч жу Ін-тай

(З байдужістю дивиться на святкові
наряди)

В душі моїй — і холод, і ридання.
Прости мені, о матінко моя,
Що тут на світі не віддячу я
За вашу ласку, ваше виховання!..
(Стає на коліна. Грає музика).

КАРТИНА VIII

(Здалека доносяться звуки гонгів, які звільняють дорогу паланкіну. Входить Жень Сінь).

Жень Сінь

В одній руці ліхтар у мене світить.
В другій — сосновий віник. Підмести
Біля могили треба, щоби квіти
Могли у супокій тут цвісти.
Я на пустир окраїни прямую
Ступаю твердо й грузну у пісок.
За омертвілим листям — я не чую
Ані духа. Лиш вітер із гілок
Зриває жовте листя й далі лине.
Я плачу, туга у душі моїй.
Ага!.. Ось під горою горбик глини
І кам'яна плита лежить... На ній —
Яскраво так — червоні й чорні знаки.
О пане! Та це ж панночка моя
Звеліла викарбувати ці відзнаки...
Тому сумую і турбуюсь я.
Моя маленька панночка жадає
Померти тут — але вона не зна,
Де праведна душа твоя витає:
В могилі... а чи десь іще вона?..

(Звуки гонгів поступово наближаються).

Все ближче звуки гонгів золочених.
Скоріш опале листя підмету.

(Завіса відкривається. Видно могилу Лян Шань-бо і на ній кам'яну плиту. Жень Сінь підмітає. Раби й служники з прапорцями і парасольками під звуки гонгів, що відкривають процесії дорогу, підходять до могили. Підтримуючи паланкін, входить Лю По).

Жень Сінь

О панночко! Спиняйся біля мене.
Зіхось. Могила пана Ляна тут.

(Жень Сінь і Лю По допомагають Чжу Ін-тай вийти з паланкіна).

Лю По

О панночко! Дивись-но: буде вітер
Та ще й з дощем, — скоріше помолись.

(Жень Сінь виводить Лю По).

Чжу Ін-тай *(бачить могилу).*

О брате Лян!

(Стає на коліна перед могилою, обіймає плиту, плаче).

Мій брате Лян!

(Надовго завмирає, потім знову опри- томнює).

Ах!.. світе!..

Ах!.. брате Лян!.. устань і подивись.
Ні, старший брат не чує і не знає.
Даремні крики й тисячі зітхань.
Від сліз пекучих я уся палаю,
В груді — пожежа... О!.. тепер я знаю
Ціну страждань, як і ціну кохань.
Лише говорять, що любов висока —
Немөв казкова чарівна гора.
Лише говорять, що любов глибока —
Неначе море, що шумить і гра.
Лиш кажуть, що одружуються люди —
Тоді, коли кохаються вони.
Хто б міг подумати, що мене забуде
Щаслива доля!.. що міражем будуть
Кохання й дружба, кращі мрії й сні!
Хто знати міг, що селезня і качку
Розлучить смерть: — що мій коханий
брат

Захворіє й не винесе гарячку,
Навік од мене піде... О, стократ
Клянусь долею! Брате ти мій Ляне,
Хто знати міг, що тисячі зернин
Жаги твоєї, пристрасті, кохання
В могилу закопають!.. Ти один,
Лиш ти володар був душі моєї!..
Обурення, і горе, і печаль
Не в силі втамувати я... О жаль!
Біля могили свіжої твоєї
Стаю я на коліна. Обіймаю
Холодну кам'яну оцю плиту.
Чи знаєш ти? — Я плачу, я ридаю,
Лише з тобою бути я жадаю, —
Вели — й метеликом я стану тут!
Я плачу так, що меркне все навкруг!..
Ридаю так — що грім од горя гряде!..
О старший, незабутній брате Ляне!
Якщо не став мені ти муж і друг,
Якщо в житті нам під одним шатром
Не довелося набутися, мій світе, —
Могила буде спільною обом!..
Ми будемо в безсмерті вічно жити!..

(Здіймається буря, ллє дощ, блискають блискавиці, гримить грім. Кам'яна плита поволі підіймається, і Чжу Ін-тай кидається в могилу друга).

Темніє. Стає зовсім темно. Потім починає світити. На небокраї — красиві мережива хмарин, велика яскрава

веселка, довкола розквітають квіти).

За сценою співає хор:

Розквітла веселка на тисячі лі,
Найкращі хмарини родились у млі.

(З могили вилітають два метелики.
Це — Лян Шань-бо і Чжу Ін-тай, що
перетворились у метеликів. Метелики
пурхають з квітки на квітку, кружля-
ють, граються в повітрі.)

За сценою співає хор:

О, скільки рясніє квіток на землі!

Метеликів скільки на них!

Вони всі паруються — тут і вдалі —
На травах високих, рясних.

Хай бавиться вітру весінній розмай
У сяйві цієї краси! —

Живе Лян Шань-бо; живе Чжу Ін-
тай —

У парі на вічні часи!

З китайської переклали
Федір ІСАЄВ та Сергій МОДЕНОВ

Алена Чермекова. «Дніпро».

Теодор ФІШ

ДНІПРОВСЬКІ МАЛЮНКИ

(Уривки з книги репортажів „Розораним полем бою“)

І. ЗУПИНКА В ЛЮТЕЖІ

Блискуче шосе привело нас на невисокий довгастий горб, який раптом виник на цій неозорій рівнині. Праворуч, крізь верби, заблищав Дніпро на всю свою богатирську красу. З радістю я попрохав би шофера затормозити, зупинити авто, щоб помилуватися ним. Та все виходить навпаки: я мовчу, шофер додає газу, знаючи, що всі до одного в нашій групі із п'яти чоловік хочуть якомога скоріше бути на місці.

Друзів, художників армійської образотворчої студії,

підганяє бажання малювати історію, а мене — побачення через тринадцять років, обов'язок знайти те місце і розповісти про нього якомога більше.

У Лютежі, невеликому сільці біля Дніпра, звертаємо з шосе. Колеса авто глибоко вгрузають у пісок. Тринадцять років тому в піску страшенно мучилися фронтові шофери. На перший погляд і сільце мало змінилося. Але треба краще придивитися. Радіоантени мене не вражають. Могли бути і до війни. Та на сол'яній стрісі я помічаю те-

левізійну антену, — це вже післявоєнне.

За селом темніє сосновий бір. Там після переходу через Дніпро зосереджувалася 1-ша Чехословацька бригада в СРСР. Звідти ми пішли в наступ на Київ!

З якою радістю я б туди побіг, та наші художники поспішають, мовляв, скоріше приїдемо на місце, вони малюватимуть, а я тоді бродитиму, скільки мені заманеться.

Посеред села зупиняємося біля групи людей. Питаємо дорогу. Пояснюють, ми дякуємо, хочемо їхати, та нас затримує дядько з розкішною білою бородою:

— Пробачте, будь ласка, та ви мабуть не наші, не радянські люди?— питає.

— Ви вгадали! Ми з Чехословаччини, та ми—ваші,—відповідаю поважно.

Дядько з бородою і трое жінок, що стояли з ним на дорозі, здивовано і багатозначно перезирнулися, а потім усі зразу заговорили:

— Чехословаки? Справді? Добро пожалувати! У війну ваші солдати були в нашому селі...

— Зразу ми їх злякалися,—перебила дядька невелика, балакуча жінка.—Носили кумедну, не таку як наша радянська, військову форму. Та потім, коли ми довідалися, хто це, то були дуже раді. У лісі після них залишилися землянки. Бойові, хороші хлопці були...

В її очах загорівся спомин, та мою увагу привернуло гасло на наріжному домі:

«Вперед, за високий урожай зернових культур!»

Я рвонувся. Тут, на тому самому будинку!

Дядько мене посмикав за рукав і говорить:

— Цей плакат не про нас. Коли поїдете повз нашу пшеницю, будь ласка, не звертайте уваги, все даремно. З рік ми морочилися з нею. На наших пісках вона не родить. Минулого року ми почали з кукурудзою; так тут порядок. На неї ми не можемо жалітися.

Дядько показує на велику смугу високої кукурудзи. Її добре видно за крайніми хатами, та я ще раз дивлюся на гасло.

— На цьому домі,—говорю я,—на тому самісінькому місці, де зараз висить гасло, радянські солдати прибили тоді дві дошки. Кожен, хто проходив повз них, читав заклик, написаний невмілими кострубатими літерами: «Даеш Київ! Вперед на Київ!» А там, де стоїть електричний стовп, солдати забили в землю кілок з табличкою: «Вільний Київ—наш подарунок до 26-ї річниці Жовтневої революції!» Якось я йшов до штабу дивізії і дивлюся—табличка з

гаслом валяється долі. Над нею стоїть невеселий російський солдат. Кивнув мені. Коли я підійшов, то побачив, що він поранений. У нього було прострелене плече, він ждав машини, щоб переправитися на той берег.

— Товаришу, допоможи,—говорить мені,—ми їх прибили відразу, як тільки вигнали звідси німців. Бачиш, там під лісом у них були підготовані нові окопи і траншеї, от звідти ми їх і вигнали. Допоможи, знову приб'ємо таблички, чого вони тут валятимуться. Київ же ми ще не визволили.

— Ми їх так і не прибили, не було гвіздків. Ми їх прикріпили дротом, а тут налетіли літаки. Німецькі. Почали бомбити. Не було де сховатися. Ми лягли під стіною. А піднявся потім тільки один я...

Спогади, що так неждано впливали з глибини пам'яті, схвилювали нас. Почувалося, та й по очах було видно, що в Лютежан так само зринули думки про тяжкі воєнні часи.

Хвилину мовчання порушив дядько:

— Так, так, ви тоді тут воювали,—говорив він, поважно киваючи головою,—пробачте за цікавість. Та хотілось би дізнатися, що вас сюди, в наші краї, знову привело?

Пояснюємо.

— Я знаю два таких місця,

де стояв понтонний міст,—говорить дядько.—Один нижче Сваром'я, а другий—там, на захід від нашого села. Та знаєте що, зверніться ви краще до Григорія Григоровича Левковця, він вам найкраще покаже, де стояв той ваш міст, він-то добре знає.

Наші художники поглядали стурбовано і докірливо. Досі вони чули від мене про один-єдиний міст. Поглядами вони давали зрозуміти, що бояться гаяти час, поки ми не знайдемо те місце, де стояв колись той наш міст, яким наші солдати переходили через Дніпро.

— А хто то, Григорій Григорович?

— Григорій Григорович?—дивується дядько з нашої неознаності.—Дніпровський бакенщик, людина, що відповідає за справність денної і нічної сигналізації для пароплавів. Він знає Дніпро, як своїх п'ять пальців. Тримайтеся тієї польової дороги, а коли заблудите,—що в нашому степу трапляється дуже часто,—тоді шукайте біленький будиночок бакенщика. Якщо підете вздовж берега, обов'язково натрапите на нього.

За хвилину нас поглинула степова далина, та гасло на наріжному домі у Лютежі ще довго володіло моїми думками.

II. ГРИГОРІЙ ГРИГОРОВИЧ

З-за піщаної затоки виринає човен і наближається до нас. Весла востаннє тихо торкаються води, човен м'яко тикається у дрібний дніпровий пісок, і на берег виходить стрункий, засмаглий чоловік, із ясними очима і пронизливим поглядом, з сивого щетиною на підборідді.

Ми впізнаємо його всі одразу. До нас наближається Левковець, Григорій Григорович. До шістдесяти йому вже

недалечко, та крокує він рівно і бадьоро. Він точнісінько такий, як нам його змалював дядько в Лютежі.

— Хазяїне, гості приїхали,—вітає його весела київська рідня. Від п'ятирічного Ванька до срібноволового старого батька—усі засмагли на диво. Дружна сім'я живе тут уже цілий місяць. За неповні дві години ми встигли близько познайомитися.

З-під туго натягнутого, ма-

буть нерозлучного з ним картуза на нас дивляться гострі допитливі очі.

— То й що ж, коли гості, то дуже раді,— говорить Григорій Григорович хлоп'ячим голосом і радісно тисне нам руки.— А хазяїн не такий уже й знаменитий, — говорить він.— Цілий день я на річці, крім риби, мені все привозять, живемо як ті пустельники.

Ми йому розповіли, для чого приїхали, і що десь тут, поблизу, станемо табором, мабуть, днів на десять.

Григорій Григорович вислухав нас уважно, з непорушним спокоєм бувало дніпрового «вовка». Зсунув картуза на потилицю і показав проти течії:

— Он бачите оту високу осику над водою, там виходив на берег ваш понтонний міст!

Отже, ми на місці. Звичайно, ми зразу ж попрямували до високої осики.

— Ой Дніпро, Дніпро, ой могутній ти... хто поліг за Дніпр, буде вічно жить...

Легкий вітерець перебирав листя на осіці. Чулося монотонне шелестіння. Та ось вітер повіяв дужче, дерево зашуміло голосніше, і я одразу зрозумів його мову.

«І я тут,— шепотіла осика,— «пережила я тяжкі воєнні часи, та поглянь, як я виросла, зміцніла. А скільки разів мое життя висіло на волосинці! Пам'ятаєш ту темну жовтєву ніч? У Дніпрі тоді прибувала вода, вона вже виходила з берегів; Дніпро ревів, та артилерійська канонада і авіабомби заглушали його. На воді хитався міст на великих залізних човнах, і з того берега по ньому валом ішло наше військо, танки, гармати; ти тоді теж пройшов ним. На руках проніс ти важко пораненого російського шофера і, заспокоюючи його, посадив тут, підо мною, прихиливши до мого, тоді ще молодого стовбура, пам'ятаєш?»

Так, так, пам'ятаю, добре пам'ятаю!

Міст був вузький, однопутний. Шлях по ньому вів тільки вперед, на Київ. Довжелезний, нескінченний потік війська на мосту раптом зупинився.

— Не зупинятися! Вперед, вперед!— чуто було з півми сердитий голос регулювальниці.

Об'їхати не можна було. Тьму країв нервовий звук автотомобільного стартера. Стар-

тер завив ще раз. Безрезультатно. Шофер вискочив з машини із заводною ручкою. Поки прилагоджував її, прибігли регулювальники.

— Скидайте!— наказав сердитий жіночий голос.

— Ти збожеволіла!— заволав переляканий шофер.

— Мовчи!.. Через тебе ми не зупинимо руху. Ледацюго... До штрафної роти підеш!— відрізав жіночий голос.

Шофер шукав допомоги у хлопців, та даремно. Солдати вже підклали під машину домкрат, щоб її разом з вантажем скинути з мосту у чорний бурхливий Дніпро.

— Стійте! Стійте!— кричав шофер. — Чорти, дияволи! Увесь вантаж радіоапаратури хочете знищити? Шкідники!

Хтось вимагав трактора, який звичайно виручав у таких випадках. Темнота заважала шоферові знайти, що зіпсувалося в моторі. Світити було суворо заборонено.

Крик, тріск домкрата, невблаганність регулювальниць і вільний міст перед вантажною машиною штовхнули нас на виручку. Ми полізли на машину і почали подавати апарати, а інші переносили їх на берег. Поки домкрат підіймав машину, ми встигли її розвантажити. Ще один поворот зубчатого коліщати домкрата, і безпомічний грузовик полетів у воду. Рації ми врятували. Після двохвилинної затримки безконечний потік війська рушив мостом вперед. А на правому березі він розходився, зникав у півми різними напрямками на широкому дніпровському плацдармі. Збудований гітлерівцями на диво всьому світові «Східний вал» на Дніпрі перестав існувати.

Даремно вони хвалилися,— «Східний вал» не зупинив наступу радянського війська. Саме тут 2000 радянських солдатів одержали високе звання Героя Радянського Союзу за безприкладний героїзм і хоробрість при переправі через Дніпро.

Тут, біля нашої гомінливої осики, в ніч із 22 на 23 жовт-

Яромир Схонь. «Бій під Соколовим».

ня 1943 року ступила на один з дніпровських плацдармів 1-ша Чехословацька окрема бригада, що входила до складу 38 Радянської армії під командуванням генерала Москаленка.

Григорій Григорович обійшов нашу «Прагу», уважно обдивився, а коли ми її показали ще й зсередини, де були сидіння, згодився, що на ній і по Дніпру буде добре плавати. Потім вийняв коробку цигарок і почастував нас. Покурюючи, ми сіли на березі, високо над водою.

Григорій Григорович зятав пахучим димом на повні груди, спокійно дивився на широку ріку.

— А у вас, у Чехословаччині, є широка ріка?— раптом спитав він.

— Дунай,— відповідаємо.

— Еге, Дунай, чув я про нього. Розкажіть, який він той ваш Дунай? Такий як Дніпро?

Я потрапив на слизьке. Де-що я вже знав про Дніпро: у моїй записній книжці було записано, що це третя по величині ріка в Європі, що він має 2285 кілометрів довжини й басейн півмільйона квадратних кілометрів, який дорівнює площі Іспанії. Що то — стародавній водний шлях, на берегах якого розташований найстаріший культурний і торговельний центр Русі — Київ. Ні, Дунай інший, зовсім інший. Дунай не словацький, не австрійський, не угорський, чи югославський, він не є рікою якоїсь одної з придунайських країн. Дунай — ріка міжнародна. Гадаю, що тому він і не має своїх, характерних йому рис. Дніпро, той течє тільки українською землею, над його водою, на його берегах, у неповторимих днях і вечорах протікає життя України. Хіба не тому оспівав його Гоголь у своїх «Вечорах на хуторі біля Диканьки»?

Трохи примружені, лукаві очі Левковця мабуть глибоко заглядали мені в душу, і не чекаючи на відповідь, він продовжував:

— Еге, кращої ріки як Дніпро, немає на цілому світі,

Яромир Схонь. «Хати».

Та й такої води ні в якій іншій річці немає. Знаєте, з тиждень тому пішов я додому в Лютеж і напився там води, то в мене одразу заболів живіт. Ніяка колодязна вода не зрівняється з дніпровською. Спробуйте, і тоді переконаєтеся самі.

Як же не повірити у слова Григорія Григоровича? Так, він говорить правду.

— З якою радістю ми відучили наш Дніпро від злої звички,— продовжував Григорій Григорович.— Щороку він відгризає добрих п'ятнадцять метрів від правого берега. І не встигнеш моргнути оком, як із води вилазить острів.

Ми співчутливо погоджувалися. Бо переконалися в цьому самі. Ми сидимо недалеко від місця, де колись переправлялася наша бригада. Тоді, як нам пригадується, не було тут великого острова, порослого вербами.

Від будиночка іде до нас приземкуватий хлопчина, помічник Григорія Григоровича. Вони вдвох складають у човен сигнальні ліхтарі з червоним склом, білі трикутники та інші знаки, по яких пароплав пливе вночі.

— Якщо хочете намалювати Дніпро у цьому місці, то ви приїхали саме вчасно,— чуємо нашого друга.— Скоро тут буде море. Ось звідси, де ви сидите, розіллється вода на сорок кілометрів. Біля Києва поставлять велику електростанцію.

— Тоді вже Дніпро не буде обгризати береги, як схоче,— кидає хтось із нас.

— Так, тоді вже ні,— сміється Григорій Григорович.— Ви чули про Дніпробуд? Був я там у тридцять другого. На вічні віки зникли глибоко під водою скелі, що заважали плавати по нашому Дніпру. Тоді там збудували електростанцію. Розумієте, понизов'я Дніпра часто було дуже мілким. А після того, як збудували Каховське водоймище і Південноукраїнський канал, плавати добре. Скоро підніметься вода і тут.

Деся далеко загув пароплав. Він ішов за течією. За хвилину відгукнувся інший, який ішов назустріч. Григорій Григорович мовчки дивився на пароплав, що з'явився на горизонті.

— Лісосплавщики ідуть,— сказав він і встав.

Ми докурили. Григорій Григорович кинув допитливий погляд на човен, попрощався з нами і сів на кормі. Помічник відіпхнувся від берега і вправно замахав веслами.

В бінокль і ми побачили, який вантаж тягне за собою буксир, що йде за течією. Три довжелезних плоти.

Човен Григорія Григоровича ставав усе меншим. У бінокль я бачу, як Григорій Григорович зачерпнув кухлем воду з ріки і п'є.

Так-так, ніяка колодязна вода не зрівняється з дніпровською...

III. У ЛІСІ НА ЗАХІД ВІД ЛЮТЕЖА

Суцільний масив соснового бору прорізає чітка червона лінія, яка утворює неправильний еліпс, в якому зелене, мов у паші, шматок лісу.

Таким є ліс на захід від Лютежа на нескладній фронтівій карті. В еліпсі зосередилася наша бригада після форсування Дніпра. Тільки в кількох кілометрах від червоної лінії, яка в'ється полями й лісами і перерізає шосе на Київ, розташовані Вишгород, Мошгун, Яблонів. Блакитною лінією на карті позначено воєного. Зі сходу на захід до голубої кривої скеровані чер-

воні стріли, товсті й тонкі, що означають наступ радянського війська. Деякі з тих малих стріл — бойове завдання чехословацьких солдатів. За червоною й голубою лініями товпляться числа, різноманітні кружечки, ромби, хрестики та інші значки, що означають різні роди військ і зброї.

Фронтівій карта більш-менш правильно розповідала про дійсний стан позицій на пересіченій місцевості від Лютезького лісу до Києва чотирнадцять років тому.

Сьогодні ми б домалювали на карті,— щоправда тільки

червоним олівцем,— трактори, комбайни, екскаватори, багато автомашин і хто зна ще які машини, будівельні майданчики і розорані, старанно оброблені поля і сади. А зелений масив мішаного лісу на захід від Лютежа тепер на карті не пересікала б ніяка лінія.

Сьогодні ми йдемо оглядати ліс. Він вітає мене свіжим озоновим диханням, приємною прохолодою. Земля тут піщана, як і біля Дніпра. Біліє прямо крізь траву. Правду казали лютежани: одразу ж наткнувся я на першу напівобвалену, засипану землянку. За кілька метрів — друга, третя, по всьому лісі ще видно чіткі сліди фронту. Іду далі, углиб, хотів би знайти щось, хоч якусь дрібничку, яка залишилася тут після нас. По засипаних землянках пізнаю вогневі позиції батареї, здебільшого на галявинах. Дуже багато слідів від коліс. Ще б пак! З восьмої години ранку 3 листопада 1943 року, коли почалася битва за Київ, тут на кожному кілометрі стояло триста п'ятдесят гармат, крім катюш, 82-міліметрових мінометів та 45-міліметрових гармат, і все це несло смерть гітлерівцям. Тут була здійснена наймогутніша на той час артилерійська підготовка.

Поринувши у спогади, я й не помітив, що я не один.

— Дядю, ви щось шукаєте?— злякав мене тоненький дитячий голосок.

На галявині я побачив двох хлопчаків. Вони пасли гусей на ближніх луках. Сказали, що побачили мене вже давно, ішли за мною назирці і нарешті зважилися заговорити. А я й не знав, що їм відповісти.

— Дядю, ви чехословак?— спитав найстарший зачаровано.

Від здивування я навіть не відповів. Звідки він знає?

— По значку, адже на ньому Фучік,— задзвеніло у відповідь.

Так! Учора у мене з чомодана випав маленький значок. Я й приколов його до сороч-

Яромир Схонь. «Ріка Рось».

Яромир Схонь. «Село Соколово».

ки. А звідки їм відомо, що на ньому Фучік?

— Учора у нас у селі один дядько малював мою сестру і подарував їй такий самий значок,— допоміг мені меншенький.

— Подаруйте його нам,— додав старший.

— А знаєте, хто був Фучік?

— Ще б не знати! Ми вчили про нього у школі і читали його книжку... «Слово перед стратою».

Ми сіли на траві. Кинули жеребок, кому із двох дістанеться значок. Другому, обділеному, я пообіцяв, що принесу йому такий самісінький. Так я потоваришував і з Митьком, і з Васьком. Обидва вчилися у сьомому класі. Один бажає стати льотчиком, а другий капітаном.

— А хто ж у колгоспі працюватиме?— спитав я.

— Трактори, комбайни,— відповіли вони в один голос.

— А хто ж їх водитиме? Самі вони не працюватимуть!

— Ого-го, у нашому колгоспі стільки людей!— вигукнув Митько.— Батько все говорить мамі, що в бухгалтерії їх мов мишей.

— А в бригадах теж! У кожній бригаді є замісник бригадира, обліковець!— доповів поважно Васько.— Щоб ви знали, такий замісник — порожнє місце, не робить нічого, тільки у паперах рється.

— Звідки ти знаєш?— питаю здивовано.

Хлопці засоромилися. Подивилися один на одного.

— Сказати?— нерішуче спитав свого товариша Васько.

— А що ж, кажи,— підбадьорив його Митько.

— Розкажуй ти!— відступив Васько, почервонівши по самі вуха.

— Чом же я? Це твій брат...

От ускочили. Проговорилися.

— Та скажу!— зважився Митько.— Васьків старший брат тут теж у помічниках бригадира ходить.

Васько стояв червоний. Мені було його по-справжньому жаль. І чого це мені стукнуло розпитувати про колгосп?

Але ні... Повинен же я був сказати хлопцям, що робота в колгоспі не гірша ніж у льотчика чи капітана.

Та хлопці вже забули про колгосп. Усю їхню увагу поглинув золотистий значок із Фучіком. Вони його роздивлялися, перекладали з рук до рук, міряли до сорочок, і на решті його забрав задоволений Митько.

— Дядю, а вашого піонерського значка немає?— швиденько запитав він.

Не було у мене.

— Погано. У того дядька, що малював учора сестру, був. Він подарував молодшій сестрі,— пожалкував Митько.

Пообіцяв, що обом подарую і значок чехословацьких піонерів.

— А ми за нього наш дамо,— радісно сказав Васько.

Не встиг я як слід подякувати, як Митько раптом закричав:

— Васько, знаєш що? Давай подаруємо отой їхній, що знайшли минулого року!

— Який він, де ви його знайшли?— спитав я.

— На ньому такий лев і щит з трьома гострячками і подвійний хрест,— мов по писаному швиденько перелічував Митько.

— Ми його знайшли тут, у лісі, недалеко звідси,— доповнив Васько.

— Справді?

— Справді, справді!— зраділи обидва, здивовані моїм інтересом,— у старій землянці...

— Покажете мені?

— А чому ні? Покажемо. Ходімте!— сказав Митько.

Ми встали, я попрямував за хлопцями углиб лісу. За чверть години ми вже йшли поміж ям, що залишилися від бомб.

— Ось тут,— закричали хлопці і зупинилися біля невеликої довгастої ями.

— Тут був накат із дрючків, та люди їх повиймали на паливо,— пояснив хлопець.

— Добре зробили,— сказав я.— Вони б тут все одно погнили.

— Митько! А гуси?— раптом закричав Васько.

З хвилину вони дивилися на мене, а я на них.

— Біжіть хлопці! Не дай боже, ще ваші гуси розбредуться,— сказав я.— Взавтра чекаю вас на галявині, де ми зустрілися, принесу значки.

Подали мені руки і миттю зникли.

А я? Задумливо обходив я наші колишні землянки, зупинявся над ними і в моїх спогадах оживали забуті дрібниці. Я сподівався, що хлопці принесуть мені значок, на якому «такий лев і щит з трьома гострячками і подвійний хрест»,— і мені було якось важко: сердили мене слова хлопців про колгосп.

IV. ПАРОПЛАВИ І ЛЮДИ

Не рахував я, скільки і яких пароплавів пливе вниз і вгору Дніпром. Та треба сказати, що не минуло й години, щоб повз наш табір не проплив хоч один. Деякі ми вже добре знали. То були, головним чином, пароплави особливих перевозок: сніжнобілий дизельний «Бойченко» і старий «Марксист». Та найбільшу нашу увагу привертав, вірні-

ше, зачаровував нас, третій — невідомий, таємничий, казковий красень. Він пропливав уночі. Вірніше було б сказати, що він розцвітав у п'яті, обсіпаний частими вогнями. А коли він проходив близько від берега, де розкинувся наш табір, ми вгадували його силует, але як слід ні разу не роздивилися. Хтось із нас охрестив таємничого незнайомця «Веселюю

загадкою», бо ще здалеку він давав знати про себе веселою музикою, яка розлягалася широкою дніпровою гладінню. Через день наш табір і наш «готель на колесах» — наша «Прага», привернули увагу пасажирів з пароплавів. У біноклі і просто так вони роздивлялися нас із цікавістю.

Наступного дня униз за водою плив один пароплав. За ним на баржі блищала на сонці якась дивовижна споруда. Здалеку вона була схожа на велетенський ящик незвичайного розміру. Нетерпляче вдивлялися ми і гадали, що воно таке. Скоро виявилось, що наша фантазія замала для Дніпра. Перед нами плив розібраний одноповерховий палац. Ми роззявили рота і широко відкрили очі на синю споруду з сліпучобілими колонами обабіч входу, у який вільно пройшла б і наша трьохосна «Прага». Довго ми вгадували, куди, для чого і навіщо везли цю будову. Узнати довелося не скоро. В сусідньому селі, вночі мене зупинила страшенна злива. Я попросився ночувати. На превеликий подив мене привели до якогось «річкового палацу». Вранці я прокинувся у білісній постелі. У вікно зазірало сонце. А коли я вийшов із широченних дверей, то не йняв віри власним очам: виявляється, що я ночував у синьому дерев'яному домі, який на замовлення колгоспу привезли Дніпром.

А в суботу і неділю Дніпро подарував нам ще більшу несподіванку. Ми встановлювали найрізноманітніші закономірності. Звичайно, катери з мотором-тріскачкою, швидкі елегантні моторки і білокрилі тихі яхти снували по сонячній річковій гладіні.

За ними рухалася армія веслярів на шлюпках, байдарках і скіфах. Навкруг лунали пісні і голоси гармоній...

Оживали Дніпрові береги. Чим далі, тим усе більше підходило вантажних і легкових автомашин. З них зіскакувало багато рибалок, і на березі виростав ліс вудлиць. Нашестя

впертого рибальського племені загрожувало роботі наших художників. Дніпро і так полонив їх усіх до одного, і вони йому віддалися цілком. Зранку до вечора вони розбредалися по березі, насичуючись яскравими дніпровськими фарбами і переносячи їх на полотно. Дніпро притягав і рибалок: хлопці і дівчата, молоді і старі розбредалися і зникали вздовж берега, щоб віддатися улюбленому спорту.

Правда, біля нашого табору підсидав не один рибалка. Ми дивувалися.

Я хотів звернути увагу худорлявого хлопчини на те, що тут риба не ловиться. А він розіклав на човні кілька вудлиць і одне по одному закидав їх у воду. Я вже хотів сказати, та бачу, що він уважно дивиться на воду, обережно бере у руки волосінь і починає тягнути з води. Ледве дишаю. На воді біля човна щось рветься з крючка, рибалка тиче у воду сачок на палиці, витягає його і вибирає із сітки півметрову довгу рибину.

— На юшку уже е! — кричить мені радісно.

Я розуміюче посміхнувся, та не був певен, чи він не сміється з мене. Я запідозрював, що йому звідкись стало відомо про нашу вчорашню юшку. Бути біля Дніпра і не зварити це видатне рибальське блюдо, було б непростимо і легковажно. Коли ми одначе не зловили жодної, хоч дрібненької рибинки, то за допомогою Григорія Григоровича купили чималенький кошик свіжої риби і зварили повне відро юшки. Спочатку ми всіляко вихваляли її, а потім вилили у Дніпро рибам на частування. Вечоріло. На Дніпрі було тихо-тихо. Він став дзеркальним ніби навмисно, щоб барвистий захід сонця відбивався в ньому сповна. Червона і фіалкова фарби мінилися і скоро стали жовторожевими, а по воді розлилася чудова вогниста повинь хмар, темна зеленень верб, тополь і осик. Над фантастично забарвленою водою попритихали замріяні українські хати... і поступово

усе це поглинула чудова зоряна ніч. Дзвеніла пісня, протакхав запізнілий моторний човен...

Неподалеку від нас, за двадцять метрів від берега, хилився на припоні одинокий човен, і на ньому чорнів силует зігнутого рибалки.

Наступного дня я з ним ближче познайомився.

— Я був офіцером, — розповідав він мені тихим голосом, соромлячись і витягаючи з торби цибулю, помідори, перець, сіль — усе, що неодмінно потрібне для смачної юшки, і продовжував:

— Я захворів, тепер мене вилікували і я одержую пенсію. Та коли б не Дніпро, хто знає, який би був мені кінець. Дніпро мене вилікував. Уже три роки я ловлю рибу.

— А що ви робите взимку, коли рибалити немає де? — питаю я.

Мій співбесідник не поспішає з відповіддю.

— Крім рибальства я ще захоплююся живописом.

Він помітив моє здивування. Посміхнувся і сказав:

— Я не хотів про це говорити, бо я не професіонал, як тут ось ваші... Співробітничав у Київському будинку народної творчості і вчуся в Художній академії. Уже була виставка моїх картин. І Дніпро я також малював.

— А зараз ви щось малюєте?

— Я б із радістю, та немає при мені фарб, пензлів...

Неподалеку працюють наші художники. Біжу і сповіщаю їм про своє відкриття. За кілька хвилин наш новий товариш має все, що треба. Міє руки. Оглядає човен, вудлиця, сідає на траву і починає малювати.

Художники в один голос схвалюють ескіз. Рибалка почервонів і швидко поліз до човна. Ухопив вудлице і витяг рибину, на яку усі рибалки навколо нашого табору із заздрістю поглядали.

На вечерю ми мали від нашого друга рибалки справжню смачну українську юшку.

Зденек СЛАБИ

Про те, як у Ондржея наїжачилось волосся від страху, і про те, як він потім перестав плакати...

Розповідає сестра Ярміла:

— Татко купив Ондржейові надувний м'яч. Великий, великий. Йому так завжди нові іграшки купують, а мені кажуть, що я вже виросла. А, може, мені теж подобається такий м'ячик?! Я його попросила: «Ондржейку, дай мені погратися з м'ячем. Ну, хоч на п'ять хвилин!» А він мені показав носа... Ну й нехай! Кому потрібний його м'яч?! Я з ним взагалі уже майже не граюсь, бо він ще малюк і нічого не розуміє...

Батько читає газету і каже мамі:

— Уяви собі, Міленко, через десять років люди літатимуть на Марс. І чого тільки не здійснить сучасна техніка?!

А мама гримає на Ондржея:

— Та кинь ти, нарешті, м'яча! Обов'язково щось розіб'єш. Ну, подивіться, чи ви бачили коли таку дитину? Облиш зараз же, бо...

Говорить сам Ондржей:

— Гляньте,— коли я надуваю м'яча, я дму в нього повітря з себе. А коли випускати з м'яча повітря, то воно знову іде в мене. Я для цього і залишив трубку м'яча у роті, а мама думає, що я хочу її розсердити. Та коли м'яч почав сплющуватися, я почав роздуватися в усі боки. Не вірите? Справді! Татко і мама дивидись на мене і дивувалися, а Яр-

мілка так і реготала. Я це добре бачив. От злюка! Не може забути, що я не дав їй м'яча. За хвилинку я став круглий, як бочка. А наш песик Орза як кинеється на мене! Як скочить! Як вдарить мене лапкою! Я так і викотився на балкон і раз! — злетів у небо. Тут у мене волосся і піднялося! Що це буде?! Мама з татком вибігли на балкон і почали на мене кричати, але я був уже високо! Я піднімався і піднімався, як повітряний корабель. Прага стала маленька, наче купка сірникових коробочок. Потім я піднявся над хмарами і все летів, летів... Мені зробилося так холодно, що я вже почав жалкувати, що був неслухняний. І тоді пообіцяв сам собі, що даватиму Ярмілі м'яча (якого я весь час не випускав з руки), ніколи не буду балуватись і дражнитися, показувати язика і, звичайно, ніколи вже не буду видувати повітря з м'яча прямо у рот. А поки я так думав, мене все несло і несло. За хвилину я побачив, що Земля дійсно кругла, як куля. Вона зробилась така малесенька, що мені хотілося взяти її у руки.

Раптом щось почало наблизатись до мене. Я мчав, мабуть, так швидко, як літак ТУ-сто чотири. А назустріч летіла якась незнайома планета, на якій я незабаром приземлився. Та це була не Прага, і не було тут нашої Сараєвської вулиці. Це був величезний посипа-

ний пісочком дитячий майданчик. А посередині стояла табличка. Тоді я підплигнув і прочитав на ній:

М-А-Р-С. Раптом прибігли якісь діти, вони стали у коло і почали сміятись, що я такий товстий. А я гірко заплакав...

Автор перебиває розповідь:

— Ондржей плакав, плакав і ніяк не міг заспокоїтись.

Марсіянська дівчинка Марта дивується:

«Чий це такий товстий хлопчик? Я такого ще зроду не бачила!»

Марсіянський хлопчик Мартин дивується ще більше:

«Звідки ти тут взявся? Хто ти? І чи люди-на ти взагалі?»

Ондржей перестає, нарешті, плакати і розповідає далі:

— Мені дуже кортіло показати йому язика, але я зразу згадав, що за це міг полетіти ще далі, на якусь зірку, і мені перехотілось. Всі марсіянські діти були такі чистенькі, говорили тихими співучими голосками. Вони хотіли, щоб я грався з ними, і я погодився: «Добре! А у що? В цурки-палки чи жмурки? А може, в індійців?»

Марсіянська дівчинка Марта знову дивується:

«Що це за дивні гри? Ми таких не знаємо. У нас кращі гри, хлопчику. Наприклад, нюхати квіти. Ми йдемо в садочок і нюхаємо квіточки. Це чудова гра, правда? Або граємося в привітання. Ходимо по вулиці і кожному стрічному говоримо: добрий день! Або любимо ми гратись у...»

Ондржей засмутився.

— Ну, скажіть, будь ласка, хіба це ігри? Я згадав Ярмілу і Ніну, Карла і Гонзика і всіх наших хлопчиків та дівчаток... І мені зовсім не схотілося залишатись тут, з марсіянкою Мартою. Їхні ігри мені зовсім не подобались. Але плакати я вже не хотів. У цю хвилину я вважав себе представником усіх дітей земної кулі і не міг, звичайно, знеславити вас, діти, своїм безперервним плачем. Що б подумали про нас малі марсіяни? З кожною хвилиною я все більше тужив за Землею і особливо за Прагою...

Автор вам розповість про далішні пригоди Ондржея:

— Ондржей сів на камінь, підпер кулаками підборіддя і все думав, думав, як спуститися з Марса. Потім він заявив: «Я хочу їсти і пити». «А що таке голод?» — здивувався марсіянський хлопчик Мартин. «Що це за дивна річ спрага?» — спитала марсіянська дівчинка Марта.

«Так ви цього не знаєте? — засмутився Ондржей. — А що ж ви їсте? Що п'єте? Чи взагалі не знаєте, що таке гуляш? А ліверна ковбаса? А апельсиновий морс?»

«Які дивні слова! — сміялись марсіянські діти. — Якщо хочеш знати, чим ми живимось, можемо тобі відповісти: грою на роялі. Заграємо разів п'ять до-ре-мі-фа-соль-ля-сі-до, — і ситі до наступного дня».

Тут Ондржей не стерпів, узявся руками в боки і кинув: «То ви їсте одні клавіші від піаніно? І розважаєтесь тим, що здоровкаєтесь або нюхаєте квіточки! Так я вам ось що скажу: нам, дітям з Землі, це зовсім не цікаво. І я хочу додому. Не розумію, чого я мушу бути з вами?..» На цих словах до Ондржея підійшов дуже високий і дуже худий марсіянин з довжелезною бородою і погрозив йому пальцем: «Так ти не знаєш, чого мусиш бути між марсіянськими дітьми?»

«Ну...» — почав пригадувати свою провину Ондржей, але височезний і дуже худий марсіянин з довгою бородою не дав йому закінчити:

«А, скажи, як ти поведився на Землі?»

Ондржей, затинаючись, почав: «Не давав іграшок... Лаявся з Карлом... А з Гонзою бився лінійкою... Ніні показував язика... Потім...»

«Досить і цього, — махнув рукою марсіянин. От і будеш тепер гратись з марсіянськими дітьми, снідати «до», обідати «ре», полуднувати «мі», а вечеряти «фа» доти, доки не виправишся. І так буде не лише з тобою, а й з усіма дітьми, які не слухатимуться. Зберемо їх сюди на Марс і...» «Але, дядю Марс», — умовляв Ондржей, — я буду слухняний».

«Це правда?» — примружив одне око марсіянин.

«Правда!»

«Ну, тоді надувай свого м'яча».

Ондржей почав надувати, надувати, надувати... М'яч став рости і рости, а хлопчик тим часом все худнув і худнув. Коли Ондржей знову став звичайним хлопчиком, м'яч, круглий, як велетенське яблуко, злетів разом з ним у небо і летів, летів, летів, поки не долетів до Праги на Сараєвську вулицю. Бух!

Ондржей разом з м'ячем впав на свій балкон і полегшено зітхнув.

Ондржей звертається до сестри Ярміли:

— Ярмілочко, хочеш погратися моїм м'ячем?

Автор кінчає розповідь:

— Якщо ви не вірите тому, що тут написано, зайдіть до Ондржея, і самі побачите, що він зовсім не показує язика, і сам навіть запропонує вам погратися дерев'яним конем, або іграшковою залізницею з колією, паровозом і двома вагонами. Видно не хочеться йому знову на Марс!

З чеської переклала
Воїна ПАСІЧНА

СВІТАНОК АФРИКИ

(Нотатки учасника XIII сесії Генеральної Асамблеї ООН)

Я двічі зустрічався віч-на-віч з Африкою, хоч обидві зустрічі були дуже короткочасними.

Вперше, було це позаторік, ми, перелетівши через Сахару, приземлилися пізньої осінньої ночі в Дакарі. Ніч була надзвичайно парка і надзвичайно темна. Нещодавно пройшла сильна тропічна злива, вічно-гарячий асфальт парував під ногами, подекуди клубились густою парою калюжі, відбиваючи рідні, знайомі з дитинства сузір'я. Екватор ще не було перейдено, і чудеса південної півкулі ще не відкрилися перед нами.

Вдруге я приземлився в тому ж Дакарі після перельоту через Атлантичний океан, повертаючись назад в Європу. Був неймовірно ясний і неймовірно палючий день. Видно було безмежну рівнину край міста і фортецю на пагорбі. Це не була пам'ятка старовини, об'єкт археологічних досліджень, а жива, діюча фортеця з гарнізоном одчайдушних пройдисвітів, які складають один з підрозділів французького колоніального легіону.

Вночі і вдень я бачив африканських негрів у себе дома, вони виконували важку роботу не тільки по обслуговуванню, але й по будівництву аеро-

дрому, ще змушені підкорятися зухвалим окрикам французьких колонізаторів. Але очі африканців сповнені були жаги, ненависті і потаємної надії.

Такі очі мені потім довелося побачити в просторах коридорів і залах Організації Об'єднаних Націй на березі Іст-рівера в Нью-Йорку. Я бачив їх протягом довгих трьох місяців, під час роботи XIII сесії Генеральної Асамблеї ООН. Далекі мені здавалося, що в багатьох петиціонерах, які здебільшого нелегально перейшли кордони різних африканських колоній, підопічних територій і зон і добралися до Нью-Йорка, щоб у Генеральній Асамблеї шукати правди і справедливості, я пізнаю той гнів і ту надію, яку помітив ще там, у Дакарі.

Вислуховання петиціонерів на Четвертому комітеті Генеральної Асамблеї, в якому мені випала честь представляти у 1958 році Українську РСР, давно зробилося благородною традицією.

І все ж щороку представники колоніальних держав, очолюваних США та Великобританією, намагаються порушити або й навіть відмінити цю традицію. Бажаючи будь-що протягти вигідні для них рішення, колонізатори вигадують все нові причини, щоб не

допустити африканських петиціонерів у залу засідань.

Африканський материк займає все більш значне місце в міжнародному політичному житті нашого бурхливого віку. Слідом за Азією, тут активно розвивається процес національного і економічного визволення тих народів і племен, політичний і культурний розвиток яких штучно гальмували європейські колонізатори. Вони протягом десятиріч проводили ганебну політику расової дискримінації, варварських репресій, дикого свавілля, соціального гніту, економічної експлуатації.

На цю колонізаторську політику імперіалістичних держав Західної Європи, на зростаючу експансію американського капіталу, який намагається захопити незліченні африканські ресурси, народи Африки відповідають впертою боротьбою, крок за кроком відвоюючи свої законні права.

Навіки відходить у небуття епоха відкритого колоніального розбою, епоха, коли сильний диктував свої закони кво-лому, коли панували насильство, хаос, безправ'я. Нема більше «всесильних», з таким захопленням оспіваних Редіардом Кіплінгом завойовників, що вільно крокували по

просторах Азії і Африки. Колоніалізм сьогодні тріщить скрізь. Африка все більше стає схожою на велетенський киплячий казан, і той, хто хоче надіти на нього кришку, неминуче обпече собі руки.

Та колонізатори не здаються. Не тільки в колоніях, але й у так званих «підопічних територіях», тобто країнах, які знаходяться під наглядом ООН та її Ради по опіці, і донині панують жорстоке пригнічення, рабська праця, расова дискримінація, тілесні кари.

Як вірно стверджує американський учений Елфес Хантон у своїй книжці «Доля Африки», виданій торік у Нью-Йорку, становище корінного населення Африки «в багатьох районах межує з рабством».

І хоч Раду по опіці та Четвертий комітет Генеральної Асамблеї ООН цікавлять справи всіх колоній, на всіх континентах, обставини склалися так, що за останні роки на перший план вийшли саме африканські проблеми.

* * *

Вже кілька років різні організації ООН займаються питанням Південно-Західної Африки. Ця справа, здавалося б, цілком ясна і проста. Колись Ліга Націй видала мандат на управління цією частиною африканського материка Південно-Африканському Союзу—англійському домініону, створеному на місці переможених Англією бурських республік. Тепер, коли Ліги Націй нема, територія Південно-Західної Африки повинна перейти під опіку ООН, про що й було прийнято відповідне рішення. Але з цим рішенням не хоче рахуватися уряд ПАС (Південно-Африканського Союзу). У травні 1957 року прем'єр-міністр ПАС цинічно заявив у сенаті:

«Після того, як припинила своє існування Ліга Націй, жодна організація, крім Південно-Африканського Союзу, не має ніяких прав на Південно-Західну Африку. Через те ми не визнаємо претензій Організації Об'єднаних Націй,

начебто вона має право втручатися до внутрішніх справ Південно-Західної Африки, і ми не тільки не маємо наміру віддати Південно-Західну Африку під опіку Організації Об'єднаних Націй, але з тієї ж причини не будемо також подавати ООН річні звіти, як це ми робили в часи старої Ліги Націй».

Це питання в усій своїй гостроті постало торік на XII сесії Генеральної Асамблеї ООН. Було прийнято компромісне рішення про створення так званого Комітету добрих послуг, до якого увійшли США, Великобританія та Бразилія. Йому доручено було детально вивчити справу, провести переговори з урядом ПАС і подати пропозиції XIII сесії Генеральної Асамблеї. Радянські делегації виступали і голосували проти цього рішення: якого добра можна чекати від комітету, складеного, в основному, з представників колоніальних держав, під головуванням, до речі сказати, представника Англії?

Життя цілком підтвердило це передбачення. Комітет добрих послуг, у погодженні з урядом ПАС, вийшов на Четвертий комітет з дивовижною пропозицією про розподіл території Південно-Західної Африки. За цим задумом, найбагатша частина території мала цілком відійти до Південно-Африканського Союзу, як одна з його провінцій, а друга, напівпустельна, теж фактично належала б ПАС, як підмандатна.

Пропозиція знахабнелих колонізаторів дістала різку відсіч більшості делегацій. Було ухвалено заслухати петиціонерів, проти чого категорично протестували міністр закордонних справ ПАС Лоу та його колеги. Вони, зрештою, покинули зал засідань, і питання розглядалось без них.

Представники ПАС кожного разу кричать про свою цивілізаторську місію. Прем'єр-міністр Форвурд заявив у парламенті, що «Південно-Африканський Союз залишиться цитаделлю білої цивілізації в Африці».

Голова делегації Індії Мехон цілком слушно спитав: «Де ж справжня цивілізація? У тих, хто вимагає свободи, чи в тих, хто намагається її задушити?»

Справді, про яку цивілізацію йде мова?

Про ту, при якій корінні мешканці Південно-Західної Африки, які складають 90 процентів всього населення, позбавлені можливості брати участь у будь-яких політичних інститутах, за допомогою яких вони могли б висловити свою думку про управління територією? Чи, можливо, про ту «цивілізацію», яка поділяє населення за кольором шкіри на нижчу і вищу групи людей, тобто керується расистською теорією переваги одної раси над іншою, теорією, яка була наріжним каменем державної політики фашистської Німеччини? Чи ту «цивілізацію», за варварськими законами якої, як офіційно повідомило міністерство юстиції ПАС, там у 1957 році було засуджено й покарано батогами 13 256 африканців?

Загальновідомо, що корінне населення Південно-Західної Африки силоміць загнане у спеціальні резервації. Але міністрові ПАС у справах корінного населення здалося, що й цього мало. Він видав розпорядження, щоб «неєвропейці», які живуть у містах теж у спеціальних «локаціях», добиралися до місця своєї рабської праці, обходячи жилі райони «європейців».

І нема нічого дивного, що вождь племені гереро Осіа Кутака в своєму листі до ООН різко засудив політику апартаїда. Адже таку політику, таку «програму» слід назвати не цивілізацією, а дикунством, варварством, ганьбою XX століття!

І можна цілком зрозуміти петиціонера Керіна, який, не вагаючись, сказав: «Краще їсти траву і бути вільним, ніж жити в такому рабстві!»

Генеральна Асамблея з обуренням відкинула проект розподілу території, який передбачав ліквідацію Південно-Західної Африки як політич-

ного і економічного цілого. Але за допомогою горезвісної «машини голосування», натиснувши на залежні від них країни, колонізатори добились рішення про продовження ще на один рік повноважень збанкрутілого Комітету добрих послуг: адже він насправді передбачає «добрі послуги»... для колонізаторів.

Попереду ще завзята і тривала боротьба...

* * *

Бурхливим було обговорення питань ряду підопічних територій, якими управляють Великобританія, Франція та Бельгія.

Доповідь Ради по опіці, покладена в основу дискусії, переконала делегатів, які захотіли подивитись правді у вічі, що за останній рік, тобто від минулої сесії, нічого або майже нічого не змінилось. Міняються тільки форми і методи збереження панування, але «кінцевий засіб підтримання політичної влади,— як пише згадуваний вже Елфес Хантон,—... залишається тим самим: це — сила».

При аналізі становища в підопічних територіях Африки ясно помітна дуже поширена тенденція адміністративно і економічно пришвартувати підопічні території до сусідніх колоній.

Саме цим продиктоване вперте намагання видати за закоханих жениха та наречену підопічну територію Південний Камерун і британську колонію Нігерію, саме цим пояснюється так старанно заохочуване бельгійською владою мнимо бажання Руанда-Урунді якнайскоріше впасти в обійми Бельгійського Конго.

Між тим, намагання увіковічнити відокремленість британського і французького Камеруну, цієї колись єдиної країни, є протиприродним і протизаконним. Управляюча влада робить усе для того, щоб знищити почуття єдності серед жителів території, але ці почуття живі, вони розвиваються і пускають глибоке коріння в серцях людей. Про це пере-

конливо розповіли петиціонери. Камерун був колись незалежною країною і він, безперечно, доб'ється волі. Завдання ООН допомогти йому в цьому. Треба домогтися виводу іноземних військ, відновлення політичних партій і свобод, амністії, вільного волевиявлення населення.

Цього не хочуть робити ні англійські, ні французькі колонізатори. Недаремно петиціонер Н'Тумаза вигукнув на засіданні Четвертого комітету: «Відтоді, коли у нас є управляюча влада, ми не можемо думати вільно!» А петиціонер Н'Гунга висловив сумнів, чи була Франція країною Вольтера?

Справді, якщо навіть не зважати на свідчення петиціонерів, а взяти до уваги те, що зафіксовано в офіційних документах, то й тоді не важко переконатись, що те, що видається за закон, є повним беззаконням, а те, що звється правом, слід би назвати безправ'ям.

Ось що ми, наприклад, читаємо в доповіді Ради по опіці:

«Новий статут перетворює Територіальну асамблею Камеруну в Законодавчі збори, які мають законодавчі повноваження».

Здавалося б, чого кращого жадати?

Але далі виявляється, що Французька Республіка залишає за собою фактично всі галузі життя країни, а саме: режим громадських свобод, закондонні справи і державну оборону, грошовий обіг і валюту, шкільні програми середніх і вищих шкіл, кримінальний кодекс, адміністративні конфлікти, торговельне законодавство і правила торгівлі, державну службу і т. д.

Отже, цілком резонно, виникає запитання: як можна збори, позбавлені всіх цих прав, називати «законодавчими?»

Не краще становище і в тій частині Камеруну, що знаходиться під британським управлінням. Тут теж система державного ладу складається поки що з суцільних застережень. З одного боку урочисто

запевняється, що «існуюча Виконавча рада буде головним політичним органом», а з другого скромно додається: «однак за комісаром буде збережено загальні повноваження виконавчого і законодавчого характеру».

І, нарешті, виявляється, що поряд з Виконавчою радою створюється Палата вождів, причому «члени Виконавчої ради матимуть право бути присутніми і виступати в цій Палаті, але без права участі в голосуванні».

Який же це, в такому разі, «головний політичний орган»?

Може, таким органом є Палата вождів? Знову ж — ні. Бо, як ми дізнаємося далі, Палата всього тільки «виконуватиме консультативні функції». Словом, хоч круть, хоч верть, а доля країни — цілком в руках верховного комісара та інших інстанцій управляючої влади. Та ж сама картина: закон перетворюється в беззаконня, право — в безправ'я.

Лише вільний плебісцит, без англійського втручання, повинен вирішити дальшу долю цієї території. І ніякі ширми, ніякі нові етикетки, наліплені на стару колонізаторську політику, не можуть нікого обдурити. Тому делегати Радянського Союзу, України, Білорусії, країн народної демократії рішуче вимагали, щоб управляюча влада негайно забезпечила корінному населенню території широку можливість брати участь у роботі існуючої Палати представників Південного Камеруну, а населенню інших частин підопічної території створити свої власні представницькі органи. Ці органи повинні мати законодавчі права. Та нічого цього, на жаль, не робиться. Навіть навпаки — управляюча влада нещодавно без будь-якого серйозного приводу розпустила Союз народностей Камеруну і зв'язані з ним жіночі та молодіжні організації.

Повна відсутність будь-якої промисловості, патріархальна відсталість сільського господарства, надзвичайно низький рівень життя, підкорення всієї економіки інтересам іноземних

монополій, відсутність своїх культурних закладів і органів преси, свавілля і терор,— ось яке справжнє становище в сьгоднішнім Камеруні під британським управлінням.

Намагання зв'язати британський Камерун з його сусідкою — Нігерією дуже схоже на такий же мнимий потяг Руанда-Урунді до Бельгійського Конго, який так роздуває і заохочує управляюча влада.

Справді, чого тільки не робиться, щоб силоміць зблизити ці дві території!

Тут — і митний та фінансовий союзи, і закони Бельгійського Конго, які поширюються на територію Руанда-Урунді, і поліція Бельгійського Конго під командуванням бельгійських офіцерів, яка вчиняє суд і розправу над населенням підопічної території. Посилання управляючої влади на те, що поліція Конго начебто відвоювала територію Руанда-Урунді в 1916 році у німців і через це має вічне право тут господарювати, — є не тільки безпідставним, але просто цинічним. Про яке ж наближення території до самоуправління і незалежності може йти мова, коли на протязі чотирьох з лишнім десятиріч управляюча влада так старанно, мов рідкісну музейну цінність, зберігає свої поліцейські частини, які навряд чи можна назвати янголами свободи!

Тримаючи населення на вкрай низькому рівні економічного, політичного і культурного розвитку, на такому рівні, який не раз загрожував загальним голодом, управляюча влада немовби вельми стурбована ворожнечею окремих племен і всіляко начебто намагається їх примирити. Дуже підозріла гра! Ось що з приводу цього заявляють самі бельгійці:

«Адміністрація вважає своє завдання дуже делікатним. Вона має намір допомагати племені бахуту ствердитись і зайняти всі посади, на які воно має право, але без порушення законних інтересів батутсі. Вона намагається уникнути зайвих струсів і переконати ба-

тутсі, що емансипація бахуту для них не лише прийнятна, але й бажана».

Не може бути сумніву, що подібна, не стільки делікатна, як двозначна позиція адміністрації до добра не доведе. Вона розрахована скоріш на поглиблення антагонізму між племенами, ніж на їхнє примирення. Покінчити з ворожнечею племен може тільки їх політичний і культурний розвиток.

А в Руанда-Урунді якраз ніякого суспільно-політичного життя нема. Єдині, хто проводить роботу серед населення, це численні релігійні місії, які прибувають з Бельгії та Бельгійського Конго. У містах є гучномовці, але за їх допомогою передаються лише радіопрограми «Радіо Конго бельж».

У світлі всього сказаного не важко знайти правильну відповідь на питання: хто бажав зближення Руанда-Урунді з Бельгійським Конго — корінне населення території чи управляюча влада?

Становище в Південно-Західній Африці, Камеруні, Руанда-Урунді та деяких інших територіях викликає серйозну тривогу. В той час, коли над усією Африкою вже засвічується ранкова зоря визволення, тут ще панує глуха, безпросвітна ніч.

* * *

Як я вже зазначив вище, далеко не всі делегації у Четвертому комітеті Генеральної Асамблеї з повагою та співчуттям поставились до законних вимог африканських племен і народів. Делегації Великобританії, яку очолював колишній генерал-губернатор Камеруну сер Ендрю Коен та Сполучених Штатів Америки, від якої виступали сенатор Селлмен і відома негритянська співачка Маріан Андерсон, намагалися не допустити петиціонерів у залу засідань, зірвати прийняття резолюцій, спрямованих проти нахабних зазіхань колонізаторів, всілякими засобами затягти дискусію і перетворити їх у порожню балаканину.

Але їм протистояла міцна прогресивна група, до якої входили делегації Радянського Союзу, України, Білорусії, країн народної демократії та ряду азійсько-африканських держав. Так що колонізаторам часто-густо було не з медом.

Особливо важке становище було в американській представниці Маріан Андерсон. Дійшло до того, що вже під кінець Асамблеї представники деяких африканських країн виступили з критикою на її адресу, дорікаючи їй за виступи, спрямовані проти африканців. Тоді Андерсон заявила:

«В цій залі нема людини, яка була б більшою мірою зацікавлена долею африканських народів, ніж я. Але, як і всі інші, я є членом делегації, яка має від свого уряду певні інструкції. Наш обов'язок — ці інструкції виконувати. Інакше нас тут не було б».

На другий день американські газети вийшли з sensationним повідомленням про цей виступ, додавши до нього такі коментарі:

«З цих слів знаменитої співачки легко можна зрозуміти, що вона особисто з інструкціями свого уряду не згодна».

Я згадав про цей випадок для того, щоб підкреслити ту перевагу, яка є у радянських людей, у тих, хто захищає правду і справедливість. Так, ми теж консультувалися з своїми урядами і діяли від їх імені. Але кожна вказівка нашого уряду, спрямована на правильне розв'язання проблеми, на захист інтересів покривджених народів, на торжество гуманізму цілком відповідали нашим бажанням і прагненням.

Не допомогли колонізаторам ні натиск, ні інтриги. Генеральна Асамблея ООН ще повернеться до питання про Камерун і прийме остаточне рішення. Камерун, а за ним і інші підопічні території, здобудуть волю і незалежність!

Африка, мов легендарний велетень, рве осоружні ланцюги рабства. Світанок пробу-

дження вже засяяв на її небосхилах.

Доказом цього є і Конференція народів Африки, яка відбулась у столиці Гани — Аккрі в грудні 1958 року. Конференція прийняла, як відомо, звернення до Організації Об'єднаних Націй, в якому підкреслюється, що колоніалізм суперечить Статуту ООН. Звернення вимагає, щоб колоніальні держави негайно покинули всі країни Африки, які вони окупували. У схваленій конференцією декларації зазначається, що Конференція народів Африки, «заслухавши звіти представників різних організацій про страхітливі діяння колоніалізму та імперіалізму на африканському континенті, виражає рішучий протест проти цієї огидної системи; таврує ганебну систему колоніалізму та імперіалізму на англійських і французьких колоніальних територіях, яка прийняла найбільш крайні і жорстокі форми в Алжирі,

Камеруні, Центральній Африці, Кенії і Південно-Африканському Союзу, на португальських територіях Ангола, Мозамбік, островах Принсіпе і Сан-Томе, де корінне населення живе при режимі колоніального фашизму; засуджує експлуатацію природних і людських ресурсів цих районів; засуджує позбавлення населення людських і демократичних прав, проголошених у Статуті ООН; засуджує расову сегрегацію, систему резервацій та інші форми расової дискримінації і кольорового бар'єру; засуджує використання рабської праці на таких територіях, як Ангола, Мозамбік, Бельгійське Конго, Південна і Південно-Західна Африка; засуджує політику на таких територіях, як Центральна Африка і Південно-Африканський Союз, яка обґрунтовує панування меншості над більшістю соціальними доктринами апартаїда...»

Незламний бойовий дух африканських народів, готових

непохитно боротися за свою незалежність, відбився у численних виступах делегатів конференції. «Якщо хто-небудь завдасть удару африканцям,— заявив делегат Кенії Том Мобойя,— ми не будемо мовчати, ми відповімо ще відчутнішим ударом». А представник Нігерії Маківен сказав: «Ми будемо всіма силами здійснювати нашу соціальну мету мирними засобами, але ми розуміємо, що при певних обставинах можуть придатися й інші форми боротьби, щоб встановити владу народу». Ясніше не скажеш!

— Забирайтесь геть з Африки! — з такими словами звернувся до колонізаторів прем'єр-міністр Гани Нкрума. Таке гасло лунає сьогодні з вуст двохсот мільйонів африканців. Це грізна пересторога, якою не можуть нехтувати ті, до кого вона адресована.

Епоха колоніального розбою відходить у небуття!

КАЛЕРІАЛОКОЛ «ВСЕСВІТУ»

ЗАХОДІВ ВЖИТО. Після того, як одному індієві «пощастило» разом із білою дівчиною пройти непоміченим до танцювального клубу «Скейс» у Вулвертоні (Англія) — а клуб цей признається «виключно для білих» — власник цього закладу запевнив «англійську публіку, зацікавлену в танцях» що подібне більше не повториться: над входом до клубу буде додатково встановлено кілька електричних лампочок, завдяки яким буде ясно видно колір шкіри відвідувача.

СКАНДАЛ У ШЛЯХЕТНОМУ СІМЕЙСТВІ. Син боннського канцлера Конрада Аденауера — Макс, який відбував військове навчання

як офіцер резерву, заявив: «З мене досить військової муштри, і мені байдуже, подобається це моєму батькові чи ні».

ЗІРВАЛОСЯ... Небагато залишилися в США індієських племен, але вони — мовсі в очі для білих американських босів. Отже боси вирішили послати в індієську резервацію у штаті Оклахома якогось лікаря, що винайшов засіб знебарвлювати червону пігментацію шкіри. Індієці проте викинули лікаря геть разом з його засобом. «У нас відібрали нашу землю, нашу свободу,— заявили вони.— Та колір нашої шкіри вам відняти не вдасться».

МІКРОВІЗОР. Сіднейський робітник Йорі Меррей сконструював телевізор з екраном у два сантиметри завширшки. Зображення на ньому цілком чіткі, але надзвичайно маленькі.

ДОРОГІ ГРОШІ. Газета «Вос де Махо», що виходить в Буенос-Айресі (Аргентина), надрукувавши велику стат-

тю про пануючу в країні інфляцію, навила такий красномовний приклад: щоб виготовити грошовий знак вартістю в один песо, уряд повинен витратити 1,22 песо.

ПУТІВНИК ПО-АМЕРИКАНСЬКИ. Чикагське видавництво «Евлес» випустило в світ «Путівник для негрів», поява якого виправила істотну ваду, властиву іншим подібним виданням. Серед різних відомостей книжка перелічує готелі, в яких негри, громадяни Сполучених Штатів, можуть оселитися, не побоюючись того, що наступного дня їх лічкують.

ДІЛОВИЯ ШЛЮБ. В швейцарській газеті «Швейцарське Вітре-Цейтунг» у відділі шлюбних об'яв з'явилася нещодавно така: «Енергійна ділова людина шукає шлюбну партнерку. Попередня репутація моєї майбутньої жінки — це моя справа, її релігійні переконання — це її приватна справа, гроші — це головна справа, все інше — другорядна справа».

СВІТОВЕ ЗНАЧЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ 40—50-х РОКІВ

Понад сорок років несе радянська література за кордоном нашої країни горді слова революційної правди і пролетарського гуманізму, оптимізм людини нового світу, її непохитну віру в комунізм. Зображуючи сучасне нашої країни, радянська література показує допитливому зарубіжному читачеві приклад того шляху, яким повинні йти народи, що прагнуть справжньої свободи і незалежності.

Вийшовши на міжнародну арену ще в 20-ті і особливо в 30-ті роки, радянська література в послідує десятиріччя продовжує поширювати і поглиблювати свій вплив на світовий літературний процес.

Після ганебної Мюнхенської змови, коли фашизм засобами розбійницької дипломатії підкорив собі одну за одною країни Європи, дедалі яснішою ставала велика історична місія СРСР — єдиної держави, що протистояла нацизмові. Якщо раніше буржуазний демократизм сприймався багатьма зарубіжними гуманістами як одна з можливих і сталих форм суспільного устрою, здатна захистити культуру і національні інтереси від фашистського варварства, то зараз Радянський Союз стає для них єдиною запорукою миру, єдиною державою, спроможною врятувати багатовічні завоювання людського генія.

Арнольд Цвейг виразно визначив у ті роки нове світосприймання передових західноєвропейських гуманістів. Він сказав: «Коли розвіються хмари пилу, що піднялися від несподіваного і страшного краху фронту демократичних сил, що протистояли фашизмові, ми побачимо, що залишилося не-

порушним: фронт Радянського Союзу. Він єдиний — запорука того, що в змученій Європі зберігаються мир і культура».

Віроломний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз викликав обурення і почуття солідарності з СРСР серед народних мас усього світу. В Англії відбулися численні мітинги солідарності з радянським народом, який вів тяжку боротьбу з загарбниками. У США на кількох таких зборах виступив Т. Драйзер, який заявив, що Радянський Союз — «єдина чесна цивілізація за всю історію людства». У телеграмі, надісланій на адресу Спілки радянських письменників, Драйзер назвав напад на Радянський Союз найстрашнішим злочином: «Це холонокровна і злочинна спроба знищити свободу людства і — що важливіше — знищити духовну і соціальну справедливість у сім'ї народів, справедливості, якої, крім СРСР, не лише ніколи не досягав, а про яку навіть і не мріяв жоден народ, жодна раса».

Вже з перших місяців Вітчизняної війни прозвучали голоси багатьох письменників світу, які висловили своє захоплення Радянським Союзом, свою віру в його перемогу. «...Напад на Радянський Союз, — писав у липні 1941 року Фучік, — є актом відчаю, доказом не сили, а слабості фашистського режиму. Це вчинок азартного картяр, якому загрожує крах і який все ставить на останню карту, безумовно сподіваючись, що вона чудом не буде бита. Але в історії не буває чудес. Ця карта буде бита».

«Коли Росія розтрощить Гітлера, — писав тоді ж Б. Шоу, — вона стане духовним центром світу... Отже, вперед, Росіє, за керівництво світом, за серп і молот, за меч правосуддя!» Герберт Уеллс заявив: «Простий народ Англії починає усвідомлювати, що він мусить бути союзником російських народних мас не лише у цій війні, а також і у встановленні федеративної соціалістичної влади після того, як будуть скинуті сили жорстокості та реакції».

Під час визвольної антигітлерівської війни зміцнювались зв'язки між радянською літературою та зарубіжними художниками - антифашистами. Чимало з них відвідали СРСР як гості та військові кореспонденти, як наприклад американський письменник Е. Колдуелл (він надрукував нотатки про перші місяці війни), англійський письменник Дж. Олдрідж та ін.

Для німецьких діячів культури ставлення до Радянського Союзу під час війни з Німеччиною було пробним каменем у перевірці міцності їхніх інтернаціональних переконань. «Що означає для нас, німців, перемога Радянського Союзу? — запитував Людвіг Ренн і відповідав: — Вона означає, що переможуть здорові і життєздатні сили нашої нації. Вона означає, що кращі представники народу — комуністи, рядові соціал-демократи, всі справжні антифашисти займуть провідне та керівне становище в житті країни. Зараз вони перебувають у тюрмах, але й там відіграють провідну роль завдяки своїй стійкості та духовному багатству. Після перемоги во-

ни відіграватимуть провідну роль у всій Німеччині. І тому я кажу: коли Радянський Союз переможе, для нас зійде сонце».

Ряд зарубіжних письменників брав безпосередню участь у зусиллях радянського народу, спрямованих на розгром гітлеризму. Німецькі художники В. Бредель, Й. Бехер, Е. Вайнерт вели військово-пропагандистську роботу на фронтах Вітчизняної війни, й їхнє полум'яне слово будило свідомість обдурених і заляканих німецьких солдатів. Французький письменник Ж.-Р. Блок в ці дні регулярно звертався по радіо до поневоленої нацистами Франції. І саме ця безпосередня участь у великій сутичці сил миру і свободи з силами реакції та війни допомогла Ж.-Р. Блоку остаточно зрозуміти всесвітньоісторичну роль радянського народу у цій боротьбі: «Весь світ дивиться на вас, як у 1917 році, як у дні громадянської війни».

Наприкінці 1942 року Ж.-Р. Блок повідомив своїх французьких слухачів, що гітлерівські дивізії, які брали Париж,— сота, сто тридцята та сто дев'яносто п'ята — знищені під Сталінградом. «Росіяни помстилися за Париж. Росіяни помстяться за Францію»,— цими словами письменник закінчив свій виступ.

* * *

Тема Радянського Союзу як тема героїчного прикладу звучить в міжнародній літературі Опору на різних мовах.

Прокидайтесь, французи!

Підіймайтесь, люди!
Хай же мужність російська нам
прикладом буде!
Тільки прийде зима,— й пропадуть вороги.

— закликає своїх співвітчизників Л. Арагон. У книзі «Слово перед стратою» Ю. Фучік пише, що приклад радянських людей зміцнював його сили і віру в перемогу над фашизмом. Болгарський поет Н. Вапцаров, по-звірячому вбитий фашистами, у своїх віршах

писав про те, як окрилювали його та інших болгарських партизанів вісті про перемоги Радянської Армії над німецькими окупантами.

Епопея Сталінграда, яка вразила і схвилювала весь світ, стала темою багатьох видатних творів зарубіжних письменників. Й. Бехер, В. Бредель, Е. Вайнерт написали твори, присвячені Сталінграду. Визначним досягненням передової літератури були поеми чилійського поета Пабло Неруди «Перша пісня любові Сталінграду» та «Друга пісня любові Сталінграду», в яких втілений величний образ радянського народу.

Тема другої світової війни не лише міцно увійшла в творчість багатьох прогресивних зарубіжних письменників, але й неодмінно органічно перепліталась з темою боротьби за свободу. Кожний правдивий твір, написаний після війни про час Опору,— «Комуністи» Арагона, «Живі борються» Лаффіта, «Призов сорок другого року» Декса є яскравим свідченням впливу, який справляв на все передове людство приклад доблесної боротьби радянського народу.

В повісті болгарського письменника Вежинова «Сьомата рота», у трилогії М. Пуйманової, в романі В. Бределя «Онуки» розповідається про визвольну місію Радянської Армії, про те, як пліч-о-пліч з нею боролися проти фашизму сини інших народів Європи.

Знову і знову звертаються до цієї теми зарубіжні письменники наших днів. Про це свідчить роман Д. Димова «Тютюн», в якому йдеться про руйнування старої Болгарії і про народження Болгарії нової, і роман румунського письменника Т. Поповича «Земля», присвячений першим післявоєнним рокам у румунському селі.

Воєнні і післявоєнні роки відзначаються величезним зростанням інтересу зарубіжних читачів до радянської літератури. Поряд з новими виданнями творів довоєнної радянської літератури, серед яких особливо популярний «Тихий

Дон» Шолохова, в роки війни та одразу ж після неї з'явилися переклади нових творів Тихонова та Еренбурга, О. Толстого та Твардовського, Леонова та Корнійчука, Горбатова та Гончара. Серед перших радянських книжок воєнного часу, перекладених в Англії, були «Райдуга» Василевської та «Нескорені» Горбатова.

Помітне місце серед перекладної літератури займала і радянська поезія. «Дейлі уоркер» писала 1945 року: «Російська воєнна поезія відіграє велику роль в епічній боротьбі радянського народу з нацистськими загарбниками, більшу, ніж ми можемо собі уявити в Англії, де на поезію все ще дивляться як на щось далеке від простої людини. Поезія Тихонова, Симонова, Маргарити Алігер, Олексія Суркова та інших не тільки дає яскраве зображення різних фаз війни,— вона є постійним джерелом натхнення як для бійців, так і для цивільного населення. Вона підкреслює мету боротьби, зосереджує увагу громадськості на найважливіших завданнях даного моменту, ідучи слідом за Маяковським — великим поетом комунізму, який хотів «із багнетом зрівняти перо».

* * *

Після переможного закінчення Вітчизняної війни міжнародне значення радянської літератури продовжує неухильно зростати. Цьому, в першу чергу, сприяє створення табору соціалістичних країн, в якому об'єдналися народи Європи та Азії, що визволилися від капіталістичного гніту. В цих умовах для літератури та мистецтва відкривалися нові і небачено широкі перспективи.

Періше післявоєнне десятиріччя відзначається бурхливим розвитком літератури у країнах народної демократії. Чимало відомих прозаїків під впливом суспільних зрушень, які відбулися в їхніх країнах, відчули справжній творчий розквіт своїх сил. Так, наприклад, склався післявоєнний

творчий шлях німецького письменника Б. Келлермана, що створив яскравий антифашистський твір «Танок смерті», румунського письменника М. Садовяну — автора романів «Митря Кокор», «Мала Пелуна», «Нікоаре Підкова», польської письменниці М. Домбровської та багатьох інших.

В пору розквіту творчої діяльності вступили десятки передових письменників, давно пов'язаних з боротьбою робітничого класу. Про це свідчать такі чудові твори, як трилогія М. Пуйманової, нові вірші В. Броневського, нові твори Г. Караслава, Л. Кручковського, післявоєнна лірика Й. Бехера, романи В. Бределя та А. Зегерс, післявоєнні драми та вірші Б. Брехта, проза Мао Дуня, поезія М. Бенюка.

Зросло нове, молоде покоління письменників та поетів, яке склалося в роки війни і після неї. До нього належать такі визначні постаті, як китайські прозаїки Чжоу Лі-бо і Чжао Шу-лі, німецький поет та новеліст С. Хермлін, романіст Штрітматтер, польський письменник Неверлі, чеський романіст Ржезач, румунський прозаїк Думітріу. В їхній творчості знайшли своє відображення складні процеси, які відбувалися в країнах, що стали після війни на шлях соціалістичного будівництва.

В ході літературного розвитку визначилась провідна роль соціалістичного реалізму як передового творчого методу сучасної літератури, що дозволяє з найбільшою правдивістю і художньою силою відобразити боротьбу народних мас за будівництво соціалізму, за мир у всьому світі. Розвиваючи новаторське мистецтво соціалістичного реалізму, письменники країн народної демократії спираються на національні літературні традиції, і зокрема на досвід вітчизняної соціалістичної літератури довоєнних років. Природно, що в цих умовах досвід радянської літератури набув особливого значення. Її величезний вплив на розвиток нових соціалістичних літератур

безперечний. Про це говорять самі художники країн народної демократії. «В галузі літератури і мистецтва, — відзначає китайський письменник Мао Дунь, — ми прагнемо вивчати все краще, що дав кожний народ, але сьогодні для нас найпершим і найголовнішим завданням є навчання у нашого великого союзника Радянського Союзу. Навчаючись у радянської літератури, ми поглиблюємо і поширюємо наші уявлення про соціалістичний реалізм, дедалі успішніше опановуємо цей найкращий і найпередовіший творчий метод. Через радянську літературу ми вчимося високим комуністичним моральним якостей радянського народу і великого духу пролетарського інтернаціоналізму».

Характеризуючи творчі зв'язки молодой чехословацької літератури з літературою Радянського Союзу, Ян Дрда писав: «Радянська література стає великим вчителем нашої літератури, яка нарешті починає позбавлятися впливу західного формалізму і декадансу і робить перші кроки, щоб стати хлібом насущним для трудящих».

Наші зарубіжні друзі справедливо розглядають засвоєння досвіду радянської літератури як процес творчий, який передбачає перш за все максимальний вияв самобутності художника.

«Пишіть, як Максим Горький», — пояснює Бехер у своїй теоретичній праці «На захист поезії» (1952), — це не значить: «Копіюйте стиль Максима Горького», — це може лише означати: «Беріть приклад з цієї гідної подиву людини і тому великого письменника Максима Горького». Вчіться у нього здатності вчитися, йдіть, як він, в університети життя... проголосіть, як він, всемогутність людини, чудове почуття гордості за людину і її невичерпні можливості, її велику здатність перетворення. І коли ви так зв'яжете себе з життям, природою, історією, коли ви так само любите свій народ, як любив російський народ Максим

Горький, не втрачаючи при цьому поваги та любові до інших народів, — тоді для художнього втілення всього цього здатний буде лише один метод — соціалістичний. А далі «пишіть, як Максим Горький» одночасно значить і — не пишіть, як Максим Горький, а пишіть так, як це відповідає вашій природі, вашій освіті, вашим національним особливостям і вимогам нашого часу».

Партійна і творча принципівість радянських письменників служить надихаючим прикладом для їхніх товаришів по перу. Слова Михайла Шолохова, проголошені ним на XX з'їзді КПРС, про те, що писати по-партійному — це значить писати за велінням серця, знайшли жвавий відгук у всіх країнах світу.

«Сьогодні недосить дати побальзаківськи якийсь відрізок дійсності з її конфліктами, — каже Анна Зегерс — Ми повинні так зобразити цей конфлікт, щоб не загубилася кінцева мета його розвитку. Для цього потрібні великі знання, велике вміння. Приклад подає Шолохов... Чим крупніший художник, тим краще він вміє зобразити розвиток у всіх його проявах, не втрачаючи правильного напрямку...»

Реалізм радянської літератури справедливо сприймається нашими зарубіжними друзями як закономірний розвиток творчих принципів класичного мистецтва XIX століття. Новий радянський герой має кращі риси того російського національного характеру, які давно знайшли всесвітнє визнання завдяки творам Тургенева, Толстого, Чехова. У відкритому листі до Бориса Горбатова, озакладненому «Майстер оповідання», Б. Келлерман висловив своє захоплення новелами Горбатова, зібраними в книзі «Звичайна Арктика». «Давно вже, — писав Келлерман, — я не читав таких значних і сильних новел... Ви зображуєте героїв так, що вони здаються простими, наполегливими, врівноваженими людьми, дуже часто — більш чи менш буденними

людьми. Але в одній з новел ви покажете, до яких вершин самопожертви і до якого справжнього героїзму можуть піднятися ці піонери російської Арктики... Мимохідь мені б хотілося відзначити, що цю новелу ви відкриваєте картиною снігової заметілі, настільки сильною і чудовою, що навряд чи можна знайти подібну у всій світовій літературі... Ваше оповідання «Велика вода»,— закінчує Келлерман свого листа,— справді чудове. Простотою мови, впевненістю у змалюванні характерів і неперевершеними описами природи воно досягає тургенівського рівня, коли Тургенєв створював свої «Записки мисливця».

Радянська література завоювала визнання мільйонів зарубіжних читачів тим, що вона завжди на противагу людиноненависницькій імперіалістичній ідеології відстоює ідеї гуманізму і сповнена оптимістичної віри у світле майбутнє. У творчості О. Фадєєва втілюється, як вважає чеський письменник Ян Дрда, «той новий соціалістичний гуманізм радянських людей, який складає найвиразнішу і найпрекраснішу рису нової радянської літератури».

Значні якісні зміни, що відбулися в останні роки у житті радянського суспільства і в свідомості радянських людей, викликають все зростаючий інтерес у сотень зарубіжних письменників. Саме тому так жадібно читаються книги Ніколаєвої, Овечкіна, Тендрякова, Граніна. Болгарський журнал «Септември» у номері, присвяченому 40-річчю Жовтневої революції, писав, що «твори Овечкіна і Ніколаєвої характеризуються серйозною спробою розкрити внутрішні суперечності, боротьбу між новим і старим у радянському суспільстві... Завдяки своєму тісному зв'язку з життям і своєму чесному громадянському партійному ставленню до проблем, що виникають в житті та літературі, автор (Овечкін) зміг досягти ряду істин, які роблять його книгу особливо актуальною і значущою...

Навряд чи знайдеться інший твір за останні кілька років у радянській літературі, в якому б були поставлені так прямо і гостро численні проблеми, пов'язані з життям радянських людей у всій його цілісності, як роман Ніколаєвої «Битва в путі».

Радянська література близька і дорога художникам народно-демократичних країн також і тим, що об'єднує в собі таланти всіх народів, що входять до дружної сім'ї радянських республік. Природно, що українська література з її багатою класичною традицією та значними творчими досягненнями останніх десятиріч привертає особливо пильну увагу. Так, болгарський читач уже прочитав своєю рідною мовою книги 24-х українських авторів. Ще більше українських імен зустрічаємо ми в чеському і словацькому мистецтві художнього слова. Знайомство чеського читача з українською літературою сягає ще першої половини XIX століття. Але якщо за сто з лишком років було перекладено лише 35 книжок різних назв, то з 1945 по 1956 рік їх нараховувалось понад 90. Лише вірші Шевченка за останні роки були видані у кількості 15 тисяч примірників. Надрукований у 1951 році великий збірник класичної та радянської української поезії познайомив чехів та словаків майже з усіма поетами України, класичними та сучасними. Окремими виданнями виходять збірки поезій І. Франка, М. Рильського, Л. Первомайського, П. Тичини та інших.

З української прози були перекладені книги Ковпака «Похід у Карпати», «Від Путивля до Карпат», Гончара «Прапорonoсці» (1948); «Злата Прага» (1949); «Земля гуде» (1950), Копиленка «Народжується місто» (1948), Вершигори «Люди з чистою совістю» (1949), Рибак «Переяславська Рада» (1952) і т. д.

Близькою для чеського народу стала і українська драматургія, представлена пере-

кладами п'єс Корнійчука: «Місія містера Перкінса в країну більшовиків» (1946); «Загибель ескадри» (1946); «Макар Діброва» (1949); «Калиновий гай» (1953); «Платон Кречет», новий переклад (1953); «Фронт» (1953), Собка «Життя починається знову» (1953), Галана «Під золотим орлом» (1949). Чеська критика високо оцінила творчість українських драматургів, зокрема Олександра Корнійчука. «Найбільша цінність цього твору,— говорить в журналі «Прага — Москва» про «Платона Кречета»,— полягає в рідкому взаємопроникненні ідейно-політичної ясності та великого художнього повнокров'я. Цей твір служить яскравим доказом того, наскільки радянське мистецтво пов'язане з життям, якою могутньою зброєю є воно у боротьбі за нову людину». Перекладений також ряд науково-фантастичних романів Ю. Смолича та інші. Широко представлений український фольклор: у чеських видавництвах вийшли різні збірки українських народних казок, пісень, приказок та прислів'їв.

Українська література користується популярністю і в Німецькій Демократичній Республіці. Дуже тепло, наприклад, був зустрінутий там роман Михайла Стельмаха «Кров людська — не водиця». У січні 1958 року, німецький письменник Вольфган Йохо виступив у пресі з великою рецензією, в якій відзначив: «Останні тижні принесли у німецькому перекладі роман, який є, на мій погляд, одним із найзначніших творів радянської літератури останніх років». В. Йохо вказав на ліричне обдарування Стельмаха, яке в поєднанні з драматичним напруженням багатьох сцен і повнокровністю всіх образів книги — як образів друзів, так і ворогів,— є головним чинником великої переконливості цього твору.

Широко використовується в країнах народної демократії і досвід радянського літературознавства та критики. «Перше завдання,— пише болгар-

ський критик Я. Молхов,— яке було найбезпосереднішим з усіх завдань, що поставили перед нашою літературою, полягало в розчищенні авгійових стаєнь нашої літературної теорії, історії та критики. Саме тут і прийшла нам на допомогу радянська теорія літератури та критика. Без її досвіду у боротьбі проти формалізму, безідейності, буржуазної естетики наша літературна критика не могла б упоратися із своїми завданнями.

І як радянські книжки швидко знаходять шлях до серця читачів у будь-якій з країн народної демократії, так і в СРСР набули широкої популярності такі письменники, як Пуйманова, Фучік, Ржезач, Зегерс, Брехт, Кручковський, Го Мо-жо, Садовяну, Димов та багато інших.

* * *

В інших умовах поширюється радянська література в капіталістичних країнах. У неї тут чимало ворогів, які прагнуть закрити шлях нашій книзі, перешкодити її впливу на читачькі кола. Видавці, критики, письменники, які служать імперіалістичній реакції і політикам «холодної війни», прагнуть звести наклепи на радянську літературу і дискредитувати її, залякати тих, хто її поширює і популяризує. А проте тиражі радянських книжок у капіталістичних країнах зростають, все нові й нові письменницькі імена набувають заслуженої популярності. У післявоєнні роки, особливо останнім часом, в капіталістичних країнах познайомилися з творами Ажаєва, Тендрякова, Овечкіна, Полевого, Некрасова і полюбили їх. З великим інтересом були зустрінуті нові романи Федіна та Леонова, оповідання Шолохова «Доля людини». Зарубіжний читач також знайомиться із творчістю українських, казахських, білоруських, татарських художників. Зараз в капіталістичних країнах добре знають імена Ауезова, Турсунзаде, Василевської, Яновської-Гончара, Стельмаха, Янки Купали, Муси Джаліля та ба-

гатьох інших чудових представників літератури народів СРСР. Особливо багато для ознайомлення з багатонаціональною радянською літературою зробив Арагон, який створив талановиту книгу нарисів «Радянська література», в якій французький читач, зокрема, знаходить спеціальний розділ «Українське інтермечо».

Яскраву узагальнюючу оцінку радянської літератури дав англійський прогресивний журнал «Модерн куотерлі»: «Радянська література в сумі всіх своїх проявів, за загальним своїм характером, за якими, що впливають з інтерпретації дійсності з точки зору соціалістичного реалізму,— вище буржуазної літератури в цілому— вище і своїм фактичним матеріалом, і перспективами, що відкриваються перед нею. Той світ, у якому живуть радянський письменник та читач, для письменника і читача сучасної Англії— світ майбутнього...»

Новий тип героя, створений радянським мистецтвом слова, стоїть в центрі уваги світової літературної громадськості. Так, наприклад, газета «Дейлі уоркер» писала з приводу оповідань Б. Полевого, перекладених на англійську мову: «Це новели нового типу, відповідні новому типові людей, які їх читають, новому типові суспільства, яке їх народжує... Читати ці оповідання після порожньої нісенітничі, яку нам підносять сьогодні в Англії,— все одно, що з'їсти шматок м'яса після того, як тебе весь час годували тирсою».

Французький критик П'єр Декс, роздумуючи над дилогією Федіна, відзначив, що «історія Кирила Ізвекова читається з таким самим захопленням, яке можна відчутися, наприклад, читаючи історію Фабріціо дель Донго. Але те, що було потрясінням світу, в якому рушилися мрії про революцію, змальовані в «Пармському монастирі», поступається тут місцем грізному потрясінню світу завдяки торжеству надії, завдяки перемозі свободи».

Боротьба, яку ведуть передові письменники капіталістичних країн за популяризацію радянської літератури, нерозривно пов'язана з їхньою власною творчою працею. У післявоєнні роки в ряді країн буржуазного табору — Франції, Англії, країнах Латинської Америки — розвинулись традиції бойової національної літератури, яка виросла в роки боротьби проти фашизму. 40-ві та 50-ті роки відзначені такими чудовими творами, як «Комуністи» Арагона, романи Дж. Олдріджа про другу світову війну, нові книги автобіографічної епопеї Шона О'Кейсі, тетралогія Дж. Ліндсея «Британський шлях», романи Ж. Амаду, лірика Елюара та Гільєна, епопея П. Неруди «Пісня всіх». Ці твори свідчать про нові висоти в розвитку мистецтва соціалістичного реалізму, яке, разом з кращими творами критичного реалізму, протистойть літературі імперіалістичної реакції. Творчість передових письменників капіталістичних країн в 40—50-ті роки — різноманітний та багатий внесок в художній розвиток людства. Письменники і поети соціалістичного реалізму показали, що саме цей метод дозволяє в наш час створити національну епопею, подібну до «Комуністів» чи «Пісні всіх». Він відкриває нові перспективи для прози та лірики, дає можливість у дусі соціалістичного новаторства об'єднати традиції національної літератури з традиціями літератури світової.

Чудова риса сучасної передової літератури капіталістичних країн, яка ріднить її з радянською літературою,— це бойовий гуманізм, втілений в справді героїчних характерах, що борються за соціальну справедливість. Такими є герої Арагона — французькі комуністи, такими є герої Амаду — борці за свободу Бразилії, такі поетичні образи епопеї Неруди. Ці героїчні характери ХХ століття протистоять «героям» літератури буржуазної—ідеалізованим солдафонам та гангстерам, закоханим у себе ренегатам, міщанам, які

тремтять за своє жалюгідне існування.

Письменники капіталістичних країн значно посунули вперед естетичну теорію нового мистецтва. Ними створений ряд праць, які мають велике значення для розвитку естетики соціалістичного реалізму, для вирішення важливих творчих та літературно-критичних проблем.

З книжками та статтями з цих питань виступили Л. Арагон, А. Стіль у Франції, Дж. Ліндсей в Англії. Глибоке розуміння народного і національного значення соціалістичного реалізму в розвитку сучасного мистецтва вде передових письменників капіталістичних країн до постановки нових творчих та теоретичних проблем. Для всіх наших зарубіжних друзів є очевидно незаперечною істиною те, що новий творчий метод нерозривно пов'язаний з новим типом художника, що стверджується в прогресивній літературі світу. «Соціалістичний реалізм,— відзначає Декс,— це водночас і нове становище художника в суспільстві, зв'язок його з революційним рухом, відповідальність перед революцією. Це в суворому розумінні слова — метод пізнання, роботи й творчості».

Взірцем нового художника слова виступає для всіх передових діячів культури радянський письменник, плоть від плоті свого народу. Після однієї з своїх поїздок до СРСР австралійський літератор Френк Харді відзначав виключно сприятливі умови, в яких перебувають письменники Радянського Союзу: «Я заздрю вам, радянським письменникам, бо у вас нові люди і нове життя, про яке ви можете писати. Для нас, що пишуть в умовах капіталізму, є радістю писати про занепад системи капіталізму та національне зростання сил пролетаріату. Я сподіваюсь, що мені пощастить дожити, коли я зможу теж писати книжки про таке саме суспільство, як ваше».

Радянська література справляє животворний вплив на

культуру колоніальних та напівколоніальних народів, що прокидаються до нового життя. За роки, що минули після війни, розвиток літератури в цих країнах іде швидко й успішно. Оживають і набувають нових якостей літератури Індії, що спираються на багатовікову традицію і на таких видатних письменників XIX—XX століття, як Рабіндранат Тагор або Прем Чанд. У новий етап розвитку вступають літератури арабських народів, які яскраво відображають прагнення народу до свободи, його готовність захищати свою незалежність від зазіхання американських та англійських імперіалістів. Народжуються нові літератури Чорної Африки, літератури негрів, що живуть в англійських вест-індських колоніях, література негрів Гаїті. У цей ранній період свого розвитку негритянські письменники широко користуються європейськими мовами — англійською, французькою, іспанською, португальською. В перекладі на ці мови вони читали і радянських письменників. Великий вплив нашої літератури якоюсь мірою торкнувся й їх. Негритянські та арабські письменники й поети — співці визвольної боротьби, під час якої ідеї національної свободи все тісніше переплітаються з ідеями соціальної справедливості, незабаром цілковито відкриють для себе скарби радянської літератури, де так багато близьких і зрозумілих їм мотивів.

Народи іще недавно поневоленої Індонезії зараз, здобувши свободу, дістали можливість широко ознайомитися з культурою соціалістичної країни, яка 1917 року перша вказала шлях до соціального і національного визволення. Сьогодні в Індонезії завдяки невтомній перекладацькій діяльності письменника Прамудья Аната Тура добре відомі книжки М. Горького, О. Толстого, М. Шолохова та інших.

Після другої світової війни, коли накреслився новий етап міжнародної боротьби за мир, яка об'єднала людей різних

політичних переконань і естетичних поглядів, ще більше зміцніло міжнародне співробітництво письменників, які систематично зустрічаються на конгресах прихильників миру, молодіжних фестивалях, на різних з'їздах та симпозиумах, присвячених проблемам літературної майстерності.

Спільна мета боротьби за мир вплинула на встановлення ширшого взаєморозуміння між літераторами різних напрямків, це допомогло кращому розумінню тих зв'язків, які існують між мистецтвом соціалістичного реалізму і реалізму критичного. Чимало чесних художників — Е. Хемінгуей, С. Льюїс, Г. Грін, А. Моравіа — у післявоєнних творах з величезною силою відображують поглиблення кризи буржуазної культури, здичавіння і самотність людини в буржуазному суспільстві. Знаменно, що в романі Т. Манна «Доктор Фаустус», визначному творі критичного реалізму 40—50-х років, із величезною переконливістю і глибиною прозвучала тема краху і загибелі буржуазного суспільства.

* * *

Реакційні літератори та критики наших днів дедалі частіше виступають одночасно і проти літератури соціалістичного реалізму, і проти реалізму критичного, проголошуючи їх «застарілими», чужими сучасному читачеві. Мистецтво, яке говорить правду, лякає захисників буржуазного ладу незалежно, чи йдеться про англійських класиків, яких із такою пихою намагається дискредитувати Т. С. Еліот, один з вождів сучасної декадентської літератури, чи йдеться про французьких реалістів, на яких нападають їхні сучасні противники на зразок Е. Анрію, А. Пуле, чи йдеться про радянських письменників, відкрита партійна творчість яких викликає безсилу люту західнонімецького філолога В. Леттенбауера, автора книги «Історія російської літератури», яка нещодавно з'явилася на полицях книжкових магазинів.

Проте всупереч лютій ненависті ідейних противників, радянська література завойовує дедалі незаперечніший міжнародний авторитет.

«Радянський письменник складає твори не лише для людей своєї могутньої країни, він пише для всіх нас, для всього світу...» — заявив з трибуни II з'їзду радянських письменників австрійський літератор Е. Фішер «Ваша література, — продовжував він, — дала нам незмірно багато для боротьби з декадентством, варварством імперіалізму, для боротьби за мир, гуманність, соціалізм. Неможливо уявити собі наше життя без творів Олексія Толстого, Шолохова, Федіна, Фадеева, Еренбурга, Симонова, якщо називати лише деякі імена».

До другого з'їзду радянських письменників за рубежами нашої батьківщини були видані твори дев'ятисот радянських авторів, у той час як до Першого з'їзду ця цифра дорівнювала лише 97.

У привітанні ЦК КПРС на адресу з'їзду було відзначено, що за роки, які пройшли з часу Першого з'їзду, «виріс міжнародний авторитет радянської літератури, незмірно зросло коло її читачів за межами Радянського Союзу, особливо в країнах народної демократії. Радянська література завоювала визнання мільйонів зарубіжних читачів тим, що вона завжди захищає інтереси трудящих на противагу людиноненависницькій імперіалістичній ідеології, відстоює ідеї гуманізму, боротьби за мир і дружбу між народами, сповнена оптимістичної віри у світле майбутнє людства».

Другий з'їзд радянських письменників мав велике значення для розвитку взаємозв'язків радянської літератури з прогресивною літературою світу, для розвитку взаєморозуміння між письменниками різних країн.

М. Тихонов у своїй доповіді відзначив: збулися слова Горького про те, що другий з'їзд радянських письменників прикрашатимуть імена бага-

тьох десятків літераторів Заходу, і Сходу, літераторів Китаю, Індії. І справді, на ньому було багато зарубіжних гостей. З трибуни з'їзду промовляли Л. Арагон і П. Неруда, Х. Радевський і Чжоу Ян, М. Майєрова і Ж. Амаду. Це були виступи майстрів соціалістичного реалізму, письменників, які активно сприяли дальшому поступу світової літератури вперед. І у всіх виступах наших гостей звучали слова любові до СРСР, слова вдячності радянським художникам слова.

Особливо сильно і образно висловив ці почуття Пабло Неруда. Чудовий чилійський поет розповів про двох людей, що живуть у різних країнах, про двох незнайомців: «Можливо, ці люди ніколи не зустрінуться, ніколи не знатимуть один одного. Але дуже можливо, що обидва вони одночасно читають ту саму книгу, і що ця книга написана радянським письменником. Тоді в їхній самотності, в їхній боротьбі, в їхній мрії виникає непомітна, але міцна нитка — могутнє єднання, любов мільйонів наших людей до Радянського Союзу. І частина цієї любові належить вам, письменники любимої країни...»

На Першому з'їзді письменників проблема соціалістичного реалізму як методу передової літератури наших днів була лише поставлена. Тепер, на II з'їзді, виступи наших зарубіжних друзів показали, який великий крок вперед зробила література соціалістичного реалізму не лише в галузі художньої практики, але й в галузі теорії. «Ваш з'їзд, який стане рішучим кроком вперед у теорії і практиці соціалістичного реалізму, — сказав Дж. Ліндсей, — чимало допоможе прогресивній літературі всього світу. Він має величезне значення для нас, письменників капіталістичних країн, для нашої діяльності в ім'я миру і щастя наших народів. Цей з'їзд озброїть нас для вирішення завдань, що стоять перед нами».

Віллі Бредель так оцінив шлях, пройдений радянською

літературою між двома з'їздами: «Коли Перший з'їзд, — писав він у журналі «Ейнхейт», був з'їздом великого гуртування письменницьких сил, і тоді під керівництвом Горького були визначені творчі принципи соціалістичного реалізму, були накреслені перспективи дальшої літературної роботи, то Другий з'їзд зміг уже підвести підсумки літературної праці за двадцять років».

Це — горді підсумки, тому що радянська література стала за короткий час світовою літературою, її кращі твори зараховують до вічних скарбів світової культури».

Нові творчі обрії розкриває перед радянською культурою і передовою зарубіжною літературою XX з'їзд КПРС.

Рішення XX з'їзду й боротьба проти культу особи, ідеї мирного співіснування між табором соціалізму і табором капіталізму в умовах боротьби ідеологічної, яка не тільки ще триває, а навіть дедалі загострюється, були сприйняті за кордоном як прояв сили Радянського Союзу і всього табору соціалістичних країн.

Під знаком рішень XX з'їзду КПРС пройшов II з'їзд чехословацьких письменників (квітень 1956 р.) Йому передували конференції та дискусії з питань поезії, дитячої літератури, драматургії, прози. Всі письменники у своїх виступах, стверджуючи новаторські риси соціалістичної літератури, відстоюючи принцип партійності художньої творчості, рішуче підтримали боротьбу радянського народу та його літератури проти всілякого лакування дійсності, проти всілякої схеми і штампу. «Не вперше ми зібралися на обговорення, — говорив із трибуни з'їзду Ян Драда. — Але яке принципово нове освітлення дістало все зараз, після XX з'їзду КПРС! З'їзд вніс ясність у стільки темних, недосліджених чи, вірніше сказати, замовчуваних питань та проблем, без вирішення яких ми не змогли б рухатися вперед. Він підтримав саму основу здорового розвитку лі-

тератури, та й не лише літератури».

Рішення XX з'їзду відкрили перед прогресивною літературою світу нові перспективи, дали їй нову ідеологічну зброю, яка стала особливо цінною в боротьбі проти ревізійонізму, що розгорнулася в 1956—1957 роках, коли сили імперіалістичної реакції, налякані успіхами країн соціалістичного табору, наважилися на криваву авантюру в Угорщині, використавши ревізійоністів як свою безпосередню агентуру.

* * *

Боротьба проти ревізійонізму, що розгорнулася в ці роки на всіх фронтах, проходила дуже гостро і в галузі мистецтва, бо напад на радянську літературу і взагалі на метод соціалістичного реалізму був по суті нападом на соціалістичний лад і передові суспільні сили світу. Реакційні критики та їхні ревізійоністські спільники використовували при цьому з чисто політичною метою появу таких по-своєму різних творів, як «Відлига» Еренбурга, «Не хлібом единым» Дудінцева і «Доктор Живаго» Пастернака.

У боротьбі проти радянської культури, проти принципів соціалістичного реалізму міжнародний ревізійонізм виступив єдиним фронтом з реакційною буржуазною критикою. Часом важко було відрізнити голос Г. Фаста від зловорожого голосу емігранта Г. Струве, «критику» колишнього комуніста А. Лефевра від «критики» запеклого ворога радянського ладу М. Надо, виступи Д. Лукача чи Я. Котта від виступів профашистських західнонімецьких літературознавців. Перед Надо, Лефевром та подібних до них постає необхідність розхитати марксистські ідейно-естетичні основи, посіяти сумнів у закономірності самих принципів теорії відображення. Ревізія ведеться по кількох основних напрямках. Чіпляючись за модерністські теорії «загального заперечення», ревізійоністи намагаються по-

вернути на цей шлях і літератури соціалістичного реалізму. Такий намір має, наприклад, американський прихильник теорії «заперечення» Макс Різер: «Соціалістичний реалізм...—повчає він,—мусить цілком логічно перетворитися не в апологію соціалістичного суспільства, а в його критику».

За рецептами подібних «теоретиків» будь-який життєствердний твір трактується як дидактичний, лакувальний. Нездаремно, захопившись ревізією марксизму і соціалістичного реалізму, Лефевр проголосив, що головне лихо соціалістичного реалізму — у ствердженні певних критеріїв. «Новий метод,—намагається довести він,—наслідує «хвосту» класицизму з його дидактичною мораллю. Нове ж мистецтво — революційний романтизм, як охрестив його Лефевр, «повинно виходити з сьогодишньої інтелектуальної порожнечі».

Передова зарубіжна критика веде розгорнуту боротьбу з ревізією основ марксизму та соціалістичного реалізму. Полемізуючи з тими, хто ділить радянську літературу на «політичну» та «реалістичну», прогресивний французький журнал «Ероп» стверджує єдність ідейного та естетичного багатства радянської літератури. «Невірно було б говорити,—читаємо ми на сторінках журналу,—що радянські книги хороші всупереч своїй політичній загостреності. Естетичне багатство, що відкривається в радянській літературі — як в темах, так і в засобах їхнього втілення,—породжене і живиться тим великим запалом, який підняв увесь народ, вселив у нього надію на загальну справедливість. І якщо радянська література стала сьогодне всесвітньовідомою... то це саме завдяки своєму власному шляху, завдяки своїй активній і конкретній участі в дивовижному процесі, що почався сорок років тому, на краю Європи, в осінньому тумані жовтня».

Розпочинаючи суперечку з ревізійоністами, П'єр Декс у відкритому листі до Моріса Надо показує неспроможність

і надуманість його провокаційного «питальника». Декс розвиває свою концепцію ролі мистецтва в суспільстві. «Соціалістичний реалізм, — пише він, — є рішучим запереченням мистецтва обраних. Він сучасний, але не тому, що ставить своїм завданням бути таким, а тому що є відповідним нашому часові засобом підключити художню творчість до джерел її оновлення».

Газета «Дейлі уоркер» вступила в полеміку з буржуазними «цінителями» антирадянського пасквіля Пастернака. Вона писала про цю книгу ще до присудження автору Нобелівської премії: «Кожний робітник, селянин чи молодий представник радянської інтелігенції, що вийшов з трудового народу, з відразу відкине її геть».

«Відлига» та «Не хлібом единым» нерідко протиставляються в демократичній критиці нарисам Валентина Овечкіна, оповіданням Бориса Полевого, протиставляються як позитивному мірилу. Журнал «Дер Бібліотекар» називає Овечкіна — автора «Весняних гроз» — одним із «найвідоміших сьогодишніх нарисовців». «Прочитавши збірку нарисів, ми помічаємо, що «Відлига» Еренбурга нас уже не так хвилює, як раніше, ми тепер бачимо, де послизнувся Дудінцев. Ця книга знову показує перевагу радянської літератури, її силу і значення також і для нас. Нариси «Весняні грози» наштовхують на думку, що літературний нарис життєво необхідний і для нас, для НДР... Літературний нарис — найкращий засіб, щоб дати мільйонним масам нашого народу той «насушний хліб», який вони потребують».

Ревізійоністські перекручення на з'їздах письменницьких організацій Румунської та Болгарської народних республік 1956 року були піддані гострій критиці в ряді документів, які з'явилися в пресі Народного Китаю. В Болгарії ще 1956 року з рядом статей проти ревізійонізму в літературі виступив відомий болгарський вчений Т. Павлов. Луї

Арагон, кидаючи виклик усім теоретикам ревізійонізму, заявив: «...всілякі системи, що висувуються проти соціалістичного реалізму, хоч які б вони не були хитромудрі, захищають вони реалізм від соціалізму чи соціалізм від реалізму — однаково реакційні... Визначати сьогодні іменем реалізму мистецтво, позбавлене світла соціалізму, це значить заперечувати це світло; заперечувати соціалізм як новий етап людської історії».

У передмові до збірки оповідань радянських письменників, виданої видавництвом «Галлімар» 1957 року, Арагон переконливо показав, що злиття різних шкіл та літературних течій в руслі одного методу — соціалістичного реалізму — не заважало, а сприяло розквіту індивідуальних талантів, яким раніше було тісно в рамках тієї чи іншої вузької течії. Зібравши в антології таких різних письменників, як Толстой і Яновський, Пришвін і Панова, Федін і Паустовський, Арагон демонструє, що соціалістичний реалізм — не фікція, а справжня скарбниця письменницьких та-

лантів і темпераментів. Арагон дотепно сперечається з потріпаною тезою буржуазної пропаганди, що радянська література не дала досі нічого подібного Толстому чи Тургеневу. «Але коли ви поглянете на сучасну французьку літературу, то теж не побачите там Бальзака... Справді, — вигукує Арагон, — подібні зіставлення ризиковані: адже росіяни мали у XX столітті Горького, а Андре Жід не витримає ніякого порівняння з ним... Яка країна дала поетів такого всесвітнього звучання, як Олександр Блок, Сергій Єсенін, Володимир Маяковский?»

У боротьбі, яка розгорнулася проти нападів ревізійоністів на передову літературу наших днів, було продемонстровано бойову єдність письменників соціалістичного табору та передових письменників капіталістичних країн. Свою впевненість у невичерпному багатстві мистецтва соціалістичного реалізму, в закономірності народження і розвитку цього методу в літературах світу передові письменники наших країн черпають передусім в

історії радянської літератури.

Підводячи підсумки сорокалітнього впливу ідей Жовтня, ідей радянської літератури на зарубіжне мистецтво, Катаріна С. Прічард писала нещодавно: «Перемога соціалізму в СРСР вплинула на світову літературу. Вона не лише продемонструвала силу соціалістичного реалізму радянських письменників, таких як Шолохов, Фадєєв, Симонов, Полевой та Еренбург, але й породила мужність письменників інших країн, які прагнуть висловити надії і сподівання своїх народів, що борються за національну незалежність, демократичні права, мир та дружбу між усіма народами, за соціалізм».

Сорок років історії радянської літератури, всесвітнє визнання великих художників, висунутих народами нашої соціалістичної держави — переконливе свідчення життєвості і плодотворності мистецтва соціалістичного реалізму, методу, що склався в наших літературах і розвивається як в СРСР, так і далеко за його межами.

КАЛЕНДАРЬ «ВСЕСВІТУ»

ПРАВДА ОЧІ КОЛЕ. Керівник польського відділу мюнхенської радіостанції «Вільна Європа» Ян Новак додав до англійського суду позов на емігрантську польську газету «Дзеннік польські — Дзеннік військові», яка назвала його «американським агентом».

ПОХМУРНІЙ ГУМОР. В Гамбурзі (ФРН) один лотошник, що торгує фруктами на рознос, повісив на своєму лотку плакат: «Споживайте

більше фруктів, і ви зробите мене здоровішим».

ЗА ПРУССЬКИМ ЗРАЗКОМ. Американський сержант Джозеф Паласьйо дістав звання «кращого солдата місяця». Під час інспекторського огляду він так старанно взяв на караул, що вивихнув собі плечовий суглоб і втратив свідомість.

НОВИЙ ФАХ СТРАУСІВ. Власники великих гуртів худоби в Преторії (Південна Африка) використовують страусів для охорони великих отар худоби, знаючи задирилий і войовничий характер цих птахів-велетнів. Страуси-охоронці нападають не лише на пішоходів, які наближаються до худоби, але й на велосипедистів та автомашини. Ноги страусів і їхні гострі дзьоби настільки

певний спосіб захисту від злодіїв, що останнім часом випадки крадіжки худоби звелися до нуля.

НЕБЕЗПЕЧНА ПРОФЕСІЯ. Секретар спілки працівників кримінальної служби Франції Робер Карайль заявив, що агенти цієї служби, які охороняють видатних державних діячів Франції, незабаром вимагатимуть підвищення своєї зарплатні на 1000/л. Причина: набагато зросла кількість замахів на державних осіб, що значно збільшило небезпечність роботи охоронців.

РЕКЛАМА НА ЛЮБИТЕЛЯ. Італійське бюро подорожей так рекламувало тогорічний осінній сезон на адриатичних морських курортах: «Хто шукає тепла, хай приїде до нас: 48 сонячних ударів цього року».

ЛИСТИ З КАНАДИ

Як і кожний народ, індієць та ескімоси, що заселяли Канаду до прибуття «білої людини», мали свою культуру. У піснях і музиці відбивалося їхнє життя, праця, боротьба з силами природи. Індієцький і ескімоський фольклори дуже колоритні. На жаль, вони ще не досить вивчені.

Однак у цьому листі я хочу розповісти не про співи й танці старого тубільного населення країни, а про музичну культуру канадців, предки яких прибули з Європи.

В основу листа покладені факти з книги «Музика в Канаді», яка вийшла 1955 року під загальною редакцією прогресивного музикознавця, композитора і диригента Ернеста Мак-Міллана. Автори окремих розділів книги — відомі музичні діячі.

* * *

В жовтні 1635 року французький мореплавець Жан Картьє побував у індієцькому селищі Гошелага. Його зустріло 3 000 жителів. Жак Картьє наказав своєму оркестру виконати кілька музичних творів. Залунали сурми і бубни.

Це були перші мелодії європейської музики, що пролунали на просторах Канади.

Перший і другий листи див. «Всесвіт» №№ 1, 4 1958.

Лист третій

Індієць захоплювались музикою і піснями, які виконували французи. Побачивши, що таким способом можна завойовувати їхні серця, місіонери почали енергійно займатися цією справою. Єзуїт Луїс Анрі писав релігійні мелодії. Вони виконувалися в каплицях, куди сходилися індієць. В Канаду посилали місіонерів, які знали музику. При їхній допомозі католицька церква впливала на місцеві племена. Отже спочатку пануючою музикою в Канаді були церковні мелодії.

Але коли в 1663—1675 роках сюди почали прибувати на поселення французькі фермери, народна пісня і музика поступово стала витискати церковну. Працюючи на полі, фермери співали пісень, привезених з рідного краю. Співали їх і жінки, що сиділи довгими вечорами біля прядок. Подорожуючи на байдарках озерами, французькі поселенці співом розганяли тугу за рідним краєм. До сьогоднішнього дня в Квебеку дуже популярні такі «подорожні» пісні. Протягом останніх десятиріч у провінції Квебек було записано близько 10 тисяч народних пісень, 90 процентів яких

завезені французькими іммігрантами у XVII сторіччі.

Боротьба між Францією та Англією за контроль над Канадою, яка почалася на початку XVII століття, закінчилася в 1760 році перемогою англійців. Якщо до цього часу тут розвивалася французька народна і єзуїтська церковна музика, то тепер англійці принесли із собою військові марші. Ціле століття, аж до конфедерації¹, духові військові оркестри були єдиним засобом задоволення естетичних потреб населення. Вони не тільки обслуговували гарнізони, але й виступали на «цивільних» концертах. До речі, духові військові оркестри і тепер досить популярні в країні.

Щоправда, перші симфонічні концерти були влаштовані в Канаді ще в кінці XVII ст., але справжній розвиток симфонічної музики почався лише після конфедерації. Із зростом промисловості розвивалась і національна культура: література, образотворче мистецтво, театр, музика. В різних містах Канади утворювались концертні товариства, виростили митці. До країни почали приїждити на гастролі артисти з світовою славою.

Після збудування в 1886 році трансконтинентальної за-

¹ Конфедерація — об'єднання у 1867 р. усіх провінцій в домініон Канада.

лізниці швидко почала розвиватися Західна Канада: вирости нові міста Вінніпег і Едмонтон, завирувало культурне життя, утворювались оркестри і хори. В той же період почалася масова імміграція українців. Вони привезли з собою наші чудові, мелодійні народні пісні. З перших років поселення в Канаді українці почали робити значний вклад у розвиток її культури.

Хори в Канаді організовані після 1800 року. Одним з перших колективів був аматорський «Веселий клуб», утворений 1837 року в Галіфаксі. Його членами були переважно робітники. Того ж 1837 року в Монреалі сформувалося Музичне товариство, а дещо пізніше—філармонічне. Цей приклад підхопили інші міста.

Всі ці музичні товариства влаштовували більш-менш регулярні концерти. Їхні програми були строкаті: від маленьких п'єсок і легкої музики до творів Гайдна, Моцарта, Бетховена, Мендельсона та інших ушлявлених композиторів.

Про розмах їхньої діяльності свідчать такі цифри. Монреальське філармонічне товариство за двадцять два роки існування (1877—1899) влаштувало біля 90 концертів, програма яких в основному складалася з ораторій і великих хорових творів. Активно працювало і Торонтське філармонічне товариство. Монреаль і Торонто й зараз найважливіші музичні центри країни.

Місцем народження канадської камерної музики вважається Квебек, а її батьком — Фредерік Генрі Глекмейєр (1751—1836). За прикладом Квебека пішли й інші міста. По всій країні почали створюватися камерні оркестри.

В XIX столітті країна не дала світові жодного визначного композитора. Музичні твори писалися лише на замовлення церкви, а світські майже не друкувалися. Але талановиті майстри, безперечно, були й в Канаді тих часів. Так, наприклад, заслуговує на увагу творчість Калікса Лавальє, автора пісні «О Канада», яка неофіційно вважається на-

ціональним гімном. Він був, крім того, блискучим піаністом і диригентом, а також ентузіастом розвитку канадської музичної культури. Калікса Лавальє намагався переконати урядових чиновників у необхідності створення національної опери і консерваторії. Коли власті відмовилися зробити щось у цій важливій справі, композитор залишив країну.

Але, на жаль, такі діячі, як Калікса Лавальє, були у XIX сторіччі лише винятком.

Музикознавець Гелмут Каллманн пише, що серед музичних творів, написаних у Канаді до першої світової війни, рідко що заслуговує на увагу. Майже всі композитори перебували під сильним впливом французької або англійської школи і не використовували багатой скарбниці місцевого фольклору. А музика, позбавлена народності, не може довго жити.

Інтерес населення до музики привів до необхідності відкриття шкіл, друкування нот, виготовлення музичних інструментів. Ще в XIX столітті становище в цій галузі було жалюгідне: бракувало інструментів, доводилося від руки копіювати ноти з манускриптів, кількість учителів музики була дуже обмежена. Лише в 1840-х роках почали вивчати музику в «Вищих жіночих академіях» і юнацьких коледжах. Перше звання доктора музики було присвоєно Торонтським університетом Джеймсу Кларку аж у 1856 році. Музичну освіту молодь здобувала головним чином від приватних вчителів, і якість навчання здебільшого знаходилася на низькому рівні. Консерваторії з гучними назвами мали часто-густо не більше двох-трьох учителів.

Перший друкований музичний твір з'явився в 1800 році. Це була збірка нот церковної музики. Лише значно пізніше до літературних журналів «Літерарі Джерленд» (1839) і «Ле Менестрель» (1844) почали додаватися ноти. Згодом відкрилися музичні видавництва в Торонто і Монреалі — вони випускали переважно пі-

сні, на які був попит серед широких верств населення.

Перший музичний журнал англійською мовою почав виходити з 1887 року. Згодом з'являлися й інші, але існували недовго.

Після першої світової війни почалося поживавлення музичного життя. При університетах відкрилися музичні факультети. Покращало навчання і в консерваторіях. Музикознавці звертали більше уваги на вивчення фольклору. Композитори почали ширше використовувати у своїх творах народні теми. Проводилися і фестивалі народних пісень. Музична культура країни почала набирати справді національного характеру.

Розгляньмо хоч побіжно стан її за останні 25 років.

У 1952 році Гелмут Каллманн склав «Каталог канадських композиторів». У ньому 336 імен. Дві третини цих митців народилися в Канаді. Якщо в XVII—XIX століттях їх було лише кілька десятків, то за останні п'ятдесят років з'явилося понад 200 нових композиторських імен. І все це — не дивлячись на дуже і дуже тяжкі умови.

Канадський композитор у своїй праці зустрічається з великими перешкодами. Важко знайти видавця, який би надрукував його твори, коли вони не обіцяють великого прибутку. Видавництва випускають лише пісні легкого жанру, а симфонії, ораторії, кантати часто залишаються в манускриптах. Але й за надрукований твір автор одержує суму, значно меншу від гонорару за виконання його на концерті. Тому митці часто примушені вдаватися за субсидіями до Канадського товариства композиторів, авторів і видавців або Інкорпорації музичних радіопередач. Люди, що створюють серйозну музику, примушені заробляти собі на прожиття всілякими іншими шляхами, тільки не засобами своєї професії.

Найвидатнішим канадсько-французьким композитором сьогодні вважається Клод Шампань (1891). У своїх най-

вдаліших творах «Suite Canadienne» (1927) для хору і оркестру і «Symphonie Gaspesienne» (1945) він використовує народні теми.

Слід згадати і Маріуса Бенойтса (1896), який написав рапсодію «Grat Bear», що спирається на індієські мотиви, а також Родольфа Матью (1896) — автора камерної музики і багатьох сонат.

Широко відоме ім'я Ернеста Мак-Міллана (1893), автора численних хорових, оркестрових і камерних творів. Він довгі роки був диригентом Торонтського симфонічного оркестру, а тепер керує Торонтським хором ім. Мендельсона.

Ряд композиторів, таких як Моррей Адаскін і Грегейм Джордж, працюють в університетах.

До групи композиторів-модерністів належать Барбара Петленд (1912), Джон Вейнзвейг (1913), Александер Бротт (1915) і Жан Папіно-Котіоре (1916). Вони виховувалися під впливом Арнольда Шенберга, Ігора Стравінського, Бели Бартока. Але їхня творчість не здобула (внаслідок її формалістичної зарозумілості) будь-якої популярності у широких верств населення.

Більшість канадських композиторів іде шляхом реалізму.

В книзі «Музика в Канаді» Жан-Марі Бідо пише:

«Наша музика, може, не знайшла ще своєї виразної мови, але вона робить великі кроки в цьому напрямку. Ми не повинні зупинятися на півдорозі. Канадська музика виросла і не може більше вважатися бідним родичем будь-якої іншої. Ми повинні робити все для того, щоб вона розцвіла».

В цілому ряді міст існують професійні і аматорські симфонічні оркестри. Найстарішим з них є Л'Оркестр Симфонік де Квебек, організований в 1902 році. Наймолодшим — Новий симфонічний оркестр в Кінгстоні (1954 рік).

Активну діяльність проявляє і Торонтський симфонічний оркестр. В його складі 80 музикантів. За один сезон цей колектив влаштовує 80 концер-

тів, які відвідує понад 200 000 слухачів. Дванадцять концертів оркестр передає по канадській радіосітці. Цей колектив одержує незначну дотацію від міських властей. Головний його доход — субсидії приватних фірм і підприємств, бо комерсанти використовують концерти для цілей реклами. Останніми роками оркестр виступав у ряді міст Сполучених Штатів Америки.

Програми його концертів складаються з творів європейських класиків і вітчизняних композиторів. Значне місце у програмі займають твори Чайковського, Глінки, Мусоргського, Шостаковича, Прокоф'єва та інших російських і радянських митців.

Популярність симфонічних оркестрів значно зросла за останні десятиріччя. Цьому в значній мірі сприяли радіопередачі, завдяки яким симфонічна музика доходить у найдальші закутки країни. В результаті радіотрансляцій широкі кола канадців знайомляться з світовою класичною музикою, зокрема з безсмертними творами російських композиторів.

Мистецтвознавець Вілфред Пелет'єр зазначає, що за останні роки «симфонічна музика зайняла визначне місце в культурному житті Канади».

Досить розгалужене і хорове мистецтво. У великих містах і навіть містечках існують хори — професійні і самодіяльні. Ці хори виконують навіть такі складні речі, як «Месія» Генделя, «Ілія» Мендельсона, «Реквієм» Моцарта, хор з опери «Князь Ігор» Бородіна.

Великою популярністю користується група співаків Леслі Белла. Вони часто виступають по радіо, гастролують по країні і влаштовують під відкритим небом безплатні концерти, репертуар яких складається з пісень різних народів.

Крім англійських і французьких хорів у Канаді є українські, російські, польські, болгарські, чеські тощо. Найбільш діяльним серед них вважається Єврейський народний хор, яким керує Еміль Гарт-

нер. В супроводі Торонтського симфонічного оркестру цей колектив вперше у Канаді виконав кантату Юрія Шапоріна «Битва на Куликовому полі» і ораторію Дмитра Шостаковича «Пісня про ліси». Не менш відомі хори Товариства об'єднаних українських канадців.

Отже в галузі розвитку музичної культури у Канаді зроблено вже надзвичайно багато, але, на жаль, країна все ще значно відстає від більшості європейських та американських країн.

Соромно й казати, що Канада, наприклад, не може й досі похвалитися жодним стаціонарним оперним театром. Перша і, мабуть, остання спроба створити його провалилась, як ми вже згадували, ще в 1910—1913 роках через брак коштів.

Існують, правда, Королівська консерваторна оперна компанія і Оперна школа при консерваторії в Торонто. До їхнього складу входять талановиті артисти. Час від часу вони ставлять оперні спектаклі по радіо і телебаченню. При університетах і коледжах є оперні трупи. Але їхні вистави носять здебільшого аматорський характер.

В країні створено Національний балет. Ця трупа влаштувала ряд гастрольних подорожей по Канаді, виступала в США, в 1958 році побувала в Мексичі і мала там великий успіх. Не меншою популярністю користується і Королівський вінніпегський балет. Артистів для цих труп постачають школи в Торонто, Келгарі, Едмонтоні, організовані Асоціацією канадських учителів танців. Розвитку хореографічного мистецтва в Канаді дуже сприяла балетна школа Бориса Волкова в Торонто. Але незважаючи на те, що у Канаді є багато здібних артистів, тут і досі не організований постійний балетний театр. Уряд не вважав за потрібне виділити гроші на цю благородну справу.

Вже кілька років у Канаді існує ансамбль «Пісні мого народу», яким керує Іван Романов (Мирослав Пижук),—

канадець українського походження. Він виступає по радіо, телебаченню. Репертуар ансамблю складається з української, російської, чеської, югославської, болгарської музики і пісень. Незважаючи на деяке захоплення екзотичним танцем і романсом, цей колектив все ж таки багато зробив для популяризації музичної культури різних національностей.

До першої світової війни в середніх школах та університетах країни вивченню музики приділялося мало уваги. Освіта в Канаді взагалі не централізована, кожна провінція має свою власну шкільну систему. Їх усього десять. В провінціях виробляється власна програма навчання, випускаються підручники, які часто різняться і методом викладання і ідеологічним інтерпретуванням дисциплін. Цілком зрозуміло, що в цих умовах не можна й говорити про якусь єдину систему музичного навчання. Але слід визнати, що останніми роками в канадських школах значно поліпшилось викладання вокальної і інструментальної музики. Проте, за словами директора консерваторії в Торонто Етторе Маццоліні, ще відчувається брак викладачів музики в середніх школах.

Не зайвим буде згадати, що в канадському музичному житті значну роль відіграють митці українського походження. Довгі роки по радіосітці транслювалися концерти відомої піаністки Любки Колесси. Вона часто виступала разом з Торонтським симфонічним оркестром. У країні досить відомі скрипалі-оркестранти Степан Старик, Мирослав Біньовський, вокалісти Леся Зюбрак, Джун Ковальчук, піаністка Галина Пижук та інші. Славилася своєю майстерністю колись і скрипачка Дона Греско, але умови, в яких доводиться працювати канадським митцям, вбили її талант, і вона примушена тепер заробляти на

хліб у дешевеньких ресторанах. Така ж доля спіткала Івана Кучмія, блискучого піаніста, який примушений виїхати до Англії. Виїхали з рідної країни і відомі скрипалі Борис Безкорований та Петро Дем'янов.

Вище ми зробили побіжний огляд серйозної музики в Канаді. Але під впливом американської «музичної культури» тут досить поширена «популярна музика». Під цими словами розуміються різні танго, румби, сумної слави рок-н-ролл і т. д. Ця «музика» імпортується із Сполучених Штатів Америки. Майже в кожному канадському ресторані чути страшне завивання джаз-оркестрів. А в дешевих трактирах стоять автомати, куди досить кинути п'ятицентову монету, щоб ви почули дикий вереск Елвіса Престлі чи якого-небудь іншого «модного» співака. Музичні крамниці теж переповнені подібним «товаром». Деякі радіостанції цілу добу безперервно транслюють «синкопічну музику». Є в Канаді, звичайно, і композитори, що пишуть таку-от, пробачте на слові, «музику», але користуються популярністю вони лише серед так званої «золотої молоді».

Розповідаючи про канадське музичне життя, не можна не згадати однієї події, що досить ясно вказує на ті величезні перешкоди, які стоять на шляху розвитку прогресивного мистецтва. Торонтський симфонічний оркестр був запрошений у травні 1952 року до Детройта. Коли адміністрація подала список музикантів американським імміграційним властям ті викреслили з нього шість імен. Музикантів, яким заборонили в'їзд до Сполучених Штатів, обвинуватили «в участі у комуністичних товариствах».

Адміністрація оркестру замість того, щоб відмовитися в таких умовах від гастрольної поїздки, просто викинула своїх «неблагонадійних» співро-

бітників на вулицю. Цей вчинок викликав обурення серед канадських митців та у широких колах громадськості. З усіх усюд посипалися протести проти втручання маккартистів у внутрішні справи Канади, проти їхніх спроб диктувати канадцам свою волю навіть в таких окремих випадках.

Грубе втручання американських властей і покірність адміністрації Торонтського симфонічного оркестру поставили багатьох музикантів у небезпечне становище. Ніхто з них не певен у завтрашньому дні. Це, звичайно, негативно вплинуло на їхню творчість. Частини звільнених музикантів взялася до іншої праці, щоб заробити собі на прожиття. Слід згадати, що серед цих шістьох було троє українців.

* * *

Канадська музична культура має багаторічну історію; вона пройшла великий і складний шлях.

Наші композитори написали багато цікавих творів, значна частина яких, щоправда, і досі знаходиться в рукописах, очікуючи хвилини, коли буде опублікована і виконуватиметься перед широкою аудиторією...

Існують прекрасні симфонічні оркестри, з багатим репертуаром, хорошим складом музикантів. Але їхня діяльність гальмується браком коштів. Вони працюють лише завдяки допомозі приватних підприємств, жебрацьким субсидіям муніципалітетів і зборам на концертах. Такий колектив, як Торонтський симфонічний оркестр наприклад, не вилазить з боргів.

Це саме можна сказати й про хори, камерну музику, балет і оперу.

Поки уряд не проявить зацікавлення і не виділить коштів, вони, як зазначає композитор Ернест Мак-Міллан, будуть лише животіти.

м. Торонто.

БІРМАНСЬКИЙ РОМАН, ЙОГО ПОХОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Автор статті, що друкується нижче в скороченому вигляді — видатний бірманський письменник. Он Пе закінчив Рангунський університет і кілька років працював там викладачем англійської мови. Він автор численних романів, оповідань, літературно-критичних статей, а також англо-бірманського словника. Зараз Он Пе віце-президент Асоціації бірманських письменників.

Існує кілька теорій про походження бірманського роману. Щодо мене, — зауважу, до речі, що я не літературознавець, а лише письменник, — то початок бірманського роману я рахую від «Заттоз» У Оботи. Понад століття тому молодий монах із Мінбу зробив спробу по-новому переказати низку релігійних легенд та життєписів. Його стиль і мова були дуже своєрідні. У вік, коли панувала поезія, його проза відіграла таку ж животворну роль для літератури, як освіжаюча ранкова злива для спраглої землі: «Заттоз» мають уже риси, характерні для прозового художнього твору. Найціннішим у них, на мою думку, є розвинена фабула цих поєднаних між собою оповідань, без якої неможливо уявити собі роман. Крім того, вони написані чудовим оповідним стилем, герої його індивідуалізовані, сюжет динамічний.

В той час у нас створювалося чимало героїчних легенд, що поєднували в собі риси чарівної казки та побутового роману. Наведу, як приклад, надзвичайно оригінальний твір

такого роду, що його деякі літературознавці схильні вважати першим бірманським романом. Це «Ядана К'яїмон». Цікаво, що написаний він двома авторами, причому другий завершив незакінчену роботу першого. Цей твір переконлива ілюстрація того, до яких висот фантазії може злетіти людська уява. Зважте самі, наскільки фантастичні герої цього твору: героїня його — принцеса була такою тендітною, що знепритомніла, коли метелик, влетівши до її кімнати, схвилював повітря своїми крильцями. Варто було сонячному променю торкнутися її, як вона починала задихатися від спеки! А тепер подивіться на героя. Цей хлопець був наділений величезною фізичною силою. Як одначе погано вони пасували одне до одного!

Аналізуючи розвиток бірманського роману, слід, на мою думку, згадати твори У Поун Нья. Прозові твори визначного нашого драматурга і поета не являють собою романів у звичайному розумінні цього слова. По суті це невеличкі повісті на зразок «От-

ронтського замка» Г. Уолпола. Що б там не було, а твори У Поун Нья — це одна з віх в історії бірманської художньої прози.

Першим бірманським романом у нас стали вважати «Маунг Йін Маунг» Джеймса Хла Чіо. Автор — службовець юридичної контори, — надрукувавши свій твір у 1904 році, заявив, що це «перша книжка такого роду на бірманській мові». Це й справді роман, бо як інакше можна назвати майстерну переробку «Графа Монте-Крісто» Дюма! Рецензент журналу Бірманського дослідницького товариства піддав цей твір досить різкій критиці, але на закінчення все ж таки зауважив: «Ми не повинні забувати, що книга, про яку йдеться, є першим бірманським романом і, отже, має право на всі привілеї першого твору в даному жанрі».

Що б не говорили про цей роман, лишається фактом, що він збудив інтерес у читача і поклав початок новому жанру в літературі Бірми. Найкращим свідченням популярності цього роману є те, що слідом за ним з'явилася справжня повінь книг такого роду. Літературні якості цих книжок не заслуговують, щоб на них зупинятися окремо, але вони, безумовно, значно розширили коло читачів і сприяли виникненню так званої «розважальної»

літератури, яка згодом пишно розцвіла в країні.

Період, який я розглядаю зараз, це період занепадництва, викликаного анексією Бірми англійцями. Спритні ремісники на зразок У Чії виготовляли низькопробні, наповнені амурними пригодами романи і одержували за кожний кругленьку суму в сто рупій.

Під час цього застою в літературі, якщо можна так назвати той період, з'являлися і значні твори: я маю на увазі романи У Ла «Шве-піі-сое» та «Сабєбін». У Ла дістав освіту в англійських учбових закладах, був чиновником англійського уряду. Проте він не скидався на інших чиновників бірманського походження.

Справжній патріот своєї батьківщини, він гнівно виступав проти проявів «англіцизму». В романі «Шве-піі-сое» У Ла створив сатиричний образ «англізованого» бірманця того часу. Головний персонаж романа — син заможного торговця. Вивчившись на юриста в Англії, він повертається на батьківщину зовсім іншою людиною. Він не хоче носити національний одяг, зневажає звичай предків скидати черевики на порозі дому, навіть забороняє своєму батькові входити до кімнати, коли обідає. Він безсоромно заявляє, що розучився розмовляти рідною мовою. За формою і побудовою романи У Ла — вікторіанські, як і більшість англійських романів того часу. Вони містять багато точних картин тогочасного життя Бірми.

Слід згадати ще одного представника вікторіанського напрямку в бірманській літературі. Це У Маунг Чій, автор «Ледіпандіти». Добрий знавець стародавніх мов, він переклав у дуже невимушеному розмовному стилі кілька буддійських оповідань. Його перу належить також і ряд романтичних творів. «Кін Міїнт Чії» — дуже розтягнений перелік амурних пригод бірманського Дон Жуана. Цей п'яти томний роман містить у собі багато позасюжетних відступів, у яких автор викладає свої погляди

на бірманську літературу і навчає молодь техніки складання віршів, а також любовних листів.

За вікторіанцями йде і автор першого сучасного бірманського роману. Його ім'я П. Монін. Це псевдонім письменника У Кйю, який він обрав, очевидно, коли вчився в християнській місіонерській школі. Романи П. Моніна сучасні за формою, побудовою і ставленням до життя. Романтизм у них вже поступається місцем реалізму. Твори цього письменника широко відомі бірманському читачеві.

Період, який я розглядаю зараз, це період двадцятих років, важливий етап у бірманській історії, бо саме на нього припадає політичне пробудження країни. Університетський бойкот 1920 року відкрив еру зростання політичної свідомості народу Бірми. З того часу політична боротьба в країні набирає дедалі ширшого розмаху. Література цього періоду, природно, відображала настрої народу у національно-визвольній боротьбі. Такін Кодо Хмайнг в цей час писав бойові сатиричні твори у віршах і прозі, спрямовані проти панування англійської бюрократії.

В той же час деякі письменники продовжували роботу по переробці та адаптації творів зарубіжних літератур. В цих перероблених книжках зберігалася лише сюжетна канва іноземних творів, місце ж дії, персонажі, історичний фон були на всі 100 процентів бірманськими. В цьому жанрі адаптації багато й плідно працював П. Монін.

Початок тридцятих років ознаменувався появою нового потоку популярних пригодницьких романів. Вони відіграли певну позитивну роль: по-перше, розширили коло читачів, а по-друге, підвищили їхні вимоги до сюжету, змісту літературного твору. Внаслідок цього почали помітно зростати художні якості книжок.

У цьому відношенні слід особливо відзначити Мага Све та його «Ду-мей-мей». Цей

твір — політична алегорія. В образі центральної героїні-матері втілені символічні риси Матері-Бірми. Книжка містить завуальований протест проти англійського панування в країні. В той період — період піднесення національної свідомості, — роман, природно, завоював широку популярність серед читачів. Мага Све автор низки «радикальних» романів. Його «Пію Тонгбйон» спрямований проти марновірства та поклоніння духам, а роман «Зегйю-ту» викриває лицемірство і похитливість монахів буддійського ордену. Твори його дедалі більше наповнюються соціальним змістом. Якраз напередодні вторгнення японців Мага Све завершив роман «Будинок бунтарів», у якому закликав до народного повстання проти англійців та вказував на конкретні шляхи до здійснення такого повстання.

Характерним представником цього періоду був Міа Міо Люїн (щоправда, він ніколи не піднімався до справжнього радикалізму й був скоріше реформістом), а також Хін Хін Лей, одна з провідних бірманських письменниць, авторка не менш як тридцяти романів і серед них високохудожнього твору «Поет». Хін Хін Лей теж займалася адаптацією творів зарубіжних літератур, зокрема творів англійських класиків. Її роман «Життя жінки» змальовує страждання і злидні бідних селян, що живуть серед ідилічної, прекрасної природи. Персонажі її творів виписані рельєфно, реалістично.

Канун другої світової війни — це період дальшого зростання політичної боротьби. В більшості творів цього часу відчувається подих протесту, заклик до повстання. Ця тенденція з неослабною силою проявляється в творах Мага Све. В цей час випускник Рангунського університету, письменник-початківець, написав твір, якому судилося відіграти роль літературної бомби. Ім'я цього письменника Тейн Пе, а роман його називався «Тет Понгій». Подібно

до «Зег'йо-ту» Мага Све цей твір викриває ганебну поведінку деяких буддійських монахів. Друкуючи свій твір, Тейн Пе і не сподівався, що викличе таку бурхливу реакцію. Монахи наводнили редакції газет гнівними листами, повними протестів та погроз. Але Тейна Пе не налякали ці випади. Він продовжував писати викривальні твори.

Багато письменників цього часу почало звертатися в своїх творах до героїчного минулого Бірми. Серед них найбільшої уваги заслуговує У Тхеін Маунг, журналіст провідного тоді літературного журналу «Сан». Великою популярністю користувався його роман «Хоробрий бірманець», цінність якого в тому, що тоді, в часи найбільших випробувань, він надихав людей на боротьбу за волю, сповнював їх впевненістю і рішучістю.

Потім почалася японська окупація. Воєнні роки були роками застою в літературі. Але незабаром, по закінченні

війни, становище бірмансько-письменника значно поліпшилося.

Дати огляд сучасної бірманської літератури — справа не легка, адже це період її становлення й бурхливого розвитку. Зараз у Бірмі виходить більше десятка місячників, у яких друкується багато прозових творів. Кожного місяця видається чимало романів.

Бірманське товариство перекладачів заснувало премії «Сапей Беікман», які можна порівняти з індійськими державними преміями чи Пулітцерівськими преміями в США.

Нещодавно цими преміями було відзначено 6 романів. Я дозволю собі перелічити їх: «Земля під небом» Мін Аунга, в якому змальовується життя злидених селян-бідняків; «Чинovníк» Тет То, який викриває злочинність і корупцію бюрократії в передвоєнній Бірмі; «Військова людина» Тату, в якому розповідається про різні сторони життя бірманської армії; «Чорний раб»

У По Тхіна, побудований на матеріалі старовинних бірманських легенд; «Це в нього не ненависть» Ма Ма Ле, побутовий роман, що торкається проблеми невдалого сімейного життя; і, нарешті, «Слідчий» У Ба То, детективний роман, побудований на факті, який дійсно мав місце.

Крім відзначених цією премією книжок, вийшов і ряд інших значних творів, написаних з неабиякою майстерністю. Так, високу оцінку критики дістав роман «Історія селянина» Маунг Хтіна, в якому розповідається про життя на селі під час японської окупації, в період, коли бірманський народ зазнав тяжких страждань під ярмом японських мілітаристів.

Сподіваюся, що мені вдалося в загальних рисах змалювати походження і розвиток бірманського роману. Але цей жанр у нас ще тільки набирає сили, і попереду багато творчої праці й шукань.

м. Рангун.

КАЛЕНДАР КОЛ «ВСЕСВІТУ»

ПОБАЖАННЯ. На дверях одного з лондонських соборів висить плакат «антиалкогольної ліги»: «Алкоголь — найгірший ворог людини». Поруч — релігійний заклик: «Хай ваш найгірший ворог стане вашим найкращим другом».

БЮДЖЕТ ВІЙНИ. Найбільшу питому вагу в бюджеті Федеративної Республіки Німеччини на фінансовий 1959/1960 рік матимуть війсьні видатки у сумі 12 мільярдів західнонімецьких марок (всі бюджетні кошти до-

рівнюють 39120 мільйонам марок).

СЛОВА І ДІЛА. «Ми повинні уникати таких непривабливих ситуацій, як та, що призвела до війни в Кореї. Ми не повинні допускати до війни навіть далеко від наших кордонів... Ми не повинні допустити того, щоб Азія вважала білу людину з Заходу своїм ворогом».

Ця критика американської політики в Азії мала місце в 1952 році. Наведені вище слова, спрямовані проти колишнього президента США Гаррі Трумена, належать нинішньому президенту Дуайту Ейзенхауеру.

Тепер від подібних заяв на цю тему він, як відомо, утримується. Але згадаймо політику США щодо Китаю.

БОРЬБА З ЗАБОБОНАМИ. «Ліга боротьби з маріовістрем і забобонами», що була заснована нещодавно в столиці Мексикі місті Мехіко, вирішила провести такий «дослід», щоб переко-

нати людей в безглузді всіляких маріовістрем.

Тринадцятого числа рівно о тринадцятій годині тринадцять хвилин один парашутист піднявся на літак в повітря, щоб зробити свій тринадцятий за рахунком стрибок з висоти 1300 метрів. Перед тим, як парашутист підійшов до літака, його друзі примусили чорну кішку перебігти йому шлях. Крім того, парашутист розсипав сіль і розбив дзеркало. Із кабіни літака він випіз лівою ногою і, незважаючи на збіг такої великої кількості поганих прикмет, благополучно приземлився.

КОНКУРС ПРОЙД. Чу Св Кі, міністр освіти Сінгапура, повідомив, що 15 тисяч осіб, які склали вступні іспити, заменили до школи, складатимуть їх повторно: з'ясувалося, що вони купили за ціну від 20 до 30 доларів розв'язання конкурсних завдань і в такий спосіб витримали іспити.

БЕРТОЛЬТ БРЕХТ У ГРАВЮРІ

Талановита німецька художниця Габрієла Мейєр-Денневіц закінчила цикл гравюр на дереві. Створений він до віршів Б. Брехта і зветься «Великий Жовтень».

Гравюри експонувалися на конкурсі Товариства німецько-радянської дружби й були удостоєні найвищої премії. Це не перший публічний виступ художниці. На виставку «Студії з соціалістичних країн», яка відбулася у берлінському павільйоні мистецтва, Габрієла Мейєр-Денневіц представила яскраві монотинні Праги, що свідчать про її уміння використовувати фарбу, як декоративний момент і як момент виразності. Останні роки вона працює виключно в чорно-білій манері. Що можна сказати про її творчість?

Мейєр-Денневіц багато часу віддала живопису. В її ательє у Лейпцігу можна побачити ряд картин, написаних олією. Здебільшого це портрети і великі студії людських фігур. Але свій власний стиль вона розвинула в техніці гравюри на дереві. Творчий почерк художниці відзначається оригінальністю, своєрідною сумішшю декоративних і розповідних елементів.

Гравюра на дереві до «Пісні миру» Б. Брехта.

Типовою для її манери є гравюра до вірша Б. Брехта «Запитання читача-робітника».

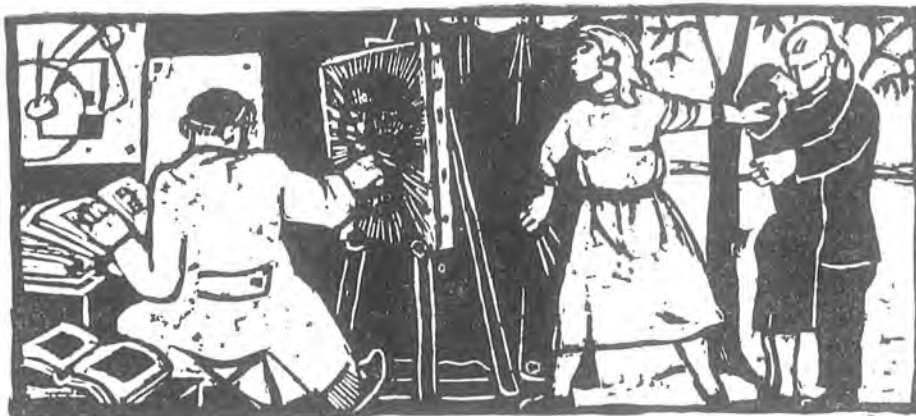
На передньому плані — фігура робітника. Важкими, натрудженими руками він невміло тримає книжку. Замислене обличчя звернене до глядача. За спиною робітника — наче викарбовані з каменю постаті. Це проблеми, які він вирішує. Можна було б закинути художниці, що таке втілення ідеї Брехтового вірша дещо ілюстративне. Але слово поета так чітко перетворилося на малюнок, тема так бездоганно опанована, що зміст гравюри зрозумілий і без літературного прототипу. Хоча, звичайно, треба мати на увазі, що цей твір, як і весь цикл гравюр, щільно пов'язаний з віршами Брехта. Необхідно знати провідні думки поезій, щоб глибше й вірніше зрозуміти задум художниці.

Гравюра на дереві «Колискова». До циклу «Великий Жовтень» Б. Брехта.

Майстерно виконаний і другий Брехтівський цикл «Думки до Крейдяного кола». Цей цикл також має передумовою обізнаність читача з творчістю великого німецького поета. Але й він не справляє чистро ілюстративного враження. Кожна гравюра має значну художню цінність. Вони прості й виразні, без зайвих натуралістичних подробиць. Музикальний ритм відчувається в самій композиції, в розподілі чорної та білої фарб. «Мене завжди цікавила чорно-біла манера, — розповідає художниця, — але тепер я спеціалізуюся в цій техніці насамперед тому, що завдяки їй можна швидше відгукуватися на всі події сучасності». А в каталозі виставки на одній з фабрик вона пише: «Ми, митці, об'єдналися для участі в цій виставці, бо хочемо бути вірними і надійними супутниками робітничого класу і всіх трудящих в їхній великій боротьбі за щастя всього людства. Наше завдання полягає в тому, щоб чітко і з партійних позицій виступити за мету прогресивних людей — мир, гуманність і соціалістичне майбутнє».

В цих словах Габрієла Мейєр-Ден-

Гравюра на дереві до циклу «Думки до Крейдяного кола» Б. Брехта.

невіц характеризує свою творчу позицію і мету, якої вона прагне досягти власним мистецтвом. Швидко реагувати на всі події — значить впливати своєю творчістю на людей. Мистецтво — дія. Плідно творити можна лише тоді, коли займаєш партійну позицію. Це визнання художниця формулює не тільки словами, але й усіма справами.

Єдність агітаційної і художньої сили втілення проявляється в майже плакатних ілюстраціях до ста віршів Бертольта Брехта. За своїм форматом

Ілюстрація до казки Андерсена «Соловейко». Художник замкнувся у своїй майстерні, працюючи над абстрактними картинами, і лише від простої дівчини дізнається про життя, яке вирує за його дверима.

вони вузькі, супроводять текст на полях сторінки. Це — характерні для стилю художниці комбінації великих фігур або облич із невеличкими розповідними мотивами. Графік тонко відчуває своєрідність творчої манери Брехта. Прийоми чорно-білої гравюри на дереві з її різко відмежованими площинами, що стоять одна біля одної без усяких переходів, нагадують фрази Брехта, діалектично відповідають його мистецтву.

Внаслідок упертої праці художниці зуміла засобами графіки ясно і зрозуміло донести великі ідеї Брехта. «Я звернулася до Брехта, — говорить вона, — тому що всі питання, важливі сьогодні, можна знайти у нього».

Габрієла Мейєр-Денневіц має ряд цікавих робіт сатиричного плану. Такі ілюстрації до казки Андерсена про соловейка. Художниця зробила сміливий експеримент. В кожній ілюстрації до казки є маленький натяк на сучасних митців там, де цитату з Андерсена можна використати в переносному розумінні. Так, наприклад, біля соловейка в шовкових стрічках, якого дванадцять слуги несуть на прогулянку, зображений художник, що йому дають поради експерти від мистецтва, як тільки він зробить хоч один штрих на полотні. Епізод з куховарочкою перетворюється в розповідь про митця, який у своїй майстерні конструє абстрактні картини і тільки від простої дівчини чує, що справжнє життя, не помічене ним досі, бринить біля його дверей.

Змішування казки і сучасності досягається у гравюрах тим, що малюнки до казок зроблені білим на чорному тлі, а картини сучасності чорним на білому. Звичайно, ці роботи в порівнянні з брехтівськими циклами виглядають трохи іграшкові. Та все ж вони показують, яких легких і граціозних формулювань досягає художниця засобами суворі гравюри на дереві.

Велика обдарованість художниці, поєднана з пристрасною партійністю, дасть життя новим оригінальним творам.

З ЛЮБОВ'Ю ДО ЛЮДЕЙ

Серед нових перекладних книжок, які з'явилися останнім часом, велику увагу привертає роман А. Гуляшки «Любов».

Це значне художнє полотно, яке майстерно зображує долю молодого покоління різних класів болгарського народу.

В романі відтворені дві групи молоді. Борці за народне щастя Еміль Венков, Ліляна, Євлогія, Кино, Марин Карapelітев, Асен Тавров — з одного боку, представники болгарської буржуазії Динков, Климент Дачев, Емілія — з другого.

Основним образом твору по праву вважається образ Євлогія, людини, яка пройшла, хоч і недовгий, але складний шлях від починаючого митця, що захоплювався спочатку западницькими творами Гамсуна та Стріндберга, до пристрасного борця-революціонера, члена робітничої партії. В житті Євлогія було багато збочень, невідсталості, дисциплінованості, переважала юнацька пристрасть, що переходила навіть до

стихійного бунтарства, проте це не збіднило образ, а навпаки, зробило його ще людянішим, життєвішим, переконливішим.

Батько Євлогія Папайот Камберов, учитель музики в м. Ломі, брав участь у Владайському солдатському повстанні та у Вересневому повстанні 1923 року. Не відставала від нього і дружина, Євлогієва мати, яка всіляко допомагала повстанцям. За це батьки були жорстоко катовані. Після придушення повстання сім'я бунтарів була змушена покинути рідне місто і переселилася до Софії. Безробіття та злидні переслідували Камберових і тут. Найнявши помешкання в передмісті Софії — Ючбунарі, вони стали жити суворим життям

робітничого району, повним нестатків та злигоднів.

Батьки Євлогія, прості люди, хотіли, щоб їхній син будь-якою ціною піднявся до вищих сфер життя. Для цього вони працювали, не складаючи рук, і давали можливість своєму синові безтурботно вчитися в гімназії. Вже з дитинства Євлогія відчував у собі якусь внутрішню роздвоєність: йому були близькі й рідні всі радощі і страждання людей, поруч із якими він жив, але, отруєний літературою, де переважала красна ілюзія, втеча від життя, тваринна сила та пристосовицтво, він не міг одразу знайти в собі сили, щоб поставити свій талант на службу народові. Потрібен був час і друзі, щоб він остаточно порвав із чужим середовищем і повністю віддався служінню народові.

А друзів або людей, що намагалися подружити з Євлогієм, було багато. Його талановиті вірші звернули на себе увагу. Молодому поету віщували велике майбутнє, а його непричетність ні до якої групи зробила його дичиною, за якою полювали націоналісти на чолі з учителем Христо Коновим, що всіляко намагалися зробити Євлогія своїм припідлеком. Ще в 2 класі прогімназії Євлогія написав свій перший вірш, який був надрукований в учнівському журналі. Але згодом його твори перестали публікувати, тому що в них виразно змальовувалися «похмурі картини життя робітничої околиці». Ще дитиною Євлогія зрозумів, що пануюча верхівка прагне розваг, і тому лише твори-іграшки можуть принести успіх і добробут. Але вже тоді юнак встиг побачити, що в житті менше радості, ніж суму, і його стали мучити докори сумління, коли вірш про недільні веселощі був надрукований.

На рідному Ючбунарі Євлогія вперше замислюється над причинами страждань робітників, тут же він стає свідком їхньої солідарності та взаємодопомоги, тут він вперше ба-

1 Андрій Гуляшки, Любов. Переклад з болгарської Олександра Кеткова і Галини Вігурської. Київ, «Радянський письменник». 1958.

чить звірячу розправу жандармів з демонстрантами, закривавлений брук.

В серці вразливого юнака поєднувалися дві суперечливі течії: з одного боку він відчував себе сином робітничої околиці, з другого — сильним одиначком, який зможе піднятися над своїм класом, стане забезпеченим, обивателем, відомим поетом багатих кварталів.

У сьомому класі гімназії, коли Євлогій товаришував із Олександром, він запитував себе: «яким буде наш шлях? Адже ми ні «білі», ні «чорні», а нейтральна середина завжди тхне багном... Гнилим людям будемо?» Але пройшло небагато часу, і Євлогій твердо став на шлях боротьби за народну справу. Це було обумовлено всім його життям, трудовим оточенням робітничого кварталу. Поштовхом стало опублікування трьох оповідань Євлогія, які буржуазія підняла на щит як свіжий струмінь у болгарській літературі. Але навіть рідний батько різко висловлювався проти цих творів. Коли Панаїот Камберов познайомився з оповіданнями, він вперше розповів синові про свою участь у революційній боротьбі.

«—Я не був комуністом, але в двадцять третьому бився разом з ними... Правда для всіх однакова, але кожний іде до неї своїм шляхом. Який шлях коротший — життя покаже. Лише одне ясно, — він знову показав на газету, — вони звірі, а їхній світ — вовчий світ. Тікай далі від них!» Не схвалив його «коліскових» творів і старий вчитель літератури. Саме його устами висловлений критерій справжнього мистецтва. «По-перше, справжнє мистецтво завжди стверджувало життя і прекрасне в житті. По-друге, воно завжди боролось й бореться з брехнею». Слова вчителя, батька і товаришів глибоко запали в серце молодій людині. Після зборів, влаштованих на честь Євлогія, коли товариші вітали його появу як митця, але закликали йти шляхом служіння народові, його охопили ще більші роздуми. Хлопець заглибився в читання, його настільними книгами стали твори Горького, Плеханова. В його душі відбувся ідейний злам, який прискорився завдяки близькому знайомству з робітником Панко Вирговим. І надалі шлях Євлогія пішов на зближення з робітничим рухом. Велике враження справив на хлопця страйк робітників. І майже символічно, як продовження цього страйку, задзвенів Євлогійів голос, коли він читав реферат про сучасну західноєвропейську літературу. Різко засуджував він літературу, що приспільяє бідних і розважає багатих. Цей реферат Євлогія прозвучав, як постріл, і згуртував навколо нього багатьох прихильників. Саме з цього часу починається активна діяльність Євлогія. Його сила, енергія, вміння організувати товаришів висунали його керівником молоді. І він запаливав своїх товаришів жаждою діяльності, організовував і демонстрації, і розпов-

сюдження прокламацій, і багато зухвалих вилазок проти існуючого ладу.

В ньому поєднувалися і величезні організаторські здібності, і зухвалість хлопця, і кмітливість та розум зрілої людини. Але найбільше було в нього пристрасної любові до людей, і це він вважав найважливішим у своєму житті. Йому хотілося втілити це в творі про кохання. «Про кохання, яке робить світ же кращим, небо — синішим, зірки — золотішими, і волю до боротьби за право на щастя твердою, як сталь, і непереможною, як непереможне саме життя». Справжня любов до простих трудівників спонукає Євлогія повністю віддатися партійній роботі, робить з нього вмілого виконавця волі партії. І тому як гімн життю звучить кінцівка твору, сцена страти Євлогія. Він дивиться смерті в очі, «на його устах промайнула усмішка, ніби бачив любе, дороге обличчя, а серед ночі лунала бадьора молодіжна пісня, пісня щасливих людей, які повертаються до своїх домівок з роботи...»

Саме любов до людей, бажання допомогти їм об'єднали таких різних за своїми особистими характерами людей, як Євлогій, Ліляна, Киню, Марин Карапелітев.

Особливо приваблює в творі образ стійкої революционерки, вмілого керівника і чарівної дівчини Ліляни. Дочка народу, вона з великими труднощами здобуває освіту, допомагає матері і разом з тим веде величезну партійну роботу. Вдало змальовано в романі любов Ліляни та Євлогія. І тут ми бачимо, що навіть в особистому житті вони такі ж кришталеві чисті і прості, як і в усьому іншому. Ліляна довго бореться з почуттям до Євлогія, їй здається, що вона не має права любити, коли треба діяти, боротися. Але згодом дівчина переконується, що взаємна любов надає їй нової енергії, здатності боротися й працювати. Почуття і обов'язок для Ліляни рівнозначні. І тому вона без вагання посилає коханого на важке, відповідальне завдання: вона вірить, що людина, яку вона любить, зможе якнайкраще його виконати. Автору вдалося змалювати переконану революционерку, ніжнього та чуйного товариша. З інших образів найбільше запам'ятовуються революціонер Еміл Венков, Киню, Марин, простий робітник Панко Виргов. Усі вони віддано служать своєму народу, не шкодують навіть життя для здійснення його сподівань. Протягом усього роману ми бачимо, як зростає революційна свідомість у більшості молоді, якими стійкими революціонерами вони стають.

В творі показані представники інших суспільних верств, на які спирається весь капіталістичний лад. Це, насамперед, Георгій Динков та його дружина Емілія, фабрикант Величко Тошков, Апостол Славчев, учитель Христо Конов, учень Климент Дачев. Усіх цих людей об'єднує ненависть до революції, всі вони залежать від

грошового мішка, усі вони найбільше люблять свою власність.

В образі Динкова ми бачимо капіталіста, який висмоктує всі соки з людини і викидає її, як ганчірку, коли вона стає непотрібною. Динков, син сільського збирача податків, одержує вищу політехнічну освіту в Чехословаччині і йде працювати до приватної фірми, а згодом стає керуючим відділом постачання болгарських залізниць. Він стає співучасником усіх махінацій своїх шефів, за що одержує велику платню, стає власником фешенебельного особняка, і, звичайно, майже забуває професію інженера. Динков розчаровує навіть свого батька, який широко бажав, щоб син не встрявав до комерції.

Георгій Динков вважав цілком природним своє становище в суспільстві, не задумувався, чесно чи не чесно він живе. Жадоба грошей та влади поступово призвела до того, що він зрадив свої прагнення, бажання, і часто-густо чинив наперекір своєму сумлінню. Його відданість справі носила характер собачої відданості. І саме тваринницьким інстинктом можна пояснити його самогубство. Він став зайвим, його відштовхнули хазяї, і Динков, морально спустошений, непотрібний, кидається під колеса поїзда. Як несхожа ця безглузда смерть на героїчну загибель Євлогія.

Емілія, дружина Динкова, проходить страшний шлях морального розчуження і стає живим мерцем без мети в житті, — спустошена, принижена, зайва.

Майстерність автора роману полягає в тому, що, викриваючи хижацтво капіталістичної системи, він показує представників пануючих верств людьми, яким не чужі людські почуття, але в яких невістачає сили порвати із своїм оточенням. Це професор Боян Златев, годованець Динкова Олександр, батько Динкова, та й сам Динков і Емілія, які, не знаходячи вірного шляху, безславно гинуть.

Говорячи в цілому про роман, хочеться насамперед відзначити його ідейну цілеспрямованість.

Образи твору розкривають перед нами картину героїчної боротьби болгарського народу за своє визволення, знайомлять читача з проклятим капіталістичним минулим. Викриваючи жахливу суть буржуазної дійсності, автор зумів влучно її зобразити, при цьому він уникнув зайвого натуралізму в описах, і це становить велику цінність роману. Ідейна і художня висота твору очевидні. Автору вдаються і описи картин природи, і психологічні роздуми, і змалювання побуту різних прошарків суспільства. Мова персонажів індивідуалізована, барвиста і соковита.

Видання цього твору зустрінє схвалення читачів.

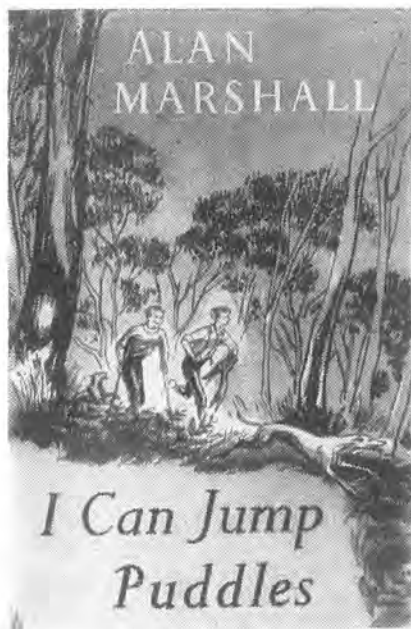
Л. ВОРОНІНА

Чи не найбільшим мистецтвом письменника є вміння вже з перших сторінок твору завоювати довір'я читача, довір'я у повному і найширшому розумінні цього слова, коли автор виступає перед читачем як справжній вчитель життя, ширший, правдивий і мудрий радник. Іноді потрібні десятиріччя, аби довести вірність тієї чи іншої моральної істини. Не легко створити переконливий художній образ. Великий за обсягом твір не завжди виправдовує зусилля його творця — інколи залишається почуття недовір'я до автора, до його міркувань, і читача охоплює розчарування.

Правда небагатослівна, вона скупа на слова, проте щедра на почуття. Правдиве слово впливає сильніше, ніж пишномовний монолог. І для того, щоб відрізнити правду від фантазії, позбавленої життєвого ґрунту, читачеві не обов'язково мати широкий світогляд або витончений смак. Щира правда завжди знайде читача. В цьому вирішальна властивість австралійського письменника Алана Маршалла, і зокрема його повісті «Я навчився стрибати через калюжі».

Не випадково прогресивний австралійський журнал «Оверленд» писав: «Алан Маршалл зараз у щасливому становищі. Йому можна не турбуватися, що скажуть про його нові книги критики. У нього є читачі! І тільки-но вони довідуються про появу нової книги Маршалла — біля книжкових крамниць вишнюється черга».

Читачі Австралії полюбili твори Алана Маршалла за щирість і правдивість, за їхніх героїв, прототипами яких є прості люди країни, читачі полюбili Маршалла за тонку спостережливість і глибоке знання дитячої душі, а головне за всемогутню віру в людину, в її здатність подолати найважчі перепони й труднощі на життєвому шляху. Треба бути справді закоханим в життя, щоб з таким оптимізмом як Алан

Маршалл сприймати всі удари долі, аби з такою лукавою посмішкою і тонким гумором розповідати про речі трагічні й сумні. Вже з перших сторінок повісті письменник примушує вас забути, що перед вами — літературний твір, ви ніби переноситеся на землю Австралії, оселяєтесь на фермі в Тураллі, в нужденній родині об'їждчик коней. Всі печалі й хвилювання, страждання й болі маленького Алана, його батька та матері стають вашими стражданнями, і ви поділяєте з ними їхні радощі.

Автобіографічна повість «Я навчився стрибати через калюжі» — історія дитинства самого Алана Маршалла. Та написана вона не лише для дітей, її з насолодою прочитає митець і робітник, школяр і вчитель, студент і професор, бо це пісня про мужність. Коли Алан був ще під серцем матері, об'їждчик коней із Тураллі, батько двох дочок, мріяв про сина, який в майбутньому стане сміливим наїзником. Та щастя було недовгим — ледве маленький Алан пішов до школи, як захворів на поліомієліт і став калікою. Оптимістична повість розповідає нам про дитинство й отрочество хлопчика, який вирішив, за прикладом батька, сміливо зустрічати життєві бурі. Це повість про формування мужньої людини.

Алан Маршалл вважається серед австралійських письменників найневтомнішим «мандрівним репортером», дослідником своєї країни, збирачем фольклору, і це яскраво позначається на його творчості. Соковиті, колоритні малюнки життя простих людей надовго закарбовуються в пам'яті. Не можна, зокрема, забути скупі, але надзвичайно виразні портрети й образи Мак-Дональда, «папаші», Ангуса, Міка — сусідів Алана по па-

латі. Справжньою ознакою Австралії батько Алана вважав бідність. Тут, у лікарні, бідність особливо впадала в око. Маленький Алан прагнув чимось допомогти дорослим страждальцям, адже багато хто з них весь час був напівголодний, бо їм ніхто не приносив їжі. Алан ділився з ними подарунками матері і ще просив бога зглянутись на них. «Молитва, яку я повторював кожного вечора перед сном, була така довга й складна через те, що кількість прохань до бога весь час збільшувалася».

У маленького каліки було що просити в бога і для себе, і для інших, — він зазнавав невимовних фізичних мук до операції і після неї.

«Я волів умерти, бо смерть тепер була для мене не жахливою втратою життя, а сном, що звільняє від страждань».

Однак ні болі, ні складні операції не здолали хлопчика, не зломли його волі. Щоправда, у цій боротьбі за життя неабияку роль відіграв батько Алана — веселий, роботящий чоловік, що страшенно любив коней. Об'їждчик коней із Тураллі став зразком справжньої людини для маленького Алана. У важкі хвилини він завжди думав: як би поведився за таких обставин батько? А його батько, збагачений досвідом нелегкого життя трудової людини, розумів, що сина-каліку треба загартувати, навчити йти назустріч бурі. Прийшовши до лікарні відвідати Алана, батько дізнався, що той упав з крісла, аби без сторонньої допомоги дістати з землі цукерки. Він сказав синові: «Ну, й гаразд, в усякому разі, ти без чийсь допомоги дістав їх. Бувши тобою, я теж не став би кликати няньку. Вона б тобі їх подала, та це було б зовсім не те».

— Так, це було б зовсім не те, — погодився я, відчувачи, що люблю батька більш, ніж будь-коли.

— Проте, надалі шануйся, будь обережнішим, — застеріг він. — Не варт перекидатися заради якихось там цукерок. Перекидайся, коли йтиметься про щось важливе, — пожежа, чи щось таке. Я приніс би тобі цукерок, та цього тижня у мене скрутно з грошми».

«Цього тижня мені їх не захочеться», — сказав Алан, щоб утішити батька. Але ці слова завдали болю об'їждчикові коней, бо він був позбавлений можливості привезти синові цукерок, купити йому крісло-коляску, в якому Алан мав би змогу пересуватися без чужої допомоги. Родина жила у бідності, бо поміщик Каррузерс, а після його смерті дружина платили мізерні гроші своєму робітникові. Навіть, коли хотіли продемонструвати мистецтво наїзника гостям, що приїжджали до них, вони давали батькові Алана лише десять шилінгів. На все життя запам'ятав Алан, як його тато на коні увірвався на терасу і розігнав гостей містера Каррузерса, що так прагнули подивитися на «справжнього ковбоя».

Нелегко стати сильним бідному хлопчикові з невиліковним каліцтвом.

Та Алан ні в чому не хотів поступитися перед здоровими дітьми, а інколи бував навіть витривалішим за них, бо привчив себе зносити біль і страждання. Вчитель Такер влаштував езекуції кийком, не обходив він і Алана, але той, зіцпивши зуби, мовчав. Він навчився полювати на зайців, лазити по деревах, хоч і падав з них, навчився сповзати на колінах до кратера вулкана. Алан перший серед хлопчаків села навчився плавати.

Приятель Аланового батька — О'Коннор, зустрівши вночі Алана, який повертався на кріслі з рибальства, із здивуванням казав: «Бий мене сила бога, якщо я розумію твого батька. Та й не тільки я. Отака покалічена дитина, як ти, мусить лежати вдома, у ліжку». Між тим, об'їждчик коней дотримувався зовсім протилежного погляду щодо виховання сина. Коли Алан розповів йому, що завтра битиметься з Стівом Мак Інтайром, який прискіпується до нього, батько радить синові, як поводитися під час бійки, бо Стів не тільки цілком здоровий хлопець, а й вищий за Алана на цілу голову. Ставлення до цієї неприємної події, об'їждчик коней висловлює у розмові з дружиною. Він каже: «Ми мусимо загартувати його, виховати в ньому волю, Мері. Ти розумієш, що саме я маю на думці? Він повинен навчитися зносити найсильніші удари. Якщо ми оберегатимемо його від них зараз, він потім не витримає й щигля. Це страшно, нема чого й казати, але нічого не вдієш...

...Тут справа така: або він скрутить собі в'язи, або матиме душевну травму... я волію ризикувати його шиєю. Саме так я дивлюся на це. Може, я помиляюся, проте ладен закластися усім, що я маю рацію».

Батько Маршалл добре розумів, що без цих якостей в умовах того суспільства, в якому він живе, неможливо забезпечити синові хоч яке-небудь майбутнє існування. Коли Алан, увесь побитий, повернувся до батька, який нетерпляче, з тривогою чекав його вдома, і сказав, що переміг Мак Інтайра, батько простяг йому руку і промовив: «Давай п'ять, у тебе серце буйвола!»

Наступного дня, уздрівши обличчя Алана, містер Такер відшмагав його за бійку, а потім відшмагав і Стіва Мак Інтайра, проте Алан пам'ятав батькові слова про те, що у нього серце буйвола і жодного разу навіть не зойкнув.

Алан у всьому наслідував батька і вірив у кожне його слово. Лише одного разу батькові слова викликали в ньому сумнів. Заповітною мрією Алана було стати об'їждчиком коней, та коли він натякнув про це батькові, той рішуче сказав: «... доведеться кинути цю думку. Я дуже хотів, щоб з тебе вийшов гарний об'їждчик коней. І мама теж хотіла. Та не сталося так, як гадалося. В житті часто трапляється, що хочеш того, чого не можеш. Я волів би бути на твоєму місці, та не можу: ти хотів би їздити верхи як я, але не можеш. І нам обом дуже боляче від цього». Але

не знав батько, що Алан таємно від нього, вперто і настирливо вчиться їздити верхи на поні. Більше року він виснажував себе, поки не навчився без допомоги сідати на поні й їхати рессю та галопом.

Трагічне й сумне незмінно переплітається у книзі з веселим і смішним. З приємною, ледь вловимою пошмішкою розповідає Алан Маршалл про своє дитинство. Образ батька змальований з величезною майстерністю. З такою ж любов'ю створює письменник і образи інших своїх героїв — простих трударів австралійської землі. Коли лісоруб Принц співає товаришам у присутності маленького Алана пісню про дівчинку-каліку, з якою діти не хотять гратися, це викликає гнів у робітника Артура і він кричить: «Я не кажу що пісня погана, але навіщо хлопцеві знати, якої думки про нього дурні!» І вже єдиний цей штрих розкриває

нам людяність і благородство цієї простої людини.

Не став Алан об'їждчиком коней, не став він і лісорубом, навряд чи вийде з нього й бухгалтер, може, саме тому, що він твердо вирішив будь-що стати письменником. Батько скептично зустрів це бажання сина, але з властивою йому мудрістю, зауважив:

«Коли тобі хтось дасть сотню гіней за книгу, ручуся, вона йому на користь, але якщо всі бідні й знедолені знімуть перед тобою шапки за те, що ти написав її,— то вже інша справа: для цього варто писати».

І, може, саме тому з-під пера відомого австралійського письменника і виходять такі щирі й хвилюючі твори, як повість «Я навчився стрибати через калюжі».

Н. ХАЛЕМСЬКИЙ

СКЛЯНКА

МОРЯ

Осінньої пори збирання бавовни, коли сонячні пекучі дні поступаються перед холодними, морозними вечорами, до театру імені Мукімі на вечір поезії зібралися ташкентці. Вірші мали читати поети — учасники і гості конференції письменників країн Азії та Африки. І тут сталася зустріч, яка ще раз довела, що ми живемо в часи, коли руйнуються чи вже зруйновані старі поняття відстані, коли сила волелюбних людських прагнень перемагає міць кайданів, коли почуття дружби висаджують у повітря мури глухих в'язниць.

І Менелаос Лудеміс. Заплакані дні. Переклад з грецької Надії Голівко і Тетяни Чернишової. Київ. Держлітвидав УРСР.

Назим Хікмет читав вірш, написаний ним у турецькій тюрмі, вірш, в якому він звертався до політичного в'язня іншої країни — грецького поета Менелаоса Лудеміса, людини, яку він ніколи не бачив.

Мужні слова лунали в залі, западали в людські серця. Борець за долю грецького народу Менелаос Лу-

деміс, засуджений німецькими фашистами до страти, з правом виконання вироків в будь-якому місці Греції, залишився живим, але у післявоєнні роки був кинутий до катівні. Де він тепер?..

Несподівано підвівся і вийшов уперед один із гостей і, звертаючись до Хімета, почав читати вірші. Це був Менелаос Лудеміс! Десять років прогресивне людство вимагало його звільнення! В одні із безконецних тюремних днів незнаний товариш вкинув у камеру Лудеміса паперову кульку: на цигарковому папері був написаний вірш Хімета. Там, у в'язниці, Менелаос написав відповідь. І ось тут, на радянській землі, у ташкентському театрі, через роки страждань і боротьби поети-брати, нарешті, обняли один одного.

Важко розповісти про почуття, які опанували свідків цієї зустрічі.

І ось перед нами видана Держліт-видавком збірка оповідань Менелаоса Лудеміса «Заплакані дні».

Жінка з похивілим, вицвілим волоссям, яке пасмами вибилося з-під цембері¹, «благочинно, немов до ікон, припала до іржавих ґрат, вкладаючи всю душу в почорнілі вуста, щоб щось сказати, жадібним поглядом вдвляється в людину за ґратами. Мати і син. Греція і її діти...» («Холодний регіт»).

А сина викликали «так просто, як викликає вчитель учня до дошки і... відправили слідом за Залоянісом. І слідом за Лінарісом. І слідом за Діквосом. І слідом за Бербіносом... І слідом за... та чи ж можна запам'ятати всіх?»

Можна. Треба. У пам'яті народу, у пам'яті Греції, у пам'яті людства житимуть імена всіх страчених катями героїв визвольної боротьби, і таких, як Спірос Монопос, і таких, як Ламбісів тато, який «помер тому, що хотів, щоб у всіх дітей були подарунки на новий рік», і таких, як Аргіріос, брат маленького Вангоса, кондуктора з міського автобуса. І таких, як Ніко, племінник різьбяр по дереву. Ніко, Ніко... Коли хлопчиків було три роки, дядько-різьбяр приїхав з Афін у гості і вирізав з дерева фігурку, точнісінько таку, як маленький Нікакі. Один Ніко стояв на килимі, а другий висів на ялинці. А згодом, коли у Грецію прийшли німецькі фашисти, вони повісили Ніко і на груди йому начепили табличку «Ворог народу». Який ворог? Якого народу? Це сталося перед святом нового року. Це була «фашистська ялинка».

Збірку «Заплакані дні» Менелаос Лудеміс написав у в'язниці. Це схвильовані розповіді про бачене, встраждане. Соціально-політичні проблеми втілені у конкретні людські долі, і художня деталізація надає їм такої вірогідності і значущості, що читач стає свідком, близьким, рідним братом усіх, про кого він дізнався. Побудова оповідань чітка і класично проста. Кількома штрихами автор

відтворює обставини подій, розкриває їх суть, психологічні мотиви і приводить своїх героїв і читача до висновку про необхідність боротьби за мир, за національне визволення, за новий соціальний лад.

Тяжкий, гіркий шлях «туди», в небуття; «маестро» кат сподівається, що промінь сонячного сьйва знесилить в'язня, коли той побачить денне світло востаннє, спускаючись у безодню катівні, але в'язень, «напившись світла, знову почав спускатися». І «маестро» зіщулюється, як побита собака, і ступив з дороги» («Маестро»).

Страченого фашисти закопують самі, власними руками, щоб цей герой не воскрес, «не почав вимагати помсти за свою кров». Смерть опалила дітей Греції, мов пожежа, що пройшла лісовими хашами. Та є, зростає у лісі «молоде, зелене деревце, в яке щойно ударила блискавка. Але не спалила його» («Вранішній рейс»).

Вийшовши переможцями із тяжких випробувань, стають незламними, непохитними герої Лудеміса.

Деякі герої його ранніх оповідань із збірки «Кораблі не причалили» вбачають єдиний вихід у самогубстві («Спи безжурно, моя Анезо» та «Ночі кохання»), і поглиблюючи трагедійність того, що сталося, автор додає таку просту і вражаючу деталь: дівчатко колись у дитинстві спало на подушечці, дбайливо вишиваній любими бабусиними руками: «Спи безжурно, моя Анезо». На тій самій подушечці покоїться востаннє голова самовбивці, затоптаної суспільством у багно, повій, яка все-таки залишається у глибині свого ества цнотливою Анезою.

Такі оповідання, як «Усмішка на скривавлених устах», «Ночі кохання», «Спи безжурно, моя Анезо» дають нам уяву про ранню творчість Менелаоса Лудеміса.

Відаючи належне авторові, слід сказати, що навіть тоді він вбачав для свого героя, бодай і не точно, напрям боротьби: «У променях вранішнього сонця переді мною стелилося кілька шляхів».

В одному з оповідань над прірвою, над чорною безоднею ночі перекидається дошка, з'єднує два будинки, і по ній напівмертва з жаху і відчаю проходить дівчина, рятуючись від «вовків, що деруться на небо». «Її взяли на руки, як пташку, як свою дитину. Немов вісточку, ніжну і значущу». «Ми тебе врятуємо, Рінуло», — говорять дівчині робітнички, і вірши в те, що Рінула піде надалі шляхом боротьби, що вона з тих, хто відстоюватиме свою батьківщину, її волю і незалежність.

Менелаос Лудеміс не може визначити, який із своїх творів він вважає за кращий: «Спитайте у матері, яка дитина їй дорожча?»

Книжка «Заплакані дні» розкриває трагедію Греції, знайомить нас із найтяжчими сторінками її сучасної історії, і читачеві так само важко відзначити якийсь із творів. Але, безумовно, одне з оповідань стоїть над усіма, поданими у книзі. Це «Склянка моря». Його можна поставити поряд з творами класиків світової лі-

тератури. Лаконічне і надзвичайно чітко побудоване, воно вражає і назавжди залишає біль у серці. Стара Тасья не знала, що сталося з її онуком, де він. Їй пояснювали, але вона не могла второпати: чому він у в'язниці? Чи він коні крав, чи що? Шукав правди в світі, та хіба це погано? Її онук у засланні. Але де він, що з ним? І не кажучи старій про «горе», «нешастя», «муки», один з односельчан Фотакіс розповідає їй про «море»: воно величне, над ним із піднятим крилом пливе птах, а вітер з-за островів «причепурюється, немов та красуня, голубиться з човнами...» І в уяві старої малюється казковий край, де благополучно живе її онук. Стара Тасья мешкала у селі, ні, не в селі... бо то була лише купка будинків, загублених навіть географією. «Відгородившись гірським хребтом, жило, слугувавши календарі, своїм убогим життям, немов дика кізочка. Церква і та лишалася там довгі роки німою, без попа. Робота виснажувала людей, вони дичавили у лісових хашах, чорніли, як ворони. З морем вони не мали нічого спільного. Огорнуті туманами, село оточували гори з дикими звірами. І не було сміливців шукати проходу». Але пішов із гір онук старої Тасї, а за ним пішов Фотакіс...

На одному з островів тулилися під клаптями парусини тисячі «таких онуків, синів, батьків, бо вони шукали виходу, бо їх захопили заклинки до щастя і світла».

«Мов та дроздиha в осиротілому гнізді, стогнала і билася в чеканні стара Тасья. Минув час, і Фотакіс повернувся. Він приніс старій звістку про онука — склянку моря — склянку злощасної скаженої води, гіркої, як сльози, солоної, як кривавий піт, солоної отрути, яку називають морем». Скінчилася казка про море, про благополуччя, — стара зрозуміла правду...

Збірка оповідань Менелаоса Лудеміса — це теж склянка життєвого моря правди. Гіркою кривавицею сповнена склянка. І щире спасбі письменникові за неї, за цю книгу, яка ранить серце, але й надихає на боротьбу.

Не можна не подякувати і перекладачам Надії Головки і Тетяні Чернишовій, які зуміли передати чарівність мови грецького письменника засобами мови української.

Суворою героїчною романтикою буденної боротьби, щоденного подвигу незнаних героїв віє на нас із сторінок «Заплаканих днів», і чуєш за ними стукіт серця мужньої, скромної людини, широго друга Країни Рад Менелаоса Лудеміса, у якого вороги вкрали все, що могли, — молодість, здоров'я, єдину дитину, але не зламали його волі, не скорили серця.

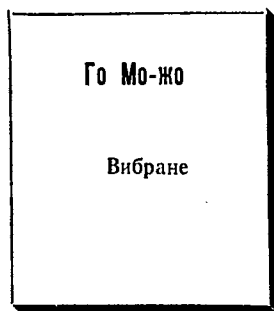
До нас, українців, перших його читачів у Радянському Союзі, простягає він свої чулі, покалічені руки з випаленими нігтями, і ми по-братньому, з гордістю за нього, потискуємо їх, руки брата і друга.

Олесь КРАВЕЦЬ

¹ Цембері — чорна пов'язка, яку в Греції носять поверх хустки замінні жінки.

Видано на УКРАЇНІ

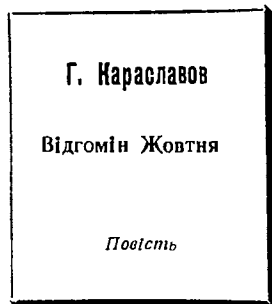
Продовжуючи знайомити українських читачів з кращими творами світової класичної і сучасної літератури, Держлітвидав УРСР випустив у світ твори таких зарубіжних письменників у перекладі на українську мову:

Переклад з китайської. Обсяг 10 друк. арк.

Першого жовтня 1959 року широко відзначатиметься десятиріччя Китайської Народної Республіки. Серед подарунків до цього свята буде нове видання книги «Вибраного» одного з найвидатніших сучасних письменників Китаю, президента Китайської Академії Наук, почесного академіка Академії Наук СРСР Го Мо-жо, книги, в якій будуть представлені кращі зразки його громадської лірики, ряд оповідань, публіцистичних статей, а також широко відомі п'єси «Близнята» і «Цюй Юань».

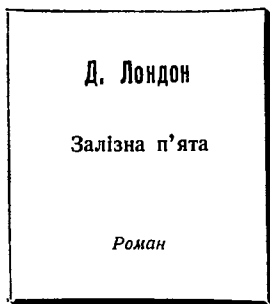
Книга відкривається великою вступною статтею члена-кореспондента Академії Наук Союзу РСР М. Т. Федоренка.

Переклад з болгарської. Обсяг 4 друк. арк.

Події, змальовані в повісті, відбуваються в болгарському селі наприкінці першої світової війни, коли в Росії вже здійснилась Велика Жовтнева соціалістична революція.

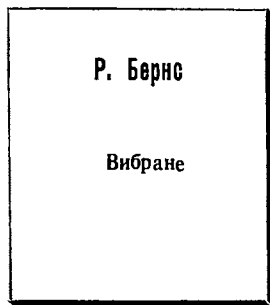
На прикладі двох сусідів Добрі Гашкова та Ангела Лоева, — старих друзів і побратимів, а потім ворогів, — автор показує революційноізуючий вплив російської революції на широкі трудящі маси Болгарії, розповідає про їхню революційну боротьбу за повалення капіталістичного ладу і перемогу соціалістичної революції у себе на батьківщині.

Переклад з англійської. Обсяг 15 друк. арк.

В романі «Залізна п'ята» Джек Лондон звертається до теми революційної боротьби пролетаріату проти своїх класових ворогів. В центрі уваги письменника Ернест Евергард, революціонер-професіонал, який все своє життя, всю силу душі віддає справі боротьби за повалення несправедливого суспільного ладу.

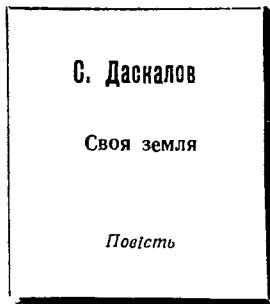
Джек Лондон бачить силу трудящих мас і доводить, що їхня перемога в боротьбі з капіталізмом неминуча.

Переклад з англійської. Обсяг 11 друк. арк.

Протягом 1959 року все прогресивне людство світу відзначатиме двохсотріччя з дня народження славного шотландського поета Роберта Бернса. До цієї дати Держлітвидав підготував книгу «Вибраного» Р. Бернса, в якій представлені його кращі поетичні твори: патріотичні поезії, вірші про соціальну несправедливість, балади з життя шотландського народу, пісні про шире кохання, — твори, що принесли світову славу поетові.

Книга виходить подарунковим виданням.

Переклад з болгарської. Обсяг 20 друк. арк.

«Своя земля» — повість болгарського письменника, лауреата Димитровської премії Стояна Даскалова. У ній з великою художньою силою, просто і правдиво розповідається про соціалістичне будівництво в болгарському селі.

Письменник з любов'ю розповідає про дружбу і допомогу радянського народу болгарському народові в соціалістичному будівництві.

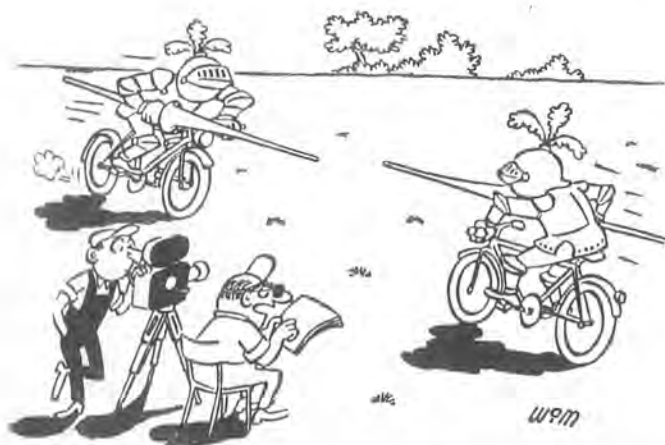
САТИРА І ГУМОР

Стара пісня...
(«Стриел», Болгарія).

Ти собі пальчики оближеш, я весь день готувала цю рибку!
(«Юманіте-діманш», Франція).

— У мене враження, що щось у цій сцені не гаразд!
(«Вохенпост», НДР).

Без слів.
(«Свет в образах», Чехословаччина).

Без слів.

(«Юманіте-діманш», Франція).

В американській крамниці.
— Це — за наказом уряду, панове, — Китай для нас не існує!
(«Нью ейдж», Південно-Африканський Союз).

Ілюзіоніст.
(«Вохенпост» НДР).

Без слів.
(«Юманіте-діманш», Франція).

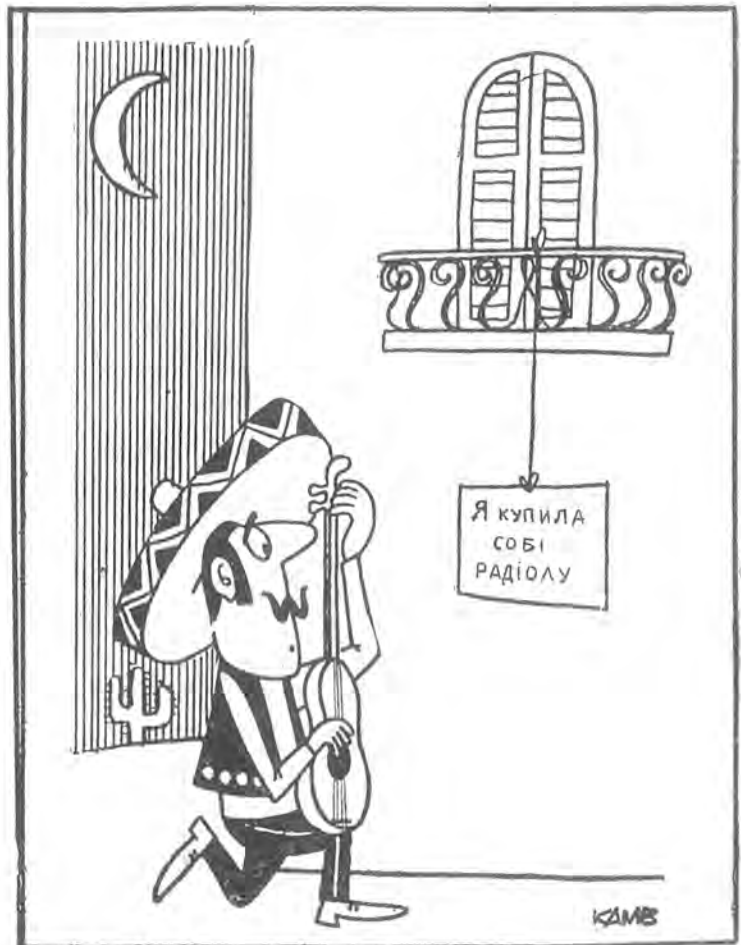

Без слів.

(«Юманіте-діманш», Франція).

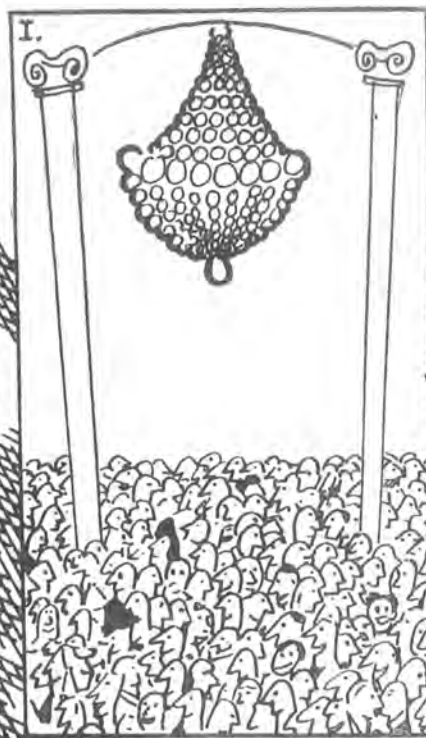
— Облиш свого батька, Жожо! Ти ж бачиш, що в нього немає ніякого бажання летіти на Місяць!
(«Юманіте-діманш», Франція).

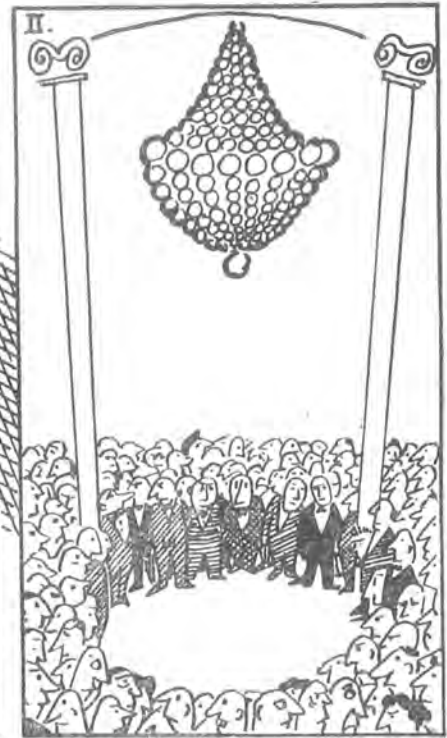
(«Юманіте-діманш», Франція).

Оптимізм і песимізм

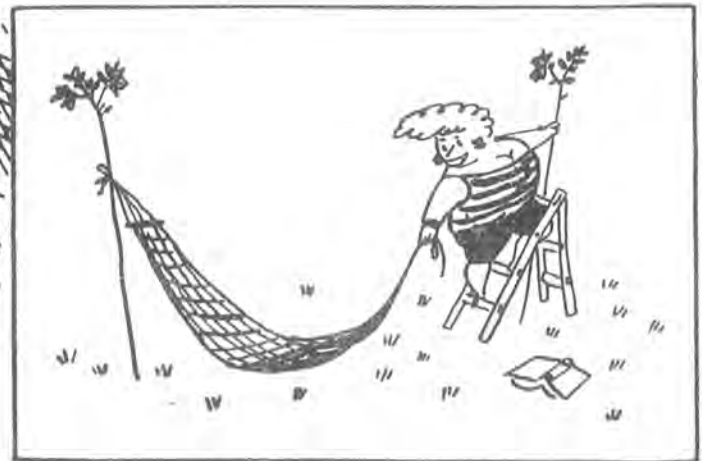
Оптиміст.

Оптимісти.

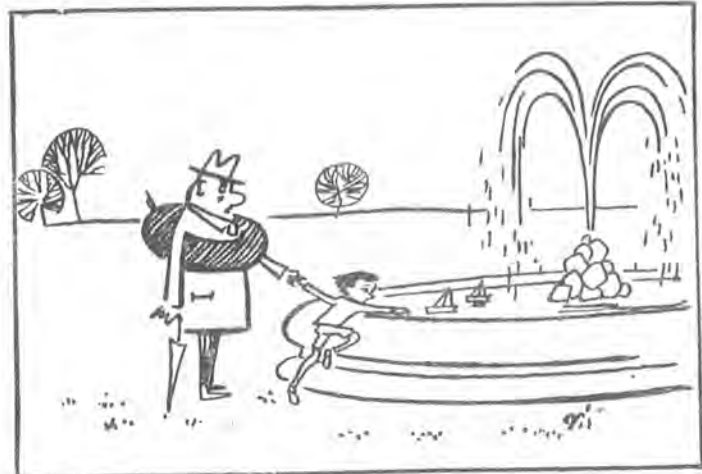
Песимісти.

Оптиміст.

Песиміст.

Песиміст.

АВСТРАЛІЯ

ДЖУДА УТЕН ПРО РАДЯНСЬКИЙ СОЮЗ

Минулого року Спілка радянських письменників запросила Товариство письменників Австралії прислати трьох делегатів для ознайомлення з літературним та культурним життям Радянського Союзу.

В усіх відділеннях Товариства відбулися вибори, в результаті яких три літератори — Джуда Утен, автор романів «Причетний до вбивства», «Непохитна» та численних оповідань, професор Меннінг Кларк, викладач історії в Канберрському університеті, і поет та прозаїк Джеймс Девані — були обрані делегатами для поїздки.

Три тижні провели гості у СРСР. Напередодні від'їзду Джуда Утен дав інтерв'ю кореспондентові англійської газети «Дейлі уоркер» Бертю Бейкеру.

— Я попросив Джуду Утена поділитися враженнями від своєї поїздки, — пише Б. Бейкер.

— Передусім, на нас справила велике враження кількість книжок австралійських письменників, що їх видають у Росії, — відповів він. — І нас вразило глибоке знання нашої літератури. Звичайно, австралійська література має дуже сильні реалістичні традиції, які не можуть не викликати симпатій радянських людей, і

свідченням цього був великий інтерес до наших виступів, присвячених австралійській літературі, в Ленінградському і Московському університетах.

— Протягом двох років, — сказав мені Джуда, — в Радянському Союзі двічі видавалися збірки оповідань австралійських письменників тиражем в 200 000 примірників кожна, і розійшлися вони дуже швидко.

Делегати зустрічалися не тільки з відомими радянськими письменниками, а й з простими робітниками.

— Всіх нас надзвичайно здивувало широке знайомство простих радянських громадян з англійською і австралійською літературою, — сказав Джуда Утен. — Вони виявляли глибоке розуміння не лише класиків, а й сучасних письменників. Начитана людина в Радянському Союзі знайома з творами більшості літератур світу. Він збуджено навів такі приклади: — В ресторані в Москві, наприклад, я чув розмову між офіціанткою і американським письменником Альбертом Каном. Вони обговорювали становище в сучасній американській літературі! В іншому випадку, коли наш автомобіль зупинився біля пам'ятника

Маяковському, професор Кларк і шофер вступили в складну дискусію щодо творчості поета.

— Я, — розповідає далі Б. Бейкер, — запитав Джуду Утена, що він гадає про перспективи для письменників-початківців.

— Чудові! — відповів він. — Нам показали деякі твори молодих радянських поетів, романістів і новелістів — а їх дуже багато. Радянській літературі нічого боятися браку нового поповнення... Ми відвідали робітничий клуб у Ленінграді, де познайомилися з пое-

том-робітником. Один з його віршів був надрукований у «Правді»...

У заяві перед від'їздом члени делегації відзначили, що на них «справили величезне враження повнокровність і високий рівень культурного життя в Радянському Союзі», що «всюди ми знаходили глибоку віру в інтелектуальну діяльність», і що вони вірять, що поїздка делегації «допомогла ліквідувати упередження і непоінформованість з обох боків; ми віримо також, що вона допомогла зміцненню дружби й взаєморозуміння».

АНГЛІЯ

КІНОФІЛЬМИ З НДР

Британський інститут кінематографії довго готувався до проведення в Лондоні кінофестивалю під назвою «Історія «УФА». Протягом тижня передбачалося показати ряд фільмів старого і нового виробництва відомого кіно-концерну «УФА», який продовжує випускати продукцію у Західній Німеччині і став тепер знову, як і за часів Гітлера, розсадником шовіністської і мілітаристської пропаганди. У зв'язку з фестивалем до Лондона мала приїхати велика група західнонімецьких кінорежисерів, акторів та кінопрацівників.

Англійська громадськість виступила проти цього фе-

стивалю. В деяких лондонських газетах з'явилися статті, в яких висловлювався сумнів, чи може стара і новітня продукція «УФА» бути зразком німецької культури, оскільки, як це зазначалося в повідомленнях про майбутній фестиваль, він мав познайомити англійських глядачів із культурою Німеччини.

Лондонська газета «Дейлі міррор», зокрема, виступила зі статтею, в якій висловила невдоволення різними спробами виправдати в очах англійського народу політику уряду Західної Німеччини. Автор статті Кассандра назвав такими спробами, поруч із візитом західнонімецького президен-

та Хейса, різні фестивалі і виставки, на яких намагаються реваншистську пропаганду Бонна видати за справжню культуру німецького народу.

Виступи проти майбутнього кінофестивалю набули такого широкого характеру, що Британський інститут кінематографії відмовився від свого наміру. Як тепер повідомляється, 1959 року в Лондоні буде про-

ведено фестиваль кінофільмів Німецької Демократичної Республіки під назвою «Історія «ДЕФА».

Англійська громадськість дуже схвально зустріла це повідомлення. Газети зазначають, що кінофільми студії «ДЕФА» вже давно завоювали симпатію англійських глядачів, як фільми, що продовжують кращі гуманістичні і художні традиції німецького кіно.

На фото: кадр з фільму «Опудало». Андреа — П. Джермі, Ріта Фаб'яні — Ф. Беттоя.

АРГЕНТИНА

ВИДАННЯ ТВОРІВ МІГЕЛЯ ХЕРНАНДЕСА

Під час громадянської війни в Іспанії на сторінках газет і журналів, у фронтових виданнях почали з'являтися талановиті, подум'яні вірші доти маловідомого поета Мігеля Хернандеса. Вони вражали свіжістю, глибиною почуттів.

Колишній пастух Мігель Хернандес дуже швидко здобув собі популярність, його вірші стали широко відомими в народі, серед бійців республіканської армії.

Хернандес був не лише поетом, він із зброєю в руках захищав Іспанську Республіку від фашистів.

За франкістського режиму Мігеля Хернандеса було заарештовано і кинуто до в'язниці. Тут він незабаром помер від тяжкої хвороби і нелюдських умов.

Перебуваючи у в'язниці, поет продовжував писати талановиті вірші. Друзям Хернандеса вдалося переправити на волю значну кількість віршів, створених ним за ґратами.

Видавництво «Лосада» в Буенос-Айресі випускає перше повне зібрання творів Мігеля Хернандеса. Відомий парагвайський поет Ельвіо Ромеро, який живе в еміграції в Аргентині, виконав велику роботу, розшукавши вірші Хернандеса по різних газетах, журналах, фронтових плакатах і листівках.

Інше видавництво в Буенос-Айресі «Лаутаро» випускає збірку поезій Хернандеса, написаних ним у в'язниці. Сюди увійдуть твори, ще майже зовсім невідомі читачам.

ІТАЛІЯ

ЩЕ ОДИН ФІЛЬМ П'ЕТРО ДЖЕРМІ

«Опудало» — так називається новий фільм П'єтро Джермі. Цей фільм Джермі, як і попередній «Машиніст», розповідає про життя

простих людей Італії, про їхні радощі й страждання.

У фільмі в головних ролях знімалися ті ж самі актори, що і в «Машиністі».

«КРИК»

Фільм «Крик», поставлений італійським режисером Мікель Анджело Антоніоні, є одним з найбільш помітних явищ італійської кінематографії останніх років. Як і фільм «Викрадачі велосипедів», відомий радянським глядачам, «Крик» показує трагедію простої людини.

Головний герой фільму — робітник Альдо. Жінка, яку він любить, залишає його. Пригнічений, він мандрує з маленькою дочкою по дорогах Італії, знаходить на деякий час роботу, а потім вирушає далі. Альдо зустрічає кількох жінок, з якими він міг би розпочати нове життя, але не може забути тієї, яка йому найдорожча за всіх, і вирішує повернутися до неї. Але через вікно він бачить її з новою дитиною на руках, радісну, щасливу. Зрозумівши, що щастя для нього неможливе, Альдо кидається з башти заводу, де він колись працював...

Проте зміст фільму — це не просто історія нещасного кохання і самогубства.

Особиста драма Альдо тісно пов'язана з повсякденними злиднями трудящих, серед яких він живе. Коли дочка просить його піти до міста, він відповідає: «Ні, там життя дуже дороге». Мандри головного героя дають режисерові змогу показати невпевненість робітників сучасної Італії у завтрашньому дні, постійну загрозу безробіття, експропріацію землі у селян для побудови військового аеродрому, безрадісне життя простих людей у капіталістичному суспільстві. Альдо гине в той час, коли селяни сміливо зустрічають поліцію, а робітники оголошують страйк, щоб допомогти селянам виступити проти експропріації їх землі.

Фільм «Крик» відзначається великою психологічною глибиною, гуманізмом, симпатією до простих людей Італії, реалістичним зображенням їх життя і почуттів.

У фільмі зайняті актори Стів Кокран, Аліда Валлі, Бетсі Блер.

КИТАЙ

НОВЕ В КИТАЙСЬКІЙ КІНЕМАТОГРАФІЇ

У молодому кіномистецтві Китаю народився новий цікавий жанр художнього кінофільму. Фільм-

кіноарис має документальну основу. Він виник на основі бурхливих подій Великого Стрибка.

Кадр з кінофільму-нарису «Хуан Бао-мей».

Такі фільми мають прекрасні якості документальних кінокартин: оперативність, і поряд з тим їм властивий специфічний колорит фільмів художніх (хвилюючий сюжет, яскраві портрети дійових осіб). Це — оповідання про реальних людей та реальні події, але оповідання, доповнені художньою вигадкою.

Одним з блискучих зразків цього нового жанру є фільм «Хуан Бао-мей», сценарієм для якого послужили дійсні факти з життя трудівниці Хуан Бао-мей, робітниці Шанхайської прядильної фабрики. Духовний

світ героїні фільму розкривається глядачеві через екранізоване оповідання про візит до Хуан Бао-мей письменниці, автора кіносценарію. Кілька епізодів з буденного життя Бао-мей прекрасно розкривають образ передової текстильниці.

У ролях, за винятком письменниці, виступають сама Хуан Бао-мей, члени її бригади — робітниці, працівники фабрики, партійні працівники.

Фільм «Хуан Бао-мей» — смілива і успішна спроба. Такі твори відкривають кіномитцям Китаю нові шляхи для тіснішого зв'язку з народними масами.

ництво приміського Пекінського водосховища, яке споруджувалося методом народної будови. Понад сто тисяч трудівників щодня працювали тут. Ця будова увійшла в історію Китаю, як приклад самовідданої праці в ім'я щасливого комуністичного майбутнього. Сценарій кінофільму

створений Дін Шаном на основі однойменної п'єси китайського письменника Тен Хана — учасника будівництва Шісанліня. Фільм розповідає про долю однієї з рядових трудівниць будови, знайомить глядачів з картинами натхненної праці широких народних мас країни.

СПЕКТАКЛЬ ДИТЯЧОГО ТЕАТРУ

Китайський дитячий театр було засновано понад десять років тому, під час визвольної війни. Провідними акторами театру були діти.

В новій постановці театру — п'єси «Політ за межі Землі» — грають актори-ветерани театру. Роль наймолодшого персонажу п'єси, шестирічного хлопчика Лі Юань-юаня виконує двадцятирічна актриса. Колишні маленькі актори-школярі, тепер вже дорослі, вирішили присвятити своє життя дитячому театрові.

Китайський дитячий театр поставив кілька десятків п'єс та опер, в тому числі радянські спектаклі «Машенька» та «З тобою товариші». За два тижні був підготовлений спектакль «Політ за межі Землі». Це науково-фантастична п'єса, основою для якої послужив запуск радянських штучних супутників Землі.

В цікавій формі перед маленькими глядачами розгортаються захоплюючі перспективи підкорення космосу людиною в недалекому майбутньому.

На ракетному кораблі «Піонер-1» дійові особи вилітають на Місяць, де вони збираються побудувати нове місто Піонерград. Разом з дітьми на Місяць летить і бабуся-агроном, член сільськогосподарської комуні. Бабуся збирається провести на Місяці дослідні посадки виведених нею нових сортів насіння.

Багато цікавих пригод, що трапляються з піонерами, вичає зустріч з красунею Хен Є, феєю Місяця. Дізнавшись, що на Землі наступила ера нового життя, Хен Є вирішує разом з дітьми летіти на Землю. Яскравий національний колорит, майстерність молодих митців, цікавий задум твору принесли новому спектаклю великий успіх.

РОБОТА ЙОРІСА ІВЕНСА

Кадр з фільму «Пісня про Шісанлінь».

Пекінська кіностудія художніх кінофільмів випустила ще один фільм тако-

го ж жанру — «Пісня про Шісанлінь». Минулого року успішно завершилося будів-

Ім'я голландського кінорежисера Йоріса Івенса широко відоме у всьому світі. Його високо цінують, як талановитого майстра документальних, гостро публіцистичних фільмів. Івеєс довгий час працював у СРСР разом з радянськими кіномитцями. Тут він створив відомий фільм «Мініотропський» про будівництво індустріального велетня перших радянських п'ятирічок. Тісна творча дружба поєднувала Івенса з Пудовкіним та іншими радянськими кінематографістами.

Йоріс Івеєс, один з видатних діячів всесвітнього руху прихильників миру, останні роки присвятив ро-

боті над фільмами, які мають зміцнювати дружбу і мир між народами. Високу оцінку світової громадськості одержав його фільм «Пісня великих рік», який з успіхом обійшов десятки країн світу. Нещодавно талановитий майстер порадував глядачів новим фільмом «Троянда вітрів» — про міжнародну солідарність жінок світу в боротьбі за мир.

Протягом минулого року Йоріс Івеєс жив і працював у народному Китаї. Там, на Пекінській студії документальних фільмів, він створив разом з китайськими кіномитцями великий кольоровий документальний фільм «Початок весни», який розповідає про вели-

кі зміни в Китаї, про успіхи в різних галузях життя китайського народу.

Закінчення роботи над фільмом збіглося із 60-річчям Йоріса Івенса. Китайська громадськість широко

відзначила цю дату. Газети присвятили численні статті творчому шляху видатного кіномитця і громадського діяча. На адресу Івенса надійшли привітання з різних країн.

КНДР

ХУДОЖНІЙ КІНОФІЛЬМ «ШЛЯХ ОДИН»

Державна кіностудія художніх фільмів КНДР випустила фільм «Шлях один», за однойменним твором видатного корейського письменника Хан Сер Я, який розповідає про одностайне прагнення корейського народу до об'єднання батьківщини.

Дія фільму відбувається в окупованій Південній Кореї. Студенти одного з сеульських інститутів провели демонстрацію проти американських окупантів та кліки Лі Син Мана, яка фашизує учбові заклади, а студентів посилає в казарми і готує їх до братовбивчої війни. За участь у демонстрації студентам загрожує арешт. Довідавшись про це, батько Гі До — одного з учасників студентської демонстрації — хоче дати хабаря власникові інституту, американцеві Андерсону. Але Гі До разом із своєю нареченою Мен Хі

продовжує боротьбу за справедливість. На сторінках однієї з газет вони викривають Андерсона. Власники інституту обвинувачують у всьому батька Гі До, заарештовують його, а самого Гі До примусом забирають на військову службу. Під час перебування у в'язниці батько Гі До після довгих і важких роздумів приходить до висновку, що єдиний шлях до визволення, єдиний шлях до свободи і щастя — це боротьба. Гі До пощастило втекти з маріонеткової армії, і він переходить до Північної Кореї. Звістка про це надає сили його батькові. Під час суду він безстрашно викриває злочини американських імперіалістів та їхніх прихвостнів, і хоч його засуджено до 15 років ув'язнення, він не відмовляється від шляху, яким іде його син, — шляху боротьби за об'єднання.

Кадр з фільму: студенти Хансенського інституту, молодь і учні Сеула на чолі з Гі До і Мен Хі вийшли на демонстрацію з вимогами свободи і демократії в учбових закладах і з протестом проти примусової мобілізації на військову службу.

НІМЕЧЧИНА

НДР

КОМПОЗИТОРИ ВИВЧАЮТЬ ЖИТТЯ

Спілка німецьких композиторів вирішила відрядити групи своїх членів на великі підприємства, в промислові центри, щоб вони ознайомилися з життям робітничих колективів, вивчили культурні інтереси і запити робітників, допомогли в організації культурної роботи і, насамперед у справі музичного виховання молоді.

Велика група відомих композиторів — Курт Швен, Пауль Курцбах, Гюнтер Габіхт, Зігфрід Штольте та інші значний час перебували на одному з найбільших підприємств НДР — коксохімічному комбінаті Лаухгаммер. На цьому єдиному в світі підприємстві, де з бурого вугілля роблять високоякісний кокс, працює понад десять тисяч робітників, серед них багато молоді.

Композитори докладно ознайомилися із станом художньої самодіяльності, з культурною роботою серед

працівників комбінату, зустрічалися з робітниками, місцевою інтелігенцією, вивчали музичні смаки робітників, їх ставлення до творчості сучасних німецьких та іноземних композиторів тощо.

Спостереження композиторів, їхні думки і пропозиції щодо покращення культурної роботи серед робітників спеціально обговорювало засідання партійного комітету СЕПН на комбінаті.

Газета «Нейес Дейчланд» присвятила велику статтю підсумкам перебування композиторів у Лаухгаммері. Вона високо оцінює ініціативу спілки композиторів і висловлює думку, що тісні зв'язки митців із робітничим класом, з трудящими республіки сприятимуть піднесенню ідейно-художнього рівня мистецтва, приведуть до появи нових значних музичних творів про сучасність.

43-ТОМНЕ ЗІБРАННЯ ТВОРІВ ШІЛЛЕРА

Великою подією в культурному житті Німеччини буде видання нового повного 43-томного зібрання творів Фрідріха Шіллера. Це видання спільно готують науково-літературні заклади Німецької Демократичної Республіки і Західної Німеччини. Серед них Національний архів Гете і Шіллера у Веймарі (НДР) та Національний музей Шіллера у Марбаху (Західна Німеччина).

До редакційної ради видання увійшли відомі вчені-літературознавці з обох частин Німеччини, керівники наукових закладів, представники міністерства культури НДР і міністерства культури західнонімецької

землі Баден-Вюртемберг. Головними редакторами призначені веймарський літературознавець Лізелотта Блюменталь і вчений-літературознавець, професор Боннського університету Бенно фон-Візе.

Літературна і наукова громадськість НДР і Західної Німеччини виявляє великий інтерес до нового видання. 43-томне зібрання творів Фрідріха Шіллера буде першим подібним виданням у Німеччині. Воно має стати підсумком багаторічної праці німецьких літературознавців, які займаються вивченням літературної спадщини великого німецького поета і мислителя.

«ПІДНЯТА ЦІЛИНА» НА НІМЕЦЬКІЙ СЦЕНІ

«Великий, заслужений успіх», — пишуть німецькі газети про нову виставу Лейпцигського драматичного театру «Піднята цілина» за романом М. Шолохова.

Ця вистава вперше здійснена в Німецькій Демократичній Республіці. Як зазначається в численних

рецензіях, актори знайшли у п'єсі дуже вдячний матеріал для втілення на сцені. «Глибока правдивість образів твору Шолохова, — пише рецензент газети «Національ-цейтунг», — переконливість ідеї автора дали можливість режисерові і акторам створити глибоко

хвилюючи постановку». Він детально розглядає роботу окремих виконавців, високо оцінює актора Гюнтера Граббертса в ролі Давида, Макса Бернгардта в ролі Размьотнова, Пауля-Іоахіма Шнейдера в ролі діда Щукаря та інших.

Що ж саме у виставі так хвилює німецького глядача? Відповідаючи на це питання, рецензенти зазначають, що глядачі побачили на сцені справжнє життя,

запеклу боротьбу між новим і старим, яка точиться тепер і в самій Німеччині. В залі, серед глядачів, не могло бути байдужих: одні дійові особи можна любити, інші — ненавидіти.

Під час вистави окремі сцени викликали овації.

П'єсу «Піднята цілина» включено в репертуарні плани ряду театрів Німецької Демократичної Республіки.

ПОЛЬЩА

ІНСЦЕНІЗАЦІЯ «МАЛЬВИ» М. ГОРЬКОГО

Варшавський театр «Комедія» нещодавно показав глядачам столиці інсценізацію оповідання М. Горького «Мальва». Прем'єра спектаклю пройшла з великим успіхом.

Газета «Трибуна люду», оцінюючи нову постановку театру, пише, що колективу акторів вдалося відтворити на сцені дух горьківського твору. Цьому в великій мі-

рі сприяла майстерність талановитого польського режисера Єжи Раковецького та блискуча гра відомої польської актриси Ганни Скаржанської, що виконує роль героїні.

Рецензент газети висловлює надію, що успіх «Мальви» сприятиме появі на сценах польських театрів нових постановок творів Горького.

Артистка Ганна Скаржанська в ролі Мальви.

ЛЕОН КРУЧКОВСЬКИЙ ПРО ЗАВДАННЯ ДРАМАТУРГІЇ

Наприкінці минулого року німецький критик і публіцист Вальтер Поллачек відвідав у Варшаві відомого польського драматурга і громадського діяча Леона Кручковського. Розповідь про цю зустріч В. Поллачек вмістив у газеті «Берлінер цейтунг»; дещо скорочений переклад її ми подаємо нижче.

«...Леон Кручковський — відомий і поважаний у нас письменник — пише В. Поллачек. — Він не лише один із визначних, а, можливо, і найвизначніший з сучасних польських драматургів, він очолює також комітет в справах культури Польської об'єднаної робітничої партії.

Я зустрічався з Л. Кручковським у варшавському театрі «Атеней», а потім і у нього на квартирі. Це був час підготовки до дуже важливої конференції діячів культури, та, незважаючи на свою зайнятість, незважаючи на те, що письменник саме закінчував нову п'єсу, він приділив нашій бесіді досить багато часу.

— Наша держава витрачає на театральне мистецтво чималі кошти і зацікавлена в тому, щоб вистави впливали на якнайширші кола глядачів, — каже Л. Кручковський. — Проте, звичайно, це не єдиний критерій. У великому і різноманітному репертуарі може бути місце і для таких літературних творів, які цікавлять лише вузькі кола глядачів — при цьому, звичайно, в загальному репертуарі вони повинні становити відповідну пропорційно невелику кількість.

Говорячи про п'єси, які можуть цікавити лише обмежене коло глядачів, Леон Кручковський чітко поділяє їх на корисні й шкідливі. На його думку, інтереси розвитку літератури та мистецтва диктують необхідність того, щоб митці мали змогу знайомитися з різними напрямками у мистецтві і обговорювати їх. Як приклад спектаклів, що становлять інтерес для певного кола митців і глядачів, Леон Кручковський назвав «Візит старої дами» Дюрренматта і «Корупція в палаті правосуддя» Уго Бетті. Проте є п'єси, які ні за змістом, ні за художніми якостями не становлять ніякої цінності. Це модні

твори зарубіжних авторів, які ведуть глядача геть від дійсності, як п'єси Бекета та Йонеско.

Щодо польської драматургії, то протягом кількох останніх років їй бракує справді актуальних творів, п'єс, які зображували б сучасне життя не через абстрактні чи метафізичні категорії. А без творів на теми сучасності справжнє театральне життя стає неможливим. Багато польських письменників і митців підпало під вплив буржуазної філософії. В умовах капіталістичного суспільства підвалини цієї філософії можна пояснити: страх перед атомною бомбою, невпевненість у завтрашньому дні, безнадійність існуючого суспільного ладу, крах надій на влаштування життя після розгрому фашизму, — все це спричиняється до того, що в капіталістичному світі люди з буржуазним світоглядом не бачать виходу, сповнюються песимізмом. Але в Польщі подібні настрої не мають під собою ґрунту. Як же вони виникли у нас? Передусім внаслідок того, що ще сильні пережитки минулого в свідомості людей, а невірне тлумачення матеріалів XX з'їзду багатьох ввело в оману, спантеличило.

Чи дає сучасне становище право сподіватися на кращі перспективи? Так, безумовно. Такі сподівання — здійсненні, бо ми цілком віддані соціалістичному ладові суспільства, справі робітничого класу, всьому соціалістичному таборові. Вирішальне значення для культури має також розквіт держави, розквіт національної промисловості. Звичайно, йдеться не про механічний розвиток, тут потрібна певна виховна робота, а саме така, яка допоможе в досягненні нашої справжньої, реальної, а не ілюзорної мети. Нам потрібне мистецтво, що несе відповідальність перед суспільством, мистецтво, діячі якого — внутрішньо дисципліновані люди. Частина наших молодих митців перебуває під впливом концепції «незалежності» мистецтва від суспільства, перед яким вони, мовляв, не несуть ніякої відповідальності. Ця фальшива концепція досить поширена серед молоді, і тому першорядне значення має вихо-

вання свідомості. В цьому нам допомагає той факт, що польська література ніколи не стояла осторонь життя народу, суспільства.

— На закінчення нашої бесіди Леон Кручківський резюмував, що для сучасного становища в польському театральному мистецтві й драматургії характерна ідея і теоретична боротьба, спрямована на створення соціалістичного, зв'язаного з народними масами, мистецтва.

Я згадував уже, що сам Кручківський працює над

новою п'єсою. Дія її відбувається напередодні визволення, в 1945 році, в одному з концентраційних таборів на сході Німеччини, в'язні якого — польські офіцери. Сюжет, в основі якого лягли власні переживання автора, розгортається в суперечках щодо суті свободи, конфлікт виникає з різного тлумачення цього поняття героями п'єси. Кручківський каже, що в п'єсі порушуються не проблеми минулого, а животрепетні питання сучасності.

кож різні модні суб'єктивістсько-психологічні течії, породжені школою так званого «потоків свідомості» Джойса. «Вік психології», — пише автор книжки, — не є віком інтересу до людської особи». З творів модерністів зник людський характер, тобто те, що становило одне з головних завоювань класичної літератури минулого сторіччя — Бальзака й Дікенса, Толстого й Гюґо з їхнім гарячим інтересом до людини. Брукс наводить таке досить красномовне висловлювання англійського письменника Олдоса Хакслі, який писав, що в творах модерністів «аналіз доводиться до такої крайності, що характер перестає бути самим собою, перетворюючись на зібрання психологічних атомів».

Занепокоєність із приводу стану сучасної літератури, яка проявлялася й раніш у Брукса, помітна також у книзі «Із записної книжки письменника». Різко негативну оцінку дістають у нього представники тих естетсько-формалістичних течій, які іменують себе авангардистами. Обоюючи «чисту» поезію та прозу, авангардисти відмежовуються від життя. Саме зараз, вказує Брукс, молоді письменники повинні зрозуміти фальшивість тези формалістів про те, що інтереси суспільства не обходять літературу. Авангардизм репрезентує течію «мистецтва для мистецтва», в якій зображується маленький світ, відгороджений від великого світу людського життя...

США

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ФАКТІВ

1854—1858 роки. Маючи на меті змусити японський уряд відкрити порти для торгівлі з США, ескадра американських броненосців входить у порт Сімода. Губернатор порту зустрічає неприємних гостей не дуже люб'язно. В цей час у місті спалахує епідемія холери. Американцям вдається придумати її, і вдячний губернатор вже згоден укласти будь-який договір. Приходить добродушний американець-цивілізатор, в особі Моунсенда Гарріса, майбутнього консула в Японії, — і незабаром японці гостинно відкривають порти. Такий зміст американського кіно-

фільму «Варвар і гейша», поставленого режисером Джоном Хастоном.

Французький критик та історіограф кіно Жорж Садюль вміщує в газеті «Леттр франсез» рецензію на цей фільм. Він, зокрема, пише: «Ця історія не має нічого спільного з дійсністю. Торговельний договір 1858 року, що відкрив США вхід у японські порти, дійсно був укладений, але... під канонаду гармат агресорів і не тільки американських, але й французьких та англійських. Режисер Джон Хастон створив фільм, що фальсифікує історичні факти».

ТУРЕЧЧИНА

ПРО ЦЕ НАКАЗАНО МОВЧАТИ...

Останнім часом в Туреччині дуже посилюється контроль з боку цензури над виставами театрів, вар'єте та інших видовищних установ. Тепер міністерство внутрішніх справ видало нове розпорядження, в якому перелічуються теми, що їх забороняється торкатись на сцені або естраді. Так, наприклад, зовсім не можна торкатись економічного

становища в країні і, зокрема, зростання дорожнечі.

За порушення цього розпорядження видовищне підприємство закриватиметься на три місяці, а відповідальні особи віддаватимуться до суду.

Турецькі газети пишуть, що наряд чи цей цензурний захід примусить турків забути про свої злидні.

ПРОТИ МОДЕРНІСТСЬКИХ ТЕЧІЙ У ЛІТЕРАТУРІ

Американський літературознавець Ван Вік Брукс вважається одним із найсерйозніших дослідників літератури США. Ще в 20-х роках йому приписали загальне визнання дослідження творчості Марка Твена, Генрі Джеймса та ряду інших письменників. У своїх найкращих книжках Брукс прагнув пов'язувати вивчення літератури з життям суспільства.

Нова праця дослідника «Із записної книжки письменника» містить думки, нотатки й начерки з найрізноманітніших питань літератури, мистецтва, філософії, психології творчості. Деякі з них становлять безперечний інтерес. Справа в тому, що Брукс, людина ліберальних поглядів, у цілому негативно ставиться до поширення модерністських літературних течій, так само як і крайніх реакційних на-

прямків у критиці. Ще в 1953 р. в своїй книзі «Письменник в Америці» він гостро полемізує з реакційною формалістичною школою так званої « нової критики », представники якої захопили останнім часом ключові пости в багатьох журналах та університетських закладах, головним чином на півдні країни.

«Університети, — з прикритістю писав Брукс, — стали тим, чим були монастирі в епоху раннього середньовіччя». Ті ж думки знаходимо ми і в його новій книзі. «Диктатура Еліота, — пише він, — наприклад, про визначного керівника « нової критики », відомого декадента Т. С. Еліота, — призводить до того, що його послідовники дедалі частіше звертаються до минулих часів, до епохи релігійної « ортодоксії ».

Брукс піддає критиці та-

ФРАНЦІЯ

ПАНТОМІМА ЗА ПОВІСТЮ М. В. ГОГОЛЯ

У Парижі користується великим успіхом пантоміма за повістю Гоголя «Шинель», поставлена Марселем Марсо в театрі «Амбіґю». Вказуючи, що її постановка збіглася з 150-ти річчям з дня народження великого російського письменника, газети «Юманіте» та «Леттр франсез» відзначають блискуче виконання таланови-

тим актором ролі Акакія Акакієвича, прекрасне розуміння виконавцем Гоголя, його сатири та співчуття до простої людини. В пантомімі, що триває 45 хвилин, артист, не промовляючи жодного слова, досягає справжньої пластичності в зображенні соціального характеру персонажу і особливо переживань головного героя.

ГРАФІКА ФРАНСА МАЗЕРЕЕЛЯ

В Парижі відкрилася виставка 150 гравюр на дереві бельгійського художника-графіка Франса Мазерееля. Цього «неперевершеного майстра гравюри ХХ віку», як називає його критик газети «Ліберасьйон», високо

цінили й любили Ромен Роллан, Стефан Цвейг, Анрі Барбюс.

В центрі уваги художника — доля людей, їхні радощі й печалі. «Я знайшов у гравюрі те, що шукав, — засіб спілкування з тисяча-

ми людей»,— говорив про себе Франс Мазереель. Доказом цьому була виставка творів художника в Китаї, де тисячі людей з хвилюванням милувалися не лише віртуозною майстерністю Мазерееля, а й глибо-

ким розумінням актуальних проблем людства.

На виставці гравюр Ф. Мазерееля представлено твори художника, головною темою яких є «любов, братерство, мир».

Франс Мазереель. Нова армія.

СТАТТЯ У ТИЖНЕВИКУ «ФРАНС НУВЕЛЬ»

Французький тижневик «Франс нувель» вмістив статтю Ролана Десне «Поговоримо про художника та його працю».

В цій статті автор дає детальний аналіз умов життя й праці французьких художників.

«Житлова криза торкається всіх наших співвітчизників, у тому числі й художників. 75% з них не мають де жити, де працювати... Кажуть, що злидні — школа формування геніїв,— пише далі Р. Десне,— але якщо людині холодно, вона шукає, де зі-

грітися, а якщо вона голодує, то шукає, де поїсти». Не маючи змоги займатися виключно улюбленою справою — мистецтвом, художники здобувають інші професії, щоб якось прожити та прогодувати сім'ю.

«Побічні заняття й професії художників Франції... у більшості випадків не мають нічого спільного з мистецтвом»...

У праці художника зацікавлено три категорії людей: торговці, власники галерей, маклери. Всі ці люди нещадно експлуатують художників. Торговець вста-

новлює ціну, вибирає «холодові» полотна, які можна продати (в цьому розумінні торговців називають «гнідами смаку буржуазії»), і угода укладена. Таким чином, французький художник, пишучи твір, повинен зважати, чи буде він до смаку торговцеві. Шовдо власників галерей, то вони беруть 100 000 франків за двотижневу виставку картин і 30% із суми, вирученої за продаж кожної картини.

Серед покупців є справж-

ні любителі мистецтва, які хочуть прикрасити своє житло оригінальними полотнами, і маклери-спекулянти. Справжні аматори мистецтва часто мають небагато грошей, тому художники залежать від спекулятивного буржуазного ринку. На закінчення статті Ролан Десне пише: «Художники повинні вести організовану, колективну боротьбу проти системи, яка ставить художників у пряму залежність від буржуазного ринку».

ЕКРАНІЗАЦІЯ П'ЕСИ МОЛЬЄРА

На екранах паризьких кінотеатрів демонструється кольоровий фільм, поставлений Жаном Мейером за безсмертною комедією Мольєра «Міщанин — шляхтич».

У фільмі знімалися актори театру «Комеді фран-

сез». Газета «Юманіте» пише:

«Фільм сприятиме ще більшому ознайомленню широкої публіки з творчістю Мольєра, покаже прекрасну гру акторів».

У ПІДВАЛАХ ЛУВРА

Буржуазний тижневик «Ар» («Мистецтво») виступив із великою статтею про становище французьких музеїв.

«Наші музеї занепадають. Створилося парадоксальне становище, при якому цінні музейні експонати поступово псуються і гинуть через брак приміщень і погану організацію».

Журнал повідомляє, що в сховищах, на горищах і в підвалах різних французьких музеїв звалені в неприпустимих умовах тисячі картин, скульптур та інших мистецьких цінностей. Наприклад, у підвалах Лувра перебуває понад 3,200 цінних картин і 1 200 скульптур, у тому числі майже двісті робіт Пігалло, Фальконе та інших відомих майстрів скульптури.

В іншому сховищі лежать роками щось із 75 тисяч гравюр, які ще ніколи не експонувалися в музеях. «Хто з нас знає хоч щонебудь про ці твори? — запитує «Ар». — Вони сховані від людей».

Журнал з обуренням розповідає про те, як зберігається величезне зібрання творів старовинного егип-

етського мистецтва. Понад 100 років тому з Єгипту до Франції було вивезено десятки тисяч мистецьких творів часів фараонів. З того часу ящики, в яких вони знаходяться, ніхто не відкривав, ніхто навіть не знає докладно, що саме в них є.

Де ж зберігаються ці твори?

«Вони звалені,— повідомляє «Ар»,— у підвалах Лувра, вогких і темних, яким щовесни загрожує повінь Сени. В це важко повірити, але це так...».

Таке ж становище і в інших французьких музеях. «У Версальському палаці,— повідомляє журнал,— горіще гнеться під вагою звалених тут трьох тисяч цінних картин».

Сотні й тисячі картин, скульптур та інших мистецьких творів лежать у підвалах музеїв Орлеана, Нансі, Ліона, Реймса, Страсбурга.

«Катастрофічне становище, неприпустима байдужість до величезних мистецьких цінностей...» — так характеризує «Ар» умови, в яких перебувають музеї Франції.

МОНОГРАФІЯ ПРО ПЕТЕРА ІЛЕМНИЦЬКОГО

В братіславському видавництві «Словенски спісовател» вийшла з друку друга частина монографії про видатного словацького письменника-революціонера П. Ілемницького під назвою «Письменник-боець». Автор дослідження — молодий літературознавець Бржетіслав Тругларж. Перша частина монографії побачила світ ще в 1955 році і охоплювала життєвий і творчий шлях письменника до 1934 року. На той час були написані його твори «Переможне падіння» та «Кусок цукру», в яких зображувалося життя словацького народу в роки економічної кризи та безробіття. У другій частині досліджується творчість письменника до останніх років його життя (тобто до 1949 року), зокрема такі видатні його

твори, як «Компас у нас» та останній роман «Хроніка», присвячений героїчному повстанню словацького народу проти фашистських окупантів у 1944 році.

Творчості П. Ілемницького вже присвячено чимало монографій, але Тругларж йде далі своїх попередників. Він виправляє помилкові твердження, докладніше аналізує деякі твори, детально розглядає художні особливості творчості видатного письменника.

Головна позитивна якість монографії полягає в показі тісних зв'язків Ілемницького з життям словацького народу, словацького робітничого класу, чіткої ідейної спрямованості письменника, без чого не могли бути так гостро і поетично відтворені картини народного життя.

ПАМ'ЯТІ АНТОНІНА ЗАПОТОЦЬКОГО

До перших роковин з дня смерті Антоніна Запотоцького у видавництві «Чехословенски спісовател» вийшов збірник «Письменники — Антоніну Запотоцькому».

Упорядник збірника Франтішек Буріанек поставив собі за мету відтворити образ президента Антоніна Запотоцького — людини, яка все своє життя присвятила боротьбі за щастя народу, письменника — автора літературних творів, що залишатися жити не тільки зав-

дяки історично-точному відтворенню дійсності, але й завдяки своїм художнім якостям. Йозеф Секера в газеті «Літерарні новіни» пише: «Якщо ми прочитаємо збірник, перед нами постане все життя Антоніна Запотоцького виразніше, ніж із солідних біографічних досліджень. Хоч читач в ньому і не знайде дат, але з них, як відомо, історія людського життя не складається, вона складається із щоденної праці і мислення людини, зв'язаної

з цією працею, з малих і великих подій».

Серед статей збірника — нарис Марії Майєрової, в якому з великою художньою переконливістю змальовано дитячі роки Запотоцького. У спогадах Карла Конрада і Вашка Кані розкривається зростання політичної і революційної свідомості славного сина Чехословаччини, його невтомна боротьба за справу народу. Кілька матеріалів присвячено спогадам про А. Запотоцького під час його перебування в концентраційному таборі. Богуш Хньоупек пригадує, як А. Запотоцький допоміг йому, словацькому хлопцю, зберегти життя, і як потім вони зустрілися у вільній Чехословаччині. Про

перебування в таборі разом із Запотоцьким пише й Іржі Гаек. З цих спогадів А. Запотоцький постає перед читачем як людина, що пройшла крізь багато битв і тут, у нацистському таборі, теж веде героїчну боротьбу з фашизмом.

Інші матеріали збірника не менш цікаві для пізнання автора «Червоної заграви над Кладно». Тут статті, спогади письменників В. Ржезача, Ф. Гечка, К. Ф. Седлачка, Н. Фрида, Іржі Марєка, Яна Дрди, вірші В. Незвала, М. Пуйманової, І. Скали.

Цікаві також дослідження Івана Кусєго і Владіміра Форста про літературну творчість А. Запотоцького.

ЯПОНІЯ**РЕВАНШИСТСЬКА ПРОПАГАНДА В КІНО**

«Велика азіатська війна і міжнародний трибунал» — так називається документальний фільм, випущений токійською кіностудією «Шін-Тога». Автори цього фільму, грубо переколючачи незаперечні історичні факти і вдаючись до прямої фальсифікації, намагаються довести, що Японія вела війну з метою «оборони». У фільмі заперечується правильність вироку Токійського міжнародного трибуналу головним японським військовим злочинцем. Увесь фільм пройнятий духом расизму, неприємною ворожнечею до сусідніх країн і народів.

Цей фільм — не єдиний приклад реваншистської пропаганди в японському кіно. Перед тим вийшло ще кілька документальних і художніх фільмів, що також

намагаються виправдати японський мілітаризм, реабілітувати військових злочинців, які, до речі, вже перебувають на волі, не відбудувши визначеного їм за вироком суду строку ув'язнення.

Прогресивна громадськість Японії виявляє велике занепокоєння з приводу зростання випуску фільмів реваншистського і шовіністського характеру. В пресі зазначається, що це дуже нагадує становище в Західній Німеччині, де також взято курс на виправдання гітлерівської агресії і фашистських військових злочинців. Прогресивні японські кола вбачають у цьому один з проявів ідеологічної підготовки до нових воєнних авантур, на які штовхають Японію деякі країни, насамперед Сполучені Штати.

ХОЧУ СПІВАТИ ДЛЯ ВСІХ!

Автобіографія Поля Робсона

(Літературна обробка італійського письменника Франко Де Джорджі)

МІЙ БАТЬКО НАРОДИВСЯ РАБОМ

У дитинстві моїм ідеалом був батько. Я любив його, мабуть, над усе на світі. Тому хочу розпочати свою біографію з короткої розповіді про нього.

Наприкінці минулого століття Уільям Д. Робсон був вікарієм Уідзерспунської пресвітеріанської церкви в Принстоні, штат Нью-Джерсі. Народився батько у графстві Мартін, штаті Північна Кароліна, 27 липня 1845 року в сім'ї рабів, які працювали на бавовняній плантації. П'ятнадцятирічним хлопцем він утік на північ і там після підготовки вступив до Лінкольнського університету, бажаючи стати священнослужителем. По закінченні навчання він одружився з Марією Луїзою Бастілл і оселився в Принстоні. Моя мати походила з індійської родини.

Дружнє і працювате життя вели Робсони, виховуючи своїх п'ятьох дітей: Уільяма-молодшого, який став потім відомим лікарем і влаштувався у Вашингтоні; Ріва, який обрав своїм заняттям комерцію; Бенджаміна, який пішов батьковим шляхом і тепер — вікарій в одному з міст штату Нью-Джерсі; Маріонн, єдину дівчину в нашій сім'ї, і, нарешті, мене, Поля, останнього у цьому сімейному гурті. Народився я у Принстоні 9 квітня 1898 року.

В моїй пам'яті не зберігся чіткий образ матері, бо мені не було й шести років, коли вона померла. Та навіть коли б я був на той час ще меншою дитиною, то однаково запам'ятав би на все життя її трагічну загибель. Сталося це нещастя фатального ранку 19 січня 1904 року. Мій батько був тоді у Трентоні, куди поїхав у справах, а четверо дітей — у школі. Мати була одна в хаті з Беном. Прига-

Поль Робсон у своїй квартирі в Нью-Йорку.

дую, що вона хворіла на астму; вона завжди мала дуже слабке здоров'я. В останні роки життя зір її значно погіршився, але вона, як і раніш, вела все хатнє господарство.

ТРАГІЧНА СМЕРТЬ МОЄЇ МАТЕРІ

Того дня вона вирішила, скориставшись з нашої відсутності, ґрунтовно прибирати в хаті. Мати хотіла винести й вибити великий килим, що лежав у їдальні,—для цього треба було відсунути велику, важку грубку, в якій палав вогонь. Вона покликala Бена, вирішивши трохи підняти грубку, щоб Бен витягнув з-під неї килим. Тут і трапилося нещастя. Коли мати підняла грубку, широкі дверцята відчинилися і розпечене вугілля посипалося на плаття матері. Плаття зайнялося, і всі її спроби загасити вогонь були марні. На зойки переляканого Бена прибігли сусіди, а сам він побіг за лікарем. Та лікар не міг уже вдіяти нічого — хіба що трохи полегшити муку її довгої агонії: тіло, ноги й руки матері були страшенно обпечені, волосся обгоріло, а лице перетворилося на маску, і її не могла візнати навіть родина. Пригадую далші події: похорон, приїзд родичів, тугу батька, який після цього нещастя переїхав до Лестфілда. Тільки я один поїхав з ним. Ульям-молодший уже вчився на лікаря, Бен відвідував університет, Рів одружився і переїхав до Детройта, сестра Маріонн теж училася. Отже лишався тільки я, наймолодший у сім'ї. Те, що я перейняв за цей час від батька, залишилося у мене на все життя.

Батько був людиною незвичайного характеру: кремезний і міцний фізично, він був такий же міцний духовно і твердий у своїх принципах. Пригадую, з якою гордістю крокував я поруч з ним, коли ми йшли вулицями міста. Гадаю, що я жодного разу не заподіяв йому серйозної неприємності. А втім, був випадок, коли я відмовився підкоритися йому, і я пригадую його ще й досі.

Мені було тоді десять років, і жили ми в Уестфілді. Батько наказав мені зробити щось, а я відмовився. «Підійди сюди,» — сказав він. Я злякався й кинувся тікати. Він побіг за мною. Я — через дорогу, а він біжить позаду. Раптом він посковзнувся і впав. Коли я побачив його на землі, в мене стисло серце — я миттю кинувся до батька і допоміг йому підвестися. Помітив, що він вбив собі зуба. Ніколи не забуду почуття жаху, сорому і докорів сумління, які завдали мені більшого болю, ніж найсильніший ляпас.

Ще в юності я бачив, що всі міста Півдня схожі одне на одне, і що всюди негри ізольовані, і всюди їх цураються. Принстон, наприклад, віддалений на 80 кілометрів від Нью-Йорка і на меншу відстань від Філадельфії. Головна релігія там — кальвінізм, але насправді там моляться

грошениатам... Середня школа, яку я відвідував, була тільки для негрів, а школи підвищеного типу призначалися виключно для білих. Жодний негр не міг потрапити після школи до університету; моєму братові Біллу доводилося щодня проходити 11 миль, щоб дістатися до Трентона, де він вчився у середній школі підвищеного типу. Негри могли працювати тільки слугами. Мій батько прагнув заронити іскру доброти й чутливості в кам'яні серця. Він пристрасно боровся проти рабської долі, але при цьому зовсім не бажав стати новим «дядьком Томом». Це він вдихнув у мене переконання, що негри повинні мати такі самі права, як білі.

Саме ці принципи викликали ненависть до мого батька з боку багатьох жителів Принстона, і ці жителі примусили його відмовитися від посади вікарія після того, як він прослужив на ній 20 років. Це був найтяжчий період для мене і для мого батька. Проте я ніколи не чув, щоб він нарікав у ці роки на долю. Він купив стару шкапу, яку ми називали Бесс, і фургон. Щоб заробляти на хліб, батько возив школярів, та й взагалі не цурався будь-якої роботи. Жодна скарга не злітала з його вуст. Я тоді був ще хлопчиком і не міг допомагати йому. Ганяючи по вулицях, я скоро став улюбленцем нашого кварталу. Проте вже тоді я починав розуміти, що хоч граюся й бавлюся зі всіма хлопцями — чорними й білими, між мною та білими є щось таке, що відрізняє мене від них, і що до білих дітей ставляться інакше, ніж до дітей мого кольору шкіри.

ДИРЕКТОР АКЕРМАН НЕНАВИДІВ МЕНЕ

У 1910 році ми переїхали до Сомервілла, міста на півдорозі між Уестфілдом і Принстоном. Батько знову став пастором, цього разу в церкві св. Фоми, де залишався до самої смерті, що сталася після восьмирічної служби. А я в цей час успішно вчився у школі під суворим наглядом батька, який вимагав від мене великих успіхів. Він хотів, щоб я докладав усіх зусиль до навчання, і повчав мене, що успіхи в житті вимірюються не грішми і кар'єрою; успіху досягає лише та людина, що добивається максимального розвитку своїх здібностей. З такими ідеями в голові я почав відвідувати школу підвищеного типу і незабаром зав'язав там дружбу з багатьма білими школярами.

Я й досі добре пам'ятаю своїх вчителів: міс Восселер, викладачку музики; Анну Міллер, викладачку англійської мови; міс Бегг, яка вчила нас танцювати й була першою білою жінкою, яка зовсім не гребувала танцювати зі мною під час шкільних балів. Пригадую також д-ра Акермана; він був директором школи і ненави-

див мене. Директор вишукував усілякі причіпки, щоб присікатися. Він не приховував своєї ненависті до мене навіть у присутності сторонніх осіб.

Крім шкільних спогадів, я хотів би розповісти дещо про своїх братів. Більш за всіх я любив Бена — найближчого до мене за віком і поглядами. Він прищепив мені любов до спорту, і від нього я перейняв найефективніший метод навчання у школі. Сестра Маріонн рідко бувала вдома. Тепер вона одружена і живе з чоловіком, лікарем Уільямом Форсайдом, у Філадельфії. Вона, як і мати, — вчителька.

Так, набираючи знань, я дійшов до останнього триместра школи підвищеного типу. Було мені 17 років, ніяких здібностей за собою я не помічав. У мене був справді гарний бас, але ідея стати співаком викликала б у мене тільки сміх. І все-таки я мусив прийняти якесь рішення. Хтось запропонував мені вступити до Лінкольнського університету, та коли я дізнався, що в коледжі Ратджерс, одному з найкращих у штаті Нью-Джерсі, є чотири стипендії, то вирішив подати на конкурс туди. Мене анітрохи не лякало, що доведеться складати важкі іспити і змагатися більш як з 12 тисячами студентів. Батько теж погодився. Готувався я вперто, працюючи вдень і мало не всю ніч, — і вийшов-таки переможцем: одержав стипендію, і це було вирішальним моментом у моєму житті. Вступив я до коледжу Ратджерс у 1915 році. Крім мене там навчався

П Робсон під час першого перебування в Лондоні. (1925 р.).

ще тільки один студент-негр. Решта 900 студентів були білі.

Роки мого перебування в коледжі Ратджерс, а потім в Колумбійському університеті, де я вчився на юридичному факультеті, були безумовно найкращими роками моєї юності. Я успішно виступав у спортивних змаганнях і був провідним гравцем у футбольних, баскетбольних і бейсбольних командах. Я був цілком задоволений собою. Кінець цьому періодові поклала звістка про смерть батька. Це був страшний удар. Я відчув, що лишився справді самотнім, без великого друга, без любимого товариша, без духовного керівника. Я став більш замкнутим, мовчазним, втратив значною мірою свою природну життєрадісність.

КОРОЛЬ ДЖОНС НЕ СВИСТІВ

Літні канікули під час навчання в коледжі я провадив так само, як і всі інші юнаки-негри, що змушені заробляти на навчання. Я ходив на заробітки до дачних селищ білих багатіїв. Пригадую, як я працював у готелі в Род-Айленді кухарчуком — мені було тоді 14 років. Я вставав о четвертій годині ранку і тільки пізно вночі звільнявся від цілих гір тарілок і каструль.

Закінчивши коледж Ратджерс, я переїхав до Нью-Йорка, де почав вивчати право в Колумбійському уні-

П. Робсон у ролі Отелло в Бродвейському театрі. (1943 р.).

верситеті. Це було в 1919 році. Я оселився в Гарлемі, у величезному чорному, закоптілому будинку на розі 135-ої вулиці і Ленокс-авеню. Я швидко набув популярності в цьому негритянському кварталі, що жив своїм відособленим життям. З'явилося багато друзів, які називали мене просто «Поль» або ще частіше «Роббі».

Того ж року, коли я поступив до університету, я одружився з Есландою Гуд, дівчиною з Гарлему, яка стала моєю нерозлучною подругою. У 1923 році, вже маючи диплом адвоката в кишені, я ще не знав, що робити далі. «Може, спробувати зайнятися політичною діяльністю?» — запитував я себе без ентузіазму.

Якось одна з найкращих нью-йоркських юридичних контор викликала мене до себе. Це був справді надзвичайний випадок. Я прийняв пропозицію, хоч і не без вагання. Та незабаром я почав помічати, що деякі клерки бурчать з приводу того, що «тут щодня плутається під ногами якийсь негр». Тому я повернувся до Гарлему. «Краще трохи ще почекаємо, — сказав я дружині. — Знайдеться інша робота».

І справді, робота знайшлася, а саме — я одержав запрошення від театру в Провінстауні, штат Массачусетс, виступати в двох комедіях Юджіна О'Нейла — «Імператор Джонс» і «Всі божі сини мають крила». Робота

в театрі дала мені можливість познайомитися з Елеонорою Фітцджеральд, Джеймсом Лайтом, Теодором Драйзером і самим О'Нейлом, з яким ми дуже подружилися. Репетиції почалися в маленькому театрі на вулиці Макдоугал, і мені дуже подобалося вперто сперечатися з О'Нейлом про характери його персонажів та про ідеї його творів. Хоч я не був знавцем, але інтуїтивно відчував сценічну силу творів О'Нейла. Та одна справа була полемізувати з О'Нейлом, а інша — виступати на сцені в його творах. Режисер Джіммі Лайт намагався навчити мене триматися невимушено, і багато разів Джін (як ми називали поміж собою О'Нейла) допомагав йому.

«Рухайся вільно, Поль, — повторював Джіммі, — не стовбич, як пень!» «Та я і справді пень, — бурмотів я, — дивіться, який я великий, — от зроблю крок і підмостки проваляться!» Все ж я робив боязкий дрібненький крок, але одразу ж знову злякано зупинявся. Мої наставники накреслили на підлозі лінії, щоб полегшити мені пересування по сцені і показати, до яких точок я маю дійти. Згідно з п'єсою, Джонс (а Джонса грав я), який заблукав в джунглях, починає свистіти, щоб підбадьорити себе. А як на те, я зовсім не вмів свистіти. Довелося замінити свист пісенькою. Це й відіграло вирішальну роль у моїй кар'єрі.

І ось настав, нарешті, найзнаменніший для мене вечір 20 червня 1924 року. Це був вечір мого дебюту. Другого дня всі газети вихваляли мене до небес. Навіть і тепер, пригадуючи той день, я не можу зрозуміти, що саме забезпечило мені перший успіх.

Але в усякому разі я відчув тоді, що сцена була моїм покликанням.

Перехід від драматичного театру до концертного залу відбувся швидко і цілком природно. 19 квітня наступного року я виступав у Грінвічському театрі Нью-Йорка в першому концерті, присвяченому виключно негритянській музиці, і знов-таки найвимогливіші критики дали мені позитивну оцінку.

Я чув, як співає мій народ біля хатнього вогнища, за ворітьми, в нічній пітьмі, пропахлій бузком, у повітках, на церковних лавах недільним ранком; я чув пісні, якими батько перемажав свої проповіді, але значною мірою в моїх музикальних здібностях я зобов'язаний негру-музиканту — Лоуренсу Брауну. Саме Браун дав мені зрозуміти, як прості і чудові пісні мого дитинства, пісні праці і повільна музика пісень «блюз», під яку танцювали робітники плантацій, можуть стати квінт-есенцією великих концертів.

Влітку 1925 року я вперше приїхав до Лондона — виступати в «Імператорі Джонсі» у складі тієї самої трупи і з тим самим режисером. Я чудово почував себе в новій обстановці, і мені здавалося, що я вдома. У певному відношенні я почував себе в Лондоні краще ніж вдома, бо в Лондоні тихше і спокійніше ніж у Нью-Йорку, і там немає такої расової дискримінації, яка існує в Америці. Там я не змушений був жити у відокремленому кварталі. Після гастролів я повернувся до Америки, де дав цикл концертів.

Одного ясного ранку, в квітні 1928 року, коли моєму синові Полю було 7 місяців, я прибіг додому збуджений і щасливий. Ессі здивовано дивилася на мене. «Складай речі, — випалив я. — Хоч і важко повірити, але мене запросили в Англію — співати «Miscelini» у виставі «Плаваючого театру».

Навіть і досі, через тридцять років, багато людей ще згадують мене як виконавця «Miscelini». Ми знайшли комфортабельну квартиру у Хемстеді і оселилися в ній. Я виступав також у багатьох інших виставах, серед них у «Негритянському хлопці» і в «Отелло» — про останню роль я давно вже мріяв. Дальші успіхи мені давалися вже легко. В Англії ми прожили загалом сім років, якщо не рахувати кількох гастрольних турне по Німеччині та інших європейських країнах.

Лондон як центр Британської імперії є перехрестям шляхів, і там я мав змогу познайомитися з багатьма африканцями: студентами, моряками, робітниками лондонського, ліверпульського і кардіфського портів; серед них я відкрив африканську культуру, про яку мав доти лише приблизну уяву. У Школі східних мов, де я вивчав кілька африканських мов, я переконався в тому, що негритянська культура, як і культура стародавньої Греції і старовинного Китаю, збагатила культурну спадщину людства. До речі, саме в той період відкриття, зроблені в галузі негритянського мистецтва, дивували митців Європи.

В СРСР Я ПОБАЧИВ ТЕ, ПРО ЩО МРІЯВ УСЕ ЖИТТЯ

Я повернувся до Америки. Я почував себе щасливим і в інших країнах, але відчував — та й тепер відчуваю, що саме Америка є моєю батьківщиною.

Але тут почалися мої нещастя — і не тому, що фортуна відвернулася від мене; причиною їх був мій світогляд і мої політичні переконання, через які я раптом набув в Америці репутації «бунтівника».

Приводом для цього була подорож до СРСР і почуття високої поваги і дружби до цієї країни, яке я і не думав приховувати, повернувшись додому. Один мій друг багато розповідав мені про те, як він відвідав ще за часів царизму Якутію, одну з найвідсталіших частин Сибіру; він знайшов велику схожість між життям якутів і життям його народу в Східній Африці. Мені було дуже цікаво побачити, як живе якутський народ в умовах соціалістичного будівництва і відсутності колоніального гноблення. Тому в 1934 році я поїхав до Радянського Союзу.

Я побачив на власні очі, як якути, узбеки та інші народи, пригноблені в минулому, цілком перебудовують своє життя, переходячи від племенного ладу до індустріалізованого суспільства, від неписьменності до високого ступеня розвитку, а їхня стара національна культура відроджується і збагачується. Повернувшись додому, я заявив буквально таке: «Можу тільки сказати, що я побачив там саме те, про що мріяв усе своє життя: кольорових людей, які живуть в умовах свободи і безпеки, на засадах рівноправства з усіма іншими народами. Я ходив там з почуттям власної гідності».

У приватних розмовах і в публічних виступах я завжди відзначав високий рівень розвитку, що його досягли ці народи, — не тільки в галузі сільськогосподарства, а й в промисловості й культурі. Ті ж такі думки я висловлював у 1936 році, коли був у Лондоні. Пригадую один дуже цікавий випадок. До мене прийшов Джон Гамільтон, який був тоді генеральним секретарем республіканської партії. Він запропонував мені повернутися до Америки і провадити там серед негрів політичну кампанію на користь республіканського кандидата Альфа Лендона, проти президента Рузвельта. За це він пообіцяв мені рахунок у банку і вигідний контракт у Голлівуді на все життя. Я відхилив цю пропозицію. Я не фанатик якоїсь застиглої догми. Я глибоко певен, що єдиною провідною зіркою є моя совість, яку ніхто ніколи не міг купити та й не зможе, хоч би пропонував мені золотий трон. Легко зрозуміти, звичайно, що відтоді голлівудські продюсери не хочуть мати зі мною справи. Саме після згаданого епізо-

ду я вирішив залишитися в Лондоні на новий довгий період.

Після повернення з Радянського Союзу я послав сина Поля продовжувати навчання в СРСР: я не хотів, щоб мій хлопець страждав від расизму і повсякчас зазнавав принижень через колір шкіри. Ходити до школи Поль почав в Англії. Його прийняли до однієї з шкіл нашого району, але незабаром білі батьки одного з учнів, які переїхали з Південної Африки, заперестували проти того, щоб «кольоровий» був у класі, де вчився їхній син. Перемагли, звичайно, ці люди. Моєму синові довелося залишити школу. Було і таке, що матері-англійки забороняли дітям гратися з Полем, який був у їхніх очах «брудним негром». Обурений цим, я відправив сина у супроводі бабки назад до США, але й там справи стояли не краще, і такий же сумний результат дало короточасне перебування Поля в Канаді. В Москві ж для Поля були найнормальніші умови. Потім Поль повернувся до Лондона, де протягом двох років вчився у школі при радянському посольстві. Нині мій син — чудовий інженер-електромеханік і живе з дружиною й двома дітьми в Нью-Йорку. Але ті американські журналісти, які не хочуть бачити, яких страждає завжди неграм расизм, твердили, що поїздка Поля за кордон для навчання була буцімто образою для американської школи. Лише кілька місяців тому держдепартамент скористався з того факту, що мій син вчився за кордоном, щоб ще раз відмовити мені в закордонному паспорті.

ВОНИ ХОТИЛИ, ЩОБ НЕ БУЛО ЧУТИ МОГО ГОЛОСУ

Наступні роки мали вирішальне значення для долі Європи і цілого світу. У 1933 році Гітлер захопив владу в Німеччині, і хриплый голос «фюрера» вже провіщував наступні катастрофи. У 1935 році Муссоліні захопив Ефіопію. У 1936 році настала черга Іспанії, в горло якої вп'явся генерал Франко, підтримуваний Гітлером і Муссоліні.

В Англії, де я жив у той період, вважали за краще розмовляти у вітальнях на інші теми. А коли все-таки мова заходила про Гітлера і Муссоліні, то завжди знаходився охочий доводити, що зрештою нацистсько-фашистська вісь є надійним бар'єром проти більшовизму. Та в Англії чорна парасолька байдужості, яку міцно тримав Чемберлен, не могла довго приховувати від людей бурю, що насувалася. Тому профспілки, кооперативи, ліві політичні партії створили там антифашистський фронт. Я також не лишався осторонь цього руху. Я — артист, і саме тому вважав, що повинен прилюдно відстоювати свою

П. Робсон — учасник бейсбольної команди коледжу Ратджерс. (1918 р.).

позицію. Про це переконання я публічно заявив, коли був в Іспанії, охопленій громадянською війною. Я звернувся по іспанському радіо з закликом до всіх артистів і інтелігентів: «Кожен артист, кожен учений, кожен діяч культури,— сказав я тоді,— повинен тепер вирішити, на чиєму боці він буде. Альтернатива цілком ясна. Пропаганда фальшивих ідей расової чи національної вищості приводить до знищення культурної і духовної спадщини людей. Ця пропаганда є викликом кожному артистові, кожному вченому, кожному письменникові. Фронт битви проходить всюди, у кожному кутку землі. Кожний діяч культури повинен зробити свій вибір: або битися за волю, або схилитися перед рабством. Я свій вибір зробив. Я не вагався. Моє місце з вами, республіканці Іспанії, антифашисти Італії, антинацисти Німеччини!».

Я приїхав до Іспанії у 1938 році. Це було одним з найглибших переживань у моєму житті. Я бачив, як іспанські чоловіки й жінки героїчно билися за справу демократії. З усіх кінців світу загони робітників прибули на допомогу іспанським республіканцям. В Іспанії я співав для них від щирого серця. З Америки прибув до Іспанії загін добровольців ім. Авраама Лінкольна, і я був схвилюваний до глибини душі, побачивши в його лавах багато негрів. Коли почалася кривава агонія республіканської Іспанії, я повернувся до Англії і там оселився серед уельських гірників, які брали активну участь в антифашистській боротьбі. Серед них і для них я знову почав співати свої тужливі пісні. Потім я повернувся додому. Так, в Америку, бо, незважаючи на все, я завжди вважав її своєю батьківщиною.

БЕЗРЕЗУЛЬТАТНА РОЗМОВА З ПРЕЗИДЕНТОМ ТРУМЕНОМ

У США моя діяльність головним чином була скерована на допомогу іспанським республіканцям, німцям і австрійцям, жертвам нацизму, абісінцям, пригнобленим фашистами. Ця діяльність викликала шалену кампанію наклепів на мене (всі мої грампластинки були заборонені у Південній Африці), але для мене мала незрівняно більше значення симпатія з боку мільйонів людей в усьому світі. Коли в 1939 році я дав ряд концертів у скандинавських країнах, то зустрів в Осло, Копенгагені і Стокгольмі такий гарячий прийом, на який ніколи не сподівався.

Потім прийшла війна і розгром фашизму. Незабаром після цього у США розгорнулася шалена «античервона» кампанія, яка обрушилася і на прогресистів, і на профспілкових активістів, і на комуністів, і на негрів, і на євреїв, і на всіх тих, хто не виявляв захоплення найреакційнішими американськими заходами. Звичайно, і я потрапив під вогонь цієї кампанії.

У тяжкій обстановці я мав у вересні 1946 року розмову з президентом Труменом про негритянське питання. Розмова була приблизно така:

— Протягом останніх тижнів сталося 43 випадки лінчування,— сказав я президентові,— і жодного лінчувача не було заарештовано.

— Родичі жертв не вказали жодного винного,— відповів Трумен.

— Ці родичі не хочуть, щоб їх також лінчували. В південних штатах 10 мільйонів негрів не наважуються використовувати своє право голосу, побоюючись розправ. Якщо ви не вживаєте необхідних заходів, мої брати по расі перейдуть до дії.

— Це мова бунтівника, вона мені не подобається. Ви стоїте на хибному шляху. Сполучені Штати — тепер останній притулок свободи,— закінчив Трумен.

Я не добився абсолютно нічого; до виборів лишалося трохи більше одного тижня.

ПЕРЕД КОМІСІЄЮ ПО РОЗСЛІДУВАННЮ «АНТИАМЕРИКАНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

Весною 1949 року я знову поїхав до Європи; це була остання моя подорож за кордон аж до нинішньої — в 1958 році.

20 квітня 1949 року я виступав у залі Плейель у Парижі перед делегатами шістдесяти дев'яти країн від імені Координаційного комітету негритянського народу і народів коло-

ніальних країн. Це був перший світовий конгрес прихильників миру. Там я зачитав свій заклик і співав.

Після конгресу миру я зробив нове турне по Європі і виступав з концертами в Стокгольмі і Москві. Коли ж повернувся до США, проти мене знялася ціла буря расистської ненависті; мої заяви в Парижі були перекручені і тенденційно витлумачені, щоб створити привід для репресій проти мене.

Ще в 1946 році мене викликали до суду в Каліфорнії, і за вимогою судів, я змушений був присягтися, що не є членом компартії. Я рішуче відхилив дальші розпити щодо цього і категорично відмовився свідчити проти кого б то не було. Через десять років по тому і через сім років після виступу на Паризькому конгресі я змушений був стати перед горезвісною комісією по розслідуванню антиамериканської діяльності і мене знову піддали інквізиційному допиту.

Я роз'яснив суть мого виступу в Парижі і додав, що не перестану боротися за те, щоб права негритянського народу були визнані в Америці.

— Цього нема ні на Міссісіпі, ані в інших місцях Півдня, — говорив я в обличчя суддям, — і саме тому я тепер тут. Ви воліли б затулити рота кожному негрові, який бореться за те, щоб його народ мав рівні права з іншими.

Пригадую, що голова цієї комісії Д. Уолтер наприкінці допиту заговорив зі мною образливим тоном.

— Коли вам так дуже подобається Росія, — роздратовано казав він, — чому ж ви не переїжджаєте туди?

Я різко відповів йому:

— Тому, що мій батько був рабом, і тому, що моя країна збудована на крові мого народу. І я лишатимуся тут, аж поки всі негри Америки не матимуть цілком таких самих громадянських прав, якими користуєтесь ви й інші американці. І жодний фашист не вижене мене силою з цієї землі. Ясно?

Це було до того ясно, що вже в 1952 році у мене відібрали паспорт, заборонивши таким чином будь-який контакт із закордоном. Вони хотіли примусити мене замовкнути, але їм це не вдалося і ніколи не вдасться. Мене обвинувачували в «антиамериканізмі», але я не тільки відкидаю це обвинувачення, а й хочу ще додати таке: справжні «антиамериканці» ті, що чинять опір незалежності і свободі народів африканського походження. Виступати проти свободи інших народів — це не тільки злочин, але й безчестя! Наша країна — міцна і могутня, але Америка буде приречена до загибелі, якщо й далі йтиме шляхом імперіалізму.

Колоніальні народи — всі кольорові народи світу — прокладають собі шлях до волі й рівноправства. Саме це й треба зрозуміти.

Переклад з італійської.

«КРАЩЕ СЬОГОДНІ БУТИ АКТИВНИМ, НІЖ ЗАВТРА — РАДІОАКТИВНИМ»

— написано на одному з плакатів, з якими молодь Гамбурга прийшла на мітинг протесту проти атомного озброєння ФРН.

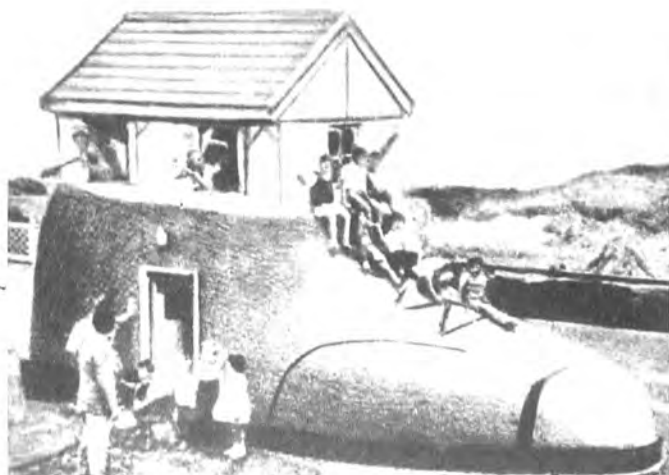

ПОЛЮВАННЯ БЕЗ КУЛЬ

Африканські мисливці, які здобувають звірів для зоологічних садів, винайшли новий спосіб легко захоплювати живцем таких тварин як жирафи, погоня за якими досі завдавала великих труднощів. Натрапивши на жирафу, мисливці стріляють в неї із спеціального пістолета, зарядженого усыпляючою речовиною. Тварина падає непритомною і потрапляє «в полон».

БУДИНОК ІЗ КАЗКИ

Англійський сільський швець збудував собі дім, який має вигляд черевики. Цей будинок всім припав до вподоби, особливо сусідським дітям, що обрали «дім-черевик» місцем своїх розваг.

ВЕРТОЛЬОТ НА МЕТАЛУРГІЙНОМУ ЗАВОДІ

В Чехословаччині був проведений цікавий технічний експеримент: в монтажних роботах при будівництві нової домни на Кралдоворському металургійному заводі був використаний вертольот. Це дало змогу обійтися без дорогих підйомних механізмів і заощадило чимало коштів.

ШКОЛА БАТЬКІВ

У Цюриху (Швейцарія) відкрито школу, де молоді батьки протягом восьми тижнів вчаться доглядати немовлят, готувати їм їжу і вправно міняти пелюшки.

МОТОЧОВЕН ДЛЯ НЕДІЛЬНИХ ПРОГУЛЯНОК

Фабрика човнів у Брілові (НДР) сконструювала новий моторчовен для недільних прогулянок, відпусток. Поплавець зроблено із сталевих листів, корпус — з пластмаси. Мотор потужністю в півтори кінські сили витрачає три чверті літра бензину на годину і дає швидкість від 12 до 15 кілометрів. Човен вміщує двох дорослих пасажирів з дитиною і все потрібне для влаштування табору.

ЩО НЕ КРАЇНА — ТО ЗВИЧАЙ

Цей «песик» є живою прикрасою парку, що оточує імператорський палац в Аддіс-Абебі (Ефіопія).

По той бік здорового глузду

Автомобільні гонки на Заході часто закінчуються аваріями. Любителі сильних вражень платять великі гроші за вхідні квитки, сподіваючись побачити аварію, та, на їхній жаль, аварії не завжди трапляються. Нещодавно в США винайшли новий вид автомобільних гонок, які майже завжди закінчуються

перевертанням автомобіля. Це гонки на двох колесах. Гонщики на завороті навмисно розганяють автомобіль, щоб він їхав на двох колесах, і намагаються проїхати в такому положенні якнайбільшу відстань. «Рекорд» у таких гонках поставив Жак Сені, якому пощастило проїхати на двох колесах 78,4 м.

Причини розлучень

Газета «Нью-Йорк Таймс» опублікувала звіт про кілька шлюбнорозлучних процесів у США. З цього звіту випливає,

що одна дама з Чікаго розвелася з чоловіком тому, що він штовхнув її у річку, коли в неї зірвалася з вудочки хороша риба;

що якийсь містер з міста Тулси був дуже слухняним чоловіком, ніколи не курив в приміщенні, але жінка все ж таки кинула його через те, що він жував гуму;

що у однієї дами з Кліфтона була для розлучення більш важлива підстава: коли її чоловік гнівався, він кидав їй услід домашню кішку;

що якийсь містер з Нью-Лондона покинув дружину через те, що вона відрізала гудзики з його пальто, щоб чоловік сидів дома;

що одна місіс з Санта-Моніки розлучилась тому, що її чоловік дуже багато часу сидів вдома і постійно стежив за нею очима, коли вона господарювала;

що місіс Ікс з Портленда мала занадто освіченого чоловіка; чоловік вимагав від неї, щоб вона щоденно виучувала напам'ять одну сторінку з енциклопедичного словника і стала таким чином гідною свого чоловіка;

що місіс Ігрек з Вентури мала дуже мовчазного чоловіка. Він відповідав їй так рідко, що навіть домашня папуга почала безперервно повторювати одну й ту саму фразу: «Альберт, невже ти мене не чуєш?»

Не Нептун виринув з хвилі, а американський безробітний, який, щоб «триматися на поверхні життя», пробув під водою 31 годину. Він був живою рекламою і мав довести, що металева прикраса на його голові — вироб певної фірми — водонепрониклива.

(«Дікобраз». Чехословаччина).

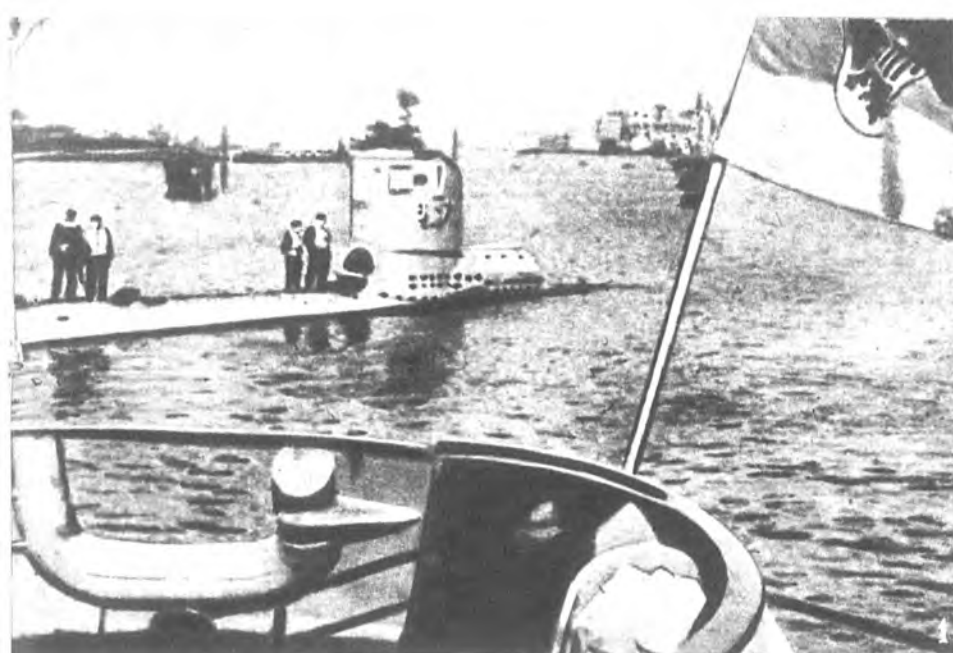

ЖИТЛОВА КРИЗА І ПОЕЗІЯ

Шукаю кімнату
Маленьку, чистеньку,
Для мрій і для сну—
Ліжко біленьке.

З таким віршиком на спині багато годин на день блукає оцей студент по вулицях Парижа. Чи знайде він те, що шукає?

ДВА ВІЗИТИ

Наприкінці минулого року Великобританію відвідав західнонімецький підводний човен, яким командував капітан Р. Рехе (фото 1). Англійська громадськість висловлювала своє обурення цим візитом — адже під час другої світової війни капітан Рехе потопив кілька англійських торговельних суден.

Без ентузіазму зустріли прості англійці і візит другого гостя, президента Федеративної Республіки Німеччини Хейса. Ми вміщуємо досить промовисте фото, зроблене під час прогулянок пана Хейса вулицями Лондона (фото 2).

На запитання кореспондентів, чи було доброзичливим ставлення лондонців до Хейса, коли він їхав у кареті разом з королевою, той відповів:

— Дев'яносто процентів з натовпу плескало королеві, дев'ять процентів — коням, запряженим до її карети, а один процент мені, але цей один процент — були німці.

Фальшивих справ майстрі

Західнонімецька газета «Більдцейтунг» нещодавно вмістила на своїх сторінках це фото з Китаю, супроводжуючи його таким текстом: «Як дві тисячі років тому, під час побудови Великого китайського муру. Велетенські дамба й мости в Китаї і сьогодні будують, пересуваючи каміння руками».

Як з'ясувалося, західнонімецькі фальшувальники передрукували це фото з журналу «Нейс берлінер Іллюстрірте», який виходить у Німецькій Демократичній Республіці. Насправді на фото знято колосальний уламок гірського кришталю, який знайшли в землі члени сільськогосподарського кооперативу в провінції Ганьсу.

„Bild“ - Fälschung. Vor sechs Wochen veröffentlichten wir in der Kleinen NBI (NBI Nr. 43) dieses Bild: „Ein Berg Bergkristall, den Mitglieder einer landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaft in der chinesischen Provinz Kiangsu ausgegraben haben.“ Die westdeutsche „Bild-Zeitung“ illustrierte am 25. November mit diesem Bild einen üblen Hetzbeitrag gegen die chinesische Volksrepublik und schrieb dazu: „Wie beim Bau der Chinesischen Mauer vor 2000 Jahren: Riesen-Staudämme und Brücken werden in China auch heute noch Stein für Stein mit der Hand aufgerichtet.“ Die Schatten dieser „Handarbeit“ drohen England bald vom 3. Platz in der Reihenfolge der Industrienationen zu verdrängen.

«Ясновидець» Бельгард.

Боннський „ясновидець № 1“

— Я, як телевізор: сприймаю одне проміння, випромінюю — друге, маюю картини, — заявив на суді, який відбувся нещодавно в районі Тіргартен (Західний Берлін), артист-«ясновидець» Гергардт Бельгард. За го-
норар у двадцять марок

Бельгард та його дружина після виправдального вироку.

він віщував своїм довірливим клієнтам майбутню долю, малював їм рожеві перспективи процвітання і т. ін. Зрозуміла річ, що «пророцтва» Бельгарда залишали без грошей довірливих людей, які вірили цьому шахраєві. Вже двічі він був засуджений до тюремного ув'язнення в 1948 і 1954 роках.

Цього разу суд, вкупі з Бельгардом, сотворив справжнє «чудо»: шахрая виправдали, і йому дозволено й надалі займатися своїм злочинським ремеслом.

В історії Німеччини вже існував попередник Бельгарда — офіційний «ясновидець» третього рейху, найближчий до Гітлера «пророк» Гануссен. Образ цього шахрая був відтворений німецьким письменником Ліоном Фейхтвангером у романі «Брати Лаутензак» (див. «Иностранную литературу» №№ 1—3 за 1957 рік). Так само, як і Гітлер, який користувався послугами астрологів, пророків, ясновидців, намагаючись за їх допомогою обдурити населення Німеччини, і офіційні кола ФРН вважають за потрібне мати свого штатного шахрая.

Одна з довірливих жертв Бельгарда дає свідчення на суді.

КАЛІДОСКОП «ВСЕСВІТУ»

НЕДОВІРЛИВА ДИТИНА.

Десятирічний хлопчик вмістив у лондонській газеті «Івнінг стандарт» таку об'яву: «Розшукую джентльменів 1923 року народження, які відвідували школу № 5 нашого міста і вчилися разом з моїм батьком. Хочу дізнатися, чи справді він вчився так добре, як тепер розповідає мені день у день».

ТЕЛЕПОЖЕЖІ. Начальник пожежної служби м. Нью-Йорка заявив недавно, що внаслідок захоплення телевізійними передачами кількість пожеж, які починаються на кухні, зросла на 90%.

УДЕНЬ З ВОГНЕМ... Нижче наводиться об'ява, вміщена недавно в усіх недільних випусках газет міста Бостон (США):

«Шукаємо мера для м. Бостон — працюючу ділову людину з сучасними поглядами на життя, який би продовжував уже розпочату роботу. Кандидати повинні одразу брати на себе зобов'язання не порушувати принципів моралі. Ми беремо на себе підтримку та фінансування таких кандидатів. До листа додавати повну автобіографію».

АВТОМАТИЗАЦІЯ І ПОЛІЦІЯ.

В одному з муніципальних банків західнонімецького міста Пассау з великою помпою відзначалося встановлення ультрасучасної машини, розрахованої спеціально на той випадок, якщо на банк нападуть бандити. Сам мер міста натиснув на кнопку машини; залунав сигнал тривоги і водночас записане на плівку попередження: «Через дві хвилини поліція буде тут!» Запрошені до банку почесні гості стали чекати. Минуло дві хвилини, п'ять, десять, потім один із службовців увійшов до зали і оголосив: «Щойно дзвонили в поліцію. Питали, чи все у нас гаразд, і просили в разі потреби подзвонити ще раз»...

ОРЕЛ-«ФУТБОЛІСТ».

В одному з югославських міст відбувалося змагання на першість з футболу. Один з гравців пустив м'яча у чудову «свічку». М'яч злетів високо вгору, але... так і не впав! Орел, який пролітав над стадіоном, зацікавився цією невідомою річчю і вирішив перевірити, чи не їстівна вона. Щоправда, наляканий ревом глядачів птах випустив здобич, але тільки на відстані кілометра від стадіону.

„Великий бізнес“ панує в конгресі США

Вчитайтеся в скрупу статистику прибутків американських фірм, що виробляють зброю:

компанія «Емерікен Телефон-телеграф». Виробництво ракет «Найк-Аякс». Прибутки за останні 18 місяців — 747 мільйонів доларів;

компанія «Боїнг Ейр-плен». Літаки, ракети «Бомарк». Прибутки — 1100 мільйонів доларів;

компанія «Дуглас Ейр-крефт». Ракети «Спарроу», «Чесний Джон», «Тор». Прибутки — 592,5 мільйонів доларів;

компанія «Дженерал дайнемікс». Ракети «Атлас», «Татар». Прибутки — 1,3 мільярда доларів;

«Дженерал електрик» —

1 мільярд доларів, «Локхід ейкрєфт» — 657,5 мільйонів доларів, «Юнайтед Ейкрєфт» — 1,3 мільярда доларів — і так далі. Отже, всього близько 7 млрд. доларів лише по кількох найбільших компаніях, які виробляють зброю на замовлення уряду США (звісно, коштом американського платника податків).

Зрозуміло, що державні мужі США, через руки яких проходять мільярди замовлення на засоби знищення людини, прагнуть і собі урвати бодай якусь частку від небувалих прибутків, насамперед, фірм військової промисловості. Преса повідомляє про один

скандал за другим, що вибухають у колі найближчих співробітників президента Ейзенхауера, зв'язаних із фабрикантами зброї, які за свої «послуги» і «консультації» одержують величезні хабарі від королів американської промисловості.

Одним із найбільших скандалів в урядових колах США була вимушена відставка спеціального радника президента Шермана Адамса. Вступаючи на цей пост, Адамс урочисто заявив, що одним із завдань він ставить собі боротьбу проти корупції. Протягом шести років перебування Шермана Адамса на

цій посаді низка конгресменів обвинувачувала його в хабарництві й підозрілих зв'язках із великими промисловцями, однак президент Ейзенхауер був проти вимог звільнити Адамса. «Він мені потрібний», — заявляв Ейзенхауер. Нарешті хабарництво Адамса стало настільки очевидним, що довелося розслідувати діяльність цієї людини, яка, будучи постійним радником Ейзенхауера в питаннях зовнішньої політики, мала величезний вплив на державні замовлення у різних фірм. Було встановлено, зокрема, що Шерман Адамс передавав службову інформацію текстильному фабрикантові з Бостона Бернарду Гольдфайну. Адамс радив Гольдфайнові, в які акції вкладати гроші, і т. д. За цю злочинну «консультацію», як було встановлено, Адамс одержував від Гольдфайна щедрі «подарунки»: перські килими, хутряні манто та ін. З 1953 року Адамс «консультував» американську компанію літакобудування «Норс Емерікен Ейрлайнс», які типи літаків їй слід виробляти, щоб одержувати державні замовлення. Кінець кінцем Адамса довелося «висадити» з «великого бізнесу» (фото 1). Однак хабародавці Гольдфайн та інші лишилися непокарані.

А ось другий злодій — недавній міністр оборони США Чарльз Вільсон, він же президент компанії «Дженерал моторс». Вільсонові належало гасло: «Що вигідно для «Дженерал моторс», те добре для Сполучених

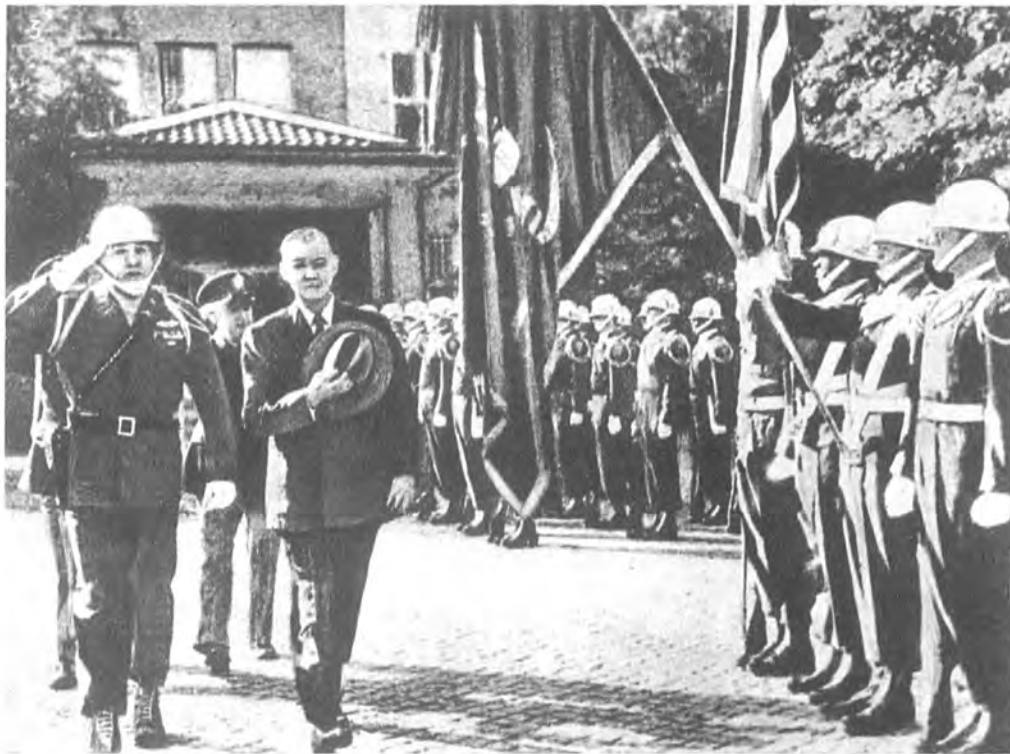
Штатів». Навряд чи для народу США добре витрачати мільярди доларів на озброєння, але для «Дженерал моторс» вигода була очевидна: як показало розслідування, ця компанія заробила на військових замовленнях, переданих їй міні-

стерством оборони США, 17 мільйонів доларів понад «звичайні» прибутки». Про людське око, вступивши на державну посаду, Вільсон передав був свій пакет акцій «Дженерал моторс» іншій людині, але після його відставки всі акції разом з дивідендами повернулися знов до нього. На фото 2— Чарльз Вільсон у своєму «офісі».

Ось третій персонаж із цього калейдоскопу продажних політиків: міністр фінансів США Роберт Андерсон, знятий на фото 3 під час перебування на посту заступника міністра оборони в Західному Берліні на параді американської залоги. Довірена людина американських нафтовиків, зайнявши пост міністра фінансів в уряді Ейзенхауера, Андерсон підкупив велику кількість конгресменів і домігся в конгресі США передачі прав на експлу-

атацію заокеанських нафтових джерел, чия вартість обчислюється понад 100 мільярдів доларів, компаніям, з якими він був зв'язаний. Йому пощастило також протягти в конгресі закон, завдяки якому податки на прибутки американських нафтовиків, були зменшені на два мільярди доларів.

Американські монополісти жорстоко розправляються з чесними людьми, які намагаються викривати їхні темні зв'язки з державними діячами США. На нашому фото (4) професор Бернард Шварц, разом з дружиною, нещодавно звільнений з поста юридичного радника однієї з слідчих комісій американського парламенту. Він викрив зв'язки відповідної комісії конгресу з ділками американської компанії телебачення і встановив також, що ця компанія

запросила на посаду свого радника родича Ейзенхауера полковника Джорджа Мура. Мурові, звичайно, не було пред'явлено жодних обвинувачень, але Бернарда Шварца негайно звільнено з посади: він забагато знав. І насамперед те, про що голосно заявив під час свого звільнення: «Великий бізнес» панує в конгресі США».

В нові шоломи лондонських полісменів вмонтовано годинники. Можна дізнатись, котра година, не відвертаючи уваги полісмена від вуличного руху.

ТЕРМІНОВО ПОТРІБНІ ГРОШІ, ЩОБ ЗАПЛАТИТИ ЗА НАВЧАННЯ У ШКОЛІ

Георгес Губалоглу на головній площі Афін продавав дитячі іграшки і різні хатні речі, тримаючи в руках плакат такого змісту: «Я продаю ці речі, щоб мої діти могли піти до школи».

ВИПАДОК НА КОНЦЕРТІ

Під час авторського концерту в паризькому залі Плейель композитор І. Стравінський, який приїхав на гастролі із США, раптом обірвав виконання одного з своїх творів, кинув диригентську паличку і мовчки залишив сцену. За кулісами він пояснив, що йому стало погано — так жажливо співав хор!

Улюблені герої цих хлопчаків — гангстери...

Один з горбів Бруклінського парку в передмісті Нью-Йорка прозваний «горбом убивств» за незліченну кількість злочинів, учинених там неповнолітніми правопорушниками. Не тільки програми кіно сприяють зростанню злочинності серед американської молоді. Безліч книжечок кишенькового формату, ілюстрованих серіями малюнків, становлять основну масу «літературної» продукції для масового читача. Переважна більшість цієї зливи коміксів розповідає про непристойні пригоди.

У багатьох виданнях коміксів наївні історії чергуються з не такими вже й наївними оповіданнями, в яких пропагується брехня, злочин, насильство. Ця пропаганда посідає в коміксах чільне місце і повільно отруює юнацькі душі.

Про згубний вплив коміксів на молодь говорено було вже чимало. Визначний американський психіатр доктор Фредерік Вертхем присвятив цій темі книжку під назвою «Спокушення невинного». Наводимо уривки, що показують, як комікси сприяють «формуванню» гангстерів та убивць і зростанню дитячої злочинності.

«...Справа трималася в абсолютному секреті — Федеральне бюро розслідувань, як писали потім газети, вжило всіх заходів безпеки. Більше двадцяти поліцейських агентів, озброєних найсучаснішою зброєю, ховалися в кущах і вздовж дороги, готові битися з жорстокими ворогами суспільства, які послали одному з членів сім'ї Вандербільта листа, де погрозували вбити його, якщо він не заплатить викуп. Агенти чекали дня, вказаного в листі. В зазначений час із кущів вийшов худорлявий хлопчик. У кишені він тримав іграш-

ковий револьвер. Хлопець був одразу оточений озброєними представниками уряду Сполучених Штатів, які, самі того не усвідомлюючи, боролися в цю мить із дитячою злочинністю.

15-річного хлопчика допитували протягом трьох годин і визнали «винним», він був засуджений на шість років покарання у поправному домі...

Це зовсім не ізольований випадок. Боротьба поліції з дітьми стала буденним фактом».

Дитяча злочинність — не випадкове явище, — зазначає д-р Вертхем. Вона є наслід-

ком соціальних пороків капіталістичного суспільства, в якому діти живуть. Дорослих і дітей починають цими пороками в щоденному житті, вдома, в школі, на роботі, цьому сприяє масова пропаганда, друковані видання, радіо і телевізійні передачі. Дитяча злочинність є дзеркалом, що відбиває стан буржуазного суспільства, а ті, що очолюють це порочне суспільство, не люблять дивитися на своє власне огидне відображення. Ось чому вони кидають дітям різні обвинувачення, необгрунтовано називаючи їх «істеричними особами», «шизофреніками» тощо.

«Змінилися часи в порівнянні з 1903 роком, коли в Колорадо був прийнятий закон про суди для неповнолітніх, — пише д-р Вертхем. — Злочинність надзвичайно зросла і кількісно і якісно; власне, вона стала новим соціальним явищем. За офіційними даними, кількість злочинів, учинених підлітками, з 1947 року збільшилася на 20%. Справа не тільки в цифрі, а перш за все в характері дитячої злочинності. Діти молодшого віку вчиняють дедалі серйозніші акти насильства. Навіть психопатологічні діти не вчиняли таких актів 15 років тому. Ось кілька прикладів:

Три хлопчики віком від 6 до 8 років підвісили свого семирічного товариша голлим до дерева, зв'язали йому руки за спиною і обпалили сірниками. Слідчі встановили, що діти хотіли зіграти епізод з комікса, який щойно прочитали.

Одинадцятирічний хлопчик грабує і вбиває жінку.

При арешті в нього було знайдено безліч коміксів. Його двадцятирічний брат сказав: «Якщо ви хочете знати причину цього злочину, ось вона: шкідливі книжки. Знищьте їх, і таких історій більше не буде».

Семирічна дівчинка обкрадає чотири будинки, вносить гроші, годинники, коштовні речі.

Три хлопчики пускають під укіс поїзд, одному з них — вісім років, другому десять.

Тринадцятирічний хлопець гвалтує і вбиває шестирічну дівчинку. Після арешту, в тюрмі, він вимагає коміксів.

Тепер подивимося, що відбувається в школах.

У громадських школах продають героїн (наркотик)... В інших школах поліцейські чергують у коридорах і на подвір'ї, щоб запобігти насильству... Викла-

Це — обкладинка комікса для дітей.

Типовий малюнок з комікса.

дач математики під час письмової роботи звертається по допомогу до поліції... В жіночій школі дівчата віком від дванадцяти до чотирнадцяти років напали на вчительку і побили її.

Я міг би наводити такі приклади без кінця. В усіх цих випадках не було жодного «дитячого злочину», який не був би описаний в коміксах. **До речі, в цих книжках злочинці залишаються непокараними, якщо злочинець не рецидивіст. В житті ж дітям не так щастить.** Їх суворо карають, коли ловлять. Виховані на коміксах, вони продовжують цей вид навчання в тюрмі, де до їхніх послуг — такого ж роду література.

Не можна було б вигадати кращого методу, щоб показати дітям, як красти, брехати, обманювати, нападати, грабувати. Діти легко і природно повторюють ці злочини в меншому масштабі: обкрадають кондиторську замість банку; колють дівчинку гострим пером, якщо нема ножа; б'ють менших дітей і погрожують їм та інше.

Пропуски уроків у школі є, природно, один з «подвигів», здійснюваних персонажами коміксів:

«— Поспішай, а то спізнимось до школи.

— До біса цю школу, Гарвею! Сьогодні туди не піду. Мозок ще ніколи не годував людину. Це роблять МУСКУЛИ! Подивись на 500 монет, які я тільки що заробив ними!»

Наші дослідження показали, що між читанням коміксів про злочини і найсерйознішими проявами дитячої злочинності існує чіткий взаємозв'язок. Діти, які здійснюють найсерйозніші злочинні акти, це ті, що читають багато коміксів, що вишу-

кують найгірші з них, смакують їх і думками живуть в атмосфері злочину. Аргумент, часто повторюваний рекламою, яка кричить, нібито комікси перешкоджають дітям вчиняти злочини, — велика містифікація. Я ще ніколи не бачив комікса, який мав би таку особливість, і ніколи не зустрічав дитини чи юнака, який відчув би, читаючи комікс, що його захистили від зла.

...Навіть якщо б випадок з Говардом Лангом був єдиним, то і його досить було б для того, щоб заборонити всі комікси. Цей тринадцятирічний хлопець убив семирічного Лонні жакливим способом. У безлюдному лісі він кілька разів ударив малюка складаним ножом, побив його, задушив і скопив на труп, потім чотири рази підряд кинув на лице великі куски цементу... Суддя Даніель А. Робертс особливо підкреслював вплив кримінальних коміксів на Говарда. Суддя прочитав 26 коміксів, що належали хлопцю, і заявив, що вони показували «убивство, брутальні напади з ножами, рушницями, отрутою, стрілами, списами, камінням тощо... Було засвідчено, — продовжував він, — що підсудний бачив або розглядав ці книжки задовго до того, як навчився читати».

Кримінальні комікси, звичайно, не єдина причина злочинності, і в багатьох випадках вони навіть не є головним її фактором, але немає ніякого сумніву в тому, що вони найактивніше сприяють її зростанню. В багатьох випадках у сукупності з іншими факторами комікси є головним мотивом злочинності.

(З французького тижневика «Франс нувель»)

В дзеркалі іноземної преси

ТОРГІВЛЯ ДІТЬМИ

Вам подобається це усміхнене немовля? А що більше вам до вподоби: дитина чи елегантний автомобіль?

Ви здивовані? Недоречно порівняння?

А от мати його — 20-річна громадянка США міс Редді (фото вгорі) — надала перевагу автомобілю...

Подружжя Редді з дитиною поверталося додому попутною машиною. Матері дуже сподобався автомобіль. Хазяїну машини припало до смаку немовля. На 50-му кілометрі бізнес було улагоджено: подружжя Редді продовжило шлях на своєму власному авто, а колишній хазяїн машини зліз із немовлям на руках. Бізнес — це бізнес!

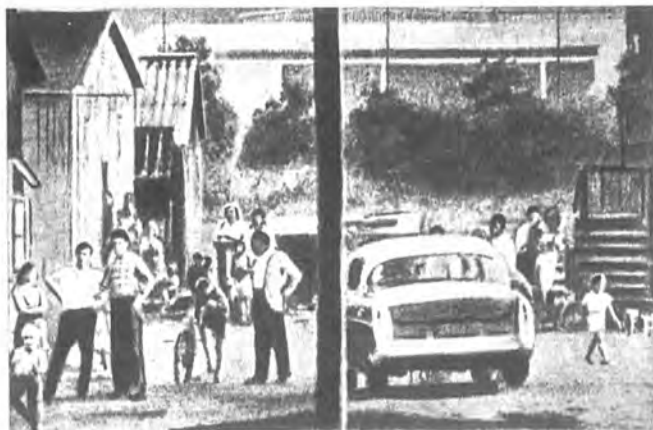
Щоправда, обміном зацікавилася поліція, і обмін було скасовано.

А долю маленької німецької дівчинки Анни-Марії поліція вже не цікавилася. Дитина куплена родиною американців у Німеччині. Коли «Іграшка» набридла, її перепродали в іншу родину. Там «батьки» невдовзі теж утратили до неї інтерес, і дівчинку знов переправили через океан. Але не додому — «дому», власне, не було. Дитину залишили в Бельгії.

Історія маленької Анни-Марії потрапила в газети. Щоб заспокоїти громадську думку, прес-офіцер 7 американської армії у Німеччині містер Хаслам заявив, що «...на 1000 всиновлених німецьких дітей лише 1 був би забраною «батьками».

«На 1000 дітей!»... Отже, йдеться не про поодинокі факти. Як стало відомо, лише за минулий рік у Західній Німеччині закуплено 3000 дітей. Продаж дітей став справою настільки буденною, що діти і назву особливу дістали: «german baby» — «німецька дитина». Це — бізнес. Приватний бізнес. А оскільки американські бізнесмени звикли вносити «діловий розмах» у кожне підприємство, справу купівлі — продажу поставлено на широку ногу. Є в Західній Німеччині на околиці м. Кайзерслаутерна закуток, який дістав назву «Двір пташиних турбот» (фото внизу). Тут народжують дітей незаміжні жінки. Час від часу між бараками з'являється розкішний автомобіль із новою реєстраційною картою на вітровому склі. В картці зазначено, якої статі дитину бажас придбати власник машини, якого кольору мають бути очі, волосся, якої ваги повинно бути дитя. Оплата провадиться тут-таки, «не відходячи від прилавка». Швидко, надійно, і поліція нікого не турбує...

Бізнес — є бізнес.

ПАРАД ВЕТЕРАНІВ

З нагоди шістдесятиріччя існування славного чехословацького автомобільного заводу «Шкода» в містечку Млада Болеслав було влаштовано «парад ветеранів», де перед публікою проїхали з гомом і пострілами старих моторів десятки автомобілів «року народження» кінця XIX і початку XX століть. Автомобілями керували шофери, одягнені в костюми того часу. На наших фото: колона автомобілістів і «зустріч двох епох» — старовинне авто і сучасна гоночна машина.

АВТОМАТИЧНЕ ПРАННЯ БІЛИЗНИ

Пральні машини, що були досі у продажу, виконували фактично одну тільки операцію — саме прання. Іноді вони мали обладнання для віджимання білизни.

В Чехословаччині почато виробництво нової пральної машини «Моретта», що автоматично виконує всі операції по пранню білизни.

Щоб випрати брудну білизну, її кладуть в бак, який вміщує 4 кілограми сухої білизни, наливають в спеціальний отвір рідке мило і натискають пускову кнопку. Далі машина робить все сама. Вона напускає воду в бак (точно стільки, скільки треба), запалює газ, пере білизну один раз, потім виварює її, потім ще раз пере, потім чотири рази прополіскує її і, нарешті, віджимає.

Весь процес триває 60—75 хвилин, після чого машина викидає відтиснуту білизну нагору. Розв'язувати білизну не треба: вона настільки добре відтиснута, що її можна відразу прасувати.

ХРОНІКА КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

На запрошення правління Спілки радянських письменників України в нашій республіці гостює український поет і громадський діяч Микола Миколайович Тарновський з дружиною, що проживають у США. Гості відвідали, зокрема, Полтаву, ознайомилися з її визначними місцями, зустрічалися з місцевими письменниками і студентами педагогічного інституту.

На фото: М. М. Тарновський з дружиною Марією Іванівною (крайні зліва) в Полтавському музеї І. П. Котляревського.

В Києві, у Державному ордену Леніна академічному українському драматичному театрі імені Івана Франка відбулася прем'єра п'єси прогресивного іспанського драматурга Х. А. Гімера «Долина сліз» (переклад з іспанської Ю. Бобошка та Л. Олевського).

На фото: сцена з першої дії.

Журнал «Весь мир»
(На українском языке)

Головний редактор О. І. Полторацький

Редакційна колегія:

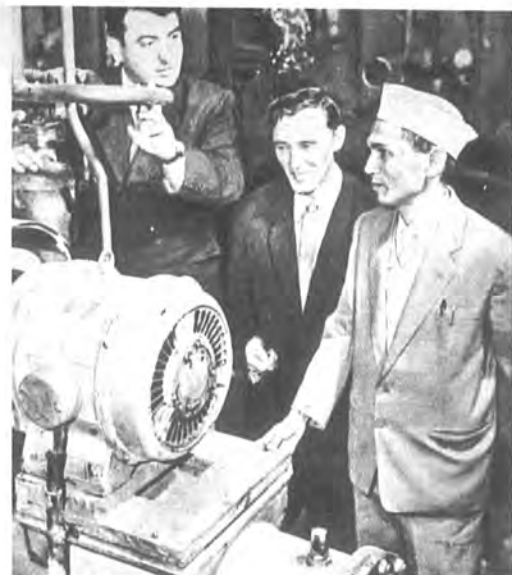
А. О. Білецький, В. Л. Василевська, А. С. Кисіль,
О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш,
А. С. Малишко, Л. С. Первомайський,
М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник (заст.
головного редактора), Т. К. Якимович.

Держлітвидав України.

Адреса редакції: Київ, вул. Ордонікідзе, 2. Телефон: 3-01-71

ВФ 03846. Підписано до друку 10/II 1959. Формат паперу 60 × 92 Паперових арк. 10, Друк арк. 20, Зам. 42.

Книжково-журнальна ф-ка Головидаву Міністерства культури УРСР, Київ, вул. Воровського, 24.

З Бомбея в Одеський технологічний Інститут харчової і холодильної промисловості прибув науковий співробітник Індійського технологічного інституту Бхаскор Балкришна Парулекор. Тут він удосконалюватиме свої знання в галузі холодильної справи.

На фото: завідуючий кафедрою холодильних машин доцент Леонід Зіновійович Мельцер, декан факультету холодильних машин Владислав Феліксівич Чайковський (зліва) і Бхаскор Балкришна Парулекор в інститутській лабораторії.

Київ, школа-інтернат № 1. Тут у 3—6 класах вивчають китайську мову, розучують китайські пісні і танці.

На фото: китайські студенти Бао Ші-мао (перший зліва) і Сюй Дун-лян (справа) навчають школярів танцювати китайський народний танець.